

БРАСЛАЎСКІЯ ЧЫТАННІ

2003

БРАСЛАЎСКАЕ МУЗЕЙНАЕ АБ'ЯДНАННЕ
БРАСЛАЎСКАЕ КРАЯЗНАЎЧАЕ ТАВАРЫСТВА ІМЯ О.ГЕДЭМАНА

БРАСЛАЎСКІЯ ЧЫТАННІ

Матэрыялы VI-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі
прысвечанай 150-й гадавіне з дня нараджэння
браслаўскага лекара, грамадскага дзеяча
Станіслава Нарбута (1853 – 1926)

7-8 мая 2003 года

БРАСЛАЎ

2003 г.

НАУКОВА-ІНФОРМАЦЫЙНА-
БІБЛІАТЭКА
БРАСЛАЎ

Зборнік выдадзены дзякуючы падтрымцы Віцебскага аддзялення грамадскага аб'яднання "Фонд імя Льва Сапегі", Варшаўскага аддзялення Таварыства ўраджэнцаў Браслаўшчыны, Джона Конрада (ЗША)

Рэдакцыйная рада зборніка: Кастусь Шыдлоўскі, Аляксандр Панцялейка, Галіна Падалян

Матэрыялы даследчыкаў надрукаваны ў аўтарскай рэдакцыі

Кампутарны набор і вёрстка: Валеры Буко

Праект і дызайн вокладкі: Аляксей Первянкоў. Мінск

Адрас рэдакцыі:

211970 Беларусь, Браслаў, Музей. Тэл./ф. (02153) 2-14-45. Belarus, Braslav, Museum.
E-Mail: brasmc@vitebsk.by

Надрукавана з арыгінал-макета рэдакцыі, падрыхтаванага на абсталяванні Браслаўскага міні-рэсурсовага цэнтра, пры дапамозе Цэнтра выдавецкіх ініцыятыў "Сумежжа" (г.Паставы).

Наклад 200 асобнікаў.

Станіслаў Нарбут

Мастак Уладзімір Кандрусевіч. Мінск.

Станіслаў Нарбут – славуты браслаўскі лекар, грамадскі дзеяч, гуманіст. З’яўляецца прадстаўніком вядомага роду Осцік Нарбутаў герба “Трубы”, малодшым сынам гісторыка Тэадора Нарбута (1784 – 1864 гг.). Нарадзіўся 4 мая 1853 г. у маёнтку Шавуры Лідскага павета Гродзенскай губерні. Быў адным з арганізатараў сістэмы аховы здароўя Браслаўшчыны, пачынальнікам пажарнай аховы Браслава. Прымаў актыўны ўдзел у грамадскім жыцці мястэчка. Яшчэ пры жыцці імя лекара была названа адна з вуліц Браслава. Пахаваны на вяршыні гарадзішча Замкавая Гара. Над магілай устаноўлены помнік-маяк.

Станіслаў Нарбут – адна з найбольш яскравых постацей браслаўскай гісторыі.

Праграма

VI-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі “Браслаўскія чытанні”, прысвечанай 150-й гадавіне з дня нараджэння браслаўскага лекара Станіслава Нарбута (1853 – 1926).

7 мая

9³⁰ Адкрыццё канферэнцыі.

Вітальныя словы.

Андрэй Майсяёнак. Гродна. Слова пра Станіслава Нарбута.

10³⁰ - 13⁰⁰ Ранішняе паседжанне.

- Альбіна Семянчук. Гродна. Тэадор Нарбут – арыгінальны гістарыёграф Вялікага княства Літоўскага і Браслаўшчыны.
- Аляксандр Дабрыян. Гродна. Археалагічная спадчына Тэадора Нарбута.
- Вітаўт Ермалёнак. Мёры. Станіслаў Нарбут і яго сувязі са шляхтай Мёршчыны.
- Яўген Ціпчанка. Гродна. Таццяна Святловіч. Мінск. Арганізацыя аховы здароўя ў Беларусі ў канцы XIX – першай палове XX стст.
- Валеры Мянжынскі. Мінск. Звесткі па гісторыі Браслаўшчыны першай паловы XVI ст. у кнігах Метрыкі Вялікага княства Літоўскага.
- Юозас Рымкус. Каўнас. Літва. Беларусь у перыядычных выданнях Літвы. 1891 – 1918.
- Людміла Дучыц. Мінск. Старадаўнія строі браслаўчан (паводле археалагічных матэрыялаў).
- Андрэй Радаман. Мінск. Соймікавая ўхвала шляхты Браслаўскага павета ад 19 снежня 1600 г. у кантэксце вайны Рэчы Паспалітай і Швецыі.
- Аляксандр Ярашэвіч. Мінск. Абраз Мадонны з дзіцём з касцёла бернардзінцаў у Друі.
- Генадзь Семянчук. Гродна. Сацыяльная тапаграфія населеных пунктаў Браслаўшчыны.
- Вольга Лабачэўская. Мінск. Люцыян Туркоўскі – даследчык народнага ткацтва Віленшчыны і Наваградчыны.
- Расціслаў Герасімовіч. Наталія Іванова. Маладзечна. Дакументы Занальнага дзяржаўнага архіва г. Маладзечна па гісторыі Браслаўшчыны.

14⁰⁰ - 17⁰⁰ Дзённае паседжанне.

- Андрэй Янушкевіч. Уладзімір Падалінскі. Мінск. Юры Осцік, староста браслаўскі: выбранны старонкі палітычнай біяграфіі.
- Андрэй Хасанаў. Мінск. “Кривда людей Браславской волости” вялікаму князю літоўскаму Жыгімонту Старому на браслаўскага “державцу” Паўла Сапегу як крыніца па гісторыі сацыяльных канфліктаў на землях ВКЛ у XVI ст.
- Антон Кучыньскі. Броцлаў. Польшча. Сустрэчы Юзефа Копца з Камчаткай і ітэльменамі. Антрапагеаграфічныя даследаванні – замалёўка праблемы.
- Сяргей Дзярновіч. Мінск. Паўночна-еўрапейскія старажытнасці з Браслаўскага Паазер’я ў кантэксце культурна-гістарычных працэсаў IX-XI стст.
- Герман Брэгер. Мінск. Сям’я О.Гедэмана, славітага гісторыка Браслаўшчыны па матэрыялах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.
- Алена Глагоўская. Гданьск. Польшча. Спадчына Пётры Сергіевіча ў Польшчы.
- Наталія Рыбак. Гродна. Браслаўшчына 30-х гадоў (па матэрыялах справаздачы чыноўнікаў памежнага ведамства).
- Рышард Сацюк. Беласток. Польшча. Альфонс Карны – opus vitae (справа жыцця).
- Мікалай Мельнікаў. Уладзімір Карэлін. Мінск. Творы дэкаратыўна-ужыткавага мастацтва ў культавых установах Браслаўскага рэгіёна.
- Язэп Бунто. Глыбокае. Ваенныя падзеі 1920 г. на тэрыторыі Браслаўска-Дзісенска-Глыбоцкага рэгіёна.
- Ганна Стэльмачонак. Мінск. Польская мова на Браслаўшчыне: сацыялінгвістычная сітуацыя.
- Аляксандр Егарэйчанка. Мінск. Нурвяны – знішчанае гарадзішча.
- Любоў Грушына. Пскоў. Расія. Браслаўшчына ў праграмах Пскоўскіх семінараў.
- Віталь Галубовіч. Наваполацк. Інструкцыя паслам ад шляхты Браслаўскага павета на сойм 1640 г.

17³⁰ Адкрыццё выставы, прысвечанай 150 гадавіне з дня нараджэння Станіслава Нарбута. Выставачная зала Музея традыцыйнай культуры.

18³⁰ Ускладанне кветак да помніка на Замкавай Гары.

19⁰⁰ Імша ў Браслаўскім касцёле Нараджэння Маці Божай.

9⁰⁰ – 13⁰⁰ Ранішняе паседжанне.

- **Генадзь Сівохін. Мінск.** Мадэрнізацыя: некаторыя аспекты трансфармацыі гендэрных роляў у беларусаў (па матэрыялах палявых этнаграфічных даследаванняў на Браслаўшчыне).
- **Віталь Сідаровіч. Мінск.** Каменныя свідраваныя сякеры з Браслаўскага Паазер'я ў зборы Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі.
- **Васіль Варонін. Мінск.** Браслаўскі Прачысценскі манастыр на Востраве паводле прывілея Жыгімонта I 1540 г.
- **Валянцін Рабцэвіч. Мінск.** Манеты Браслаўскага манастыра.
- **Кшыштаф Ёдчык. Беласток. Польшча.** З гісторыі Браслаўскага дэканата.
- **Андрэй Мапук. Мінск.** Шляхта ВКЛ у дзяржаўных структурах Браслаўскага павета з 1721 па 1764 гг.
- **Аляксей Шаланда. Гродна.** Геральдыка Браслаўскай шляхты: новыя крыніцы.
- **Вячаслаў Жукаў. Юлія Юркавец. Генадзь Семянчук. Гродна.** Тапаграфія, храналогія і этнакультурная характарыстыка сярэднявечнага грунтовага могільніка Дрысвяты-Пашавічы.
- **Аляксандр Егарэйчанка. Сяргей Шаволін. Мінск.** Двухшпныя і аднашпныя касцяныя наканечнікі стрэлаў (па матэрыялах даследаванняў ранніх гарадзішчаў Браслаўшчыны).
- **Мікола Паўловіч. Даўгаўпілс. Латвія.** Культурнае жыццё Браслаўшчыны 40-50-х гадоў па матэрыялах сямейнага архіва Ламбертаў.
- **Вадзім Шадыра. Мінск.** Селішча Тарылава на возеры Укля.
- **Сяргей Піваварчык. Гродна.** Гісторыя савецкай фартыфікацыі ў Полацкім Падзвінні.
- **Юлія Латушкова. Мінск.** Конь і чорт – старажытныя міфалагічныя вобразы па матэрыялах Браслаўшчыны і сумежных тэрыторый.
- **Аляксандр Плавінскі. Мікалай Плавінскі. Мінск.** Новыя дадзеныя па гісторыі Браслаўскага Паазер'я на мяжы I і II тыс. н.э. (па матэрыялах раскопак кургана могільніка Опса).
- **Наталля Высоцкая. Вілейка.** Друа ў складзе Расійскай імперыі.
- **Вольга Емяльянчык. Наваполацк.** Антрапалагічная характарыстыка краніялагічных матэрыялаў раннесярэднявечнага грунтовага могільніка Дрысвяты-Пашавічы.
- **Наталля Ляўсік. Гродна.** Тыпалогія і тэхналогія бронзавых упрыгажэнняў Браслаўшчыны (па матэрыялах раскопак гарадзішчаў у Браславе і Дрысвятах).

13³⁰ – 16⁰⁰ Дзённае паседжанне.

- ✓ ▪ **Юлія Налобава. Мінск.** Да пытання аб інтэрпрэтацыйнай антрапалогіі (па матэрыялах палявых этнаграфічных даследаванняў).
- **Наталля Архіпенка. Браслаў.** Старадаўні парк “Бяльмонты” – асабліва ахоўваемы аб’ект НП “Браслаўскія азёры”
- **Святлана Касцюкевіч. Наваполацк.** Дзейнасць народных майстроў Браслаўшчыны.
- **Уладзіслаў Ляскоўскі. Шаркаўшчына.** Нямецкая карная аперацыя “Герман”. 1943 г.
- **Мечыслаў Копец. Вроцлаў. Польшча.** Генеалогія шляхецкага роду Копцаў.
- **Віктар Раманаў. Браслаў.** З гісторыі стварэння Браслаўскай дзяржаўнай сельскай гідраэлектрастанцыі (Друйская ГЭС).
- **Аляксандр Егарэйчанка. Мінск.** Гарадзішча Рацёнкі (па матэрыялах экспедыцыі БДУ).
- **Алег Французаў. Мінск.** Браслаўскія землі ў перыяд маскоўска-літоўскіх войнаў першай паловы XVI ст.
- **Кліменцій Кожан. Германавічы.** Жыццё і творчасць мастака і паэта Пятра Касцюкевіча.
- **Аляксандр Панцялейка. Браслаў.** Краязнаўства і Інтэрнет: сучаснае прадстаўніцтва рэгіёна ў глабальнай сетцы.
- **Кастусь Шыдлоўскі. Браслаў.** З гісторыі Друйскага Барысавага камяня.

16⁰⁰ – 17⁰⁰ Дыскусійны стол. Закрыццё канферэнцыі.

Агульны здымак перад будынкам гімназіі

Каля помніка Ст.Нарбуту на Замкавай Гары

Адкрыццё выставы ў Музеі традыцыйнай культуры

Спецгашэнне мастацкага канверта, прысвечанага Ст.Нарбуту

ЗМЕСТ ЗБОРНІКА:

Вітальныя словы Яніны Гелерт.

Памяці вялікага гуманіста. Уступнае слова Андрэя Майсяёнка.

Праграма канферэнцыі

3

Наталья Архипенко. Старинный парк «Бельмонты» – особоохраняемый участок Национального парка «Браславские озёра».

7

Герман Брэгер. Сям'я славутага гісторыка Браслаўшчыны Отана Гедэмана паводле дакументаў НГ'АБ.

9

Язэп Бунто. Ваенныя падзеі 1920 года на тэрыторыі Браслаўска-Дзісенска-Глыбоцкага рэгіёна.

12

Васіль Варонін. Браслаўскі Прачысценскі манастыр на востраве паводле прывілея Жыгімонта I 1540 года.

13

Наталія Высоцкая. Друя ў складзе Расійскай імперыі.

15

Віталь Галубовіч. Інструкцыя паслам ад шляхты Браслаўскага павета на сойм 1640 года.

18

Андрей Горбацкий. История Миколаюнской старообрядческой общины.

22

Галена Глагоўская. Спадчына Пётры Сергіевіча ў Польшчы.

24

Аляксандр Дабрыян. Археалагічная спадчына Т.Нарбута.

26

Сяргей Дзярновіч. Паўночнаеўрапейскія старажытнасці з Браслаўскага Паазер'я ў кантэксце культурна-гістарычных працэсаў IX – пачатку XII ст.

27

Людміла Дучыц. Старадаўнія строі браслаўчан (паводле археалагічных матэрыялаў).

29

Александр Егорейченко. Нурвяны – уничтоженное городище.

31

Александр Егорейченко. Городище Ратюнки (по материалам исследований экспедиции Белгосуниверситета).

33

Александр Егорейченко. Сергей Шаволин. Двушипные и одношипные костяные наконечники стрел (по материалам изучения ранних городищ Браславщины).

35

Вольга Емяльянчык. Краніялагічная характарыстыка матэрыялаў грунтовага могільніка Дрысвяты-Пашавічы (XI-XIII ст.ст).

38

Вітаўт Ермалёнак. Станіслаў Нарбут і яго сувязі са шляхтай Мёршчыны.

41

Krzysztof Jodczyk. Dekanat brasławski do końca XIX wieku.

43

Уладзімір Карэлін. Мікалай Мельнікаў. Помнікі дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва Браслаўшчыны (Матэрыялы да каталога).

46

Святлана Касцюкевіч. Дзейнасць народных майстроў Браслаўшчыны.

50

Кліменцій Кожан. Пётр Касцюкевіч – мастак і паэт.

52

Ежы М.Копань. Паўстанцкія прэсцёнкі як форма польскіх ордэнаў.

54

Мечыслаў Копань. Генеалогія роду Копаняў герба “Кроі”.

56

Вольга Лабачэўская. Люцыян Туркоўскі – даследчык нараднага ткацтва Віленшчыны і Навагрудчыны.

59

Юлія Латушкова. Конь і чорт – старажытныя міфалагічныя вобразы (на матэрыяле Браслаўшчыны і сумежных тэрыторый).

65

Уладзіслаў Ляскоўскі. Антыпартызанская аперацыя “Герман”. 1943 год (па матэрыялах нямецкіх данясенняў. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь, фонд 4683).	67
Андрэй Мацук. Барацьба магнацкіх групавак у Браслаўскім павеце з 1721 па 1764 гады.	70
Валерый Мянжынскі. Звесткі па гісторыі Браслаўшчыны першай паловы XVI ст. у кнігах Метрыкі ВКЛ.	74
✓ Юлія Налобова. К вопросу об интерпретативной антропологии (по материалам полевых этнографических исследований).	76
Аляксандр Плавінскі. Мікалай Плавінскі. Новыя дадзеныя па гісторыі Браслаўскага Паазер’я на мяжы I і II тыс. н.э. (па матэрыялах раскопак курганага могільніка Опса).	78
Андрэй Радаман. Соймікавая ўхвала шляхты Браслаўскага павета ад 19 снежня 1600 года ў кантэксте вайны Рэчы Паспалітай абодвух народаў са Швецыяй (1600 – 1629 гг.).	80
Виктор Романов. Из истории создания Браславской Государственной сельской гидроэлектростанции (Друйской ГЭС).	88
Наталія Рыбак. Гміна Слабодка Заверская Браслаўскага павета вачамі інспектара асветы батальёна Корпусу Аховы Памежжа “Слабодка” Вітольда Гарліцкага.	90
Альбіна Семянчук. Тэадор Нарбут – гісторык Вялікага княства Літоўскага і Браслаўшчыны.	92
Генадзь Сівохін. Мадэрнізацыя: некаторыя аспекты трансфармацыі гендэрных роляў у беларусаў (па матэрыялах палявых этнаграфічных даследаванняў на Браслаўшчыне).	96
Віталь Сідаровіч. Каменныя свідраваныя сякеры з Браслаўскага Паазер’я ў зборы Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі.	97
Anna Stelmaczek. Język polski na Brasławszczyźnie. Sytuacja socjolingwistyczna.	99
Андрей Хасанов. “Кривьда людей Браславское волости” великому князю литовскому Жигимонту Старому на “державцу браславского” Павла Сапегу как источник по истории социальных конфликтов.	101
Яўген Ціпчанка. Ахова здароўя на Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX стст.	102
Вадзім Шадыра. Селішча Тарылава на Уклі (да пытання аб распаўсюджанні аблітой керамікі на паўночным захадзе Беларусі).	103
Аляксей Шаланда. Сапраўдны гербоўнік шляхты Браслаўскага павета ў XVI – XVIII стст.: новыя знаходкі.	105
Кастусь Шыдлоўскі. Друйскі Барысаў камень. З гісторыі адкрыцця і даследавання.	109
Андрэй Янушкевіч. Уладзімір Падалінскі. Юры Осцік, староста браслаўскі: выбраныя старонкі палітычнай біяграфіі.	112

ДАДАТКІ

Ежы Кандрацкі (1908 – 1998). Старонкі біяграфіі выдатнага польскага географа.	117
Ростислав Герасимович. Наталья Иванова. Документы Зональнаго государственного архива г. Молодежно истории Браславщины.	119
Бібліяграфія прац, прысвечаных Станіславу Нарбуту.	121

Вітальныя словы да ўдзельнікаў і гасцей канферэнцыі Яніны Гелерт, унучкі Станіслава Нарбута

Мае ўлюбёныя землякі!

Вельмі ўдзячна вам за памяць і за прашэнне на арганізаваныя ў Браславе ўрачыстасці з нагоды 150-й гадавіны з дня нараджэння майго дзеда, доктара медыцыны, Станіслава Осцік-Нарбута.

Ён палюбіў Браслаў, яго жыхароў, якія належылі да розных нацыянальнасцей, палюбіў гісторыю горада і прыгожыя краявіды. Любіў Браслаў так моцна, што імкнуўся зрабіць гэта мястэчка багатым на культурнае жыццё, падвысіць тут узровень медыцыны, увогуле садзейнічаць яго росквіту. Любіў людзей, быў іх верным сябрам, лячыў іх не зважаючы на маёмасны стан, часта набываючы пацыентам лекі на ўласныя грошы. Не нажыў багацця, затое быў шчаслівы, што мог дапамагчы людзям, якім патрабавалася яго дапамога. Верыў у любоў і сяброўства.

З сямейных аповядаў ведаю, што дзед не прыехаў на вяселле сваёй старэйшай дачкі Марыі, маёй маці, бо палічыў за абразу, што ўрачыстасці не адбудуцца ва ўлюбёным Браславе. Такі ўчынак быў адначасова і пратэстам з боку дзеда і падкрэсленнем ролі Браслава ў яго жыцці, хача шлюб адбыўся ў старажытнай Вільні. Я вельмі любіла дзеда і прытым любоў была ўзаемнай.

З'яўлялася не толькі ўнучкай, але і хроснай дачкой Станіслава Нарбута. Увасабленнем сувязі з Браславам стала маё трэцяе імя Братыслава, якое я атрымала пры хрышчэнні ад дзеда. Калі б лёсам было накіравана быць хлопцам, то напэўна мела б асноўнае імя Братыслаў.

Менавіта ад дзеда заразілася я вялікай любоўю да Браслава, яго жыхароў, прыгожага наваколля. Стараюся, каб гэта пачуццё падзялялі са мной сын і яго дачкі.

Ад усяго сэрца вітаю і віншую землякоў з Браслава, удзельнікаў і гасцей урачыстасцей. Запэўніваю, што ў думках я з вамі, што пры першай магчымасці я пастараюся наведаць родныя мясціны. Таксама я шчыра ўдзячна вам за Святую Імшу ў гонар майго дзеда, у час якой я буду разам з вамі.

Да сустрэчы, Яніна Гелерт.

(напалову Браслаўянка, напалову Варшавянка)

Варшава. Май 2003 г.

Памяці вялікага гуманіста.

Уступнае слова Андрэя Майсяёнка, першага даследчыка біяграфіі Ст.Нарбута

Вельмі сімвалічна, што ўрачысты сход, прысвечаны 150-годдзю з дня нараджэння выдатнага лекара і грамадскага дзеяча Браслаўшчыны працягвае вялікую хрысціянскую традыцыю – свята Радаўніцы, калі пакланенне нашым продкам і пакаленням стае нашым духоўным абавязкам. Усё, што мы ведаем пра Станіслава Тодаровіча Остык-Нарбута, пра яго светапогляд і штодзённую дзейнасць адпавядае humanus – чалавечны, адукаваны, самаахварны, які заўсёды з любоўю адносіцца да людзей і, падобна дзеячам Вялікага Адраджэння, змагаецца за вольнадумства, дэмакратычныя ідэалы, супраць прыгнёчэнасці асобы. Пасля трагічнага для бацькоў, сям'і і асабіста юнага Станіслава паўстання 1863 г. ён зразумеў, як многа значыць у жыцці народа і грамадства адукаванасць, свядомасць і неабыхавасць. Як бы і сёння доктар Станіслаў асвятляе сваім помнікам шлях маладым браслаўчанам і шматлікім прыхільнікам Браслаўскага краю, шлях да лепшай долі, якую можна набыць толькі грамадою, пазбавіўшыся ад стэрыятапаў мінулага і зазірнуўшы ў летапісную і кніжную спадчыну, у неабсяжную глыбіню народнай памяці.

Дарэчы светлы прамень помніка на фоне прыцімленага наваколля і Замкавай гары ўвечары ліпеньскага дня 1970 г. стаў для мяне першым знаёмствам з асобай Нарбута, калі мы разам з бацькам, таксама лекарам, спыталіся па пастаўскай дарозе ў Рыгу. Бацькавыя словы, што “быў такі лекар” узбудзілі цікавасць і пэўнае неразумненне: чаму помнік на гары, чаму паставілі яму ўдзячныя жыхары, чаму ён кампазіцыйна так унікальна адпавядае вялікаму ўрачэбнаму пастулату – (згараю сам – дапамагаючы)?

Значна пазней, калі ў канцы 80-х гадоў я ведаў пра С.Т.Нарбута вельмі многа і ўжо былі надрукаваныя артыкулы пра гэту постаць і яго неўрымлівую дзейнасць, калі Браслаў для мяне стаў родным горадам (тут жыла сям'я жонкі Галіны – уражэнкі Браслава), са мной здарыўся небяспечны выпадак. Традыцыйная рыбак на возеры Дрываты ў спакойны жнівеньскі вечар раптоўна ператварылася ў непагодзь, смерч, які нагнаў сапраўдны шторм з вялікімі хвалямі, што не было відаць берагоў і мы страцілі арыентыры, стараючыся толькі не затопіцца разам з чоўнам. І тут у мае вочы даволі яскрава мільгануў ліхтарык, які прызыўна і надзейна пабольшыўся ў маячок, маяк. Даў нам надзею, сілы і кірунак. Так мы, падвоіўшы намаганні на вёсках, выбраліся

з лапаў стыхіі. Так мяне адзячыў славыты доктар за маю памяць аб ім, за вяртанне яго імя браслаўчанам. Так, паважаны ўдзельнікі канферэнцыі, ён будзе ўдзячны і Вам і, упэўнены, стане Вашым пакравіцелям, як было ўжо гэта з Вашымі папярэднікамі.

Я не вельмі абураюся на ранейшыя ўлады і мясцовую медычную грамадзкасць за тое, што ў пасляваенны час помнік Нарбуту быў ў непрыстойным стане. Змянілася пакаленне жыхароў Браслава, старажылаў засталася вельмі мала, легенды аб лекары падмяніліся паказкамі і проста плёткамі. Але прыйшоў іншы час і, галоўнае, нарэшце высветлілася, што гэта не помнік, а магіла знакамітага лекара.

У пэўным сэнсе і лёс “Браслаўскіх чытанняў” быў прадвызначаны вялікай цікавасцю да постаці Станіслава Нарбута, сына вялікага беларуска-літоўскага гісторыка, археолага, краязнаўцы Тодара Яўхімавіча Нарбута, роднага брата папчэніка К.Каліноўскага ў паўстанні 1863 г. – Людвіка Нарбута.

Разбуранае “гнездо” Нарбутаў – гэта наваколіца вёскі Шаўры, што ляжыць недалёка ад г.п. Радунь Воранаўскага раёна Гродзеншчыны. На Шаўрскіх могілках пахаваны маці доктара Станіслава і яго брат Баляслаў, таксама ўдзельнік паўстання 1863 г.. А вось курган, на якім стаяла небагатая сядзіба Нарбутаў быў цалкам зруйнаваны, але курганнай зямелькай насыпана дарога ад могілак да в. Начы, дзе побач з касцёлам пахаваны “гісторык Літвы” – Тодар Нарбут. Каля могілак – памятны знак “сям’і Нарбутаў – удзельнікам паўстання 1863 г.”, што паставілі гарадзенскія краязнаўцы ў 1992 г.

Станіславу Нарбута пашанцавала. Дапамаглі сябры сям’і, ён атрымаў вышэйшую медычную адукацыю. Перад ім адчынілася заможнае жыццё, ганаровае становішча ў эміграцыйных колах Заходняй Еўропы, але на цітуле яго доктарскай дысертацыі, абароненай у 1879 г. У Мюнхене, мы бачым, што аўтар – Станіслаў Нарбут з Шаўроў. Такім стаў і яго выбар – Літва-Беларусь, а гэта значыць – Друя-Браслаў, дзе ён адбыў 35 год урачэбнага абавязку і практыкі.

Перад намі, удзельнікамі канферэнцыі, Станіслаў Тодаравіч, як гэта вельмі характэрна для яго шматграннай дзейнасці, пакінуў многа загадак. Самая цікавая – гэта яго ўдзел у стварэнні дамашняй калекцыі графа Плятэра ў Бяльмонтах. Як сведчыць Генадзь Кахановскі (1984 г.) калекцыя ў час імперыялістычнай вайны была вывезена ў Петраград. Можа і сёння яна ляжыць без патрэбы ў запасніках якога-небудзь піцёрскага музея ці інстытута.

Мне здаецца, што большай увагі заслугоўваюць архіўныя справы павятовага доктара Нарбута, што захоўваюцца ў Маладзечненскім дзяржаўным архіве. Перапіска і канфлікт з дэлегатам польскай дзяржавы ў Вільні дае магчымасць высветліць светапогляд славутага доктара, яго прынцыповасць у абароне дэмакратычных прынцыпаў і правоў асобы. Гэта тычыцца і метадаў лячэння хворых, якія доктар Нарбут ужываў з улікам мясцовых традыцый, абапіраючыся на астатнія дасягненні еўрапейскай медыцыны. Мы амаль нічога не ведаем пра працу доктара С.Т.Нарбута ў ваенным шпіталі расейскай арміі, а, як можна лічыць, зроблена ім ва ўмовах ваенных дзеянняў немала.

Хацеў бы скончыць прамову зваротам да мясцовых уладаў. Станіслаў Тодаравіч Нарбут гэта добры прыклад узаемадзеяння грамадзкасці і адміністрацыйнага кіраўніцтва, прыклад таго, як на мясцовым узроўні трэба працаваць разам, пашыраючы сацыяльны і эканамічны патэнцыял рэгіёна, напрыклад, у турыстычнай сферы, і, безумоўна, 150-гадовы юбілей доктара медыцыны заклікае ўсіх нас падумаць аб тым, каб імя яго было ўшанавана больш значна, чым гэта зроблена да сёнешняга дня. Такое імя павінна насіць і Браслаўская раённая бальніца, і пажарная каманда, якія доктар заснаваў на пачатку мінулага стагоддзя. І, зразумела, на доме, дзе жыў таленавіты і безадмоўны доктар, павінна быць памятная дошка.

Спадзяёмся, што і далей наша гарадзенска-браслаўскае супрацоўніцтва ў вывучэнні лёса і дзейнасці славутых Нарбутаў будзе пашырацца, а ліхтар на помніке-магіле доктара будзе свяціць усім нам сваім цяплым любові да чалавека.

Андрэй Майсяёнак, член-карэспандэнт
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, прафесар

Старинный парк «Бельмонты» – особоохраняемый участок Национального парка «Браславские озёра»

Старинный парк «Бельмонты» расположен на юго-восточном побережье озера Дривяты. Парк занимает территорию 63,7 га [4]. Это второй по величине парк Беларуси после Несвижского и один из лучших парков романтического направления. Решением Витебского облисполкома № 160 от 24.04.64 г. парк «Бельмонты» объявлен памятником природы и взят под охрану. С созданием Национального парка на территории Браславского района парк «Бельмонты» приобрёл статус особоохраняемого участка природы.

Известно, что в старинных парках – памятниках садово-паркового искусства накоплен богатейший генотипический фонд древесных растений в количестве более 300 видов. Деревья в виде рощ, алей, групп являются основными структурными элементами парков. Основу древостоев составляют местные виды, в основном липа мелколистная, клён остролистный, граб обыкновенный, дуб черешчатый, берёза бородавчатая, ясень обыкновенный. Почти в каждом парке имеются интродуцированные виды, чаще всего лиственница европейская, каштан конский, акация белая, клён серебристый, ель колючая, сосна Веймутова, туя западная; липа крупнолистная [1]. В современных условиях антропогенного преобразования природы исключительно важно обратить внимание на охрану не только сохранившихся в относительно ненарушенном состоянии экосистем, но и наиболее ценных в отношении разнообразия флоры и фауны антропогенно-изменённых территорий. Среди них наибольшее значение для сохранения многообразия видов имеют разнообразные, в том числе уникальные высоковозрастные древостой искусственного происхождения. В первую очередь это крупные старые парки ландшафтного типа, аналогичные естественным лесам, но зачастую более разнообразные по составу и структуре растительности, а также по другим экологическим характеристикам и соответственно являющиеся местом обитания оригинальных и богатых флористических комплексов.

Растительные сообщества парка «Бельмонты» представлены насаждениями практически всех основных лесобразователей: липы мелколистной, клёна остролистного, дуба черешчатого, берёзы бородавчатой, ясени обыкновенного, ольхи чёрной; осины, сосны обыкновенной, ели европейской. Чтобы оценить уникальность этого участка природы, необходимо рассмотреть насаждения парка в сопоставлении с зональной лесной растительностью Беларуси. В формационном отношении леса Беларуси довольно разнообразны и представлены пятью гологенетическими группами формаций: бореальными хвойными, суббореальными широколиственно-хвойными, неморальными широколиственными, коренными мелколиственными на болотах и производными мелколиственными [1]. Среди бореальных хвойных и суббореальных широколиственно-хвойных выделяются формации сосновых, широколиственно-сосновых, еловых, широколиственно-еловых лесов.

Еловые леса несут ярко выраженную зональность: с севера на юг происходит замена хвойных лесов широколиственно-хвойными, что объясняется улучшением климатических условий для произрастания широколиственных пород, повышением их фитоценотической устойчивости. На севере Беларуси в подзоне широколиственно-еловых лесов, к которой относится вся территория национального парка, только в богатых почвенных условиях могут сформироваться еловые насаждения с участием дуба черешчатого, липы мелколистной, клёна остролистного и других широколиственных пород, с развитым подлеском из лещины и неморальными элементами в напочвенном покрове. Именно такие насаждения ели сформировались в богатых кислых и суглинистых типах леса в парке «Бельмонты» на площади 13,7 га. Спелые и перестойные ельники в возрасте 110-140 лет занимают 7 га, приспевающие в возрасте 70 лет – 6,3 га и молодняки в возрасте 35 лет – 0,4 га. Под пологом леса сформировался подрост из клёна, дуба, ели, липы, ольхи серой в количестве 2 – 5 тыс. шт/га. Высоковозрастность (более 100 лет), высокополнотность (0,7) и высокопродуктивность (370 м³/га) позволили отнести участок площадью 2,9 га к эталонным еловым лесам.

Зональные изменения претерпевают и леса с господством сосны, что проявляется в соотношении площадей, занятых сосновыми и широколиственно-сосновыми лесами. К первым относятся моновидовые сосновые боры или сосняки с примесью ели, ко вторым – фитоценозы с господством сосны, примесью дуба и других широколиственных пород, а также хорошо развитым подлеском из лещины и неморальными элементами в покрове. Последних на севере мало (2,8 %) и они являются результатом смены еловых лесов сосновыми. Тогда как на юге Беларуси широколиственно-сосновые леса занимают уже 27,7 % площади лесов с господством сосны. В «Бельмонтах» сосняки представлены на площади 14,7 га, из которых 6,8 га занимают широколиственно-сосновые леса с примесью клёна остролистного, липы мелколистной, граба обыкновенного, дуба черешчатого, ели европейской, осины, ясени обыкновенного, берёзы бородавчатой, ольхи чёрной. В подросте ель, клён, липа, дуб. Хорошо развит подлесок из лещины, рябины, крушины ломкой, бересклета бородавчатого. Возрастная структура сосновых насаждений следующая: спелые занимают 6,4 га, приспевающие – 3 га, средневозрастные – 5,3 га. Высоковозрастность (более 100 лет), высокопродуктивность (400-420 м³/га), относительная высокополнотность (0,7) и сложность структуры фитоценозов позволили отнести часть сосново-широколиственных лесов общей площадью 4,2 га к особо ценным редким насаждениям национального парка.

Неморально-широколиственные леса Беларуси представлены пятью формациями – дубовыми, ясеньными, грабовыми, липовыми и кленовыми лесами. Они занимают всего 3,8 % лесопокрытой площади республики. Основной

удельный вес в составе широколиственных лесов приходится на дубравы (3, 3 %). Формации грабовых (0, 3 %), липовых (0, 02 %) и кленовых (менее 0, 01 %) лесов представлены незначительно, причём в структуре лесопокрытой площади их участие продолжает снижаться. Из состава лесов ныне почти исчезли ильмовые, кленовые и липовые фитоценозы, а удельный вес дубрав за последние 35 лет уменьшился на 30 %. Широколиственные леса обладают хорошо выраженными зональными чертами, проявляющимися в возрастании флористического разнообразия, в увеличении площади этих лесов с продвижением с севера на юг, а также в примеси зональных древесных пород: в Северной подзоне – ели и ольхи серой. В Национальном парке насаждения дуба занимают 0, 2 % лесопокрытой площади и все относятся к редким насаждениям. В парке «Бельмонты» дубравы представлены на небольшой площади 1, 6 га. Эти средневозрастные насаждения. В составе их фитоценозов липа мелколистная, ильм, сосна обыкновенная, клён, ясень, осина, ольха серая, берёза бородавчатая. В подросте клён остролистный.

Кленовые леса имеют крайне незначительное распространение и в Национальном парке представлены исключительно на территории парка «Бельмонты» на площади 8,8 га, из них спелые на площади 7,8 га. Насаждения характеризуются сложным составом древесного яруса, который включает в себя, наряду с клёном остролистным, липу мелколистную, ильм, сосну обыкновенную, ель европейскую, осину, берёзу бородавчатую, ольху серую, ясень обыкновенный, дуб черешчатый. Хорошо развит подрост клёна (3 – 4 тыс. шт/га), подлесочный ярус из рябины, крушины ломкой и обильный покров из дубравного широколиственного травяного покрова. Кленовники парка «Бельмонты» отнесены к категории особо ценных редких насаждений Национального парка.

Липняки по своему генезису и экологии сопряжены с дубравами и, в основном, являются производными от них. В парке «Бельмонты» представлены на площади 2, 3 га. Это спелые насаждения в возрасте 100 лет, формируются в снытевом типе леса. Также относятся к особо ценным редким насаждениям Национального парка.

Ясеновые леса относительно редко встречаются в Беларуси (0, 31 % лесного фонда); во многом копируют зональные черты дубрав. Ясенники приурочены к перегнойно-глебовым и перегнойно-карбонатным супесчаным и суглинистым почвам, отличающимся исключительно высоким плодородием. Наиболее распространены не чистые ясеновые фитоценозы, а широколиственно-черноольховые. Они приурочены к понижениям, ложбинам и другим отрицательным формам рельефа с повышенным, но проточным увлажнением. Такие условия создались в парке «Бельмонты» с нарушением дренажной сети. Ясенники сформировались на двух разобщённых участках общей площадью 4, 8 га. Возраст этих насаждений 70 и 100 лет. Сложная структура фитоценозов с ольхой чёрной, липой мелколиственной, клёном остролистным, дубом черешчатым позволяет характеризовать их как широколиственно-черноольховые. Эти участки относят к редким насаждениям Национального парка.

К коренным мелколиственным лесам на болотах относят черноольховые и пушистоберёзовые насаждения. Они представлены как чистыми монодоминантными фитоценозами из ольхи серой и берёзы пушистой, так и различными сочетаниями их между собой. В парке ольхи занимают свои характерные места обитания – наиболее обводнённые участки низинных болот с достаточной проточностью почвенно-грунтовых вод и богатыми зольными веществами почвами. Представлены на площади 14, 5 га. Это древостой средней продуктивности. Напочвенный покров характеризуется высокой видовой насыщенностью, с преобладанием гидрофитного разнотравья. В целом в Беларуси черноольховые леса имеют умеренное распространение (5 % лесопокрытой площади).

К производным мелколиственным лесам относят березняки из берёзы бородавчатой, осинники и сероольшанники. Фитоценозы этих формаций формируются на месте коренных хвойных, широколиственно-хвойных и широколиственных лесов в результате сукцессионных процессов, главным образом антропогенного характера, после вырубок, пожаров или естественного зарастания бросовых сельскохозяйственных угодий. В парке производные мелколиственные леса представлены повислоберёзовыми и осиновыми насаждениями на площади 8, 6 га. Насаждения являются малоценными и не представляют природоохранного и хозяйственного интереса.

Таким образом, в парке «Бельмонты» на территории всего 63,7 га представлены все выделенные для Беларуси группы формаций. Кроме того, здесь произрастают насаждения ели европейской, которые могут служить эталонами как для Национального парка, так и для всего Белорусского Поозерья. На территории парка также выделены особо ценные редкие насаждения клёна остролистного, липы мелколистной а также редкие насаждения ясеня обыкновенного и дуба черешчатого. Наряду с этим, этот уникальный участок природы является живой лабораторией по изучению процессов восстановления естественной растительности на антропогенно-изменённых территориях. Задача восстановления естественной растительности и исследование этого процесса – задача постоянная, значимость которой не только не уменьшится в ближайшее время, но, напротив, постоянно будет возрастать [3]. Именно поэтому старинный парк «Бельмонты» представляет интерес не только как памятник садово-паркового строительства, но и как важное звено в сети особо ценных объектов для охраны и сбережения биоразнообразия и генофонда растительного мира как Национального парка, так и всего Белорусского Поозерья.

Литература:

1. Состояние и использование биологического разнообразия Республики Беларусь. Аналитический обзор. Мн., 1998 г.
2. Растительный покров Белоруссии. Мн., 1969 г.
3. Перспективы развития сети заповедников в регионе Прибалтики и Беларуси // Заповедники СССР. М., 1989 г.
4. Проект организации и развития лесного хозяйства Национального парка «Браславские озёра» на 1997 – 2006 годы. Т. 1. Мн., 1997 г.

Сям'я славутага гісторыка Браслаўшчыны Отана Гедэмана паводле дакументаў НГАБ

У горадзе Браславе Віцебскай вобласці існуе краязнаўчае таварыства імя Отана Гедэмана, які ў 1920-я – 1930-я гг. прысвяціў пэўную частку свайго жыцця і навуковай творчасці Браславу і Браслаўскаму павету. Да гэтага часу не было вядома дакладнае месца нараджэння гісторыка, ды і дата нараджэння ў даведніках пазначана памылкова: 29 красавіка 1887 г. У “Польскім слоўніку біяграфічным” (PSB) і іншых польскіх выданнях месца нараджэння пазначана проста як Міншчына (у сэнсе – Мінская губерня). У артыкуле ў “Беларускай савецкай энцыклапедыі”, падпісаным прафесарам П.Казлоўскім, месца нараджэння трансфармавалася ў вёску Мнішчызна Рэчыцкага пав. Мінскай губерні. Шаноўны Генадзь Каханоўскі не звярнуўся да першакрыніцы (PSB) і перапісаў з БелСЭ гэтую прыкрутую памылку ў свой артыкул у “Энцыклапедыі гісторыі Беларусі”. Знойдзеныя цяпер ў фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (НГАБ) дакументы дазваляюць выправіць гэтыя недакладнасці.

Непасрэдна Отана Гедэмана датычацца два дакументы НГАБ, яшчэ адзін дакумент, звязаны з іменем яго брата Уладыслава. Іх тэксты прыводзім ніжэй у перакладзе на беларускую мову:

1. Метрычная кніга Рэчыцкага каталіцкага парафіяльнага касцёла за 1880-1889 гг.

Метрыкі хрышчаных у 1887 г., №16. 15 чэрвеня 1887 г. ахрышчаны Отан-Эдуард, сын дацкіх падданных Магнуса-Іагана і Ядвігі ўроджанай фон Анджэўскай фон Гедэманаў, які нарадзіўся 16 красавіка 1887 г. у Васілевічах. Хроснымі былі Фелікс Аскерка і Міхаліна Горватова; сведкі – Отан Горват і Міхаліна Аскерка¹.

2. Тая ж метрычная кніга.

Метрыкі хрышчаных у 1888 г., №26. 1 лістапада 1888 г. ахрышчаны Уладыслаў-Антон, сын дацкіх падданных Магнуса-Іагана і Ядвігі ўроджанай фон Анджэўскай фон Гедэманаў, які нарадзіўся 28 верасня 1888 г. у Васілевічах. Хроснымі былі Фелікс Іленда(?) і Марыя Малахоўская².

3. Метрычная кніга Гомельскага каталіцкага парафіяльнага касцёла аб шлюбах за 1894-1917 гг.

№16. 25 жніўня 1915 г. у Гомельскім касцёле кс. Васілеўскі вячаў шлюб дацкага падданага Отана-Эдуарда Гедэмана, халастога, 28 год, з дваранкай Янінай Баброўскай, дзявіцай, 19 год; абодва парафіяне Гомельскага касцёла. Бацькі жаніха – Магнус-Іаан Гедэман і Ядвіга фон Анджэўская. Бацькі нявесты – Мікалай-Міхал Баброўскі і Станіслава Карыцінская. Сведкі – Мікалай Класоўскі і Мікалай Раманкевіч³.

Цяпер можна дакладна гаварыць, што Отан Гедэман нарадзіўся 16 (па старому стылю), а 28 (па новаму стылю) красавіка 1887 г. (розніца між юліянскім і грыгарыянскім календаром у 19 ст. складае 12 дзён) у сяле Васілевічы Рэчыцкага павета Мінскай губерні. Нашмат больш матэрыялаў захавалася ў НГАБ пра бацьку славутага гісторыка, які таксама быў цікавай і неардынарнай асобай.

Магнус-Іаан фон Гедэман нарадзіўся ў 1850 г. у горадзе Герынг (Горынг) (паводле дакументаў) у Дацкім каралеўстве на паўвостраве Ютландыя. На сучасных мапах у цэнтры гэтага паўвострава ёсць горад Хернінг, магчыма гэта і ёсць радзіма Магнуса Гедэмана. У Расіі Гедэмана называлі Магнус Отанавіч, значыць бацьку звалі Отан Гедэман. М.Гедэман паходзіў з дацкага шляхецкага рода; пра гэта ўскосна сведчыць прыстаўка перад прозвішчам “фон”, а таксама яго стрыечны брат Фрыц Гедэман у дакументах быў запісаны як асоба дваранскага паходжання.

У адной з спраў аб замежніках, якія пражывалі ў Мінскай губ., за 1896 г. было адзначана, што М.Гедэман служыў у арміі і знаходзіцца ў адстаўцы, і мае афіцэрскі чын дацкай арміі⁴. Відаць, ён праходзіў нешта накіштальт тэрміновай вайскавай службы, але ў чыне афіцэра, бо у адным з сваіх рапартаў піша, што ўжо з жніўня 1871 г. праходзіў сельска-гаспадарчыя тэарэтычныя і практычныя курсы ў двух маёнтках у Даніі, а потым вучыўся ў сельска-гаспадарчай школе ў гор. Прэц ў Гальштэйне (паўночная Германія, на мяжы з Даніяй), дзе асабліва вывучаў культуру тарфяных балотаў. Скончыў ён сваё навучанне ў маі 1875 г.⁵.

Цяжка сказаць, чаму М.Гедэман вырашыў паехаць у Расію. Відаць, былі нейкія цяжкасці з уладкаваннем на працу на радзіме, а ў Расіі бачылася перспектыва – толькі нядаўна ў Расіі пачаліся маштабныя мерапрыемствы па меліярацыі і не хапала спецыялістаў. Такім чынам, М.Гедэман 26 красавіка 1875 г. (новы стыль) у Капенгагене атрымаў замежны пашпарт для выезда ў Расію⁶. Летам таго ж года ён прыбыў у Расію і спыніўся ў гор. Шаўлі Ковенскай губерні, дзе 17 ліпеня быў запісаны ў кнігі 2-га квартала Шавельскага паліцэйскага ўпраўлення. А 26 ліпеня ў Канцылярыі Ковенскага губернатара атрымаў асобны “рускі від”, які дазваляў пражыванне замежнага падданага на тэрыторыі Расіі на працягу аднаго года. Відаць, хутка пасля гэтага ён накіраваўся ў Санкт-Пецярбург на пошукі працы. Не вядома, чым ён займаўся да вясны 1876 г., але ў красавіку гэтага года быў прыняты на службу ў Дэпартамент земляробства і сельскай прамысловасці Міністэрства Дзяржаўных Маёмасцяў паводле прадстаўлення Яе Вялікасці Гаспадарыні Імператрыцы Марыі Фёдаравны. 25 мая таго ж года быў камандзіраваны ў Экспедыцыю па асушэнню балот Заходняга Палесся і Рязанскай губ. (будучая Заходняя Экспедыцыя па асушэнню балот Палесся) у распараджэнне яе начальніка палкоўніка Іосіфа Іпалітавіча Жылінскага, будучага генарл-лейтэнанта⁷. Некаторы час М.Гедэман яшчэ заставаўся ў Пецярбургу, бо 11 жніўня 1876 г. Канцылярыяй

Пецяўбургскага губенатара яму быў выдадзены новы “від” на жыхарства ў Расіі па наступны год⁸. Спачатку ён быў накіраваны ў горад Пінск, у, так бы мовіць, цэнтр асушэння палескіх балот. Там ён пражываў яшчэ ў 1877 г. (рапарт пінскага паліцмайсра ад 13.08.1877 аб хадайніцтве М.Гедэмана аб атрыманні новага “віда”⁹. Аднак ужо з 1878 г. М.Гедэман надоўга пасяліўся ў сяле Васілевічы Рэчыцкага павета (рапарт рэчыцкага ўезднага іспраўніка ад 02.09.1878 аб хадайніцтве М.Гедэмана аб атрыманні чарговага “віда” на жыхарства)¹⁰.

Спачатку М.Гедэман у Экспедыцыі займаў пасаду падтэхніка, а з сярэдзіны 1880-х гг. – тэхніка (інжынер-тэхніка). Займаўся назіраннем за правядзеннем асушальных работ у Рэчыцкім уездзе, загадваў узорнай фермай ва ўрочышчы “Стаў” каля в. Бабічы, культурнымі работамі на казенных балотах ў Васілевіцкай воласці. У канцы 1870-х – пачатку 1880-х гг. працаваў па стварэнню метэаралагічнай станцыі ў с. Васілевічы, якую ўзначаліў.

У Мангуса Гедэмана быў стрычны брат – Фрыц (Франц – у рускіх дакументах) Фрыдрыхавіч Гедэман, які прыехаў у Расію паводле дацкага замежнага пашпарта ад 05.12.1876¹¹. У Расіі ён паступіў на ваенную службу і служыў карнетам у 8-м уланскім (пазней драгунскім) Узнясенскім палку¹². Што цікава, у адрозненне ад брата каталіка Фрыц быў пратэстантам. Праслужыўшы пэўны тэрмін у войску, пад час адпачынку восенню 1882 г. ён прыехаў да брата Мангуса ў сяло Васілевічы, адкуль 30 кастрычніка на імя міністра ўнутраных спраў ён напісаў прашэнне на атрыманне рускага падданства¹³. Жадаючы працягваць ваенную службу і атрымоўваць больш высокія вайсковыя званні, трэба было прыняць расійскае грамадзянства. Перапіска па гэтаму пытанню працягвалася некалькі месяцаў. Нарэшце, 29 сакавіка 1883 г. міністр унутраных спраў на прадстаўленне мінскага губернатара адказаў згодой на ўступленне Ф.Гедэмана ў рускае падданства¹⁴. Аднак Ф.Гедэман не чакаўся гэтай навіны і з’ехаў у Германію ў горад Гамбург, пра што 21 мая паведаміла ў Мінскае праўленне Рэчыцкае ўезднае паліцэйскае ўпраўленне¹⁵. Не вядома, што паўплывала на перамену планаў Ф.Гедэмана – доўгая вырашэнне яго пытання расійскай бюракратыяй, нястача грошай і нежаданне сядзець на шыі брата столькі часу, або што іншае, аднак ён у Расію не вярнуўся. А 13 жніўня таго ж года Рэчыцкае паліцэйскае ўпраўленне далажыла ў Мінск паводле рапарта прыстава 3-га стана (які наведваў Гедэмана ў Васілевічах), што Ф.Гедэман з Гамбурга з’ехаў у Амерыку, у Нью-Ёрк¹⁶. Што цікава, Ф.Гедэман з’ехаў за мяжу, не атрымаўшы дазволу і замежнага пашпарта з Канцылярыі Мінскага губернатара¹⁷. Пазней таму ж прыставу М.Гедэман паведаміў, што брат Фрыц у Амерыцы накіраваўся ў штат Каларада, пра што Рэчыцкае ўезднае ўпраўленне адрапартавала ў Мінск 31.12.1883 г.¹⁸. Толькі тады справа аб атрыманні Ф.Гедэманам рускага падданства была закрыта і здадзена ў архіў. Недзе ў сярэдзіне 1880-х гг. Мангус Гедэман ажаніўся з шляхцянкай Ядвігай Андэжэўскай, якая паходзіла з Браслаўшчыны. У сям’і Гедэманаў у Васілевічах нарадзіліся двое сыноў – Отан-Эдуард і Уладзіслаў-Антон.

У 1902 г. Заходняя экспедыцыя па асушэнні балот Палесся была ліквідаваная, і яе функцыі былі перададзены губернскаму ўпраўленню дзяржамаёмасцяў, дзе былі створаны адмысловыя гідратэхнічныя аддзелы. У гэтым адзеле Мінскага ўпраўлення дзяржамаёмасцяў была створана пасада тэхніка 1-га разрада, на якую з 1 красавіка 1903 г. быў прызначаны М.Гедэман¹⁹. У маі таго ж года М.Гедэман выканаў прысягу на вернасць службы ў Мінскім Кафедральным Марыінскім касцёле²⁰.

Трэба адзначыць, што ў Заходняй экспедыцыі М.Гедэман лічыўся тэхнікам па найму, і толькі з 1903 г. яму пачала залічвацца ў стаж дзяржаўная служба.

У с. Васілевічы мелася казённая сядзіба з жылым домам, садам і агародам, якая належала Заходняй экспедыцыі, дзе месцілася метэастанцыя. Можна меркаваць, што ў гэтым доме і жыла сям’я Гедэманаў да 1903 г. Не вядома чаму, але з пачатку 1904 г. Гедэманы жылі ўжо ў Гомелі. Праўда высветліць не ўдалося, дзе канкрэтна яны жылі – на якой вуліцы, на кватэры або ва ўласным доме.

На новай пасадзе М.Гедэман працягваў займацца той жа справай – наглядаў за працамі па узвядзенню і рамонту каналаў, мастоў, дамбаў і іншых гідратэхнічных збудаванняў у Рэчыцкім уездзе, у асноўным на тэрыторыі Васілевіцкага лясніцтва; таксама завешваў метэастанцыямі ў Пінску, Васілевічах і Бабічах (урочышча “Стаў”) і вадамернымі пунктамі. М.Гедэман за сваю працу атрымліваў зарплату 1200 руб. у год (па 475 руб. жалавання і сталовых і 250 руб. кватэрных), а таксама 250 руб. (пазней- 300 руб.) у год беспсправаздачных раз’ездах²¹.

Цяжкая праца і раз’езды па балотах сказаліся на здароўі М.Гедэмана. У 1905 г. пад час побыту ў Васілевічах ён моцна захварэў, паднялася высокая тэмпература, ад вялікай слабасці ледзь даехаў да Гомеля. У жніўні - верасні ён хварэў некалькі тыдняў. Гомельскі ўрач выявіў у М.Гедэмана пачаткі цукровай хваробы і рэкамендаваў выехаць на лячэнне ў водны курорт Карлсбад. Аднак з-за працы гэта не атрымлівалася, і яго пачалі лячыць на месцы карлсбадскай вадой²².

13 кастрычніка 1907 г. М.Гедэман пісаў да ўпраўляючага Яўгена Уладзіміравіча Апокава, што ў яго сям’і здарылася вялікае няшчасце. якое адмоўна паўплывала на яго фізічны і душэўны стан²³. Нажаль, М.Гедэман у сваіх лістах і рапартах да кіраўніцтва нешматслоўны, а пра сваю сям’ю амаль не піша. Таму немагчыма сказаць, што напаткала яго сям’ю, – можа выключэнне яго сына Отана з Кіеўскага ўніверсітэта за рэвалюцыйную дзейнасць (пра гэта згадваецца ў энцыклапедыях)?

Цукровая хвароба абстрактна ў М.Гедэмана кожны год, у тым ліку ў 1908 г., а ў пачатку чэрвеня 1909 г. адкрыўся моцны крывацёк з носу, таму ён тэрмінова выехаў у Варшаву на лячэнне²⁴. Да таго ж у яго далучылася растройства страўніка. Толькі ў 1911 г. ён атрымаў дазвол на выезд за мяжу і двухмесячны адпачынак. Выехаў на лячэнне 19 ліпеня і прабыў там да 23 жніўня²⁵. Аднак лячэнне дапамагло не надоўга. Пад час адначынку М.Гедэмана складаннем ведамасцяў па матэаралогіі займаўся яго сын - студэнт, але каторы з двух, жонка Ядвіга ў сваім лісце не ўдакладніла.

POLETTI - D'ARRESTO E RAY
1 DEN KONGELIKE RESIDENSTAD KØBENHAVN

Livingston

For uttering :- *Ch. answered - y. he said*

Alert	at 10:30 p.m.
Insured	at 10:30 p.m.
Wage	at 10:30 p.m.

Topfing	in the middle
Heer	in the middle
Alte	in the middle
Untergrund	in the middle

[illegible]

St. Petersburg, 24. 12. 1873. *Wieding*

Illegible text in the right margin.

Датқи нашарг Мағнуса Тедмана. 1875 год.

Да матъръшла Търмана Брезера

BRIEF

From the interview on 27 September 2015

from the *Journal of the*
Academy of Music

Letter of 21st 1848 to Richardson

1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900
1901
1902
1903
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025
2026
2027
2028
2029
2030
2031
2032
2033
2034
2035
2036
2037
2038
2039
2040
2041
2042
2043
2044
2045
2046
2047
2048
2049
2050
2051
2052
2053
2054
2055
2056
2057
2058
2059
2060
2061
2062
2063
2064
2065
2066
2067
2068
2069
2070
2071
2072
2073
2074
2075
2076
2077
2078
2079
2080
2081
2082
2083
2084
2085
2086
2087
2088
2089
2090
2091
2092
2093
2094
2095
2096
2097
2098
2099
2100
2101
2102
2103
2104
2105
2106
2107
2108
2109
2110
2111
2112
2113
2114
2115
2116
2117
2118
2119
2120
2121
2122
2123
2124
2125
2126
2127
2128
2129
2130
2131
2132
2133
2134
2135
2136
2137
2138
2139
2140
2141
2142
2143
2144
2145
2146
2147
2148
2149
2150
2151
2152
2153
2154
2155
2156
2157
2158
2159
2160
2161
2162
2163
2164
2165
2166
2167
2168
2169
2170
2171
2172
2173
2174
2175
2176
2177
2178
2179
2180
2181
2182
2183
2184
2185
2186
2187
2188
2189
2190
2191
2192
2193
2194
2195
2196
2197
2198
2199
2200
2201
2202
2203
2204
2205
2206
2207
2208
2209
2210
2211
2212
2213
2214
2215
2216
2217
2218
2219
2220
2221
2222
2223
2224
2225
2226
2227
2228
2229
2230
2231
2232
2233
2234
2235
2236
2237
2238
2239
2240
2241
2242
2243
2244
2245
2246
2247
2248
2249
2250
2251
2252
2253
2254
2255
2256
2257
2258
2259
2260
2261
2262
2263
2264
2265
2266
2267
2268
2269
2270
2271
2272
2273
2274
2275
2276
2277
2278
2279
2280
2281
2282
2283
2284
2285
2286
2287
2288
2289
2290
2291
2292
2293
2294
2295
2296
2297
2298
2299
2300
2301
2302
2303
2304
2305
2306
2307
2308
2309
2310
2311
2312
2313
2314
2315
2316
2317
2318
2319
2320
2321
2322
2323
2324
2325
2326
2327
2328
2329
2330
2331
2332
2333
2334
2335
2336
2337
2338
2339
2340
2341
2342
2343
2344
2345
2346
2347
2348
2349
2350
2351
2352
2353
2354
2355
2356
2357
2358
2359
2360
2361
2362
2363
2364
2365
2366
2367
2368
2369
2370
2371
2372
2373
2374
2375
2376
2377
2378
2379
2380
2381
2382
2383
2384
2385
2386
2387
2388
2389
2390
2391
2392
2393
2394
2395
2396
2397
2398
2399
2400
2401
2402
2403
2404
2405
2406
2407
2408
2409
2410
2411
2412
2413
2414
2415
2416
2417
2418
2419
2420
2421
2422
2423
2424
2425
2426
2427
2428
2429
2430
2431
2432
2433
2434
2435
2436
2437
2438
2439
2440
2441
2442
2443
2444
2445
2446
2447
2448
2449
2450
2451
2452
2453
2454
2455
2456
2457
2458
2459
2460
2461
2462
2463
2464
2465
2466
2467
2468
2469
2470
2471
2472
2473
2474
2475
2476
2477
2478
2479
2480
2481
2482
2483
2484
2485
2486
2487
2488
2489
2490
2491
2492
2493
2494
2495
2496
2497
2498
2499
2500
2501
2502
2503
2504
2505
2506
2507
2508
2509
2510
2511
2512
2513
2514
2515
2516
2517
2518
2519
2520
2521
2522
2523
2524
2525
2526
2527
2528
2529
2530
2531
2532
2533
2534
2535
2536
2537
2538
2539
2540
2541
2542
2543
2544
2545
2546
2547
2548
2549
2550
2551
2552
2553
2554
2555
2556
25

Sp. ...

References

Received of
 Francis - \$100.00
 10.10.10

Life and Letters

100

100

100

1. *Journal of the American Medical Association*, 1997; 277: 1039-1043.

1000

C. Alenkovskiy

1870

W. A. P. 1890

4

✓

Российской Федерации

у Телэманы ў 1876 годзе.

эрхэмдэгтэй иргэдийнхээ

У 1910-11 гг. у М.Гедэмана сапсаваліся адносіны з начальнікам гідратэхнічнага аддзела Я.У.Апонавым. 3-за хвароб ён не паспяваў якасна і ў тэрмін выканаць сваю працу і дасылаць справаздачы. Начальнік пастаянна вымаляў яму за гэта. У сваіх лістах М.Гедэман апраўдваўся, лічачы прэтэнзіі неабгрунтаванымі.

Здароўе М.Гедэмана становілася горш, і ён не мог выконваць усе абавязкі па сваёй пасадзе. 1 кастрычніка 1912 г. ён падаў два прашэння – аб звальненні з пасады тэхніка 1-га разрада і аб прызначэнні яго выконваючым абавязкі тэхніка па найму²⁶. Адначасова новы кіраўнік гідратэхнічнага аддзела Мінскага ўпраўлення земляробства і дзяржаўнага Зелянкевіч хадайнічаў аб прызначэнні М.Гедэману пенсіі²⁷. Начальнік характарызаваў яго доўгую службу вельмі станоўча, да таго ж прыклаў ліст загадчыка Метэаралагічнага бюро, члена вучонага камітэта Галоўнага ўпраўлення землеўпарадкавання і земляробства прафесара П.І.Броўнава. Прафесар аглядаў падведамасныя М.Гедэману метэастанцыі ў Пінску, Васілевічах і Бабічах і адзначыў высокую якасць працы персанала і самога М.Гедэмана. Да таго ж прафесар адзначыў, што матэрыялы метэагляду на станцыях былі выкарыстаны прафесарам А.І.Васейкавым у нарысе “Клімат Палесся”, надрукаваным у зборніку “Нарыс работ Заходняй экспедыцыі па асушэнню балот”, які выйшаў у 1899 г. пад рэдакцыяй генерала П.І.Жылінскага²⁸. Таксама прафесар рэкамендаваў М.Гедэмана прадставіць да ўзнагароды. 1 сапраўды, 14 красавіка 1913 г. М.Гедэман быў узнагароджаны Імператарам ордэнам св. Ганны 3-й ступені²⁹. М.Гедэман быў звольнены з штатнай пасады тэхніка 1-га разрада і прызначаны выконваючым абавязкі тэхніка па найму з акладам 720 руб. і раз'езднымі 180 руб. у год з 1 мая 1913 г.³⁰. З гэтага ж чысла прызначалася яму падвышаная пенсія ў памеры 480 руб. у год, аднак загад у галоўным упраўленні накіраваны толькі 5 лістапада 1913 г. на падставе Выскайша зацверджанага 08.10.1913 Палажэння Савета Міністраў³¹. Падчас Першай сусветнай вайны, калі лінія фронту праходзіла па тэрыторыі Мінскай губерні, 9 жніўня 1915 М.Гедэман пісаў у Мінскае ўпраўленне рапарт з пажаданнем у выпадку эвакуацыі выехаць на станцыю Юскаўцы Роменска-Крэменчугскай чыгункі ў Палтаўскай губерні. Пры гэтым ён пазначыў, што ў склад яго сям'і ўваходзяць ён сам, жонка, сын і нявестка³². Між іншым М.Гедэман працягваў жыць у Гомелі і выконваў свае абавязкі па метэаралогіі ў Васілевічах. Аднак з-за хваробы ваеннага часу і хвароба прымусілі М.Гедэмана падаць прашэнне аб звальненні з красавіка 1917 г.³³.

Памёр М.Гедэман 22 (па старому стылю 9) сакавіка 1918 г. у Гомелі ва ўзросце 67 гадоў, а на наступны дзень пахаваны на гарадскіх могілках³⁴. 22 лістапада 1920 г. з метрычнага запіса аб смерці М.Гедэмана было выдадзена сведчанне, несумненна, удаве і сыну. Відаць, Гедэман збіраўся назаўсёды пакінуць Гомель, як і іншая інтэлігенцыя, якая не ўспрыняла бальшавіцкага ладу Савецкай Расіі. Паехаўшы на радзіму маці, Отан Гедэман пераславіў Браслаўшчыну сваімі гістарычнымі і краязнаўчымі працамі.

Крыніцы:

²⁶ НГАБ, ф.1781, воп.45, спр.6, аа.168адв.-169.

²⁷ Там жа, аа.196адв.-197.

²⁸ Там жа, воп.50, спр.2, а.151адв.

²⁹ Там жа, ф.295, воп.1, спр.6189, аа.84адв.-85.

³⁰ Там жа, ф.27, воп.4, спр.100, а.41.

³¹ Там жа, ф.295, воп.1, спр.3166, аа.411, 412.

³² Там жа, ф.27, воп.4, спр.100, аа.41, 69.

³³ Там жа, ф.295, воп.1, спр.3166, а.415.

³⁴ Там жа, аа.410-410адв.

³⁵ Там жа, спр.3265, а.428.

³⁶ Там жа, ф.299, воп.2, спр.8143, а.3.

³⁷ Там жа, аа.5-5адв.

³⁸ Там жа, а.2.

³⁹ Там жа, а.9.

⁴⁰ Там жа, а.11.

⁴¹ Там жа, а.13.

⁴² Там жа, аа.15-15адв.

⁴³ Там жа, аа.17-18.

⁴⁴ Там жа, ф.27, воп.2, спр.3460, а.15.

⁴⁵ Там жа, а.17.

⁴⁶ Там жа, спр.3576, аа.11-12адв.

⁴⁷ Там жа, ф.27, воп.4, спр.56, аа.2-2адв., 4-4адв.

⁴⁸ Там жа, а.5.

⁴⁹ Там жа, аа.11-11адв.; спр.100, аа.35-35адв.

⁵⁰ Там жа, спр.56, аа.10, 31, 33.

⁵¹ Там жа, аа.26-29.

⁵² Там жа, аа.36-37.

⁵³ Там жа, аа.40-41адв.

⁵⁴ Там жа, а.43.

⁵⁵ Там жа, аа.45, 46.

⁵⁶ Там жа, а.47.

⁵⁷ Там жа, а.49.

⁵⁸ Там жа, спр.401, а.95.

⁵⁹ Там жа, ф.1781, воп.50, спр.9, а.54адв.

Ваенныя падзеі 1920 года на тэрыторыі Браслаўска-Дзісенска-Глыбоцкага рэгіёна

Пасля трох падзелаў паміж Расіяй, Прусіяй і Аўстрыяй (у 1772, 1793 і 1795 гадах) з карты Еўропы знікла буйнейшая дзяржава – Рэч Паспалітая. Патрыёты яе не маглі пагадзіцца са стратай незалежнасці і ў 1794, 1830-1831, 1863 гадах браліся за зброю пад сцягамі паўстанцаў і змагаліся за аднаўленне незалежнасці і адраджэнне сваёй вольнай дзяржавы. Але паўстанні жорстка падаўляліся і скончыліся трагічна для іх удзельнікаў. І толькі ў 1918 годзе (праз 123 гады), 11 лістапада была абвешчана незалежная польская дзяржава пад кіраўніцтвам Юзэфа Пілсудскага. Была створана польская армія, якая пачала ваенныя дзеянні супраць савецкіх войск у лютым 1919 года.

У сакавіку 1920 г. пачалося наступленне на тэрыторыі Беларусі. Польскія войскі занялі Брэст, Ваўкавыск, Слонім, Баранавічы, Пінск. У жніўні быў захоплены Мінск, фронт прыблізіўся да ракі Бярэзіны. У сакавіку 1920 г. палякі правялі лакальнае наступленне і авалодалі гарадамі: Мазыр, Калінкавічы, Оўруч, а 6 мая – Кіевам.

3-га студзеня польскія войскі пад камандаваннем Рыдз-Сміглага занялі Дзвінск, разам з латвійскім урадам была распрацавана аперацыя “Зіма”. Да паловы красавіка пад уладай Польшчы была ўся тэрыторыя Браслаўшчыны і Дзісеншчыны.

У перыяд з 14 мая да 8 чэрвеня была праведзена наступальная аперацыя савецкіх войск. У выніку яе яны прарвалі абарону палякаў і 16-га мая выйшлі на рубж Дзісна-Зябкі-воз.Сшо-Лепель. 4-5 чэрвеня меліся баі каля Глыбокага, вёсак Алашкі, Павяззе, Еды, на захад ад Старой і Новай Шаркаўшчыны. У выніку наступлення Свянцянскай групіроўкі польскіх войск 8 чэрвеня фронт замацаваўся на лініі ўсходней Узмёнаў, на р.Аўта, вёсак Зябкі, Б.Чарніца.

Галоўным камандаваннем Чырвонай Арміі быў распрацаваны план генеральнага наступлення з мэтай акружыць і разграміць войскі польскага лёвага фронту ў раёне Германавічы-Глыбокае-Докшыцы, прарваўшы абарону 1-й польскай арміі генерала Зыгальовіча. У склад гэтай арміі ўваходзіла група войск генерала Енджэўскага (дзве брыгады пяхоты, 11-я дывізія пяхоты), якія ўтрымлівалі ўчастак фронту каля воз.Доўгае і ракі Мнюты. У раёне возера Жадо была дыслацыравана група генерала Жэлігоўскага. Трэцяя група генерала Жонгоўскага трымала абарону на паўднёвым участку ў вярхоўі ракі Бярэзіны.

Перад пачаткам наступлення савецкія войскі былі павялічаны, узмоцнены новымі злучэннямі, было палепшана забеспячэнне зброяй, боепрыпасамі, абмундзіраваннем, харчаваннем. Усяго мелася 91,4 тысячы штыкоў і шабель. Польская 1-я армія генерала Зыгальовіча мела ўсяго 35 тысяч штыкоў і шабель. Такім чынам, савецкія войскі заходняга фронту перавышалі праціўніка больш чым у 2 разы.

30 чэрвеня раніцай была выдадзена дырэктыва камандуючага Заходнім фронтам М.М.Тухачэўскага аб падрыхтоўцы войск для разгрома польскага Паўночна-ўсходняга фронту на чале з генералам С.Шэптыцкім. Загад аб пачатку прарыва фронту і разгроме галоўных сіл праціўніка быў перададзены 2 ліпеня. Раніцай 4 ліпеня войскі 4-й арміі (камандарм Е.Н.Сяргееў) прарвалі абарону польскіх войск пасля абстрэла іх умацаванняў каля маёнтка Дрыгучы (паўночнай возера Ельня). У 17 гадзін увесь 3-ці корпус кавалерыстаў пад камандаваннем Г.Д.Гая перайшоў у наступленне. Да 22-х гадзін ён дасягнуў рубяжа Заходняга Дзвіна-вёска Павязце, прайшоўшы з баямі 25-28 км. Раніцай наступнага дня баі ўзнавіліся каля в.Станулі, асабліва жорсткімі яны былі на берагах р.Вяты. Працягваючы наступленне вечарам 5-га ліпеня, коннікі Гая ўвайшлі ў Друі і Браслаў. Левафланговыя часці занялі Новы Пагост і Германавічы, дасягнулі лініі Лінкаўшчына-Забор’е. Да раніцы 6-га ліпеня пасля ўпартых баёў выйшлі да р.Дзісенка на ўчастку Баяршчына-Новае Сяло, працягваючы наступленне ў напрамку Асіна-Гарадок (каля Варапаева).

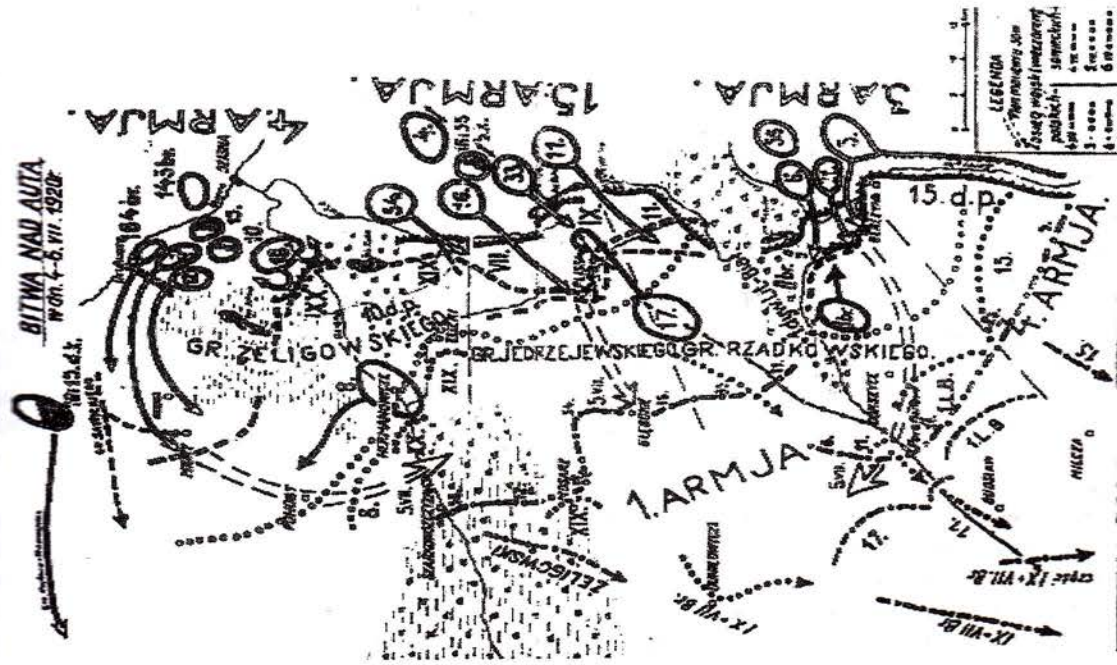
Па загаду начальніка штаба корпуса з раёна в.Павязце для ўдара ў фланг і тыл праціўніка на левым беразе р.Вяты выступіў 55-ты полк (камандзір Ляшчаў) і перайшоўшы ў атаку вымусіў праціўніка паспешна адыходзіць да мястэчка Друі. Пад націскам і пагрозай акружэння пяхотных часці і гарнізон (каля 600 чалавек) пасля кароткага боя пераправіліся праз Заходнюю Дзвіну, пакінуўшы ў Друі шмат трафэяў (харчаванне, жывёлу, артылерыю і кулямёты). На латышскай тэрыторыі яны былі інтэрнаваны і абяззброены. Пасля невялікай сутычкі вечарам 5-га ліпеня быў заняты і Браслаў. Удзень 6-га ліпеня ў вельмі цяжкіх умовах надвор’я кавалерысты зрабілі нялёгкі рэйд і да 10-ці гадзін 7-га ліпеня пасля ўпартага супраціўлення занялі станцыю Турмонт і в.Весьялова.

15-я армія (камандарм А.І.Корк) пачала наступленне па ўсяму ўчастку фронту 4-га ліпеня ад воз.Жадо да воз.Сшо (35 км) на 15-20 км у напрамку на Глыбокае. Пасля цяжкіх баёў палякам былі нанесены вялікія страты, кавалерысты 5-га ліпеня занялі Глыбокае, дзе было “...изрублено около 1500 легионеров”, узяты палонныя, кулямёты і іншыя трафэі. Пры прарыве каля в.Зябкі ўпершыню былі выкарыстаны 3 трафейныя танкі.

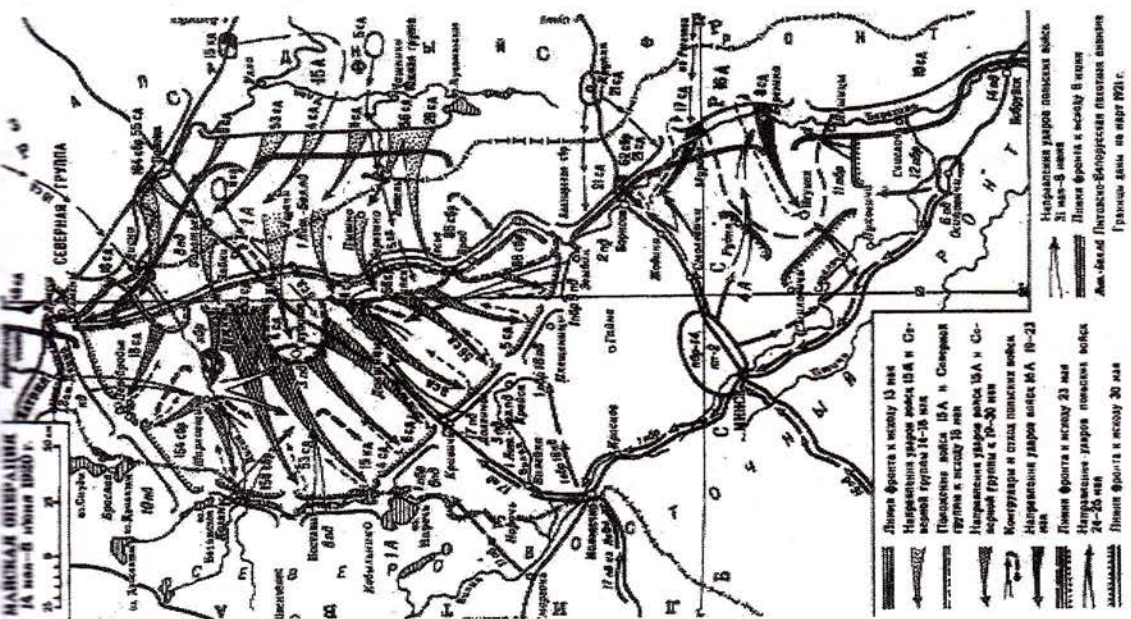
3-я армія (камандарм В.С.Лазарэвіч) згрупавала свае войскі ад воз.Сшо да воз.Палік (80 км). Фарсіраваўшы раку Бярэзіну 5 ліпеня заняла Докшыцы, перамогшы контратакі палякаў, 6-га ліпеня заняла ст.Параф’янава. 3 Даўгінава армія наступала на Радашковічы.

З ведама камандуючага польскім фронтам генерала С.Шэптыцкага кіраўнік 1-й польскай арміі загадаў 5-га ліпеня адступаць па дарозе Глыбокае-Дунілавічы, праз Паставы і Свянцянны. Паўночная група пад камандаваннем генерала Жолігоўскага мусіла змаглася ў бітвах каля Лужкоў, Германавіч. У цяжкай сітуацыі ён здолеў зрабіць адступленне ў ноч на 6-га ліпеня і выйсці на збліжэнне з групай генерала Енджэўскага. Раніцай 6-

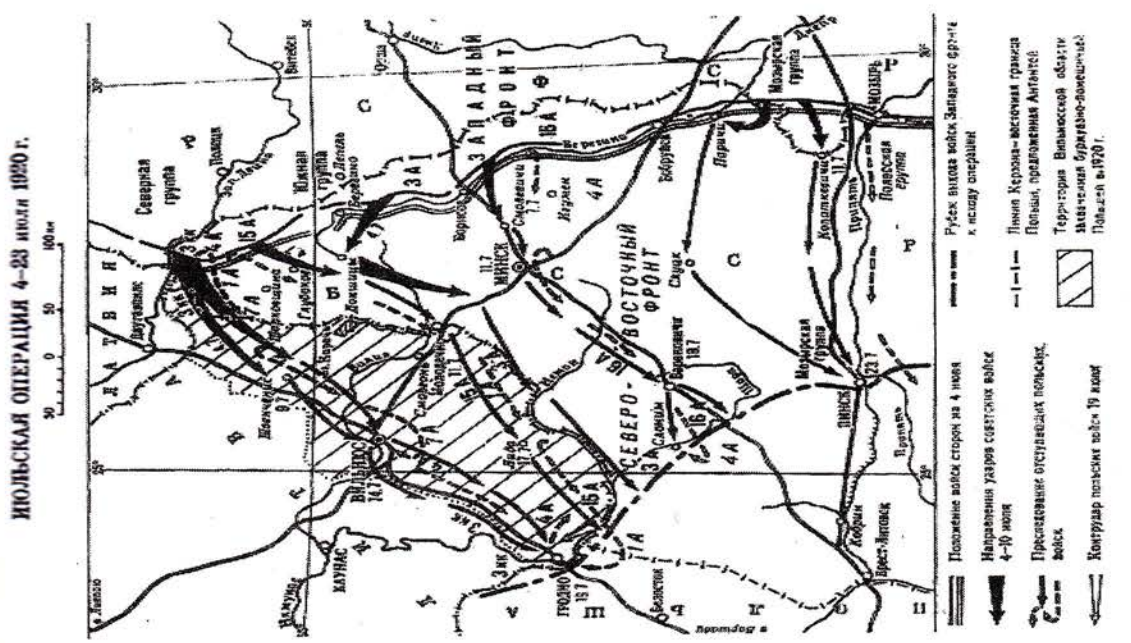
БИТВА НАД АУТА 1812 г. 1812 г. 1812 г.

НАЧАЛЬНАЯ ОПЕРАЦИЯ 1812 г.

ИЮЛЬСКАЯ ОПЕРАЦИЯ 4-23 июля 1920 г.

Карты баявых дзеянняў

Да матэрыяла Я. Бунто

га ліпеня генерал Жэлігоўскі разам з 10-й дывізіяй знаходзіўся каля Мосара. Тым часам 8-я дывізія яшчэ адступала ад Шаркаўшчыны на поўдзень. Толькі ў Дунілавічах стала вядома, што палякі апынуліся ў тыле ворага.

Працягваючы наступленне, савецкія войскі 11-га ліпеня занялі Мінск, 14-га – Вільню, 19-га – Гродна, 28-га – Беласток. 30-га ліпеня ў Беластоку быў утвораны ўрад для кіраўніцтва Польшчай (“Польрэўком”), які пачаў фарміраванне польскіх добраахвотнікаў у войска, у органы мясцовай улады.

11-га жніўня часці савецкіх войск выйшлі да р.Віслы. Меркавалася, што на падтрымку чырвонаармейцам выступяць рабочыя гарадоў Польшчы, наступленне далей будзе ў Цэнтральную Еўропу, успыхне сусветная рэвалюцыя. Польскія ўлады пры падтрымцы каталіцкага касцёла распачалі шырокую агітацыю, якая абудзіла і ўзняла нацыянальныя пачуцці палякаў: на барацьбу з Чырвонай Арміяй, наступленне якой лічылася пагрозай расійскага імперыялізма цэласнасці і незалежнасці Польшчы. Гэта аказала ўздзеянне на большую частку людзей Польшчы, усяго насельніцтва. Вялікую дапамогу зброяй і тэхнікай, крэдытамі аказалі Францыя, Англія і ЗША. 13-16 жніўня пад Варшавай палякі перайшлі ў наступленне, прарвалі абарону савецкіх войск, нанеслі ёй цяжкія страты. Праціўнік атрымаў магчымасць без перашкод пранікаць у тыл савецкага Заходняга фронту. Палякі нанеслі адчувальныя контрудары, умела скарыстаўшы памылкі камандавання савецкіх войск, недахоп харчавання, узбраення, транспарта і абмежаванасць рэсурсаў. 17-га жніўня пачалося адступленне (калі не бегства) Чырвонай Арміі. У асабліва цяжкіх становішчы знаходзіліся 4-я армія і 3-ці конны корпус, якія былі адрэзаны ад галоўных сіл і акружаны, пасля былі інтэрніраваны германскімі ўладамі на тэрыторыі Ўсходняй Прусіі. Пасля разгрому часткі савецкіх войск трапілі ў польскі палон, дзе, знаходзячыся ў цяжкіх умовах, большасць з іх загінула.

19-га верасня 1920 года польскія войскі зноў перайшлі ў наступленне, была занята значная частка Беларусі. У пачатку кастрычніка Ленін прапанаваў польскаму ўраду падпісаць дагавор аб прымірэнні і аб граніцах з Польшчай. 12 кастрычніка 1920 года былі заключаны перамір’е і прэліміяны (папярэдні) дагавор паміж Савецкай Расіяй, Украінай і Польшчай. Пасля падпісання дагавора камандуючым Заходняга фронту 14-га кастрычніка была дадзена дырэктыва арміям фронту аб адводзе савецкіх войск да лініі новай дзяржаўнай граніцы. На ўчастку ад Друі да Радашковіч усе злучэнні паступова, без баёў, павінны былі быць выведзены за будучую граніцу з Польшчай. Было загадана з 6-ці гадзін 15-га кастрычніка пачаць адыход па маршруце Глыбокае-Лужкі-Дзісна і да 12-ці гадзін 19-га кастрычніка згрупавацца ў франтавы рэзерв у раёне Боркавічы-Дзісна-Баравуха, маючы начлегі: 15-га кастрычніка ў раёне Глыбокага, 16-га – в.Вялец, 17-га – у раёне Уліна (у 10-ці верстах ад Лужкоў). Камандуючаму 3-й арміі было загадана пачаць адыход войск на лінію Дзісна – мястэчка Арэхаўна – Кублічы (на Ушаччыне). З 18-га кастрычніка павінны былі быць спынены ўсе ваенныя дзеянні і ўсе савецкія вайсковыя злучэнні трэба было вывесці на ўсход ад дзяржаўнай граніцы з Польшчай.

Браслаўшчына з Дзісеншчынай, як і ўся заходняя частка Беларусі, апынулася пад уладай Польшчы да верасня 1939 года, атрымаўшы назву “Крэсы ўсходнія”. Галоўным горадам, яго культурным і навуковым цэнтрам, цэнтрам ваяводства была Вільня.

18-га сакавіка 1921 года ў Рызе быў падпісаны мірны дагавор паміж Польшчай і Савецкай Расіяй і Украінай (без удзелу Беларусі), які замацоўваў дзяржаўную мяжу ад Друі, па Дзвіне, усходней Дзісны, каля Ветрына, на ўсход ад Язна, Празарок, уздоўж Галубіцкай пушчы, на ўсход ад Докшыц.

1920 год быў трагічным для войск і насельніцтва. Колькасць загінуўшых палякаў у рэгіёне была больш за 2 тысячы, больш за паўтары тысячы загінула і чырвонаармейцаў. Наш край папоўніўся новымі магіламі. Палякі ў пасляваенныя гады перапахавалі сваіх жаўнераў на могілках, якія як памяць тых часоў засталіся ў в.Дрыгучы (Мёрскі раён), Мёрах, Германавічах, Глыбокім, Беразвеччы (не захаваліся), Дунілавічах, Шаркаўшчыне, Браславе і іншых мясцовасцях. Усе чырвонаармейскія магілы бяспследна зніклі.

Васіль Варонін. Мінск

*Дацэнт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,
кандыдат гістарычных навук*

Браслаўскі Прачысценскі манастыр на востраве паводле прывілея Жыгімонта I 1540 года

Мінулае аднаго з браслаўскіх манастыроў, спачатку праваслаўнага, а пазней уніяцкага, Прачысценскага мужчынскага на востраве возера Несліш, вядома, на жаль, вельмі дрэнна. Прычым звесткі паходзяць пераважна з XVII – XIX стст.¹ Тым больш цікавым у сувязі з гэтым падаецца невядомы да гэтага часу дакумент 1540 г. Гаворка ідзе пра змешчаны ў дадатку даволі інфарматыўны прывілей вялікага князя літоўскага і караля польскага Жыгімонта I Старога гаспадарскаму двараніну Міцку Васілевічу на ігуменства гэтага манастыра. З яго высвятляецца наступнае.

Папярэдні настаяцель Прачысценскага манастыра, Арсеній, які памёр, відаць, незадоўга да выдання прывілея, атрымаў лісты на ігуменства ад жонкі вялікага князя і караля Аляксандра Алены, самога Аляксандра і Жыгімонта I. Лічыцца, што Алена атрымала Браслаў блізу 1501 г.² Яна памерла 24 студзеня 1513 г.³ Аляксандр памёр 19 жніўня 1506 г. У тым жа годзе вялікім князем літоўскім і каралём польскім стаў Жыгімонт I. Такім чынам, лісты Алены былі выдадзены прыблізна паміж 1501 і 1513 гг., Аляксандра – паміж прыкладна 1501 і 1506 гг., Жыгімонта – пасля 1506 г. Да нашага часу гэтыя дакументы, на жаль, не дайшлі.

Сітуацыя, якая апісваецца ў прывілеі, звязана з асобай полацкага архіепіскапа Сямёна. Ён заняў кафедру ў

1535 г. і адразу ж распачаў энергічную дзейнасць, накіраваную на ўзмацненне сваёй царкоўнай улады і палітычнае матэрыяльнага становішча. Вядомыя буйныя канфлікты Сямёна з віцэблянамі (1538 г.) і палачанамі (1544 г.), абвінавачваўся ён таксама ў фінансавых злоўжываннях⁴. Як відаць, ён быў дзейснай, практычнай і не вельмі схільнай да кампрамісаў асобай. Недзе пасля 1535 г. ён звярнуўся да Жыгімонта I, сцвярджаючы, што ігуменаў у браслаўскі Прачысценскі манастыр ставілі яго папярэднікі, полацкія ўладыкі. Па нейкіх прычынах не атрымаўшы патрэбнай даведкі, Жыгімонт загадаў зацвердзіць гэты права за Сямёнам. Аднак праз некаторы час (відаць, у 1540 г., пасля смерці Арсенія) гаспадарскі дваранін Міцька Васілевіч выказаў жаданне заняць пасаду прачысценскага ігумена і падаў адпаведную просьбу да манарха. У сувязі з гэтым і пачалося разбіральніцтва, хто ж мае права падавання браслаўскага манастыра: полацкі архіепіскап ці вялікі князь літоўскі.

Трэба адзначыць, што вялікі князь літоўскі мелі права падавання на многія праваслаўныя манастыры ў сваёй дзяржаве. Больш таго, можна сцвярджаць, што яны праводзілі мэтанакіраваную палітыку па засяроджанні ў сваіх руках гэтай прэагатывы. Прычым гэта рабілася, як правіла, за кошт праваслаўных архіепіскапаў і епіскапаў, у якіх гэта права, адпаведна, адбіралася. Так, напрыклад, у 1496 г. вялікі князь Аляксандр разглядаў спрэчку, якая ўзнікла паміж полацкім архіепіскапам Лукой, з аднаго боку, і тамтэйшымі баярамі і мяшчанамі, з другога. Гаворка ішла менавіта пра права падавання манастыра Св. Міколы на Лучне. Згодна з прынятым вялікім князем рашэннем, манастыр перайшоў у гаспадарскае падаванне⁵. Гэтую ж з'яву выдатна ілюструе і пацвярджае таксама дакумент Жыгімонта наконт браслаўскага манастыра.

На падставе прывілеяў і іншых "лістоў" Аляксандра, Алены і сваіх, Жыгімонт вырашыў, што згаданы манастыр – гаспадарскае падаванне, а папярэднікі Сямёна здаўна гэтага права не мелі. Цікавай з'яўляецца дадатковая аргументацыя прывілея: а калі нават так і было, дык факт падаравання вялікай княгіняй і каралевай Аленай манастыру сялян і нерухомай маёмасці ператварыў яго ў падаванне вялікіх князёў літоўскіх.

Сваім аформленым у прывілеі рашэннем Жыгімонт I прызначыў Міцьку Васілевіча ігуменам Прачысценскага манастыра "да жывата", г. зн. пажыццёва. Сямёну і яго пераемнікам па полацкай архіепіскапскай кафедры было катэгарычна забаронена "уступацца" ў манастыр. За імі было пакінута толькі права бласлаўлення ігумена.

Прывілей дае ўяўленне пра крыніцы матэрыяльнага забеспячэння дзейнасці манастыра: гэта падаткі і павіннасці з сялян, якія жылі на яго зямлі. Манастыр валодаў млыном. З дакумента высвятляецца, што полацкія архіепіскапы спаганялі з манастыроў, дзе мелі права падавання, такія падаткі як усзд, "куніца" і стацыя. Той факт, што на полацкага ўладыку ішла "куніца" "*со всихъ архимандритовъ, и игуменовъ, и поповъ*", пацвярджаецца і іншымі крыніцамі⁶.

Асобна хацелася б спыніцца на пытанні аб старажытнасці браслаўскага Прачысценскага манастыра. Прывілей, на жаль, не дае прамых указанняў на час яго ўзнікнення. Праўда, з дадатковай упэўненасцю можна сцвярджаць, што яго заснавала не Алена. Каб гэта было так, у дакуменце гэта было б абавязкова адзначана, бо гэта адразу здымала б усе пытанні адносна права падавання. Да таго ж у дакуменце паведамляецца, што Алена "*оныи манастыр взела ку своему подаванью*". Гэта азначае, што ён на той час ужо існаваў. Прывілей указвае на старажытнасць манастыра: полацкія ўладыкі "*оного монастыря отъ давныхъ часовъ у подаваньи своемъ не мели*". Малаверагодна, каб пад "даўнімі часамі" тут разумелася мяжа XV – XVI стст. Такім чынам, можна пагадзіцца з О. Гедэманам, які лічыў, што дата заснавання манастыра "*у кожнымъ разе сягае ў XV ст., калі не глыбей*"⁷. Адметна, што прывілей Жыгімонта I называе толькі дакументы Аляксандра, Алены і самога Жыгімонта. Пра лісты ж, напрыклад, Казіміра няма згадкі. Хутчэй за ўсё, гэта трэба разумець такім чынам, што ў XV ст. манастыр сапраўды знаходзіўся ў падаванні полацкіх архіепіскапаў, а не вялікіх князёў літоўскіх. Намёк на гэта ёсць і ў самім прывілеі: "*а хотя передъ тымъ и могло быти...*". Гэты факт і тая акалічнасць, што ігуменаў манастыра пастаўлялі полацкія ўладыкі, а значыць ён уваходзіў у склад іх спархія, прымушае далучыцца да дапушчэння, што манастыр існаваў яшчэ ў часы Полацкага княства – прычым тады, калі Браслаўшчына ўваходзіла ў яго склад. Аднак больш дакладны адказ на пытанне аб часе заснавання браслаўскага манастыра Прачыстай Божай Маці на востраве возера Неспіш могуць даць толькі археалагічныя пошукі.

Крыніцы:

- ¹ Гл.: Hedemann O. *Historja powiatu Brzslawskiego*. Wilno. 1930. S. 394-396; Шыдлоўскі К. Браслаўскі манастыр базыльян // *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*. Т. 2. Мінск, 1994. С. 69.
² Тураева-Церетели Е. Ф. Елена Иоанновна, великая княгиня литовская, русская, королева польская. СПб., 1898. С. 249, 250.
³ Там жа. С. 324.
⁴ Гл.: Акты, относящиеся к истории Западной России (далее – АЗР). Т. 2. Санкт-Петербург, 1848. № 234. С. 402-405.
⁵ Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв. Вып. 2. Москва, 1978. № 214. С. 137-138.
⁶ АЗР. Т. 2. № 234. С. 404.
⁷ Hedemann O. *Op. cit.* S. 394-395.

Дадатак.

1540 г. ліпеня 10. Вільня/Вільнюс. – Прывілей ("ліст") вялікага князя літоўскага і караля польскага Жыгімонта I Старога гаспадарскаму двараніну Міцьку Васілевічу на ігуменства браслаўскага Прачысценскага манастыра "на востраве" "да яго жывата".

Привилеі Мил(ь)ку Васил(ь)евичу на игумену монастыра браславског(о) Пречистое Богоматери на острове до живота его.

Жыггимонн Бож(ъ)ю м(и)л(о)стью.

Быть намъ чоломъ дворяннъ нашъ Митько Васильевичъ и просилъ насъ монастыра у Браслави Преч(и)стое Богуматери на острове, который монастыръ первей сего держалъ предок его, игумен Арсенец, от невестки нашею || королевое Александоровое ее м(и)л(о)сти небожыцы Олены и теж за листы и поданьемъ нашимъ з(о)с(по)д(а)рьскимъ. Ино ачъкольвекъ первей того прысылать до насъ епископъ владыка полоцка и витебскіи Семионъ, поведаточы, яко бы тотъ монастыр у Браслави на острове быть в поданыи предковъ его, первей епископов полоцкась, чоломъ бьючы, абыхмо пры подаваныи оног(о) монастыра его зоставили. Где жъ мы, в неведомости прывилевъ и листовъ брата нашего и нашихъ, на тотъ монастыръ предку его даныхъ, на писанье и чоломбитье его на то были есмо прывзолиши и листъ нашъ до маршалка нашего, державцы браславскаго пана Павла Ивановича Сопеги писати казали, ажбы онъ тотъ монастыръ ему подад и ничымъ ся в него не вступать. Нижили тыхъ часовъ огледали есмо листовъ и прывилевъ брата нашего, славное памяти Александра короля его м(и)л(о)сти и королевое ее м(и)л(о)сти Олены, невестки нашею, и теж нашот(о) прывил(ь)я и листовъ, которые на тотъ монастыръ мель оныи архимандритъ Арсенец, што тыхъ часовъ вмер, и достаточне есмо с тыхъ листовъ вырзоумели, ижъ тотъ монастыр у Браслави поданыи нашот(о) з(о)с(по)д(а)рьског(о) и предки его оног(о) монастыра отъ давныхъ часовъ у подаваныи своемъ не мели. А хотя передтымъ и могло быти, нижили какъ тотъ замокъ нашъ Браславъ королевая Олена держала, в тотъ часъ оныи монастыръ взяла ку своему подаванью и прыдала на него некоторые люди тое волости нашею браславское, от тыхъ часовъ прышло тое подаванье в руки нашии з(о)с(по)д(а)рьские. А такъ мы з ласки нашею на его чоломбитье то вчънили, тотъ монастыръ Преч(и)ское Богуматери на острове у Браслави з людьми, и земльми, и с озеры, и з млыномъ, и зо всимъ по тому, какъ ся оныи монастыр в собе мает(ь), ему дали до ет(о) живота. || Маеть Митько Васил(ь)евичъ оныи монастыръ держати и во всемъ ся справовати и рядити водле обычаю закону ихъ зреческого и какъ предокъ его, першымъ игуменъ Арсенец, оныи монастыръ держалъ и в немъ ся справовати и подлугъ насанья и прывил(ь)евъ брата нашот(о), короля Александра и невестки нашею, королевое Олены, и листовъ нашихъ, которые предокъ его на тотъ монастыръ мель. А владыка полоцка теперешний Семионъ и по немъ будущые владыки тамошние не мають ся в оныи монастыр, и в люди, и в земль, и во вси похъты, которые к нему прыслушаютъ, ничымъ уступати и въезду, и кунаи, и стащымъ не мають на немъ правити. Нижили толко мает(ь) онъ у благоуславенствѣ ихъ быти. И на то есмо ему дали сесь нашъ листъ з нашею печатью.

Писан у Вилни подлѣты Бож(ьего) нарож(енья) 1540, м(есе)ца шол 10 ден, индикъ 13.

Горностаи подскарбии

Расійскі дзяржаўны архіў старажытных актаў. Ф. 389.

Адз зах. 24. Арк. 74 адв. - 75 адв. (паводле старой пагінацыі - 40 адв. - 41 адв.). Копія мякы XVI - XVII стст.

Наталія Высоцкая. Вілейка

Настаўніца гісторыі сярэдняй школы № 3

Друя ў складзе Расійскай імперыі

Пасля другога падзелу Рэчы Паспалітай у 1793 годзе Друя ўвайшла ў склад Расійскай імперыі: "...Соизволяет ныне брать под державу свою и присоединить на вечные времена к империи своей все замыкающиеся в нижеописанной черте земли и жителей их, а именно: начиная черту сию от селения Друи, лежащей на левом берегу Двины, при угле Семигалии..."¹ Друя ва ўказах 1795 і 1815 гг. пазначана мястэчкам, пазней заштатным горадам Дзісенскага павята Мінскай, а з 1842 года – Віленскай губерніі².

Пасля 1793 года ніякіх змен у кіраванні горадам не адбылося. У Друі захоўвалася ратуша, дзе размяшчаўся магістрат, у складзе гарадскога галавы і памочнікаў. Паводле ўказа ўрадавага Сената ад 27 лютага 1800 года Друі было падцверджана права на самакіраванне. Аб гэтым сведчыць запіс: "В городах, из непривилегированных местечек, утвержденных, магистраты оставить на том же основании, как они устроены были при открытии губерний. Сходственно с вышеуказанными учреждениями в Несвиже, Друе, Радошковичах... оставить ратуши по привилегиям сих местечек..."³.

У 1800 годзе частку друйскіх уладанняў купіў О. Ігельстром, аб чым сведчыць запіс у магістрацкай кнізе пад 1801 годам: "...Я, граф О. Игельстром, майор войск российских... приобрёл территорию Друи на обеих сторонах Двины для своих интересов... но сам им управлять не могу и обозначаю уполномоченным моим Андреем Лайвингом, ротмистра войск польских..."⁴. Такім чынам, усімі даручэннямі і грамадскімі справамі займаўся яго намеснік Лайвінг А., аб чым сведчыць шмат запісаў у кнізе друйскай ратушы ад яго імя, як прадстаўніка О. Ігельстрома. Так 20 лютага 1801 года пазначана: "Я, поверенный господина графа Игельстрома, уполномоченный бывшей польской службой ротмистр А. Лайвинг ... даю сие обязательство Белорусской губернии Себежского повета... плебанту друйскому с фольварка Триамполе ... в том, что друйская почтовая станция переведена на

имя поверителя моего графа Игельстрема...»⁵.

Вялікая колькасць яўрэйскіх прозвішчаў і імён, змешчаных у кнізе магістрата за 1796 – 1801 гг. дае падставу сцвярджаць, што большасць насельніцтва Друі складалі яўрэі. Кагал, як бачна з запісаў, меў свой орган кіравання, незалежны ад ратушы. Яўрэі першапачаткова падпарадкоўваліся кагальнаму кіраванню, а потым ужо друйскаму магістрату. Цікава, што ў кнізе друйскай управы пад 25 сакавіка 1801 года змяшчаецца, верагодна, адно з апошніх паведамленняў аб Друіскім замку. А.Лайвінг даручае нейкаму Яну Хамецкаму прыняць ад друйскага войта «в замку Друи ключи...»⁶.

Друіскі магістрат вырашаў бягучыя справы горада. Усялякія дамовы, дарэнні, даручэнні, скаргі і іншыя справы павінны былі занатоўвацца ў магістрацкай кнізе. Нават сам уладальнік Друі з 1800 года граф Ігельстром праз магістрат даводзіў да насельніцтва свае рашэнні і пажаданні, пазначаючы іх у гэтай кнізе.

Друя адзначылася падчас вайны 1812 года. 11 ліпеня было ўстаноўлена, што французскія войскі накіроўваюцца з Браслава на Друю, рамантуюць мост праз раку Друйку. Гэта былі часці корпуса Ш.Удзіно. Асноўныя сілы падыйшлі да Друі 12 ліпеня⁷. Паміж праціўнікамі адбылася перастрэлка з удзелам гармат. Я.Кульнеў разабраў масты і адыйшоў са сваім авангардам за Дзвіну. У ноч з 14 на 15 ліпеня, выконваючы загад П.Вітгенштэйна аб разведцы боем, Я.Кульнеў пераправіўся праз раку і раптоўна атакаваў французаў. У баі прынялі ўдзел Гродзенскі гусарскі полк і полк данскіх казакаў. З французскага боку ў бой уступілі дзесяты гусарскі і адзінаццаты коннагерскі палкі дывізіі Себасцьяні пад камандаваннем генерала Сен-Жэні⁸. Існуе апісанне боя пад Друй 15 ліпеня 1812 года: «...Сен-Жэні пабудаваў у адну лінію свае два палкі... і спешыў частку конных егераў, якія адкрылі агонь на наступаючаму батальёну Сіліна. Я.Кульнеў нарэшце даў сігнал рашучай атакі – на ўсёй пяшчанай раўніне падняўся густы пыл і зямля скалынулася пад капытамі дзвюх тысяч коней... Французы, змятыя, зрубаныя гродзенскімі гусарамі, кола якіх становілася ўсё больш цесным, дзе-нідзе сабраўшыся ў кучкі, спрабавалі даць адпор... і пасля безнадзейнага супраціўлення кінуліся ў рассыпную ў накірунку да вёскі Чэрнева.»⁹ У палон было ўзята да ста чалавек, у тым ліку брыгадны генерал Сен-Жэні¹⁰.

Незаконнымі рэквізіцыямі, марадзёрствам адзначаліся на тэрыторыі Беларусі і Літвы, у тым ліку і на Браслаўшчыне, як французскія, так і рускія войскі. Друіскі бернардзінскі кляштар рабаваўся рускімі і французамі, прычым апошнія забралі нават культавыя рэчы¹¹.

У 1824 годзе Францішак Сапсга прадаў Друю Іосіфу Мілашу, род якога ўладарыў тут да 1939 года. Горад быў падзелены на шэраг маёнткаў¹².

Друіскія жыхары не прымалі ўдзел у паўстаннях ні 1830 – 1831 гг., ні 1863 – 1864 гг. Вядома толькі, што дамініканскі кляштар рыхтаваў зброю для паўстанцаў у 1830 годзе, таму ў хуткім часе быў зачынены. Пасля скасавання ўніяцтва ў 1839 годзе грэка-каталіцкія цэрквы ў Друі былі зачынены. Царква Святога Спаса была перароблена ў праваслаўную, царква Святога Духа – аплячана і ў 90-х гг. XIX ст. – разбурана. Друіскія мяшчане не жадалі прымаць праваслаўнай веры. Існавала паданне, што ў ваколіцы Друі па дарозе на Леомпль, стаяў прыгожы стары ўніяцкі крыж, куды ўцякалі ўніяты, каб памаліцца¹³.

У 1860 годзе быў распрацаваны праект новага герба для Друі – на шчыце выява яліны, пасярэдзіне паласа з трыма крыжамі, у верхнім левым куце – герб «Пагоня»¹⁴. Але герб не быў зацверджаны і, неўзабаве, Друю перавялі на спрэчанае гарадское грамадскае самакіраванне¹⁵. Вядома, што ў 1888 годзе гарадскім старастам Друі быў Д.К.Комар, а пісарам – Шахарскі Л.М. У горадзе былі розныя грамадскія пасады: натарыус, міравы суддзя, судовы прыстаў, зборшчык падаткаў, паліцэйскі прыстаў, дэпутаты. Фунцыянавала яўрэйскае васьмікласнае народнае вучылішча з жаночай зменай, было два праваслаўных прыходы – Благавешчанскі і Прабражэнскі, пры якіх дзейнічалі царкоўна-прыходскія школы, сярэднія школы у Друі не было¹⁶.

Калі казаць аб канфесійным складзе насельніцтва, то большасць было яўрэяў (2877), потым па колькасці ішлі католікі (693), праваслаўныя (489), стараверы (157)¹⁷.

Згодна дадзеных Памятнай кніжкі Віленскай губерніі за 1898 год у горадзе фіксуецца пасада судовага следчага, пазначаны члены сіроцкага суда. Старшыней яго быў стараста Д.К.Комар, членамі – М.В.Каржанеўскі і М.А.Храпавіцкі¹⁸.

Згодна ўсеагульнага перапісу насельніцтва Расійскай імперыі 1897 года большасць у горадзе было беларускага насельніцтва, але даволі шмат жыло прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцей, што сведчыць аб гандлёвым характары мястэчка¹⁹. Усяго ў горадзе жыло 4742 чалавекі, фіксуецца даволі высокі на той час працэнт адукаванага насельніцтва – 43,4 %²⁰.

Памятныя кніжкі Віленскай губерніі пачатку XX стагоддзя фіксуюць некалькі новых пасадаў у апарце ўпраўлення горадам, а таксама з'яўленне новых людзей на пасадах. У 1910 годзе ў горадзе былі ўведзены пасады галавы сабрання ўпаўнаважаных і пракурорскага назіральніка²¹.

Пасля 1793 года істотных змен ў сацыяльна-эканамічнай сферы горада не адбылося. Можна толькі пазначыць рэзкае скарачэнне колькасці насельніцтва ў параўнанні з 1790 годам. Паводле дадзеных першага расійскага перапісу (рэвізіі) на тэрыторыі Заходняй Беларусі і Літвы, праведзенай у 1795 годзе ў Друі жыло толькі 1851 чалавек, у параўнанні з 3400 у 1790 г.²²

Кніга друйскага магістрата 1796 – 1801 гг. утрымлівае дамовы, кантракты, скаргі друіскіх мяшчан, шляхцічаў, купцоў і простых абывацеляў па маёмасным справам. На падставе яе можна зрабіць выснову, што на мяжы XVIII – XIX стст. Друя была важным гандлёвым і рамесным цэнтрам. Па Заходняй Дзвіне сплаўлялі розныя тавары. Так, напрыклад, 6 мая 1796 года ў кнізе змяшчаецца кантракт, «... выданный от Романа Хмельского, дворянина, обывателя витебского, с Кофманом Аврамовичем, обывателем друйским, для того, чтобы последний доставил деревьев берёзовых, ольховых, сосновых, определённого размера к его берегу»²³.

Па Дзвіне на судах перавозілі авечак, буйную рагатую жывёлу, хлеб, пянёку, спірт, шкло, паперу.

Карыстаўся попыткам мясцовы лён, які адпраўляўся ў Рыгу, дзе яго набывалі для фабрык Заходняй Еўропы. Друя мела гандлёвыя адносіны з Рыгай, Віцебскам, Дынабургам, Ушачамі, Вільня, Полацкам і іншымі гарадамі²⁴.

Магістрацкае кніга змяшчае кантракты аб набыцці жылля, перадачы на выхаванне дзяцей, арэндзе памяшканняў, найме на працу і інш. Друйскія мяшчане па дагавору часта адпраўляліся на работу ў розныя губерні Расіі, напрыклад, Пецярбургскую, Наўгародскую і інш. Дзеля хуткага перасоўвання ад Друі ў іншыя гарады і губерні шляхце, мяшчанам, купцам даваліся правы свабоднага пераходу²⁵.

У канцы XVIII ст. праз Друю праходзіў паштовы тракт Пецярбург – Вена, а ў пачатку XX ст. – тракт Пецярбург – Гродна²⁶. Паштовая дарога праходзіла праз Дзісну, Друю, Вілейскі павет, далей да Гродна²⁷.

У пачатку XIX ст. Друя ўваходзіла ў склад буйнога зямельнага ўладання – Друйскага графства. У гэты час у сельскай гаспадарцы пачынаецца пераход да капіталістычных форм вытворчасці, павышаецца таварнасць сельскагаспадарчай вытворчасці.

Друя здолела хутка аднавіцца пасля вайны 1812 года. У 1825 годзе тут было 2447 жыхароў, 426 драўляных і 15 мураваных дамоў, 31 шынок, дзейнічала 3 манастыры²⁸.

У першай палове XIX ст. Друя яшчэ мела важнае гандлёвае значэнне. Тры разы ў год збіраліся вялікія кірмашы, гандаль вялі 54 лаўкі. У справаздачы мінскага губернатара за 1828 год аб ярмарачным гандлі ў губерні, пазначана, што адна з ярмарак ў мястэчку Друя адбывалася 9 студзеня, працягвалася 3 дні, тавараў туды прывозілася на 10 тысяч рублёў²⁹. У 1838 годзе ў ведамасці канцэлярыі губернатара пазначана, што на ярмаркі прывозіліся расійскія тавары: бумажныя, лянныя і пяньковыя, шаўковыя і паўшаўковыя вырабы, фарфор, фаянс, хрышталё, шкло, скуры, рыбу, мыла, тытунь. Усяго тавараў было прывезена на 176 тысяч рублёў, а прададзена на 76 тысяч³⁰.

Каб свабодна гандляваць, друйскія мяшчане павінны былі атрымліваць на гэта дазвол, пасведчанне. Згодна рапарту ў Віленскі губернскі статыстычны камітэт друйскага спрошчанага грамадскага кіравання, колькасць пасведчанняў, выдадзеных у 1867 годзе на права гандлю і промысла складала 66. Гандлем амаль выключна займаліся яўрэі³¹.

У 1841 годзе Друя выглядала наступным чынам. Вуліцы былі падзелены на тры катэгорыі. Да першай адносіліся: Базарная, Сапезынская, Дамініканская, Навадзвінская; да другой – Замкавая, Капелюшова, Душаўская, Голуба, Благавешчанская, Новая, Загарадная; да трэцяй – Бернардзінская, Школьная, Браслаўская, Курляндская, Іказненская. У горадзе жыло каля 3600 жыхароў, палову насельніцтва горада складалі яўрэі, было 363 драўляных і 11 мураваных дамоў. 3 прамысловых прадпрыемстваў быў адзін бровар, прадпрыемства па вырабу вапны, тры гарбарні, функцыянавалі два засадныя двары і 116 крамаў³².

У Друі дзейнічала рачная прыстань. Па Дзвіне хадзілі судны і сплаўляліся платы, асабліва вясной рух па Дзвіне павялічваўся. Закупленыя ўвосень, прывезеныя зімой да прыстаняў Заходняй Дзвіны і Друікі, тавары захоўваліся на перавалачных складах, а вясной грузіліся на платы і баркі і сплаўляліся на рацэ³³.

Аднак, чыгуначная дарога Рыга – Дынабург, пабудаваная ў 1861 годзе, і адкрыццё ўчастка Дынабург – Полацк у 1866 г. прывялі да зніжэння рачных перавозак і заняпаду прыстаняў на Дзвіне, ў тым ліку і ў Друі. У сувязі з гэтым у другой палове XIX – пачатку XX стст. горад паступова страчвае пануючае значэнне гандлёвага цэнтра. Рамесную вытворчасць часткова замяняюць прамысловыя прадпрыемствы, хоць яны і не вызначаліся вялікімі памерамі. Так, у 1888 годзе было 7 заводаў і фабрык з колькасцю рабочых 9 чалавек³⁴.

Праз горад праходзілі судны і баржы розных тыпаў з таварам, які везлі з глыбіні Расіі да Рыгі. У пачатку XX ст. за год праходзіла ад 600 да 1100 суднаў. Летам параждства спынялася, паколькі рака ўсыхала. Самыя буйныя паражы ў горадзе былі ў купцоў Таўбмана – “Надзея” і “Друя”, і ў Гандзіна. У 1896 годзе даход ад гандлю на рацэ склаў 1454 рублі³⁵. Штогод у Друі праводзілася па 8 кірмашоў, іх вынікі сведчаць аб высокай пакупной здольнасці друян і значных даходах горада.

У пачатку XX стагоддзя (1905 г.) у горадзе жыло 5472 чалавекі, прычым, 3468 яўрэяў, 853 католікі, 616 праваслаўных, 535 старавераў³⁶. Па-ранейшаму, Друя заставалася цэнтрам рамяства, у горадзе налічвалася 275 рамеснікаў, якія мелі 131 рабочага і 255 вучняў³⁷.

Друя была вядома не толькі як гандлёвы, рамесны цэнтр, як горад з даволі самастойным кіраваннем, але і людзьмі, што тут жылі.

Вельмі знакаміты ўрач, аптэкар А.Адлер, аўтар брашур “Новая тэорыя земляробства” і “Аповесць аб трох героях сацыёлагах і гравітацыёлагу”, пражыў усё жыццё ў Друі³⁸. У аснове выданняў аўтара ляжалі сапраўдныя энцыклапедычныя веды. Жывучы ў Друі, ён не быў адарваны ад навуковага свету, займаўся даследаваннямі, у выніку чаго здолеў выдаць кнігі ў Маскве і Вільні.

У Друі прайшло дзяцінства, ў сям’і прыстава, будучага акадэміка У.Беняшэвіча. Ён быў вельмі вядомы ў навуковым свеце як археограф, гісторык, даследчык старажытнаславянскай і візантыйскай пісьменнасці. У 30-х гадах XX ст. яго абвінавачвалі ў прыналежнасці да агентуры Ватыкана, у нелегальных кантактах з польскай місіяй, ён быў расстраляны 27 студзеня 1938 года³⁹.

З Друі паходзіў Ізраіль Якаўлевіч Вейцар, знакаміты эканаміст, ён з 1934 года ўзначальваў народны камісарыят унутранага гандлю СССР, але таксама быў расстраляны ў чэрвені 1937 года⁴⁰.

У Друі нарадзілася і не парывала сувязі са сваёй маленькай радзімай Злата Іонаўна Ліліна. Яна займалася распаўсюджваннем нелегальнай літаратуры (і ў Друі таксама), была знакамітым педагогам-тэарэтыкам, выступала за збліжэнне школы і вытворчасці, цікавілася пытаннямі дзіцячага тэатра, аўтар шматлікіх кніг для дзяцей.

Даволі знакаміты, прычым не толькі ў Друі, але і далёка за яе межамі, купец Я.Таўбман, вельмі багаты прадпрымальнік, у горадзе ён меў аптэку, кузню і два паражы на Дзвіне – “Надзея” і “Друя”⁴¹.

Толькі нядаўна стала вядома аб Альтэры Друянаве, літаратары, фалькларысту, гісторыку, грамадскім

дзеячы, які паходзіў з Друі з яўрэйскай сям'і. Ён сур'ёзна займаўся вывучэннем народнага гумару, збіраў з розных крыніц сатырычныя гісторыі з жыцця яўрэў, анекдоты, пісаў публіцыстычныя творы. Яго спадчына выйшла ў трох тамах на мове ідзіш. 15 чэрвеня 2001 года яго імем названа вуліца ў Друі.

Такім чынам, на працягу XIX – пачатку XX стст. Друя захоўвала пэўныя асаблівасці як у грамадскім, так і ў эканамічным жыцці. Наяўнасць магістрата рабіла горад менш залежным ад павятовага і губернскага кіраванняў. Асаблівасць эканамічнага развіцця была абумоўлена геаграфічным месцазнаходжаннем, а менавіта: выгаднае размяшчэнне на беразе Заходняй Дзвіны рабіла магчымым хуткую сувязь з многімі рэгіёнамі. Пэўную адметнасць вызначаў склад насельніцтва горада – большасць была яўрэяў.

Жыццё Друі XIX – пачатку XX стст. уяўляла сабой, з аднаго боку, даволі дынамічнае развіццё, аб чым сведчыць рост колькасці насельніцтва, а з другога – мірнае суіснаванне людзей розных канфесій і розных сацыяльных груп. Аднак, першая сусветная вайна, Лютаўская і Кастрычніцкая рэвалюцыі, грамадзянская вайна і замежная інтэрвенцыя сталі прычынамі таго, што Друю перыядычна займалі розныя войскі: нямецкія, савецкія, польскія, якія рабавалі горад. Дзяржаўная нестабільнасць, частыя адміністрацыйныя пераўтварэнні прывялі да заняпаду горада. Неўзабаве Друя апынулася пад уладай Польшчы, стала мястэчкам у Браслаўскім павеце Віленскага ваяводства.

Крыніцы і літаратура.

1. Белоруссия в эпоху феодализма. Сборник документов и материалов. Мн., 1961, Т.3. С. 65.
2. Сапунов А.П. Друцкий-Любецкий В. Материалы по истории и географии Дисненского и Вилейского уездов Виленской губернии. Витебск, С. 118.
3. Белоруссия в эпоху феодализма. Сборник документов и материалов. Мн.: 1961, Т.3. С. 116.
4. Нацыянальны гістарычны архіў у г. Мінску (НГАБ), ф. 1797, воп.1, спр. 2, арк. 74.
5. Там жа.
6. Там жа, С. 78.
7. Памяць // Гісторыка-дакументальная хроніка Браслаўскага раёна. Мн., 1998. С. 163.
8. Там жа, С. 163.
9. Цехановский А. История 18 Драгунского Клястицкого полка. Варшава, 1886. С. 112-113.
10. Памяць // Гісторыка-дакументальная хроніка Браслаўскага раёна. Мн., С. 163.
11. Hedemann O. Druja // Historija powiatu Brzławskiego. Wilno, 1932. S. 360.
12. Januszkiewicz Z. Moje wspomnienia. Warszawa, 1995. S. 117
13. Hedemann O. Druja // Historija powiatu Brzławskiego. Wilno, 1932. S. 361.
14. Цітоў А. Геральдыка Беларускіх местаў. Мн., Польшча, 1998. С. 158.
15. Памяць // Гісторыка-дакументальная хроніка Браслаўскага раёна. Мн., С. 73.
16. Памятная книжка Виленской губернии на 1888 г. Вильно. Издание Виленского губернского статистического комитета, 1889. С. 53.
17. Там жа.
18. Памятная книжка Виленской губернии на 1898 г. Вильно. Издание Виленского губернского статистического комитета, 1899. С. 73.
19. Ширяев Е.Е. Беларусь: Русь Белая, Русь Чёрная и Литва в картах. Мн., Наўка і техника, 1991. С. 75.
20. Там жа.
21. Памятная книжка Виленской губернии на 1910 г. Вильно. Издание Виленского губернского статистического комитета, 1910. С. 28.
22. Панцялейка А.А. Браслаўшчына ў XIX – пачатку XX стст. // Браслаўская звязда. 1995. № 73, С. 3.
23. НГАБ, ф. 1797, воп.1, спр. 2, арк. 4.
24. Бунт І. Друя // Браслаўская звязда. 1981. №103, С. 3.
25. НГАБ, ф. 1797, воп.1, спр. 2, арк. 49.
26. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: Т.3. Мн.: БелЭн, 1996. С. 299.
27. НГАБ, ф. 120, воп.1, спр. 2877, арк. 325.
28. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: Т.3. С. 299.
29. Белоруссия в эпоху феодализма. Сборник документов и материалов. Мн.: 1961, Т.3. С. 429.
30. Там жа, С. 452.
31. НГАБ, ф. 2502, воп.1, спр. 134, арк. 345.
32. Hedemann O. Historija powiatu Brzławskiego. Wilno, 1932. S. 360.
33. Белоруссия в эпоху феодализма. Сборник документов и материалов. Мн., 1961, Т.3. С. 490.
34. Памятная книжка Виленской губернии на 1888 г. Вильно., 1889. С. 73.
35. Панцялейка А.А. Браслаўшчына ў XIX – пачатку XX стст. // Браслаўская звязда. 1995. № 73, С. 4.
36. Памятная книжка Виленской губернии на 1898 г. – Вильно., 1899. С. 75.
37. Довгялло Д. Друя, заштатный город Виленской губернии. Историко-статистический очерк. Вильно, 1908. С. 4.
38. Ермалёнак В. А. Адлер з Друі і яго выданні // Браслаўскія чытанні. Матэрыялы 4-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі. Браслаў, 1997. С. 87.
39. Яўсееў А. Агент Ватыкану // Навіны Адраджэння. 1991. 14 чэрвеня, С. 3.
40. Бурт Я. Милованов А. Судьба наркома // Советская торговля. 1988. 24 ноября, С. 2.
41. Панцялейка А.А. Браслаўшчына ў XIX – пачатку XX стст. // Браслаўская звязда. 1995. № 73, С. 4.

Віталь Галубовіч. Наваполацк

Старшы выкладчык кафедры гісторыі і сацыялогіі
Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта,
кандыдат гістарычных навук

Інструкцыя паслам ад шляхты Браслаўскага павета на сойм 1640 года

Гісторыя Браслаўшчыны адметна не толькі значнымі падзеямі, што тут адбываліся, знакамітымі постацямі, якія пакінулі след у айчынную культуру. Велізарную ролю для станаўлення грамадзянскай свядомасці ў рэгіёне, як і ў цэлым на Беларусі, мае вывучэнне мясцовых традыцый парламентарызму, дзякуючы чаму

адбываецца далучэнне грамадства адначасова і да мінулай рэчаіснасці, і да дэмакратычных каштоўнасцей.

Статус значнага рэгіянальнага цэнтра з часоў сярэднявечча вызначыў патрэбу функцыянавання ў Браславе элементаў пануючай дзяржаўнай сістэмы. Адным з цікавейшых перыядаў гісторыі Браслаўшчыны з'яўляецца эпоха так званай шляхецкай дэмакратыі. Менавіта Браслаў, у шэрагу іншых павятовых гарадоў Вялікага Княства Літоўскага, быў з часу адміністрацыйна-тэрытарыяльнай рэформы 1565-1566 гг. месцам правядзення разнастайных соймаў. Цягам некалькіх стагоддзяў, да інкарпарацыі ВКЛ у склад Расеі, браслаўская шляхта назапашвала досвед супрацоўніцтва грамадства і дзяржавы. На вялікі жаль захавалася не так шмат дакументальных сведчанняў палітычнай актыўнасці мясцовай эліты ў "срэбны век" шляхецкай дэмакратыі. Да найбольш прадстаўнічых дакументаў, на падставе якіх адносна поўна можна скласці ўяўленне аб настроях шляхты, з'яўляюцца інструкцыі павятовым паслам на вальныя соймы Рэчы Паспалітай. Дадзены артыкул прысвечаны толькі адной браслаўскай інструкцыі, складзенай перад соймам 1640 г.

Інструкцыя ад браслаўскай шляхты на сойм 1640 г. захавалася ў шэрагу іншых павятовых інструкцый у другім аддзеле Архіва Радзівілаў у Галоўным архіве старажытных актаў у Варшаве¹. Тэкст займае сем старонак на чатырох аркушах. Інструкцыя складзена на польскай мове, але часам сустракаюцца традыцыйныя для дакументаў XVII ст. лацінскія выразы. Відавочна, што гэта копія, якая спатрэбілася для Крыштапа Радзівіла, віленскага ваяводы і вялікага гетмана ВКЛ. Інструкцыя браслаўскай шляхты мае свае выразныя адметнасці. У параўнанні з іншымі аналагічнымі дакументамі складзенымі, да сойма 1640 г., якія захаваліся ў Архіве Радзівілаў, інструкцыя для браслаўскіх паслоў мае, магчыма, больш прадуманую структуру. Кожнаму пункту дакумента адпавядае лічбавое пазначэнне, і сумарна тут вылучана 46 асобных патрабаванняў, якія павінны былі выканаць паслы. Інструкцыя "ад дыгнітараў ураднікаў і рыцарства абывацеляў Браслаўскага павета" была дадзена абраным на сойм паслам Тобіяшу Пуцяце і Марціну Кімбару, сакратару Яго Каралеўскай Мосці.

Складзена інструкцыя была на перадсоймавым сойміку ў Браславе 27.III.1640 г. Як адзначыў у сваім дзённым канцлер ВКЛ А.С. Радзівіл "27-га таго (траўня) месяца паўсюль адбыліся соймікі ў розных настроях, паколькі амаль нікому не падабаўся сойм прызначаны на 19 красавіка, які павінен быў выязгнуць з саноўнікаў як найболей выдаткаў, а што да звестак пра турэцкую вайну, меркавалі, што яны абаніраюцца адзіна на здагадках"². Падрыхтоўка да сойма, пачатак якога быў прызначаны Уладзіславам IV Вазам на 19 красавіка, адбывалася ў супярэчлівай грамадска-палітычнай сітуацыі. Адным з галоўных пытанняў, якое павінна было вырашыцца пад час працы парламента, датчылася вядомага віленскага канфлікта паміж католікамі і пратэстантамі ў кастрычніку 1639 г., па выніках якога прызначаная каралём камісія не прыйшла да адназначнага выніка, што стала прычынай разгляду справы на чарговым сойме асабіста Уладзіславам Вазам³. Браслаўская шляхта была ў роўнай меры з іншымі ўцягнута ў супрацьстаянне дзвюх групавых – каталіцкай, на чале якой былі віленскі біскуп Абрахам Война і Казімір Леон Сапега, надворны маршалак, і пратэстанцкай з Крыштапам Радзівілам на чале. Абодва бакі ў лютым-сакавіку 1640 г. пачалі змагацца за настроі як кароннай, так і літоўскай шляхты, праз рассылку лістоў па паветах і правядзенне элекцыі патрэбных асоб, паколькі "w końcowym rachunku o ukladzie sił na sejmie decydować miała liczba posłów sprzyjających jednej i drugiej stronie"⁴. Пратэстанты і каталікі здолелі правесці па двух сваіх паслоў толькі ў асобных паветах, а ў цэлым шэрагу выпадкаў павет рэпрэзентавалі адзін прыхільнік К. Радзівіла і адзін К.Л. Сапегі⁵. Выбары, праведзеныя ў Браславе, сведчылі, што і мясцовая шляхта знайшла кампрамісны варыянт. Бясспрэчна, што пратэстантанцкі лагер ад Браслаўскага павета прадстаўляў Т. Пуцята, а ад каталікоў быў абраны М. Кімбар.

Асобы абраных паслоў заслугоўваюць асаблівай увагі, хача яны і не належалі да вярхушкі дзяржаўна-палітычнай эліты тагачаснага грамадства.

Звесткі пра Т. Пуцяту ў крыніцах дастаткова супярэчлівыя. Відавочна, што ён быў, па дадзеных гісторыка А. Віюка-Каяловіча, адным з чатырох сыноў Яна Пуцяты - "уплывовага чалавека ў Віленскім ваяводстве"⁶. Прадстаўнікі роду Пуцятаў прытрымліваліся ў першай палове XVII ст. пратэстанцкага веравызнання і знаходзіліся ў шчыльных сувязях з біржанскай галіной роду Радзівілаў. Так, Пуцяты згадваюцца ў 1604 г. сярод слуг знакамітага магната-пратэстанта Крыштапа Радзівіла⁷, а польскі гісторык Г. Люлевіч самога Т. Пуцяту адназначна аднёс да ліку слуг К. Радзівіла⁸, такім чынам, абранне ў 1640 г. Т. Пуцяты ў якасці паса на сойм наўраці было выпадковасцю, пра што сведчыць і наступны факт. Як высветліла па матэрыялах Віленскага сіноду 1640 г. Л. Іванова, з'яўляючыся пратэстантам, Т. Пуцята нават выставіў збор у сваёй маёмасці Укля для Браслава⁹. Па звестках А. Рахубы, ужо ў 1646 г. ён займаў пасаду стольніка Браслаўскага павета¹⁰. У гэтым статусе ён падпісаў 17.III.1648 г. элекцыю Яна Казіміра Вазы¹¹. Урэшце кар'ера Т. Пуцяты ў межах Браслаўскага павета скончылася тым, што ён 14.VII.1652 г. быў намінаваны на пасаду павятовага харужага¹². Далейшы лёс Т. Пуцяты склаўся дастаткова нечакана. Імя браслаўскага харужага (харунжей Тавіаш Янов сын Пуцята) сустракаецца ў рэестры шляхты ВКЛ, якая прысягнула ў 1655 г. на вернасць маскоўскаму цару Аляксею Міхайлавічу¹³. У рэестры, дарэчы, сярод прысягнуўшых цару шляхціцаў Браслаўскага павета згаданы 2 асобы, яшчэ 2 браслаўскія ўраднікі (стольнік і скарбнік) трапілі ў спіс ад ашмянскай шляхты, і адзін (падкаморы) унесены ў спіс наваградскай шляхты¹⁴. Па дакументах Метрыкі ВКЛ, маёмасць (вчыстыя добра Ствары Пуцяціна ў Аршанскім павеце) "зdraднікаў" Тобіяша і Самуэля Пуцятаў перадавалася Янам Казімірам 15.I.1657 г. Крыштапу Кміціцу¹⁵. Яшчэ больш выразна пра такую метамарфозу лёсу гаворыцца ў дакуменце, адрасаваным Захару і Самуэлю Мілашэвічам, якім 24.XII.1658 г. за ваенныя заслугі перадаваліся вячыстыя земскія добра Смыч у Ашмянскім павеце, што раней належалі Т. Пуцяце. Паводле крыніцы "як на яўным нашым і Рэчы Паспалітай здрадніку"¹⁶. Далей у дакуменце адзначаецца, што Т. Пуцята "pominąwszy wojska nasze WKsL, już w kraj zawojowany za zrządzeniem boskim weszło i mogąc wybornie z tymże wojskiem przy dostojenstwie naszym i zas[er]czyczeniu ojczyzny swej stawać, dobrowolnie nieprzyjacielowi naszemu Moskwicinowi zaprzedał [sie]"¹⁷. Памёр Т. Пуцята па 1658 г.¹⁸

Значна менш інфармацыі захавалася пра асобу іншага пасла - М. Кімбара. Шляхецкі род Кімбараў быў непасрэдным чынам звязаны з Браслаўскім паветам, бо меў тут маёмасць. Аднак на земскіх пасадах у Браслаўскім павеце ў першай палове XVII ст. Кімбараў не было. Падрабязныя біяграфічныя звесткі пра М. Кімбара ў гербоўніках адсутнічаюць. Толькі А. Банецкі падае, што ў 1637 г. М. Кімбар ўжо займаў пасаду каралеўскага сакратара¹⁹. Шэраг згадак пра яго ёсць у актавых крыніцах. У кнізе запісаў Метрыкі ВКЛ № 114 захаваны дакумент, на падставе якога 4.IV.1644 г. вендэнскі стольнік Аляксандр Бжазоўскі атрымаў права на "дажывотныя добра" ў Віленскім ваяводстве, а менавіта вёску, якая здаўна называлася Марціновічы, яе новая назва – Магуны Малыя – з засценкам Рэйканы і сялом Вішкане. Каралеўскае распараджэнне дазваляла А.Бжазоўскаму прайным шляхам адсуджваць дадзеную маёмасць, паколькі яе бяспраўна трымалі і выдавалі за "вячыстыя" Рудамін Н. а таксама *Марцін* і Андрэй *Кімбары*²⁰. Ёсць згадка пра М.Кімбара і ў актавай кнізе Браслаўскага земскага суда за 1638-1640 гг.²¹ Абранне М. Кімбара ў якасці пасла можа матывавацца як яго дасведчанасцю ў палітычным жыцці, так і арыентацыяй на каралеўскую палітыку.

Адзначыць трэба і той факт, што 27.III.1640 г. паслом на сойм ад Троцкага павета быў абраны яшчэ адзін прадстаўнік Браслаўскага павета – чэсьнік Багдан Агінскі, які павінен быў, зразумела, прадстаўляць інтарэсы троцкай шляхты²².

Пераходзячы да агляду палажэнняў інструкцыі, адзначым, што не гледзячы на дамінацыю асобных патрабаванняў, у яе змесце можна вылучыць шэраг агульных праблем.

Надзвычай адметным з'яўляецца першы пункт браслаўскай інструкцыі. Мясцовая шляхта пачулася пакрыўджанай з нагоды таго, што да павятовых ураднікаў не дайшлі, ці хутчэй не былі перададзены, традыцыйныя перадсоймавыя каралеўскія лісты (інструкцыі, тэкст якой, дарэчы, захаваны ў Тэках Нарушэвіча²³), і даручала паслам паведаміць пра гэта падканцлеру ВКЛ – Стэфану Пацу, які "*terazniejsze sejmikowe listy rozsyłał*", каб у будучым такога звычайу не было.

Тэма вайны з Турцыяй, не гледзячы на тое, што кароль у сваім пасланні на соймікі акцэнтаваў на гэтым увагу шляхты, не знаходзілася на першым месцы ў браслаўскай інструкцыі. Наўрад ці гэта было выпадковасцю, паколькі праблемы ўласна Кароны ў паўночным закутку ВКЛ былі не вельмі актуальнымі. Толькі сёмы пункт распачаў ваенную тэматыку. У ім адзначана, што паслы павінны ў магчымай сітуацыі вайны з Турцыяй зарыентавацца на месцы і кансультавацца па дадзенай праблеме на сойме з кароннымі панамі, а ў выпадку адсутнасці непасрэднай пагрозы падаткі не прымаць (п. 8). Дзесяты пункт засведчыў панічнае непрыняццё шляхтай паспалітага рушання, а калі б яно ўсё ж было "*Boże strzeż*" ухвалена на сойме, то павінна было заставацца ў межах паведаў прылеглых да маскоўскай мяжы і Інфлянтаў (п. 10). Значна больш рэальнай уяўлялася браслаўскім абыякавым пагрозам з маскоўскага боку (п. 11). Асноўная ўвага ў інструкцыі звяртаецца на неабходнасць забеспячэння і падтрымання ў належным стане памежных Смаленскага (названы "*kleynot Rptey Oyczyzny naszej wielki*"), Браслаўскага, Дынабургскага і іншых інфлянцкіх замкаў (п. 12, 13, 16, 17). Асабліва падкрэслівалася неабходнасць прысутнасці ваяводаў і старостаў у памежных з Маскаўскай дзяржавай замках (п. 15), а пры адсутнасці ў Смаленску ваяводы, яго павінен быў замяніць дасведчаны чалавек (п. 12).

Не гледзячы на досыць вострую канфліктную сітуацыю паміж каталікамі і пратэстантамі напярэдадні сойма, браслаўская шляхта стрымана паставілася да вырашэння праблемы, якой па сутнасці прысвечаны толькі два пункта (3 і 4) інструкцыі. Абсалютна нейтральна адзначалася, што паслы "*wszystkiemi sposoby przywodzić ten zarząd do ugodzenia i uspokojenia mają*". Адзінай крытычнай заўвагай, ускосна накіраванай супраць каталіцкага лагера, можна лічыць патрабаванне да панюў студэнтаў Віленскага калегіума дакументальна засведчыць перад соймам правы на вольнасці, якімі яны карыстаюцца і засланяюцца ў спрэчках з шляхтай і гаспадарскімі людзьмі. Выказаныя ў інструкцыі адносіны і да канфрантацыі паміж праваслаўнымі і ўніятамі, пры гэтым акцэнт быў таксама зроблены на мірнае яго вырашэнне.

Аднак тое, што нельга было правесці на сойміку ў Браславе, паспяхова прагаворвалася на суседнім, у Вількаміры, які цалкам кантраляваўся К. Радзівілам. Інструкцыя паслам гэтага павета, якая ўтрымлівае пералік крыўд учыненых пратэстантам згадвае, між іншым і факт адабрання ў маёмасці браслаўскай маршалковай (відавочна – жонкі Крыштапа Рудаміна Дусяцкага, браслаўскага маршалка²⁴) Манвідах збора, а таксама зневагі і збіцця міністраў²⁵.

Абарона станавых шляхецкіх прэрагатыў і вольнасцяў – скразная тэма інструкцый увогуле – знайшла сваё адлюстраванне і пры складанні 27.III.1640 г. у Браславе наказу павятовым паслам. Ужо ў другім пункце інструкцыі паслам забаранялася прыступаць да спраў, пакуль каронны падканцлер Ежы Асалінскі не кампенсуе абразы, учыненай на напярэдным сойме 1639 г. мазавецкаму паслу Бараноўскаму, а ў асобе апошняга – ўсёй пасольскай ізбе. Далей, браслаўскія шляхціцы не жадалі больш індыгенату, г.зн., распаўсюджвання шляхецкіх праў і вольнасцяў на іншаземцаў, паколькі, як адзначалася "*wiele roznych ludzi w Oyczyzney naszej zagęściło*" (п. 23), а таксама ніякіх новых тытулаў (2). Спецыяльныя соймавыя канстытуцыі павінны былі, на погляд складальнікаў інструкцыі, дакладна вызначыць месца земскімі ўраднікамі ВКЛ і надворным, паміж якімі ўзнікаюць на гэтай глебе розныя канатраверсіі (п. 25), а таксама захаваць за старымі земскімі ўрадамі павягу ў параўнанні з новымі (п. 26). У 36 пункце браслаўскія абыякавалі адназначна выказаліся за выбарны характар урада павятовага маршалка. Аналагічны пункт ёсць у інструкцыі 1640 г. ашмянскай шляхты. Як вядома, маршалкаў па паведах на той час не выбіралі, а прызначаў кароль, не гледзячы на прынятую яшчэ ў 1631 г. канстытуцыю²⁶.

Браслаўская шляхта не забывалася і на свае лакальныя інтарэсы, якія павінны былі лабіраваць на сойме абраныя паслы. Да пунктаў такога кшталту можна аднесці патрабаванне забяспечыць належным чынам Браслаўскі замак, як памежны (п. 16). Вельмі адметным у гэтым сэнсе з'яўляецца 34 пункт інструкцыі: шляхта прасіла прыняць асобную канстытуцыю, на падставе якой ў Браслаўскім замку быў бы вылучаны пляц пад **мураванне**

будынка архіва для захавання земскіх і гродскіх актавых кніг. Гэтае патрабаванне з'яўляецца ў XVI і XVII стст. дастаткова традыцыйным для шляхты ВКЛ²⁷. Цалкам мажліва, што такая ўвага да зберажэння дакументаў не была марнай і адбілася на стане brasлаўскіх актавых кніг першай паловы XVII ст., якія параўнаўльна някеспка захаваліся да нашага часу²⁸.

Спрабавалі brasлаўскія абыяцелі дасягнуць на сойме вырашэння зацягнуўшагася размежавання паміж Brasлаўскім і Вількамірскім павятамі (п. 27). Не гледзячы на тое, што ў гэтай справе было прынята некалькі соймавых канстытуцый, станоўча вырашыць справу не атрымалася і галоўнай прычынай, паводле інструкцыі, сталі перашкоды з боку вількамірскіх ураднікаў, якія не з'яўляліся ў вызначаны тэрмін на размежаванне. Зыходзячы з гэтага паслам загадвалася правесці канстытуцыю, згодна з якой, у выпадку не з'яўлення ўрадніка ў вызначаны тэрмін на размежаванне, апошні страчваў пасаду.

Сярод пунктаў brasлаўскай інструкцыі дастаткова шмат такіх, якія ўтрымліваюць заўвагі і прапановы па ўдасканаленню дзяржаўнага ладу, што ў цэлым тыпова для пасольскіх інструкцый і сведчыць пра добрае ўсведамлення недахопаў Рэчы Паспалітай. Стандартным для многіх інструкцый, у тым ліку аналізуемай, з'яўляецца пажаданне скарачэння на соймавых пасяджэннях часу на прыватныя справы на карысць публічных (п. 39). У інструкцыі патрабавалася, каб трыбунал кіраваўся выключна ўстаноўленым правам (п. 37) і не абцяжарваў шляхту неналежнымі вінамі, а таксама не выдаваў спрэчных дэкрэтаў (п. 38), каб падскарбій зрабіў справаздачу з выкарыстання падаткаў (на *apparatus wojenny*) (п. 42); а ў канцылярыі без цяжкасцяў для шляхты выдаваліся прывілеі на павятовыя земскія і іншыя ўрады (п. 44).

Асобна можна вылучыць пункты пра татар і жыдоў. Ад першых brasлаўская шляхта патрабавала выстаўляць у выпадку патрэбы 2000 вершнікаў на паслугу Рэчы Паспалітай, сярод якіх мусілі быць, пад пагрозай страты маёмасці і хрысціянства, уладальнікі пататарскіх маёнткаў (п. 18). З жыдамі праблем было болей, што дазваляе казаць пра наяўнасць у шляхты даволі акрэсленых антысеміцкіх стэрэатыпаў і гэта тыпова не толькі для абыяцеляў Brasлаўскага павята. Жыдоў не жадала шляхта бачыць на "*clach i mytach*" (п. 29), а таксама ў меніцы (манетны двор), паколькі яны "*dawną u przeznaczoną monietę wygubili*" (п. 22). Паслам рэкамендавалася ў выпадку прыняцця пагалоўнага жыдоўскага падатку паспрыць яго павелічэнню, са спасылкай на тое, што жыдоў "*iuż wiele namnożyło z ucisnieniem chrześcian, ktorzym handle wszystkie u pożywienie odięli, sami się zbogacili*" (п. 30).

Паруч з жыдамі ў інструкцыі быў намаляваны адмоўны вобраз паўночных суседзяў – курляндцаў, з якімі brasлаўская шляхта мела свае ўласныя рахункі. У інструкцыі адзначана, напрыклад, што да курляндскіх абыяцеляў збягаюць падданыя brasлаўскай шляхты, у сувязі з чым паслы павінны былі парупіцца пра канстытуцыю, па аналогіі з той, што мелі ўпіцкія абыяцелі з курляндцамі (п. 32)²⁹. Катэгарычна патрабавалася ад паслоў дамагацца канстытуцыі, якая б забараняла курляндцам купляць маёмасць у ВКЛ (п. 33).

Вельмі сціплае месца, у параўнанні з некаторымі іншымі, brasлаўская інструкцыя надавала прыватным справам, якія традыцыйна завяршалі інструкцыі. Brasлаўская шляхта прасіла караля адзначыць ваенныя заслугі толькі адной асобы – апескага старасты Ежага Зеновіча (п. 46), у чым была салідарная з вількамірскай інструкцыяй³⁰.

Падсумоўваючы, можна адзначыць, што Brasлаўская павятовая шляхта выказала ў сваёй інструкцыі шэраг грунтоўных заўваг па важнейшых надзённых праблемах грамадскага жыцця, абароны і дзяржаўнага ладу Рэчы Паспалітай. У дакуменце выразна адлюстраваныя шляхецкія станавыя інтарэсы і стэрэатыпы. Напярэдадні сойма 1640 г. brasлаўская шляхта знайшла кампраміснае выйсце ў скрайне складанай міжканфесійнай канфрантацыі.

Крыніцы і літаратура:

¹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, dział II, sygnatura № 1192. Дадзены дакумент вядомы польскім даследчыкам, якія неаднаразова на яго спасылаліся: Holdys S. Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy. - Wrocław: W-wo uni-tu Wrocławskiego. 222 s.; Wisner H. Naprawa państwa w uchwałach sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w pierwszej połowie XVII w. // Studia polsko-białoruskie. - 1988. - Białystok. - S. 33-50.; Wisner H. Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. Konwokacja Wileńska oraz sejmiki przedsejmowe i relacyjne // Miscellanea historico-archiwistyczna. T. III. Radziwiłłowie XVI-XVIII wieku w kręgu polityki i kultury. - Warszawa-Lódź. - 1989. - S. 51-66.; Wisner H. Sejmiki litewskie a kwestia wyznaniowa 1611-1648 // Odrodzenie i reformacja w Polsce. - T. XXIII. - 1978. - S. 123-150.

² Radziwiłł A.S. Pamiętniki o dziejach w Polsce. - Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. - T. 2. - 1980. - S. 195.

³ Wisner H. Władysław IV Waza. - Wrocław-Warszawa-Kraków. - 1995. - S. 139-141.

⁴ Lulewicz H. Elita polityczno-społeczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVII wieku: Praca doktorska napisana w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. - Warszawa, 1984. - S. 301.

⁵ Там же. S. 301-308.

⁶ Kojalowicz W. W. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli o klejnotach albo herbach których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywają. - Kraków. - 1897. - S. 91.

⁷ Augustyniak U. Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585-1640). Mechanizmy patronatu. - Warszawa: SEMPER, 2001. - S. 81.

⁸ Lulewicz H. Elita polityczno-społeczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVII wieku: Praca doktorska napisana w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. - Warszawa, 1984. - S. 303.

⁹ Іванова Л. Прагэстанцкая шляхта Brasлаўшчыны (другая пал. XVI – першая пал. XVII ст.) // Brasлаўскія чытанні 2000: Матэрыялы V-й навук-краязн. канф. прысвечанай 935 годдзю першай згадкі Brasлава ў пісьмовых крыніцах / Brasлаўскі музейн. аб'яд., Brasлаўскі краязн. тав. ім. О. Гэдэмана. - Brasлаў, 2001. - С. 44.

¹⁰ Metryka Litewska- Księga wpisów NR 131/ Opracował A. Rachuba. - Warszawa: DIG: Instytut Historii PAN, 2001. S. 470.

¹¹ Volumina Legum / Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane. - T.IV. - Petersburg: Nakładem i drukiem Józefa Ohryzki. - 1859. S. 100.

¹² Metryka Litewska- Księga wpisów NR 131/ Opracował A. Rachuba. - Warszawa: DIG: Instytut Historii PAN, 2001. S. 470.

¹³ Памятники истории Восточной Европы XV-XVII вв. T.IV. Крестоподвижная книга шляхты Великого Княжества Литовского 1655 г. - Москва - Варшава, 1999. - С. 115.

- ¹⁴ Памятники истории Восточной Европы XV-XVII вв. Т.IV. Крестоподвижная книга шляхты Великого Княжества Литовского 1655 г. - Москва - Варшава, 1999. - С. 104, 109.
- ¹⁵ Metryka Litewska- Księga wpisów NR 131. S. 45.
- ¹⁶ Там же. S. 179.
- ¹⁷ Там же. S. 179.
- ¹⁸ Там же. S. 470.
- ¹⁹ Herbarz Polski. Część I. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. Ułożył, wydał Adam Boniecki. T.X.- Warszawa: Skład główny Gebethner i Wolff w Warszawie. G. Gebethner i sp. w Krakowie.- 1907. S. 76.
- ²⁰ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск). КМФ-18, воп.1, спр. 114, аа. 537.
- ²¹ НГАБ (г. Мінск). Ф. 1747, воп. 1., спр.36, аа. 417 адв., аа. 419.
- ²² AGAD, AR, dz. II, sg № 1193.- S. 1.
- ²³ Biblioteka Narodowa w Warszawie.- Dział Mikrofilmów.- № 6700.- S. 253-256.
- ²⁴ Галубовіч В. Кнігі запісаў метрыкі Вялікага Княства Літоўскага першай паловы XVII ст. як крыніца па гісторыі Браслаўшчыны // Браслаўскія чытанні 2000: Матэрыялы V-й навук.-краязн. канф. прысвечанай 935 годдзю першай згадкі Браслава ў пісьмовых крыніцах / Брасл. музейн. аб'яд., Брасл. краязн. тав. ім. О. Гэдэмана.- Браслаў, 2001.- С. 24.
- ²⁵ AGAD, AR, dz. II, sg № 1196.- S. 3.
- ²⁶ Zakrzewski A.B. Marszałek powiatowy Wielkiego Księstwa Litewskiego - marszałkiem sejmikowym (XVII - XVIII w.) // Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej.- Warszawa: W-wo sejmowe, 1996.- S. 356.
- ²⁷ Zakrzewski A.B. Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki / Wydział prawa i administracji Uniw. Warszawskiego.- Warszawa: LIBER, 2000.- S. 200.
- ²⁸ Lulewicz H. Sąd ziemski brasławski w świetle zachowanych ksiąg ziemskich z lat 1603 - 1632 // Miscelanae Historico-Archivistica. t. X, 1999. S.151-152.
- ²⁹ Канстытуцыі аб неабходнасці размежавання паміж Браслаўскім паветам і Курляндый прымаліся соймамі неаднаразова, напрыклад у 1613 г. і 1616 г.: Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane go.- Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1859.- T.III.- S. 99, 152.
- ³⁰ AGAD, AR, dz. II, sg № 1196.- S. 7.

Андрей Горбацкий. Брест

*Прафесар кафедры культуралогіі Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта,
праэктар па навуковай працы, доктар гістарычных навук*

История Миколаюнской старообрядческой общины

Неудовлетворенность народных масс России своим положением в конце XIX в. ускорила решение жизненно важных проблем старообрядцев. 17 апреля 1905 г. правительство издало указ «Об укреплении начал веротерпимости», согласно которому расширялись права защитников старого обряда. Разрешалось строить моленные и открывать приходы; 17 октября 1905 г. был обнародован Манифест, в котором объявлялись религиозные свободы. 17 апреля 1906 г. был издан закон «О порядке устройства последователями старообрядческих согласий и отделившимися от православия сектантами общин, а также о правах и обязанностях сих лиц», согласно которому старообрядцы могли создавать организации и, получив юридические права, открывать приходы. Разрешалось открывать храмы и школы, а наставники приравнивались к священнослужителям других терпимых религий [1. С.123–124]. Наставник у старообрядцев беспоповцев является духовным руководителем общины, настоятелем моленной, он же возглавляет богослужение, исполняет требы.

Несмотря на принятые в начале XX в. законы и указы, касающиеся свобод и веротерпимости, проблемы старообрядчества разрешались медленно. На белорусских землях положение старообрядцев было еще хуже, так как тут до конца не был разрешен вопрос о выкупе ими земли.

18 – 20 июля 1914 г. на военное положение были переведены многие регионы Беларуси, в том числе западные губернии. Конец 1914 – первая половина 1915 гг. прошли под знаком наступления немецких войск на Восточном фронте, где русские войска вели тяжелые оборонительные бои и вынуждены были отступать. Летом 1915 г. западная часть Беларуси превратилась в театр военных действий. С приближением немцев к Задвинью, а в этих местах в наибольшем количестве проживали старообрядцы, последние покидали свои места и двигались в глубь России.

В 1910 – 1913 гг. старообрядцы Кривосельского, Анисимовского и Миколаюнского хуторов, при содействии Аристарха Моисеевича Пимонова, обзавелись новыми хуторами и хозяйствами. Кредиты для приобретения земли выделил Крестьянский Поземельный Банк. Оставляли старообрядцы свои обработанные земли и ухоженные хозяйства с болью в душе и надеждой на Божью охрану.

До 1915 г. защитник старого обряда указанных территорий не имели своей общины и на богослужения ездили в соседние приходы, а после прекращения боевых действий стали организовывать свою общину. Ближайший приход находился в 8 верстах в Лапушенишках, а иногда приходилось ездить и в более дальний приход – Войтишский.

Кроме организации общины, старообрядцы Анисимович, Кривоселок и Миколаюнц обдумывали вопрос о постройке своей моленной.

Одним из организаторов общины и инициаторов строительства моленной был Тит Стрелков. Будучи ревностным христианином он предложил, пока будет построена моленная, молиться в школе, находящейся в Калитах, что в 3-х верстах от Миколаюнц. Для проведения богослужения был приглашен духовный наставник Карп Кириллович Смертьев. После начала школьных занятий богослужения были прекращены. Проводить богослужения в жилых домах было невозможно, все они были в полуразрушенном состоянии. Духовный наставник К.К. Смертьев, к великому сожалению всех прихожан, вынужден был оставить Миколаюнцы.

В течение двух последующих лет, по большим праздникам, молились в доме Тита Стрелкова. Для совершения богослужения приезжал духовный наставник Ф.С. Кузнецов. Мысль о строительстве моленной в Миколаюнцах не покидала старообрядцев.

Большую помощь в организации строительства моленной оказал волостной полицейский Ерофей Аверьянович Васильев. Благодаря его стараниям, бесплатно был получен строевой лес, а Тит Стрелков пожертвовал общине небольшой участок земли, расположенный возле Миколаюнц. Этот выделенный участок находился в центре всего прихода. К участку примыкал другой участок, который назывался «Жвирова яма» и пользовались им несколько старообрядцев. Хозяева «Жвировой ямы» также пожертвовали свой участок под строительство моленной. Впоследствии Тит Стрелков пожертвовал еще один участок земли для строительства общественного дома для духовного наставника, а также небольшой огород площадью около 300 кв. саж.

Старообрядцы с большой охотой и энтузиазмом взялись за строительство моленной. Наиболее активную помощь при строительстве оказывали: Т.Е. Стрелков, Степан Данилов, Козьма Борисов, Георгий Бурлаков, Маркел Масляков, Иван Шершнев, Полиект Шершнев, Павел Синица, Осип Сивачев.

Строили моленную на пожертвования. Многие старообрядцы жертвовали последние сбережения. Так, например, Анилей Ларионов, человек бедный, но глубоко религиозный, продал своего последнего вола и все деньги пожертвовал на строительство моленной. Его примеру последовали многие прихожане. Благодаря общим усилиям прихожан к концу 1920 г. постройка моленной была закончена, за исключением внутренней отделки.

25 июня 1921 г. внутренние работы были завершены. Старообрядцы в этот день организовали торжественное освящение храма во имя Святителя Николы. На это торжество прибыли представительные гости: духовный наставник от Минковичской общины Федор Кузнецов, Нивникской – Карп Смертьев, Матешкой – Роман Зуев. Духовные наставники прибыли со своими причетниками. Присутствовало множество прихожан из соседних деревень и приходов. После торжественного богослужения и крестного хода вокруг храма все прибывшие духовные наставники и гости были приглашены на братскую трапезу.

Строительство моленной и ее освящение было проведено без официального разрешения властей. До получения разрешения нужно было временно прекратить богослужения. Все прихожане обратились за помощью к И.К. Егорову, который на то время поселился в имении Анисимовичи. И.К. Егорова старообрядцы избрали председателем Миколаюнцкой общины. Егоров оформил все необходимые документы, содействовал увеличению общины, способствовал покупке старообрядцами новых участков земли из разряда парцелированных земель, расположенных недалеко от имения Анисимовичи.

Дела Миколаюнцкой общины улучшились после образования в 1925 г. Высшего Старообрядческого Совета. В 1930 г., при содействии старообрядческого деятеля Бориса Арсентьевича Пимонова, от Польского правительства, была получена первая субсидия на строительство старообрядческих храмов. Высший Старообрядческий Совет полученные деньги разделил среди общин, храмы которых пострадали во время войны. Миколаюнцкая община также получила пособие в размере 300 злотых на постройку колокольни.

К 1934 г. Миколаюнцкая община вела активную как религиозную, так и культурно-просветительную работу: имелась своя библиотека, работали вечерние курсы церковного пения, проводились беседы на религиозные темы. Благодаря содействию Высшего Старообрядческого Совета во всех правительственных школах, которые посещали дети прихожан общины, преподавался Закон Божий.

Наставником общины, преподававшим Закон Божий детям, с 1924 г. был Симион Никитич Ульянов, заслуживший всеобщее уважение и любовь всех прихожан [2. С. 17 – 19.].

На землях Ивана Ивановича Шершнева старообрядцы организовали свое кладбище.

В 1960 г. моленная в Миколаюнцах была закрыта. Часть икон перевезли в Видзовскую моленную, а самые большие иконы были отправлены в Латвию. После открытия моленной в 90-е годы XX в., иконы были возвращены.

В разные времена духовными наставниками и председателями общины были: Стрелков Прокофий Титович (сын Тита Стрелкова), Снитков Авдий Савельевич, Федоров Федор Федорович (родом из Вильнюса), Зуев Авам Романович (руководил 17 лет), Стрелков Никифор Титович (сын Тита Стрелкова) [Записано со слов Попковой Марии Афанасьевны, 1936 г.р., д. Карасино Браславского р-на. 3.08. 2002 г.].

В настоящее время старообрядчество на белорусских землях возрождается, однако разного рода проблем много. В 2002 г. постоянного духовного наставника в Миколаюнцкой общине не было. На праздники богослужение проводят духовные наставники из Видз, Браслава, Вильнюса. Еще одной проблемой для старообрядцев общины, впрочем как и для других общин, является нашествие грабителей. Миколаюнцкую моленную грабили несколько раз. Старообрядцы надеются на защиту властей, человеческое благоразумие и справедливость Божию.

Літаратура:

1. Гарбацкі А.А. Стараабраднаітва на Беларусі ў канцы XVII – пачатку XX ст.ст.: Манаграфія. – Брэст: Выда-ва Брэсцкага дзярж. ун-та, 1999. – 202 с.
2. Вестник Высшего Старообрядческого Совета в Польше. Вильна. № 1 – 2. 1934 г., С. 17 – 19.

В течение двух последующих лет, по большим праздникам, молились в доме Тита Стрелкова. Для совершения богослужения приезжал духовный наставник Ф.С. Кузнецов. Мысль о строительстве моленной в Миколаюнцах не покидала старообрядцев.

Большую помощь в организации строительства моленной оказал волостной полицейский Ерофей Аверьянович Васильев. Благодаря его стараниям, бесплатно был получен строевой лес, а Тит Стрелков пожертвовал общине небольшой участок земли, расположенный возле Миколаюнц. Этот выделенный участок находился в центре всего прихода. К участку примыкал другой участок, который назывался «Жвирова яма» и пользовались им несколько старообрядцев. Хозяева «Жвировой ямы» также пожертвовали свой участок под строительство моленной. Впоследствии Тит Стрелков пожертвовал еще один участок земли для строительства общественного дома для духовного наставника, а также небольшой огород площадью около 300 кв. саж.

Старообрядцы с большой охотой и энтузиазмом взялись за строительство моленной. Наиболее активную помощь при строительстве оказывали: Т.Е. Стрелков, Степан Данилов, Козьма Борисов, Георгий Бурлаков, Маркел Масляков, Иван Шершнев, Полиект Шершнев, Павел Синица, Осип Сивачев.

Строили моленную на пожертвования. Многие старообрядцы жертвовали последние сбережения. Так, например, Анилей Ларионов, человек бедный, но глубоко религиозный, продал своего последнего вола и все деньги пожертвовал на строительство моленной. Его примеру последовали многие прихожане. Благодаря общим усилиям прихожан к концу 1920 г. постройка моленной была закончена, за исключением внутренней отделки.

25 июня 1921 г. внутренние работы были завершены. Старообрядцы в этот день организовали торжественное освящение храма во имя Святителя Николы. На это торжество прибыли представительные гости: духовный наставник от Минковичской общины Федор Кузнецов, Нивникской – Карп Смертьев, Матешской – Роман Зуев. Духовные наставники прибыли со своими причетниками. Присутствовало множество прихожан из соседних деревень и приходов. После торжественного богослужения и крестного хода вокруг храма все прибывшие духовные наставники и гости были приглашены на братскую трапезу.

Строительство моленной и ее освящение было проведено без официального разрешения властей. До получения разрешения нужно было временно прекратить богослужения. Все прихожане обратились за помощью к И.К. Егорову, который на то время поселился в имении Анисимовичи. И.К. Егорова старообрядцы избрали председателем Миколаюнцкой общины. Егоров оформил все необходимые документы, содействовал увеличению общины, способствовал покупке старообрядцами новых участков земли из разряда парцелированных земель, расположенных недалеко от имения Анисимовичи.

Дела Миколаюнцкой общины улучшились после образования в 1925 г. Высшего Старообрядческого Совета. В 1930 г., при содействии старообрядческого деятеля Бориса Арсентьевича Пимонова, от Польского правительства, была получена первая субсидия на строительство старообрядческих храмов. Высший Старообрядческий Совет полученные деньги разделил среди общин, храмы которых пострадали во время войны. Миколаюнцкая община также получила пособие в размере 300 злотых на постройку колокольни.

К 1934 г. Миколаюнцкая община вела активную как религиозную, так и культурно-просветительную работу: имелась своя библиотека, работали вечерние курсы церковного пения, проводились беседы на религиозные темы. Благодаря содействию Высшего Старообрядческого Совета во всех правительственных школах, которые посещали дети прихожан общины, преподавался Закон Божий.

Наставником общины, преподававшим Закон Божий детям, с 1924 г. был Симион Никитич Ульянов, заслуживший всеобщее уважение и любовь всех прихожан [2. С. 17 – 19.].

На землях Ивана Ивановича Шершнева старообрядцы организовали свое кладбище.

В 1960 г. моленная в Миколаюнцах была закрыта. Часть икон перевезли в Видзовскую моленную, а самые большие иконы были отправлены в Латвию. После открытия моленной в 90-е годы XX в., иконы были возвращены.

В разные времена духовными наставниками и председателями общины были: Стрелков Прокофий Титович (сын Тита Стрелкова), Снитков Авдий Савельевич, Федоров Федор Федорович (родом из Вильнюса), Зуев Авам Романович (руководил 17 лет), Стрелков Никифор Титович (сын Тита Стрелкова) [Записано со слов Попковой Марии Афанасьевны, 1936 г.р., д. Карасино Браславского р-на. 3.08. 2002 г.].

В настоящее время старообрядчество на белорусских землях возрождается, однако разного рода проблем много. В 2002 г. постоянного духовного наставника в Миколаюнцкой общине не было. На праздники богослужение проводят духовные наставники из Видз, Браслава, Вильнюса. Еще одной проблемой для старообрядцев общины, впрочем как и для других общин, является нашествие грабителей. Миколаюнцкую моленную грабили несколько раз. Старообрядцы надеются на защиту властей, человеческое благоразумие и справедливость Божию.

Літаратура:

1. Гарбацкі А.А. Стараабраднаітва на Беларусі ў канцы XVII – пачатку XX ст.ст.: Манаграфія. – Брэст: Выда-ва Брэсцкага дзярж. ун-та, 1999. – 202 с.
2. Вестник Высшего Старообрядческого Совета в Польше. Вильна. № 1 – 2. 1934 г., С. 17 – 19.

Спадчына Пётры Сергіевіча ў Польшчы

Пётра Сергіевіч, заслужаны мастак Літвы жыў у 1900 – 1984 гг. Нарадзіўся 10 ліпеня (паводле старога стылю) у вёсцы Стаўрова, якая ляжыць над возерам Богінь, у Браслаўскім павеце. Большасць свайго жыцця правёў у Вільні – з 1916 г. да смерці. Там закончыў у 1928 г. мастацкі факультэт ва Універсітэце Стафана Баторага, пасля там творча працаваў – перад другой сусветнай вайной, у час вайны і пасля яе заканчэння. Не выехаў у Польшчу і не падаўся ў эміграцыю на захад, як зрабіла большасць ягоных сяброў беларусаў і палякаў. Увесь час адведваў родную вёску, якая яго натхняла да творчасці.

Будучы свядомым беларусам, шмат месца ў сваёй мастацкай творчасці прысвяціў беларускай тэматыцы – партрэты беларускіх дзеячаў, карціны на матывы беларускай літаратуры і гісторыі, беларускія пейзажы. Ягоная творчасць была заўважана мастацтвазнаўцамі ўжо ў міжваенны перыяд.

Змены дзяржаўнай прыналежнасці Вільні не паўплывалі на нацыянальную прыналежнасць Пётры Сергіевіча – беларусам закончыў Віленскі ўніверсітэт, дзейнічаў у беларускім студэнцкім і выдавецкім руху ў Вільні, у час вайны там ствараў карціны і вырашаў там астацка на заўсёды. Шчасліва, у параўнанні з іншымі беларусамі і членамі сям’і (сястры Галены) пазбег арыштаў і турмаў. Магчыма, патрэбны быў да працы ў Літоўскім дзяржаўным Мастацкім інстытуце, бо большасць віленскіх артыстаў, яго сяброў выехала ў Польшчу у рамках “рэпатрыяцыі”. У Польшчу выехала таксама сям’я мастака: брата Язэпа і сястры Галены, сям’я жонкі Станіславы і сем’і беларускіх дзеячаў – яго сяброў. Мастак падтрымліваў з імі сувязь ўвесь пасляваенны перыяд – пісаў пісьмы, прыязджаў у госці.

Пётра Сергіевіч пасля вайны спачатку працаваў захавальнікам у Беларускаму Музеі ў Вільні (1944-1945 гг.). Калі музей быў расфармаваны стаў выкладчыкам у Дзяржаўным Мастацкім інстытуце ў Вільні (1946-1951 гг.) і мастаком у Віленскім камбінаце “Дайле” Мастацкага фонду ЛССР. З 1940 г. жыў на вуліцы Антакольскай д.30, дзе таксама меў сваю майстэрню. У 1995 г., пасля смерці Станіславы Сергіевіч, яе сям’я, пражываючая ў Польшчы, прадала гэты дом. У 1996 г. віленскія беларусы адкрылі там памятную табліцу (на літоўскай і беларускай мовах), прысвечаную памяці Пётры Сергіевіча.

Пётра Сергіевіч гэта вельмі плённы мастак. Большасць яго прац знаходзіцца зараз у Вільні ў Літоўскім Мастацкім музеі, якім кіруе сябар мастака Рамуальдас Будрыс. Невялікая калекцыя прац захоўваецца ў Мастацкім музеі ў Мінску, хаця ў Беларусі мастацтвазнаўцы і мастакі вельмі цэняць Пётру Сергіевіча і яго творчасць. У гісторыка-краязнаўчым музеі ў Браславе знаходзіцца сталая экспазіцыя, прысвечаная мастаку, у якой паказаны яго карціны і памятки па іх. Працы мастака захоўваюцца таксама ва ўстановах культуры ў Беларусі, напрыклад, у тэатры імя Янкі Купалы ў Мінску, і ў прыватных калекцыях у Літве і Беларусі. Унікальныя працы Пётры Сергіевіча захоўваюцца ў касцёлах Літвы і Беларусі.

Сямейныя і сяброўскія сувязі мастака пасля II сусветнай вайны спрычыніліся да багатых у ягоную спадчыну прыватных калекцый у Польшчы. Найбольш вартасныя працы адносяцца да міжваеннага і ваеннага перыяду – партрэты і пейзажы. Удалося скаталагаваць 118 прац мастака, якія захоўваюцца ў 21 уласнікаў, пражываючых у розных мясцінах: у Шчэціне, Гданьску, Гдыні, Сопаце, Кракаве, Лодзі, Варшаве, Торуні, Беластоку, Новым Двары Гданьскім, Познані, Лембарку. Большасць прац захоўваецца ў сем’ях сястры Галены Варатынскай, брата Язэпа Сергіевіча і сястры жонкі мастака – Яніны Бароўскай – у Лодзі і Гданьску. Сярод іх перад усім партрэты членаў сям’і і пейзажы (віленскія і беларускія), на якіх прадстаўлена Вільня, яе касцёлы і краявіды бацькаўшчыны: Стаўрова, возера Нарач і ваколіцы. Сярод прац ўвагі заслугоўвае невядомы дасюль аўтапартрэт мастака 1951 г., які захоўваецца ў яго пляменніцы Марыі Варатынскай у Лодзі. Да польскіх сямейных калекцый Пётры Сергіевіча ўдалося дайсці дзякуючы пляменнікам мастака: сп.Здзіславу Сергіевічу (памёр 26 кастрычніка 2002 г. у Гданьску), Марыі Варатынскай і сп. Ірэне Лязарэк (памерла 22 студзеня 2001 г. у Лодзі). Дзякуючы апошнім, выявіліся таксама працы, якія захоўваюцца ў сям’і сястры Станіславы Сергіевіч. Апрача твораў мастацтва ў гэтых сямейных калекцыях захаваліся таксама здымкі, карэспандэнцыя і рэпрадукцыі карцін з розных перыядаў жацця мастака. Пляменніца жонкі Пётры Сергіевіча, Аліна Ідзікоўская мае альбом публікацый пра мастака і яго творчасць, пачынаючы з міжваеннага перыяду, якія сабіраў карпатліва мастак, а пасля яго смерці – жонка.

Цяжэй было трапіць на спадчыну Пётры Сергіевіча, якая захоўваецца ў іншых прыватных калекцыях. Дасюль удалося знайсці толькі 14 прац у калекцыях сем’яў даўніх беларускіх і польскіх сяброў мастака, якіх лёс закінуў у Польшчу. Тым не меншая іх мастацкая вартасць і пры тым крыніцазнаўчая.

Пётра Сергіевіч стараўся прадставіць на партрэтах дзеячаў беларускага нацыянальнага руху і сваіх сяброў. Да сёння невядомы лёс некаторых прац мастака: партрэтаў прафэсара Вацлава Іваноўскага, бургамістра Мінска ў час вайны, Ганны Сухой, дзеячкі Беларускага студэнцкага саюза і іншыя. У 1970 г. у біяграфічнай кнізе пра Пётру Сергіевіча Арсень Ліс пісаў: “На жаль, як аб названых жаночых партрэтах (вільнянак – Пракаповіч, Навіцкай, Вагушэвіч, Бялкоўскай, Янкоўскай, Блажэвіч, Махнач, Лук’яновіч – Г.Г.), на той самай прычыне нельга што-небудзь сказаць і аб многіх мужчынскіх партрэтах Сергіевіча перадаваенных гадоў, аб партрэтах Нэканды-Трэпкі, Бабенскага, Жындзі, Дамброўскага, Паплаўскага, Лавэйкі, Зарыцкага, Гардзевіча і інш. Апынуўшыся ў

прыватных калекцыях, на руках заказчыка, яны мелі самы розны лёс. Многія з іх пасля вайны былі вывезены заказчыкамі ці іх сваякамі ў Польшчу...".

З вышэй ўспомненых як страчаная спадчына па Пётры Сергіевіча, у выніку праведзеных пошукаў удалося знайсці чатыры партрэты: Антона Нэканды Трэпкі, Юльюша Паплаўскага, Стэфаніі Блажэвіч і Марц'яны Янкоўскай. Усе згаданыя працы паўсталі ў канцы 30-ых гадоў. Алейны партрэт Антона Нэканды-Трэпкі (99х67 см) з 1937 г. з аўтографам на беларускай мове "Сергіевіч" унізе карціне знаходзіцца ў Марка Нэканды-Трэпкі (унука Антона) у Шчэціне. Прадстаўляе ён вядомага ў міжваенны час у Вільні асветнага дзеяча: настаўніка фізікі і дырэктара Беларускай гімназіі, дэкана Электрычнага факультэта дзяржаўнай сярэдняй тэхнічнай школы, які ў кастрычніку 1939 г. быў арыштаваны і памёр у Казахстане ў 1942 г. Яго жонка Юль'я, выезджаючы з Вільні пасля вайны, вывезла з сабой партрэт мужа. Партрэт знайшоўся выпадкова пры нагодзе пошукаў матэрыялаў да біяграфіі Антона Нэканды-Трэпкі.

Партрэт Юльюша Паплаўскага (39х32 см) з 1937 г., нарысаваны вуглем на паперы (з аўтографам "PS" на ім), захоўваецца ў Сопале, у калекцыі Станіслава Паплаўскага, які асабіста быў знаёмы з Пётрам Сергіевічам. Мастак сябраваў з сям'ёй Паплаўскіх. Разам з братамі Станіслава, Янам і Адольфам, вучыўся на мастацкім факультэце УСБ. Часта бываў гасцем у іхнім доме ў Вільні і ў маёнтку Калін пад Вільняй. Адольф і Станіслаў Паплаўскія ў час вайны заангажаваны ў дзейнасць Арміі Краёвай, пасля вайны трапілі на ссылку ў Глыб Рэсіі. Іх бацькі выехалі ў Польшчу. Пётра Сергіевіч, астаўшыся ў Вільні, пільнаваў іх маёмасць і быў пасрэднікам у кантактах бацькоў з сынамі Паплаўскімі, паміж Польшчай і Расіяй. Адольф Паплаўскі, шматгадовы настаўнік мастацкага ліцэя ў Гдыні-Арлове ва ўспамінах „12 lat katorgi" з удзячнасцю пісаў пра беларускага мастака. Пасля прыезду ў Польшчу браты Паплаўскія былі ў карэспанданцыйным кантакце з Пётрам Сергіевічам. Мастак таксама адведваў іх, прыязджаючы ў Гданьск, перавозіў іхнія кнігі і сямейныя памятки з Вільні.

Алейны партрэт Марц'яны Янкоўскай (41х33 см) знаходзіцца ў калекцыі Юрыя Сергіевіча (унука брата Пётры – Язэпа) ў Гданьску. Не пазначана на ім дата, але паводле сямейнага пераказу гэта перадаенная праца. Марц'яна Янкоўская была цешчай Язэпа Сергіевіча. Гэта дарэчы адна з найбольш цэнных прац Пётры Сергіевіча сярод усіх выяўленых дасюль у Польшчы.

Пра алейны партрэт Стафаніі Блажэвіч (і яе мужа Аляксандра Астапкі – абодва аднолькавых памераў: 61х47 см) я даведлася ад пляменніцы мастака – Марыі Варатынскай: „Przesyłam Pani 2 fotografie portretów wykonanych przez Wujka: Stefanię Błazewicz-Ostapko – 1938 r. i Aleksandra Ostapko – 1942 r. Znajdują się one u syna p. Zbigniewa Ostapki w Nowym Dworze Gdańskim. Poszukuję również portretu Kazimierza Błazewicza". Хутка знайшоўся таксама партрэт Казіміра Блажэвіча у яго пляменніцы ў Лембарку. На жаль, не надта ўдала рэстаўраваны. Блажэвічы жылі ў фальварку Шлахотчына над возерам Богінь, недалёка ад маці Пётры Сергіевіча. Зараз Шлахотчына знаходзіцца ў межах вёскі Стаўрова.

Знайшоўшы працы Пётры Сергіевіча, я пыталася ва ўласнікаў пра іншыя калекцыі, дзе можа захоўвацца спадчына мастака. Часта аказвалася, што людзі, якія яго зналі, напрыклад, скульптар Станіслаў Горна-Паплаўскі, рэстаўратар Пётр Жынгель, ужо не жывуць, а ў іхніх сем'ях не захаваліся памятки па ім.

У 1993 г. сабіраючы звесткі пра Альбіна Стэповіча, у яго пляменніка Вітаўта Юрыя Стэповіча ў Гданьску пабачыла алейны "Зімовы пейзаж" Пётры Сергіевіча (50х35 см), намалёваны ў 1943 г. Бацькі спадара Вітаўта купілі яго на выстаўцы прац мастака ў 1943 г., якая адбывалася ў Вільні на пераломе красавіка і мая.

Адным са спосабаў выяўлення карцін Пётры Сергіевіча ў прыватных калекцыях у Польшчы былі пошукі ў сем'ях беларускіх дзеячаў міжваеннага перыяду, якія пасля вайны жылі ў Польшчы. Так выявіліся працы мастака ў сямейных калекцыях Язэпа Найдзюка (Аляксандравіча) ў Інаўроцлаве, Мар'яна Пешкокевіча ў Торуні, Юркі Туронка і Раймунда Каліцкага ў Варшаве, Тэадора Куніцкага і Стафана Ярмалоўскага ў Гданьску. Дарэчы, нельга сказаць, што знойдзеныя зараз усе працы Пётры Сергіевіча, якія захоўваюцца ў Польшчы.

Пры нагодзе варта дадаць, што ў архіве беларускага тыднёвіка "Ніва" ў Беластоку захоўваюцца рэпрадукцыі некаторых прац Пётры Сергіевіча, якія публікаваліся на старонках газеты і ў "Беларускіх Каляндарах". Беларускія журналісты з Польшчы адведвалі мастака ў Вільні, пра што пазней пісалі.

Працы Пётры Сергіевіча, ягоная карэспандэнцыя могуць быць яшчэ ў калекцыях быўшых віленскіх мастакоў, якія пасля вайны жылі ў Польшчы і з якімі падтрымліваў кантакты, напрыклад, з Чаславам Верушам-Кавальскім (пасля вайны арганізатарам мастацкага жыцця ў Трыгарадзе), ці мастакамі, якія жылі і працавалі ў Торуні ці Варшаве. У 1968 г. Пётра Сергіевіч, як адзіны мастак з СССР удзельнічаў у выстаўцы творчай групы "Захэнта" ў Варшаве, дзе паказаў 7 алейных карцін і 7 партрэтаў крэйдаў. Тады большасць яго прац была раскуплена, між іншым Міністэрства культуры і мастацтва купіла алейны партрэт "Селянін". Іншыя працы трапілі ў прыватныя калекцыі.

Пасля пошукаў спадчыны Пётры Сергіевіча ў Польшчы ў 2003 г., дзякуючы намаганням беларускага культурнага таварыства "Хатка" з Гданьска і спагадлівасці ўласнікаў карцін і музейнікаў, удалося наладзіць дзве выстаўкі прац мастака з прыватных калекцый. Ад 24 лютага да 20 сакавіка выстаўка адбывалася ў Музеі скульптуры Альфонса Карнага ў Беластоку і ад 26 сакавіка да 30 красавіка ў Музеі гістарычным горада Гданьска. Паказана было больш чым 40 прац. На выстаўцы ў Беластоку паводле сцэнарыя кіраўніка музея Рышарда Сацкока і ініцыятара выставы Галены Глагоўскай паказаныя яны былі ў тэматычнай канвенцыі: маці і бацькаўшчына, мастак і Вільня, сябры і сям'я (партрэты), родныя краявіды. Выстаўка ў Гданьску паводле канцэпцыі Катажыны Ліс і Галены Глагоўскай мела храналагічны парадак.

Абедзве выстаўкі сустрэліся з вялікім зацікаўленнем мясцовых медыяў. Былі артыкулы ў прэсе беластоцкай і гданьскай, радыё і тэлеперадачы. Да выставак быў выдадзены адмысловы каталог, друк якога сфінансавала гарадская ўправа ў Гданьску. Змешчаныя ў ім рэпрадукцыі 18 прац, асноўныя даты з жыцця і

творчасці, спісак прац, якія захоўваюцца ў Польшчы ў прыватных калекцыях, выбраная бібліяграфія і цытаты пра творчасць мастака. Уступ і загаловкі прац напісаныя на чатырох мовах: польскай, беларускай, літоўскай і англійскай. Беластоцкі „Czasopis” выдаў аказіянальныя паштоўкі з рэпрадукцыямі 4 прац Пётры Сергіевіча: “Без гаспадароў” (1942 г.), “Зімовы пейзаж” (1943 г.), “Фрагмент мурал вакол касцёла св. Пятра і Паўла з капліцай на Антокалі ў Вільні” (1949 г.), “Вільня зімой” (1955 г.). Пры нагодзе выстаўкі ў Гданьску выявілася яшчэ адна з самых ранніх карцін Пётры Сергіевіча алейнае “Студыюм партрэта” (107x71 см) з 1932 г., якая прадстаўляе невядомую жанчыну. Паведамліў пра яе ўласнік Пётр Садоўскі, які атрымаў яе ў спадчыну па дзядзьку Лявону Садоўскаму (да вайны працаваў старшым інспектарам у дырэкцыі почты і тэлеграфу ў Вільні).

Пошукі спадчыны Пётры Сергіевіча выявілі не толькі невядомую дасюль ягоную творчасць, але таксама невядомыя або замоўчаныя дагэтуль факты з ягонага жыцця, пра якія не мог пісаць мастак ва ўмовах савецкай рэчаіснасці, напрыклад, пра ўдзел у вайне 1920 г. на польскім баку, ці пра прычыну адыходу з Мастоцкага інстытута ў 1951 г. (у часе заняткаў высунуўся яму крыжык, які насіў пастаянна на шыі), ці пра працы на рэлігійную тэму. Асабліва багатымі ўспамінамі пра мастака падзяліўся Станіслаў Паплаўскі (народжаны ў 1916 г.), які знаў Пётру Сергіевіча ад дзяцінства, быў між іншым сьведкам на яго шлюбе.

Аляксандр Дабрынь Гродна

Дацэнт кафедры археалогіі і этнаграфіі
Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта

Археалагічная спадчына Т.Нарбута

Тэадор-Матэвуш Яўхімавіч Нарбут нарадзіўся 28 кастрычніка (8 лістапада) 1784 года ў маёнтку Шаўры каля в. Нача Лідскага павета. Скончыўшы ў 1803 г. матэматычна-інжынерны факультэт Віленскага ўніверсітэта, быў залічаны ў Пецібургскі корпус вайсковых інжынераў, а не ў кадэцкі корпус, як памылкова падае Г.Каханоўскі¹. У 1804 г. ён удзельнічаў у працы камісіі па распрацоўцы праекта рэгуляцыі Нёмана. Існуе меркаванне, што Нарбут удзельнічаў і ў праектаванні Бабруйскай крэпасці. У гэтым жа годзе надрукаваў звесткі аб знаходцы рымскіх манет у ваколіцах м.Рось пад Ваўкавыскам².

У 1810 г. Т.Нарбут па загаду Барклая дэ Толлі быў накіраваны на Беларусь з мэтай пошука месца для будаўніцтва ўмацаванняў на выпадак магчымай навалы Напалеона. Падчас камандзіроўкі па Дняпры, яго ўвагу прыцягнулі курганы каля Рагачова і Старога Быхава, якія загадаў раскапаць. Як расійскі вайсковец, Нарбут удзельнічаў у руска-французскай вайне 1806 – 1807 гг. і ў руска-шведскай вайне 1808 – 1809 гг., быў кантужаны, страціў слых і быў вымушаны ў 1812 годзе выйсці ў адстаўку ў чыне капітана³.

Пасяліўшыся ў радзінным маёнтку ў Шаўрах захапіўся гісторыяй края. Сабраў вялікую колькасць хронік і рукапісаў. Шмат увагі надаваў Нарбут збору мясцовых старажытнасцей. Па звестках А.Кіркора, ён зрабіў малюнак камення з выявамі і надпісамі, знойдзенага на Шэйбак-поле, дзе, як меркаваў, у 1242 годзе адбылася бітва паміж татарамі на чале з братам Батыя – Шэйбаком і войскам ліцьвінаў пад кіраўніцтвам Эрдзівіла. Ліцьвіны перамаглі і выратавалі Заходнюю Еўропу ад татарскай навалы. У гонар гэтай падзеі, дзе загінуў і хан Шэйбак, быў пастаўлены камень. Кіркор, не ведаўшы Нарбута, недзе ў пачатку 50 гадоў XIX ст. бачыў гэты малюнак, але сам камень ужо быў знішчаны⁴.

У Шаўрах Нарбут працягвае раскопкі распчатыя яшчэ ў 1810 г. у 1818 г. ён выдае матэрыялы, у якіх абагульняе іх вынікі. У іх аўтар узгадвае 3 каменных сякеры, па яго меркаванню: “... належачыя старажытным жыхарам гэтай зямлі, якія яшчэ не ўмелі выкарыстоўваць жалеза”⁵.

Працягваў даследаванні гісторыі і пазней. У 1820 г. сяляне капаючы яму знайшлі пахаванне, у якім было 3 шклянных вырабы, якія ён вызначыў як слязніцы. Нарбут меркаваў, што пад час пахавання людзі плакалі, а слезы збіралі ў гліняныя місачкі ці шклянныя флаконы і ставілі ў нагах нябожчыка⁶. Ён нават змяшчае малюнак слязніцы ў сваёй працы⁷. Вынік археалагічных даследаванняў Нарбут выкарыстаў пры рабоце над дзесяцітомнай працай “Гісторыя старажытнага народа літоўскага”. Асабліва часта археалагічныя матэрыялы выкарыстоўваюцца ў першым томе “Гісторыі...” і ў дадатку да яго пад назвай “Аб курганах”.

Вельмі цікавай з’яўляецца інфармацыя аб раскопках у 1822 г., калі, як піша гісторык, “... у маёй вёсцы было знойдзена пахаванне пры вялікім камяні. Калі ў прысутнасці знатака старажытнасцей загадаў капаць, знайшлі на глыбіні 3 лакцей шклет. Асцярожна здымаючы зямлю вызначыў яго палажэнне і месцазнаходжанне рэчаў, у тым ліку адной слязніцы”⁸. Узнікае пытанне: “Хто гэты знаток старажытнасцей, да паслуг якога звяртаўся Нарбут?”. Магчыма, гэта сялянін, якому і раней прыходзілася раскапваць пахаванні, а можа нейкі аматар з Вільні ці Гродна. Нейкае святло на гэта пралівае паведамленне Нарбута пра тое, што калі ён аглядаў разбураныя магілы ў 1826 годзе, сяляне расказвалі яму, што ў часы Станіслава Аўгуста ў 1789 г. нейкія пань з Гродна, збіраючы мінералы, пазабіралі з сабою ўсе гліняныя місачкі з гэтых пахаванняў, а пазней нават кавалкі пазабіралі⁹.

Даследуючы выпадкова адкрытае пахаванне у в. Нача даследчык знайшоў каменную сякеру, падобную, як адзначае, на тыя, якія ёсць у яго калекцыі. Знойдзены каля в.Шаўры камень з малюнкам Нарбут параўноўвае з вядомымі яму матэрыяламі музея ў Парыжы. Такім чынам, даследчык спрабуе выкарыстоўваць параўнальны аналіз знаходак. Нарбуту належыць першая спроба інтэрпрытацыі курганаў. На падставе даследаванняў ён прыходзіць да высновы, што яны былі вядомы ў многіх народаў. Беларускія курганы ў адрозненні ад сцяпных

авальныя і невысокія. Насыпы іх рабіліся з пяску, нябожчыка клалі не капаючы яму, непасрэдна на зямлю. Даследчык памылкова лічыў, што ў курганных пахаваннях адсутнічаюць сляды дрэва ці каменя¹⁰.

Прыцягвалі ўвагу Нарбута не толькі пахаваўчыя помнікі, але і гарадзішчы. Два з іх, якія знаходзіліся недалёка ад Шаўроў каля Радуні і Эйшышак, ён збіраўся раскапаць з мэтай вывучэння абарончых збудаванняў¹¹.

Шмат увагі надаваў гісторык вывучэнню гісторыі населеных пунктаў. Найбольш значнай з'яўляецца праца, прысвечаная гісторыі старажытнай Ліды, пачатак якой ён адносіў да другой паловы XIII ст. На яго думку, Ліда была заснавана літоўцамі і з'яўлялася цэнтрам Дайноўскага княства. У 1322 г.¹² Гедымін пабудаваў каменны замак. У адной з веж замка, па яго меркаванню, знаходзілася царква, якая потым была перанесена ў горад. У адной працы Нарбут адзначае, што гэта адбылося ў 1533 г.¹³, у другой – у 1583 г.¹⁴. Такая супярэчнасць у датах вельмі часта сустракаецца ў працах гісторыка, як напрыклад дата заснавання Ліды: 1180 г.¹⁵ і другая палова XIII ст.¹⁶. Шмат памылак і ў навуковых поглядах даследчыка. Так, аб дрыгавічах ён пісаў, што яны невядомага паходжання і жылі каля Кіева, выводзячы іх назву ад слова “древность”, памылкова адносіў яшчывагаў да скіфскіх плямён, а не да балцкіх¹⁷.

Памылковасць некаторых поглядаў Т.Нарбута тлумачыцца адсутнасцю якіх-небудзь ведаў па далетапіснай гісторыі. Ён быў першым, хто пачаў выкарыстоўваць археалагічныя крыніцы ў гістарычным даследаванні і выкарыстаў археалагічныя матэрыялы ў якасці ілюстрацый.

Аналізуючы археалагічную спадчыну Т.Нарбута неабходна вызначыць яго грамадскую пазіцыю. Вельмі супярэчлівы жыццёвы шлях гісторыка. Спачатку афіцэр расійскай арміі, ваяваўшы супраць Напалеона, які абяцаў свабоду Польшчы, аўтар шматтомнай “Гісторыі старажытнай народа літоўскага”. Удзельнік паўстання 1830 – 1831 гг., бацька ўдзельніка паўстання 1863 – 1864 гг., за спачуванне якому гісторык быў высланы ў Вільню, дзе і помер 14 (26) лістапада 1864 г. Адказ на гэтае пытанне даюць словы сучасніка Нарбута Я.Тышкевіча – заснавальніка Віленскага музея старажытнасцей. Выступаючы ў абарону музея, які царскія ўлады збіраліся зачыніць пасля паўстання 1863 – 1864 гг., абвінаваціўшы ў польскім нацыяналізме, ён адзначаў: “Засноўваючы музей у Вільні я меў на ўвазе старажытнасці і помнікі польскія, але мясцовыя літоўска-рускія.”¹⁸. Як вельмі трапна адзначаў А.Пыпін, “заснавальнікі музея” (да якіх можна аднесці і Т.Нарбута – аўтар) былі мясцовымі патрыётамі ў літоўскім (ВКЛ) сэнсе слова, якія не чужаліся сувязі з рускай навукай. Гэта быў звыклы погляд інтэлігенцыі Заходняга края”¹⁹. Менавіта такім патрыётам і быў Тэадор Нарбут.

Літаратура:

¹ Энцыклапедыя археалогіі і нумізматыкі Беларусі. Мн. С.459.

² Kostzewski J. Dzieje Polskich badan prehistoricznych. Poznan. 1999. S.17.

³ Энцыклапедыя археалогіі і нумізматыкі Беларусі. Мн. С.459.

⁴ Jan ze Sliwina Wycieczka archeologiczna po gubernii Wilenskiej. Biblioteka Warszawska. 1855 г. Т.3. S. 21 – 24.

⁵ Narbutt T. Dzieje starozytne narodu Litewskiego. Т.1. S. 369.

⁶ Ibid. S. 358.

⁷ Ibid. Tabl. 5.

⁸ Ibid. S. 364 – 365.

⁹ Ibid. S. 367.

¹⁰ Ibid. S. 371.

¹¹ Ibid. S. 548 – 553.

¹² Narbutt T. Dzieje starozytne narodu Litewskiego. Т.II. S. 382 – 384.

¹³ Нарбут Т. статистическое обозрение уездного города Лиды, Гродненской губернии. Biblioteka Narodowa a Warszawie. Отдел рукописей. IV 7826 т/ф 57121. С.43.

¹⁴ Ibid. S. 44.

¹⁵ Кахановіч Г. Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI – XIX ст.ст. Мн. 1984. С.38.

¹⁶ Narbutt T. Dzieje starozytne narodu Litewskiego. Т.V. Dodatek 1. S. 1.

¹⁷ Нарбут Т. Статистическое обозрение... С. 43.

¹⁸ Narbutt T. Dzieje starozytne narodu Litewskiego. Т.II. S. 121.

¹⁹ Пыпин А.Ф. История русской этнографии. С-Пб. 1901. С.147.

Сяргей Дзярновіч. Мінск

Навуковы супрацоўнік аддзела сярэднявечнай археалогіі
Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Паўночнаеўрапейскія старажытнасці з Браслаўскага Паазер'я ў кантэксце культурна-гістарычных працэсаў IX – пачатку XII ст.

Для Усходняй Еўропы нарманская прысутнасць адзначаецца летапісным паведамленнем пад 859 годам: “Въ лѣто 6367. Имаху дань варязи изъ заморья на чюди и на словѣнх, на мери и на всѣхъ, кривичьхъ” (ПВЛ. 1996. С. 12).

А ўжо пад 862 годам паведамляецца аб запрашэнні славянскімі і фінскімі плямёнамі на княжанне варажскага конунга Рурыка для спынення міжусобіц і абароны ад набегу: “Земля наша велика и обильна, а наряда в ней нѣтъ. Да поидьте княжити и влодѣти нами... И избрашася 3 братья с роды своими, ... и придоша, старший, Рюрикъ, съде Новѣгородъ...” (ПВЛ. 1996. С. 13). У кантэксце гэтых драматычных падзей упершыню ў

спісе старажытных гарадоў Усходняй Еўропы называецца Полацк (ПВЛ. 1996. С. 13).

Як своеасаблівы доказ прысутнасці нарманаў на Беларусі, у тым ліку і на тэрыторыі Браслаўскага Паазер'я, у "эпоху вікінгаў" можна разглядаць знойдзеныя падчас археалагічных даследаванняў, паўночнаеўрапейскія артэфекты. Да катэгорыі скандынаўскага рэчавага комплексу належаць пэўныя прадметы ўзбраення, рыштунку вершніка, рэчы побыту, а таксама ўпрыгажэнні і дэталі кастюма, язычніцкія амулеты (Pushkina. 1997. Р. 84-85). Такія вырабы з'яўляюцца прывезенымі са Скандынавіі, галоўным чынам са Швецыі. У той жа час, некаторыя з іх былі вырабленыя цалкам альбо часткова на месцы на падставе замежных узораў. Неабходна ўлічваць і прадметы заходнеўрапейскага паходжання, якія паступалі ў рэгіён праз пасрэдніцтва нарманаў. Асабліва значнае такіх артэфектаў дапаўняецца тым, што яны не толькі ўказваюць на высокі сацыяльны статус іх уладальнікаў, але і дастаткова выразна адзначаюць храналагічныя межы працэсаў, якія адбываліся. Большая частка такіх вырабаў адносіцца да сярэдняга і позняга этапаў "эпохі вікінгаў".

Сярод прадметаў паўночнаеўрапейскага паходжання найбольш выразная калекцыя ўзбраення. Гэта група ўключае зброю бліжэйшага і дыстанцыйнага бою.

Да старажытнасцяў "эпохі вікінгаў" належаць наканечнікі коп'яў ланцэтападобнай формы (Petersen. 1919. Р. 26-28). Асабліва вылучаюцца артэфекты са "стральчатым" альбо "гатычным" арнамантам. Такія коп'я знойдзены ў ваколіцах Браслава, а таксама каля Мінска і на гарадзішчы Кульбачына (Покровский. 1892. Табл. XIV.6; Дучыц. 1991. С. 4; Пивоварчик. 1994. С. 190-192). Даследчыкі зазначаюць франкскае паходжанне артэфектаў і іх наступны імпорт ужо са Скандынавіі ў сумежныя краіны на працягу 800 – 1050 гг. (Solberg. 1991. Р. 254-255; Кирпичников. 1966. С. 9-12).

Даволі ўзорнай з'яўляецца скандынаўская зброя дыстанцыйнага бою. Яна прадстаўлена жалезнымі наканечнікамі стрэл ланцэтападобнай формы. Такія артэфекты змешчаны ў калекцыях археалагічных помнікаў Браслаўскага Паазер'я, Полацка-Віцебскага Падзвіння і іншых раёнах (Дучыц. 1991. С. 40-41; Шадыро. Ласкавый. 1994. С. 217-225; Штыхов. 1978. С. 31-53; Мітрафанаў. Каробушкіна. 1975. С. 38-40; Зверуго. 1967. С. 307-341; Пивоварчик. 1994. С. 192-197; Іоў. 1993. С. 71-73; Макушников. 1994. С. 166; Гурын. 1996. С. 101). Амаль усе прадметы адносяцца да тыпу 62 варыянта 2 па тыпалогіі А. Ф. Мядзведзева (Медведев. 1966. С. 73-74). Экземпляры іншай разнавіднасці сустракаюцца значна радзей.

Сярод археалагічнага матэрыяла рэгіёна вылучаюцца сваёй арыгінальнасцю і рэпрэзентатыўнасцю ювелірныя вырабы, характэрныя для скандынаўскага рэчавага комплексу.

Падчас даследавання гарадзішча каля в. Маскавічы была знойдзена бронзавая раўнаплечая фібула (Дучыц. 1991. С. 61. Мал. 34.1). Зашпілька адносіцца да тыпу 73 па тыпалогіі Я. Петэрсена і датуецца першай паловай IX ст. Упрыгажэнні падобнай формы і арнаментаты ўзніклі ў Паўночнай Еўропе як вынік культурнага ўплыву Франскай імперыі (Амбросіани, Гайдуков, Носов, Янссон. 1994. С. 114). Яны выкарыстоўваліся для сашчэплвання верхняй вопраткі скандынаўскай жанчыны на працягу ранняга і, у некаторых рэгіёнах Скандынавіі і Русі, сярэдняга перыяду "эпохі вікінгаў", калі іх месца займаюць трохлістыя і вялікія круглыя фібулы (Янссон. 1999. С. 23-25).

Сярод іншых матэрыялаў, знойдзеных у Браслаўскім Паазер'і, неабходна адзначыць ледаходныя шыпы, ключы ад кубічных замкоў, пэўныя тыпы нажоў, аднабаковых састаўных грабянёў і іншых прадметаў паўночнаеўрапейскага паходжання, якія ў X-XI ст. становяцца арганічнай часткай мясцовай культуры (Алексеев. 1966. С. 173; Дучыц. 1991. С. 44-45; Шадыро. 2001. С. 267-273). Пра знаходжанне скандынаваў у рэгіёне сведчаць таксама асобныя артэфекты з рунічнымі знакамі і надпісамі (Мельникова. 2001. С. 213-247).

Такім чынам, артэфекты з Браслаўскага Паазер'я, якія можна звязваць з нарманамі, сканцэнтраваны на помніках ўздоўж гандлевых шляхоў і ў ваколіцах памежных цэнтраў. Ланцэтападобныя наканечнікі коп'яў і стрэл, прадметы ўпрыгажэння і побыту адлюстроўваюць пранікненне выхадцаў са Скандынавіі пачынаючы з сярэдзіны – другой паловы IX стагоддзя і іх удзел у жыцці рэгіёна. Далейшае распаўсюджанне і да сярэдзіны XI – пачатку XII стагоддзя спыненне паступлення адзначаных артэфектаў залежыла ад развіцця дзяржаўных працэсаў у межах Полацкай зямлі.

Літаратура:

- Алексеев Л. В. 1966. Полоцкая земля (очерки истории Северной Белоруссии) в IX – XIII вв. М.
Амбросіани Б., Гайдуков П. Г., Носов Е. Н., Янссон И. 1994. Первая находка скандинавской равноплечной фибулы типа Вальста на Руси // АВ. 3. СПб.
Гурын М. Ф. 1996. Металаграфічнае вывучэнне кавальскіх вырабаў з Мазыра і Рэчыцы // ГАЗ. 8. Мн.
Дучыц Л. У. 1991. Браслаўскае Паазер'е ў IX – XIV стст. Мн.
Зверуго Я. Г. 1967. Оружие Древнего Волковыска // Белорусские древности. Мн.
Іоў А. В. 1993. Археалагічны комплекс X ст. каля вёскі Франопаль // Берасцейшчына. Помнікі гісторыі і культуры Брэстчыны: праблемы вывучэння, аховы і выкарыстання. Брэст.
Кирпичников А. Н. 1966. Древнерусское оружие. Вып. 2. М.-Л.
Макушников О. А. 1994. Стратиграфия раскопа 1988 г. на Гомельском детинце и некоторые вопросы истории летописного Гомия // ГАЗ. 3. Мн.
Медведев А. Ф. 1966. Ручное метательное оружие (лук и стрелы, самострел) VIII – XIV вв. М., Л.
Мельникова Е. А. 2001. Скандинавские рунические надписи. М.
Мітрафанаў А. Р., Каробушкіна Т. М. 1975. Археалагічны помнік расказвае // ПГКБ. 4. Мн.
Пивоварчик С. А. 1994. Вооружение и снаряжение всадника из раскопок Понеманских городищ (X – XIII вв.) // ГАЗ. 3. Мн.
Повесть временных лет. 1996. СПб.
Покровский Ф. В. 1892. Виленский музей древностей. Вильна.
Шадыро В. И. 2001. Городище и селище Прудники // Lietuvos Archeologija. T. 21.
Шадыро В. И., Ласкавий Г. В. 1994. Средневековые наконечники стрел лука и арбалета из поселения у д. Прудники // ГАЗ. 4. Мн.
Штыхов Г. В. 1978. Города Полоцкой земли. Мн.

- Яксон И. 1999. Скандинавские находки IX – X вв. с Рюрикова городища // Великий Новгород в истории средневековой Европы. М.
- Petersen J. 1919. De norske vikingsverd. Christiania.
- Pushkina T. 1997. Scandinavian finds from Old Russia. A survey of their topography and chronology // The Rural Viking in Russia and Sweden. Lectures. Orebro.
- Solberg B. 1991. Weapon Export from the Continent to the Nordic Countries in the Carolingian Period // Studien zur Sachsenforschung. 7. Hildesheim.

Людміла Дучыц. Мінск

*Старшая навуковая супрацоўніца Інстытута гісторыі
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, кандыдат гістарычных навук*

Старадаўнія строі браслаўчан

(паводле археалагічных матэрыялаў)

Касцюм, які ўключае адзенне, галаўныя ўборы, аксесуары, абутак, упрыгожванні, – гэта адно з спраўленняў матэрыяльнай і духоўнай культуры, частка гісторыі народа, яскравы этнічны індэкатар.

Этнографамі добра вывучаны касцюм XIX – пач. XX стст. Сярэднявечны касцюм вядомы па летапісах, іканаграфічных матэрыялах і партрэтах, творах прыкладнага мастацтва. Асноўнай жа крыніцай па вывучэнню больш старажытнага касцюма з'яўляецца археалагічны матэрыял.

Як вядома, першым адзеннем былі скуры жывёл і расліны. У эпоху неаліта людзі навучыліся рабіць тканіны. Уяўленне аб першых тканінах даюць іх адбіткі на гліняным посудзе. Ужо ў каменным веку насілі ўпрыгожванні з косці і бурштыну. У бронзавым веку (канец III – пач. I тыс. да н.э.) адзенне дапаўнялі не толькі касцяныя і бурштынавыя ўпрыгожванні, але і ўпрыгожванні з медзі і бронзы (дротавыя бранзалеты, акуларападобныя падвескі і інш.). Такія ўпрыгожванні ўвогуле характэрны для Паўночнай Беларусі. На Браслаўшчыне помнікі эпохі неаліту і бронзы пакуль што амаль не вывучаліся. Па гісторыі ранняга жалезнага веку назапашаны даволі значны матэрыял. Археалагічныя раскопкі праводзіліся на гарадзішчах Рацонкі, Зазоны, Тарылава. Сярэдзіна і трэцяя чвэрць I тыс. прадстаўлены матэрыяламі з селішчаў Тарылава і Зазоны, а таксама некаторымі курганамі. Уяўленне аб касцюме канца I – пач. II тыс. даюць вынікі раскопак курганных пахаванняў каля Бяльмонтаў – Ахрэмаўцаў, Вусця, Богіна, Опсы, Уклі і інш. Ужо добра вывучаны гарадкі і феадальныя сядзібы Браслаўшчыны (Браслаў, Маскавічы, Дрысвяты, Рацонкі і інш.).

Пра касцюм браслаўчан часоў ранняга жалезнага веку можна гаварыць, што істотна ён не адрозніваўся ад тагачаснага касцюма суседніх раёнаў, у першую чаргу Літвы і Латвіі, дзе касцюм добра вывучаны.

У тыя часы насілі кашулі і паясное адзенне, тунікі, пакрывалы. Мяркуючы па ўпрыгожваннях, у I тыс. да н.э. яшчэ ўвага надавалася касцяным булаўкам і рознага тыпу зашпількам. Знойдзеныя на гарадзішчы Рацонкі зашпількі тыпу гузікаў (запінак) маюць падобныя сярод прыбалтыйскага і шведскага археалагічнага матэрыяла. Гэтым жа часам датуюцца касцяныя булаўкі з грыбападобнай шляпкай і вушкам на ігле. Мяркуючы па рэканструкцыях касцюма, зробленых шведскімі археолагамі, такія булаўкі насіліся па дзве. Яны злучаліся шнурком ці ланцужком і ўтрымлівалі на плячах накідкі-плашчы. Гузікападобнымі і цыліндрападобнымі зашпількамі таксама з дапамогай шнурка змацоўваліся накідкі (Hjärthner-Holdar, 1975 – 1977 г., s. 235-255).

На гарадзішчы Зазоны (раскопкі А.А.Егарэйчанкі) знойдзены наканечнік пояса, на якім захаваліся сляды чырвонай эмалі. Па заключэнню даследчыка, такія знаходкі датуюцца 70 – 220 гг. і характэрны для носбітаў заходнебалцкай культуры. У пачатку I тыс. на Браслаўшчыне насілі каралі са шкляных пацерак. Напрыклад, у Рацонках знойдзена шкляная пацэрка сіне-фіялетавага колеру ў форме паралелепіпеда (II – III стст.), а ў Зазонах – уплошчаная пацэрка сіняга колеру (III – V стст.). Аналогіі зазонскай пацэрыцы А.А.Егарэйчанка знаходзіць сярод археалагічнага матэрыяла Цэнтральнай Еўропы (Егорейченко, 2001 г., с. 38-39). Знаходкі рымскіх манет пачатку I тыс. каля Браслава і на гарадзішчы каля в.Пруднікі, што непадалёк ад г.п.Друя, даюць падставы гаварыць аб сувязях з антычным светам, у першую чаргу з рымскімі правінцыямі, адкуль ішлі і ўплывы моды.

Складзі ўяўленне аб касцюме сярэдзіны і трэцяй чвэрці I тыс. можна па выніках раскопак неўмацаваных паселішчаў у Зазонах (раскопкі А.А.Егарэйчанкі) і ў Тарылаве (раскопкі В.І.Шадыры). У Зазонах знойдзены трапецыяпадобныя падвескі, умбонападобная падвеска, бронзавы бранзалет з пашыранымі канцамі (Егорейченко, 2001 г., с. 38-39). Мяркуючы па суседніх раёнах трапецыяпадобныя падвескі і умбонападобныя з трапецыяпадобнымі падвескамі прымацоўвалі найчасцей за ўсё да галаўных убораў.

Трэцяй чвэрці I тыс. датуюцца частка курганных пахаванняў ва ўрочышчы Рацкі Бор на беразе воз. Дрысвяты. Там знойдзены маленькія трапецыяпадобныя падвескі, упрыгожаныя прасаванымі кропкамі па ніжняму краю, В-падобная спражка, бронзавыя спіральныя пранізкі, дротавыя ланцугатрымальнікі. Па назіраннях І.Гаўрыпыхіна менавіта такі тып трапецыяпадобных падвесак маркіруе хвалю мігрантаў з Сярэдняга Падунаўя праз Павісленне і Панямонне на Браслаўшчыну і далей на Верхняе Падняпроўе. Такія падвескі датуюцца VII ст. На Полаччыне і Смаленшчыне падвескі ўжо становяцца большых памераў і туды яны даходзяць у VIII – IX стст. (Гавритухин, 1997 г., с. 43-58). Падвескі, аналагічныя падвескам з Рацкага Бору, выяўлены ў складзе скарбу VI – VII стст., знойдзенага ў гаршку ў Новай Гуце-Магіле на Павісленні (Dąbrowska, 1984 г., с. 351-369).

Уявіць набор упрыгожванняў браслаўчан VII ст. можна па курганнаму пахаванню № 3 з Рацкага Бору (раскопкі Л.Дучыц, В.Шадыры ў 1983 г.). Сярод перапахаваных костак былі бронзавыя пласцінкі, стрыжні, рэшткі бразготак з шарыкамі, дваццаць спіральных пранізак розных памераў і адзінаццаць маленькіх трапецыяпадобных

падвесак. Можна меркаваць, што на пахаванай быў вяночак з металічных пранізак і шыйныя ўпрыгожванні з пранізак і ланцугатрымальнікаў, да якіх прымацоўваліся трапецыяпадобныя падвескі. Падставы для такой рэканструкцыі ўбору даюць вынікі раскопак у Опсе і Богіна, дзе падобныя ўпрыгожванні былі знойдзены ў пазнейшых курганах па абраду трупалажэння і там дакладна зафіксавана размяшчэнне асобных дэталей.

Моднымі галаўнымі ўборамі былі вяночкі-вайнагі. Яны рабіліся з 2-6 радоў спіральных пранізак, якія раздзяляліся пласцінкамі або цыліндрыкамі. Да вяночкаў падвешвалі некалькі ланцужкоў, на канцах якіх былі трапецыяпадобныя падвескі або званочкі. Падобныя галаўныя ўборы характэрны і для суседзяў – земгалаў, латгалаў, селаў, аўкштайтаў. Цікава адзначыць, што калі суседзі на тэрыторыі Літвы і Латвіі насілі шмат званочкаў (на галаўных уборах, булаўках, бранзалетах, пярсцёнках), то браслаўчане гэты від упрыгожванняў выкарыстоўвалі мала.

Найбольш звестак пра касцюм часоў Полацкага княства. Тут ужо можна гаварыць пра касцюм вяскоўцаў і гараджан, а таксама касцюм знаці. Уяўленне пра касцюм сельскага насельніцтва даюць курганныя комплексы. У некаторых пахаваннях па абраду трупалажэння захаваліся кавалачкі тканін. Так, у Заборных Гумнах каля Браслава ў мужчынскім пахаванні XI ст. зафіксаваны сляды светлы з шарсцянай тканіны, а каля в. Укля ў адным з курганоў на наканечніку дзіды закансервіравалася ільняная тканіна. У гэтым жа пахаванні каля шкідэта захаваліся кавалачак шарсцянай тканіны і ласкуток скуры, абметаны з аднаго края раменьчыкам. Гэта хутчэй за ўсё рэшткі пояса або футарал нажа (Покровский, 1895 г., с. 166-220). Скураны футарал ад нажа знойдзены і ў іншым кургане гэтага ж могільніка (раскопкі А. Плавінскага і В. Рабцэвіча). Сляды ільнянай і шарсцянай тканіны захаваліся на наканечніку дзіды ў Рацкім Бары. Кавалачак белай ільнянай тканіны памерам у адзін кв. см закансервіраваўся сярод бронзавых ўпрыгожванняў на гарадзішчы Маскавічы. Пра ткацтва гавораць шматлікія знаходкі гліняных і шыферных прасекаў. Вялікая разнастайнасць форм і памераў прасекаў сведчыць пра тое, што тканіны рабіліся ад грубых шарсцяных да тонкіх ільняных.

Асноўнымі часткамі касцюма з'яўляліся кашуля і паясное адзенне. Кашулі былі верхнія і ніжнія. Разнастайнымі былі каўняры. Мяркуючы па матэрыялах Браслаўскага рэгіёна і суседніх, каўняры часта рабілі стаячымі або тыпу шалікаў як на тэрыторыі Латгаліі. Размяшчэнне фібул у пахаваннях сведчыць, што імі зашпільвалі накідкі і плашчы (вілайны). Знаходкі чарапахпадобных фібул у Браславе і Маскавічах дазваляе гаварыць пра існаванне сарафанаў накішталь ліўскіх і паўночнаеўрапейскіх. Вялікая роля ў касцюме надавалася поясу. Тагачасныя паясы былі скураныя, тканыя, плеченыя. У адным з уклянскіх курганоў знойдзены скураны пояс, упрыгожаны металічнымі арнаментаванымі бляшчамі. Шмат вядома металічных спражкаў ад паясоў. Да паясоў падвешвалі ножкі-амулеты, разнастайныя падвескі.

Мода на вайнагі працягвалася яшчэ ў XI ст. (Vaškevičiute, 1992 г., с. 128-135). Вайнагі XI ст. знойдзены ва ўсіх курганных могільніках Браслаўшчыны. Але, у адрозненні ад папярэдняга часу вяночкі ў асноўным складаліся з адных спіральных вялікіх памераў і, як правіла, пласцінкамі не перамяжоўваліся. У Укля ў адным з пахаванняў унутры спіральных пранізак захаваліся шарсцяны жгут. На жгут з 10 ільняных нітак былі нанізаны пранізкі вайнагі ў кургане каля в. Лясная (на мяжы Браслаўскага і Міёрскага раёнаў).

Галаўнымі ўборамі былі таксама вяночкі з тканіны і скуры, скураныя і вязаныя шапачкі, якія па краі абшываліся спіральнымі пранізкамі. Такія шапачкі знойдзены на суседніх тэрыторыях Літвы і Латвіі.

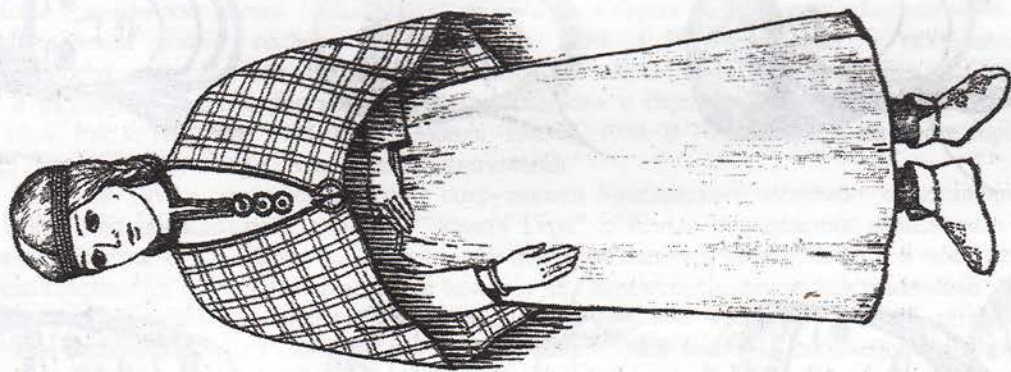
Адсутнасць сярод археалагічнага матэрыяла Браслаўшчыны скуранага абутку зусім не азначае, што ў тыя часы яго не насілі. У культурных сляках гарадоў арганічныя рэчы не захаваліся. У курганных пахаваннях яго няма таму, што нябожчыкаў, як правіла, хавалі ў шкарпэтках ці абмотках. Гэта добра вядома па этнаграфічных дадзеных.

У жаночым касцюме істотная роля надавалася ўпрыгожванням. Гэта розныя скроневыя кольцы, якія або прышываліся да галаўных убораў, або насіліся як завушніцы. Папулярнасцю карысталіся каралі з пацерак, часта ў спалучэнні з бразготкамі, металічныя шыйныя грыўны. Сярод пацерак былі шкляныя, сердалікавыя, крышталёвыя, бурштынавыя, металічныя. Шырока выкарыстоўвалі пасярэбраныя і пазалочаныя бісер. На руках насілі бранзалеты і пярсцёнкі, часам нават па 2, 3, 4. У гарадскіх паселішчах, асабліва ў Маскавічах, знойдзены шкляныя бранзалеты і шкляныя пярсцёнкі.

На Браслаўшчыне былі і вельмі каштоўныя ўпрыгожванні (скроневыя кольцы з сярэбранымі пацеракмі, сярэбраныя шчытковы пярсцёнак, залачоныя крыжы-энкаліпіёны).

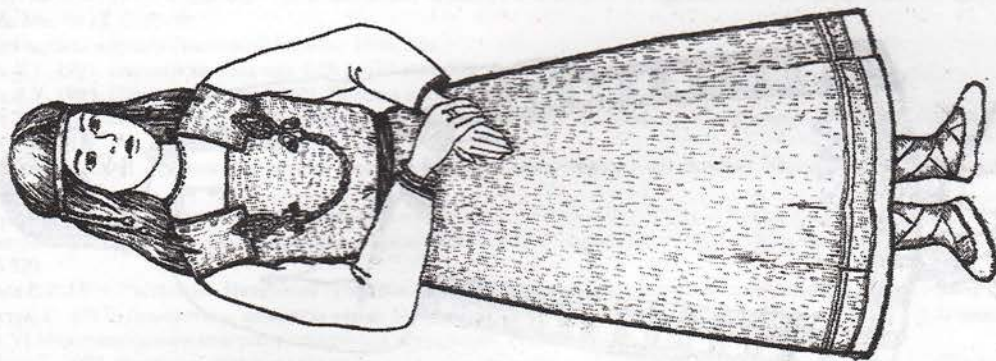
Пакуль што менш вядома пра касцюм часоў ВКЛ. Але, на падставе таго, што Браслаўшчына суседзіць з Літвой, дзе касцюм гэтага часу добра вывучаны па археалагічных дадзеных, можна скласці пэўнае ўяўленне і пра касцюм браслаўчан. Напрыклад, у XIII – XV стст. у суседнім Швянчонскім раёне насілі шапачкі, пярэдня частка якіх упрыгожвалася пласцінкамі. Да шапачкі прымацоўваліся металічныя скроневыя кольцы ў выглядзе знака пыталніка, або ў выглядзе стрыжня з нанізанымі на яго сярэбранымі пацеракмі (Кунцене, 1974 г., с. 67-75). Літоўскія даследчыкі адзначаюць шырокае выкарыстанне скураных кашалькоў (насілі на паясах), свет, якія зашпільваліся некалькімі фібуламі ад падбародка да пояса, у жаночым касцюме паласатых спадніц і доўгіх шарсцяных фартухаў (Урбанавічэне, 1988 г., с. 156-167). Уяўленне аб касцюме XV ст. (датыроўка па манеце) даюць вынікі раскопак Е. Раманава ў канцы XIX ст. на могільніку каля Прыдзруйска (Задруйска) – насупраць г. п. Друя. Тут знойдзены алавяныя пласцінкі і дробныя жоўтыя гліняныя пацёркі, якімі было расшыта адзенне, паясы з трубчастымі меднымі падвескамі і круглымі плоскімі спражкамі, ножкі на жалезных ланцужках, металічныя бразготкі, тонкія пярсцёнкі са шчыткамі і круглыя гладкія бранзалеты (Раскопки, 1894 г., с. 63).

Такім чынам, пачынаючы з эпохі ранняга жалезнага века маюцца звесткі пра сваеасабліваю браслаўскую моду, якая на кожным гістарычным этапе спалучала ў сабе як традыцыйныя рысы, так і іншаземныя ўплывы. У пачатку II тыс. ужо можна гаварыць пра касцюм вяскоўцаў, гараджан і знаці. Асноўнымі рысамі браслаўскай

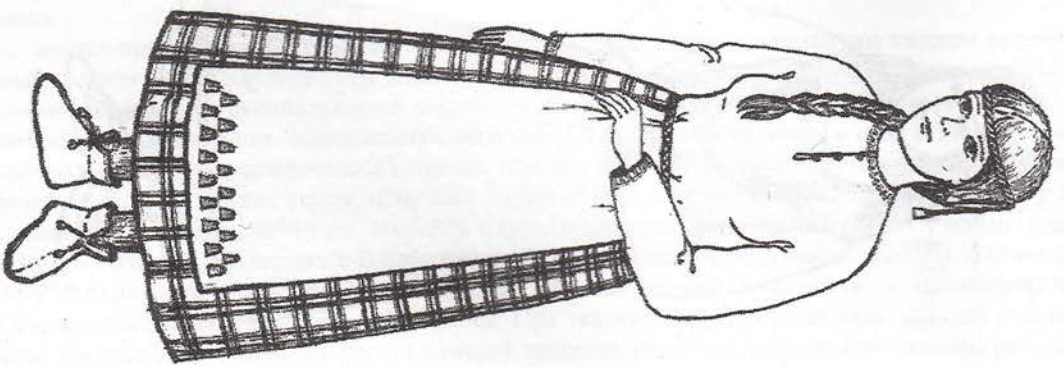
Рэканструкцыя строя з вільнэ (па матэрыялах гарадзішча
Маскавічы) XI – XII стст.

Да матэрыяла Л.Дучыц

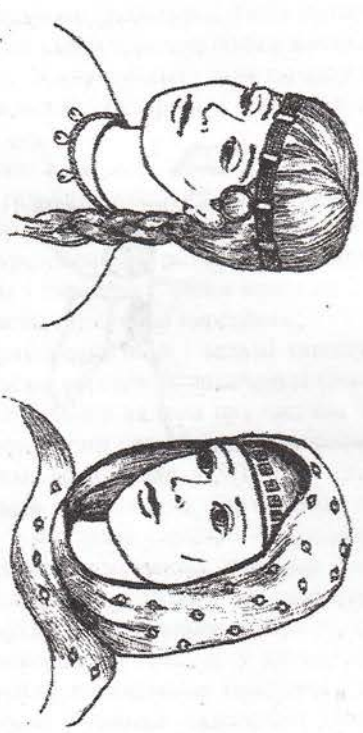
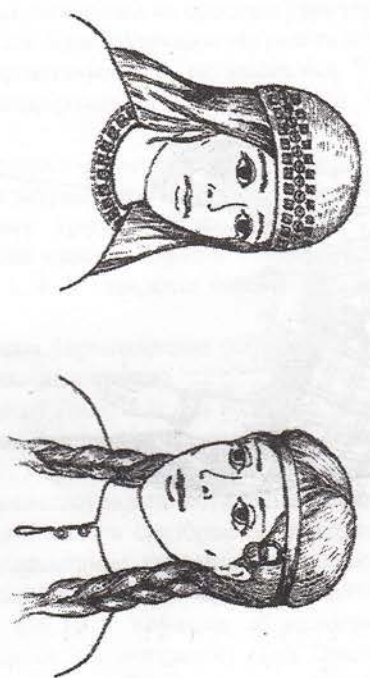
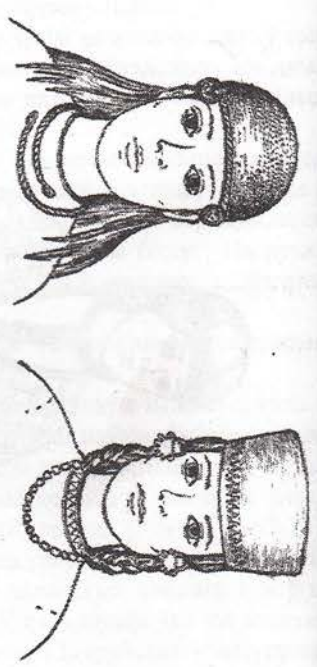
Рэканструкцыя строя з сарафанам (па матэрыялах гарадзішча
Маскавічы) XI – XII стст.

Да матэрыяла Л.Дучыц

Рэканструіраваны строй з фарпяхом. XI – XII стст.

Да матэрыяла Л.Дучыч

Галаўныя ўборы брацлаўчанак. XI – XII стст.

Да матэрыяла Л.Дучыч

моды пачынаючы ад часоў ранняга жалезнага веку і да позняга сярэднявечча з'яўлялася спалучэнне прыбалтыйска-фінскіх, усходне- і заходнебалцкіх, а таксама паўночнаеўрапейскіх элементаў. Комплексы курганных могілнікаў дазваляюць гаварыць аб браслаўскім касцюме як маркеры сваеасаблівай этнічнай групы ў часы фарміравання Полацкага княства.

Літаратура:

- Гавритухін І.О. 1997. Маленькія трапецевидные подвески с полоской из пресованных точек по нижнему краю // Гістарычна-археалагічны зборнік. Мн. № 12. С. 43-58.
- Древняя одежда народов Восточной Европы. 1986. Мн.
- Дучыц Л.У. 1991. Браслаўскае Паазер'е ў IX – XIV стст. Мн.
- Дучыц Л.У. 1995. (Другое выданне 2000). Касцюм жыхароў Беларусі X – XIII стст. Мн.
- Дучыц Л. 1997. Касцюм на тэрыторыі Беларусі ў I тыс. н.э. (паводле археалагічных дадзеных) // Гістарычна-археалагічны зборнік. Мн. № 11. С. 99-104.
- Егорейченко А. 2001. Хронология ранних городищ Браславщины // Браслаўскія чытанні. Матэрыялы V-ай навукова-краязнаўчай канферэнцыі. Браслаў. С. 38-39.
- Кунцене О.В. 1974. Женские головные украшения в Восточной Литве в XIII – XV вв. // Труды АН ЛитССР. Серия А. Т. 3 (48). С. 67-75.
- Покровский Ф.В. 1895. Курганы на границе современной Литвы и Белоруссии // Труды IX Археологического съезда в Вильне в 1893 г. Т. 1. М. С. 166-220.
- Романов Е.Р. 1894. Раскопки в Витебской губернии // Отчет императорской археологической комиссии. 1892 – 1893 гг. СПб. С. 59-64.
- Семянчук Г. 1997. Дрысвятэ – памежны горад Полацкай зямлі ў раннім сярэднявеччы (XI – XIII стст.) // Славянскі сярэдневекowy горад. Труды VI Міжнароднага кангрэса славянскай археалогіі. Т. 2. М. С. 143-153.
- Семянчук Г. 2002. Раннесярэднявечныя грунтовыя могілнікі Дрысвятэ – Пашавічы // Гістарычна-археалагічны зборнік. Мн. № 17. С. 191-195.
- Урбанавічэ С. 1988. Одежда жемайтов в XV – XVI вв. (по данным археологии) // Древности Литвы и Белоруссии. Вильнюс. С. 156-167.
- Dąbrowska E. 1984. Skarb ozdób brązowych z VI – VII w. na stanowisku 62 w Nowej Hucie – Mogile // Archeologia Polski. T. XXIX. Z. 2. S. 351-369.
- Gytowska-Rychlewska M. 1968. Historia ubiorów. Wrocław.
- Hjärthner-Holmér Eva. 1975 – 1977 г. Bennålar från yngre stenålder i Svirige // Tor. Volym XVII. S. 235-255.
- Latviešu kultūra senatnē. 1937. Rīga.
- Nahlik A. 1965. Tkaniny wsi wschodnio-europejskiej X – XIII w. // Acta archaeologica Lodziensia. № 13. Łódź.
- Urtans V. 1970. Bronzas žvairių rotas VII – XI gs. // Известия АН ЛатССР. № 8. С. 64-75.
- Vaškevičiūtė I. 1992. IV–XI a. Ivišiniai apgalviai // Lietuvos archeologija. № 8. Vilnius. S. 128-135.
- Volkaitė-Kulikauskienė R. 1997. Senovės lietuvių drabužiai ir jų papuošalai (I – XVI a.).

Александр Егорейченко. Минск

*Загадчык кафедры археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук*

Нурвяны – уничтоженное городище

Городище Нурвяны относилось к числу хорошо известных в археологической литературе. Первое упоминание о нём содержится в “Археологической карте Ковенской губернии”, опубликованной Ф.В.Покровским в 1899 г. Вот что писал об этом памятнике его первый исследователь: “Продолговатый, величиною в окружности основания около 300 шагов и в поперечнике – около 60 холм при д. Нурвяны. На нём были находимы человеческие кости. Называется холм «Чёрная Гора» и считается у народа местом разрушенного во время шведской войны костёла” (Покровский. 1899. С.30). Сомнений в истинном назначении этой возвышенности, а именно как городища, у последующих исследователей не возникало. Сведения о нём можно найти в различной археологической литературе научного и справочного характера (Голубовичи. 1945. Рис.53; Шут. 1969. Рис.8; Штыхов. 1971. С.34. Поболь. 1983. С.128). В 70-е гг. XX в. на месте городища был заложен карьер, который практически полностью его уничтожил.

В июле 1997 г. мною совместно с сотрудником Браславского музейного объединения К.С.Шидловским было проведено обследование урочища “Чёрная Гора” с целью определения нанесённого городищу урона и поиска артефактов. В ходе работ выяснилось, что непотревоженный культурный слой мощностью до двух метров частично сохранился в нескольких местах и залегает под перемещёнными напластованиями. В ходе осмотра были выявлены многочисленные фрагменты от ребристых горшков культуры поздней штрихованной керамики, патронные гильзы и осколки снарядов времён Первой мировой войны. В дальнейшем местными краеведами на месте разрушенного городища была собрана небольшая, но крайне интересная коллекция вещей, ныне хранящаяся в фондах Браславского краеведческого музея (Большую частьку прадметаў сабраў жыхар Браслава Пётр Агейчык, які першы звярнуў увагу на разбурэнне гарадзішча. Частка прадметаў сабрана вучнямі Дрысвятцкай школы пад кіраўніцтвам настаўніцы Эміліі Шавэла, а таксама Вячаславам Пляцінёвым з Наваполацка – Рэд.).

Среди каменных изделий следует отметить пять фрагментов топоров: три сверлёных и два клиновидных. От сверлёных топоров уцелели обушковые части. Два из них (Рис.1:4,5) имели плоский обушок, третий – трапецевидный (Рис.1:6). Наиболее близкие аналогии этим орудиям труда можно найти на ранних городищах Северо-Восточной Литвы: Наркунай, Сокишкяй, Няверішке (Volkaitė-Kulikauskienė. 1986. 19:1,2,4 pav. Grigalavičienė. 1986a. 12:1-4 pav. Grigalavičienė. 1986b. 10:1-4,6,7 pav.). Обломки клиновидных топоров крайне невыразительны (Рис.1:1,3) и это не даёт возможности их целостной характеристики. Лишь у одного из них сохранилось ассиметричное лезвие. Следует отметить, что и сверлёные и клиновидные топоры в культуре ранней штрихованной керамики на территории Литвы бытуют на протяжении длительного времени: в последней

четверти II – I тыс. до н.э. (Grigalavičienė. 1986b. P.136,137). Ещё одна находка представляет собой плоский камень правильной овальной формы (Рис.1:2), который мог служить в качестве точильного камня.

Ряд находок представляет собой костяные изделия и заготовки. Среди орудий труда – два долота. Одно из них сделано из костяной пластинки (Рис.2:3). Оно традиционно по форме и размерам аналогичным орудиям труда культур ранней штрихованной керамики и днепро-двинской (Volkaitė-Kulikauskienė. 1986. 27 pav.28 pav; Grigalavičienė. 1986 a. 15 pav; Grigalavičienė. 1986 b. 17 pav; Археалогія Беларусі. 1999. Мал.43:1-6. Мал.55:11,18,19). Второе имеет сравнительно крупные размеры и, в отличие от первого, сделано из трубчатой кости (Рис.2:2). Такие изделия встречаются реже. В Литве их относят то к скобелям, то к скребкам (Volkaitė-Kulikauskienė. 1986. 29 pav; Grigalavičienė. 1986 b.23:1,2 pav.). Ещё одно орудие труда представляет собой проколку, изготовленную из расколотой кости (Рис.1:1). Остальные костяные находки являются незавершенными изделиями. Это – отросток лосинного рога со следами обработки (Рис.1:6) и расколотая надвое трубчатая кость, которая могла быть заготовкой накладки или какого-то орудия труда (Рис.1:8).

В состав подъёмного материала входят также находки из железа. Наибольший интерес среди них представляет жатвенный черешковый нож (Рис.1:7). У него – сравнительно прямое лезвие, конец которого загнут под тупым углом вовнутрь. Черешок ножа отделён от лезвия с внутренней стороны уступом. По классификации Р.С. Минасяна, этот экземпляр относится к варианту В первой группы (Минасян. 1978. С.78. Рис.2: 17-20). Изделия такого типа характерны для днепро-двинской культуры и датированы последними веками до н.э. – первыми веками н.э., хотя правильной будет относить их к первым векам н.э. На территории Беларуси – это единственная находка жатвенного ножа такой формы. Орудия уборки урожая представлены также фрагментированным экземпляром серпа, который имеет традиционную для культуры поздней штрихованной керамики форму (Митрофанов. 1978. Рис.13:2-5. Рис.20:6-8 и др. Егорейченко. 1996. Рис.30:1-15). Ещё одна фрагментированная находка, по-видимому, является частью шила (Рис.2:5).

Таким образом, исходя из анализа имеющихся в нашем распоряжении фактов, можно было бы предполагать, что городище функционировало на протяжении длительного времени: I тыс. до н.э. – первые века н.э. Однако этому противоречат находки керамики. Среди ранних фрагментов лепной посуды на месте поселения обнаружены исключительно обломки ребристых горшков, характерных, как известно, для культуры поздней штрихованной керамики первой половины I тыс. н.э. (Рис.3:1-3). Посуда более раннего времени в виде слабопрофилированных и баночных сосудов не выявлена. Кажущееся противоречие легко устранимо. В Северо-Восточной Литве, равно как и на северо-западе Беларуси появление железа в конце I тыс. до н.э. – начале I тыс. н.э. так и не вытеснило из обращения костяных и каменных изделий, которые продолжали использоваться и в первых веках нового тысячелетия. Поэтому датировка городища первыми веками н.э. остаётся приемлемой.

По-видимому, в феодальную эпоху происходит вторичное использование этого укрепленного поселения, о чём свидетельствуют находки кружалной керамики. Она имеет треугольный в сечении венчик и ярковыраженную шейку (Рис.3:4,5). Горшки подобной формы встречаются в городских напластованиях XIII – XVI вв. (Загоруйский. 1982. С.242. Рис.142; Ганецкая, Здановіч. 1996. С.113. Мал.3).

Это – вся информация, которую возможно извлечь из навсегда утерянного городища Нурвяны. Никогда уже не удастся определить планировочную структуру и застройку поселения, систему его укреплений, подробно охарактеризовать быт и занятия обитателей, их связи с соседями и т.д. Тем самым мы навсегда потеряли часть исторической информации об этом районе. К сожалению, Нурвяны – не единственное укрепленное поселение, уничтоженное в ходе земляных работ. Примерно в эти же годы аналогичная судьба постигла еще одно городище, “Татарская Гора” возле хутора Татаровщина, недалеко от изучаемого нами городища Ратюнки.

В чём причина такого варварского отношения к археологическим памятникам? Приходится констатировать, что они гибнут и продолжают гибнуть прежде всего из-за несовершенства в законодательстве. До недавнего времени при проектировании работ, связанных с перемещением или разрушением почвенного покрова, археологическая экспертиза не предусматривалась. Длительная борьба археологов за введение этой нормы закончилась лишь в 2002 г. Постановлением Совета Министров РБ № 651 “Об утверждении положения об охране археологических объектов при проведении земляных и строительных работ”. В соответствии с пунктом 6 этого постановления “меры по охране археологических объектов должны предусматриваться на всех этапах предпроектных, проектных работ и при всех видах строительства объектов и строений”. При этом “разработка системы мер по охране археологических объектов включается в проектно-сметную документацию на проведение всех видов земляных и строительных работ”. Осуществление подобных мероприятий существенно снижает угрозу уничтожения археологических памятников, однако без активного участия общественности на местах только силами специалистов-археологов реализовать этот комплекс мер будет невозможно.

Литература:

1. Археалогія Беларусі. Жалезны век і раннія сярэднявечча. Мн. 1999. Т. 2
2. Ганецкая І., Здановіч Н. Раскопкі старажытнага Слоніма // Гістарычна-археалагічны зборнік. 1996. № 10
3. Голубовичи В. и Е. Славянские поселения правобережной Дисны в Вилейском округе // Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР. 1945. Вып. 11
4. Егорейченко А.А. Древнейшие городища Белорусского Полесья. Мн. 1996
5. Загоруйский Э.М. Возникновение Минска. Мн. 1982
6. Минасян Р.С. Классификация серпов Восточной Европы железного века и раннего средневековья // Археологический сборник Гос. Эрмитажа. Л. 1978. Вып. 19
7. Митрофанов А.Г. Железный век Средней Белоруссии. Мн. 1978
8. Поболь Л.Д. Археологические памятники Белоруссии. Железный век. Мн. 1983

моды пачынаючы ад часоў ранняга жалезнага веку і да позняга сярэднявечча з'яўлялася спалучэнне прыбалтыйска-фінскіх, усходне- і заходнебалцкіх, а таксама паўночнаеўрапейскіх элементаў. Комплексы курганных могілнікаў дазваляюць гаварыць аб браслаўскім касцюме як маркеры сваасаблівай этнічнай групы ў часы фарміравання Полацкага княства.

Літаратура:

- Гавриутхин И.О. 1997. Маленькие трапезиевидные подвески с полоской из пресованных точек по нижнему краю // Гістарычна-археалагічны зборнік. Мн. № 12. С. 43-58.
- Древняя одежда народов Восточной Европы. 1986. Мн.
- Дучыц Л.У. 1991. Браслаўскае Паазер'е ў IX – XIV стст. Мн.
- Дучыц Л.У. 1995. (Другое выданне 2000). Касцюм жыхароў Беларусі X – XIII стст. Мн.
- Дучыц Л. 1997. Касцюм на тэрыторыі Беларусі ў I тыс. н.э. (пагодле археалагічных дадзеных) // Гістарычна-археалагічны зборнік. Мн. № 11. С. 99-104.
- Егорейченко А. 2001. Хронология ранних городищ Браславщины // Браслаўскія чытанні. Матэрыялы V-ай навукова-краязнаўчай канферэнцыі. Браслаў. С. 38-39.
- Кунцене О.В. 1974. Женские головные украшения в Восточной Литве в XIII – XV вв. // Труды АН ЛитССР. Серия А. Т. 3 (48). С. 67-75.
- Покровский Ф.В. 1895. Курганы на границе современной Литвы и Белоруссии // Труды IX Археологического съезда в Вильне в 1893 г. Т. 1. М. С. 166-220.
- Романов Е.Р. 1894. Раскопки в Витебской губернии // Отчет императорской археологической комиссии. 1892 – 1893 гг. СПб. С. 59-64.
- Семянчук Г. 1997. Дрысвяты – памежны горад Полацкай зямлі ў раннім сярэднявеччы (XI – XIII стст.) // Славянский средневековый город. Труды VI Международного конгресса славянской археологии. Т. 2. М. С. 143-153.
- Семянчук Г. 2002. Раннесредневечные грунтовые могили Дрысвяты – Пашавічы // Гістарычна-археалагічны зборнік. Мн. № 17. С. 191-195.
- Урбанавичене С. 1988. Одежда жемайтов в XV – XVI вв. (по данным археологии) // Древности Литвы и Белоруссии. Вильнюс. С. 156-167.
- Dąbrowska E. 1984. Skarb ozdób brązowych z VI – VII w. na stanowisku 62 w Nowej Hucie – Mogile // Archeologia Polski. T. XXIX. Z. 2. S. 351-369.
- Gytkowska-Rychlewska M. 1968. Historia ubiorów. Wrocław.
- Hjärthner-Holmér Eva. 1975 – 1977 г. Bennålar från yngre stenålder i Svirige // Tor. Volym XVII. S. 235-255.
- Latviešu kultūra senatnē. 1937. Rīga.
- Nahlik A. 1965. Tkaniny wsi wschodnio-europejskiej X – XIII w. // Acta archaeologica Lodziensia. № 13. Łódź.
- Urtans V. 1970. Bronzas žvanių rotas VII – XI gs. // Известия АН ЛатССР. № 8. С. 64-75.
- Vaškevičiute I. 1992. IV – XI a. Ivijiniai apgalviai // Lietuvos archeologija. № 8. Vilnius. S. 128-135.
- Volkaitė-Kulikauskienė R. 1997. Senovės lietuvių drabužiai ir jų papuošalai (I – XVI a.).

Александр Егорейченко. Минск

*Загадчык кафедры археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук*

Нурвяны – уничтоженное городище

Городище Нурвяны относилось к числу хорошо известных в археологической литературе. Первое упоминание о нём содержится в “Археологической карте Ковенской губернии”, опубликованной Ф.В.Покровским в 1899 г. Вот что писал об этом памятнике его первый исследователь: “Продолговатый, величиною в окружности основания около 300 шагов и в поперечнике – около 60 холм при д. Нурвяны. На нём были находимы человеческие кости. Называется холм «Чёрная Гора» и считается у народа местом разрушенного во время шведской войны костёла” (Покровский. 1899. С.30). Сомнений в истинном назначении этой возвышенности, а именно как городища, у последующих исследователей не возникало. Сведения о нём можно найти в различной археологической литературе научного и справочного характера (Голубовичи. 1945. Рис.53; Шут. 1969. Рис.8; Штыхов. 1971. С.34. Поболь. 1983. С.128). В 70-е гг. XX в. на месте городища был заложен карьер, который практически полностью его уничтожил.

В июле 1997 г. мною совместно с сотрудником Браславского музейного объединения К.С.Шидловским было проведено обследование урочища “Чёрная Гора” с целью определения нанесённого городищу урона и поиска артефактов. В ходе работ выяснилось, что непо потревоженный культурный слой мощностью до двух метров частично сохранился в нескольких местах и залегает под перемещёнными напластованиями. В ходе осмотра были выявлены многочисленные фрагменты от ребристых горшков культуры поздней штрихованной керамики, патронные гильзы и осколки снарядов времён Первой мировой войны. В дальнейшем местными краеведами на месте разрушенного городища была собрана небольшая, но крайне интересная коллекция вещей, ныне хранящаяся в фондах Браславского краеведческого музея (Большую частьку прадметаў сабраў жыхар Браслава Пётр Агейчык, які першы звярнуў увагу на разбурэнне гарадзішча. Частка прадметаў сабрана вучнямі Дрысвяцкай школы пад кіраўніцтвам настаўніцы Эміліі Шавэла, а таксама Вячаславам Плятнёвым з Наваполацка – Рэд.).

Среди каменных изделий следует отметить пять фрагментов топоров: три сверлёных и два клиновидных. От сверлёных топоров уцелели обушковые части. Два из них (Рис.1:4,5) имели плоский обушок, третий – трапезиевидный (Рис.1:6). Наиболее близкие аналогии этим орудиям труда можно найти на ранних городищах Северо-Восточной Литвы: Наркунай, Сокишкяй, Няверишке (Volkaitė-Kulikauskienė. 1986. 19:1,2,4 pav. Grigalavičienė. 1986a. 12:1-4 pav. Grigalavičienė. 1986b. 10:1-4,6,7 pav.). Обломки клиновидных топоров крайне невыразительны (Рис.1:1,3) и это не даёт возможности их целостной характеристики. Лишь у одного из них сохранилось ассиметричное лезвие. Следует отметить, что и сверлёные и клиновидные топоры в культуре ранней штрихованной керамики на территории Литвы бытуют на протяжении длительного времени: в последней

четверти II – I тыс. до н.э. (Grigalavičienė. 1986b. P.136,137). Ещё одна находка представляет собой плоский камень правильной овальной формы (Рис.1:2), который мог служить в качестве точильного камня.

Ряд находок представляет собой костяные изделия и заготовки. Среди орудий труда – два долота. Одно из них сделано из костяной пластинки (Рис.2:3). Оно традиционно по форме и размерам аналогичным орудиям труда культур ранней штрихованной керамики и днепро-двинской (Volkaitė-Kulikauskienė. 1986. 27 pav.28 pav; Grigalavičienė. 1986 a. 15 pav; Grigalavičienė. 1986 b. 17 pav; Археалогія Беларусі. 1999. Мал.43:1-6. Мал.55:11,18,19). Второе имеет сравнительно крупные размеры и, в отличие от первого, сделано из трубчатой кости (Рис.2:2). Такие изделия встречаются реже. В Литве их относят то к скобелям, то к скребкам (Volkaitė-Kulikauskienė. 1986. 29 pav; Grigalavičienė. 1986 b.23:1,2 pav.). Ещё одно орудие труда представляет собой проколку, изготовленную из расколотой кости (Рис.1:1). Остальные костяные находки являются незавершенными изделиями. Это – отросток лосинного рога со следами обработки (Рис.1:6) и расколота надвое трубчатая кость, которая могла быть заготовкой накладки или какого-то орудия труда (Рис.1:8).

В состав подъяемого материала входят также находки из железа. Наибольший интерес среди них представляет жатвенный черешковый нож (Рис.1:7). У него – сравнительно прямое лезвие, конец которого загнут под тупым углом вовнутрь. Черешок ножа отделён от лезвия с внутренней стороны уступом. По классификации Р.С. Минасяна, этот экземпляр относится к варианту В первой группы (Минасян. 1978. С.78. Рис.2: 17-20). Изделия такого типа характерны для днепро-двинской культуры и датированы последними веками до н.э. – первыми веками н.э., хотя правильней будет относить их к первым векам н.э. На территории Беларуси – это единственная находка жатвенного ножа такой формы. Орудия уборки урожая представлены также фрагментированным экземпляром серпа, который имеет традиционную для культуры поздней штрихованной керамики форму (Митрофанов. 1978. Рис.13:2-5. Рис.20:6-8 и др. Егорейченко. 1996. Рис.30:1-15). Ещё одна фрагментированная находка, по-видимому, является частью шила (Рис.2:5).

Таким образом, исходя из анализа имеющихся в нашем распоряжении фактов, можно было бы предполагать, что городище функционировало на протяжении длительного времени: I тыс. до н.э. – первые века н.э. Однако этому противоречат находки керамики. Среди ранних фрагментов лепной посуды на месте поселения обнаружены исключительно обломки ребристых горшков, характерных, как известно, для культуры поздней штрихованной керамики первой половины I тыс. н.э. (Рис.3:1-3). Посуда более раннего времени в виде слабопрофилированных и баночных сосудов не выявлена. Кажущееся противоречие легко устранимо. В Северо-Восточной Литве, равно как и на северо-западе Беларуси появление железа в конце I тыс. до н.э. – начале I тыс. н.э. так и не вытеснило из обращения костяных и каменных изделий, которые продолжали использоваться и в первых веках нового тысячелетия. Поэтому датировка городища первыми веками н.э. остаётся приемлемой.

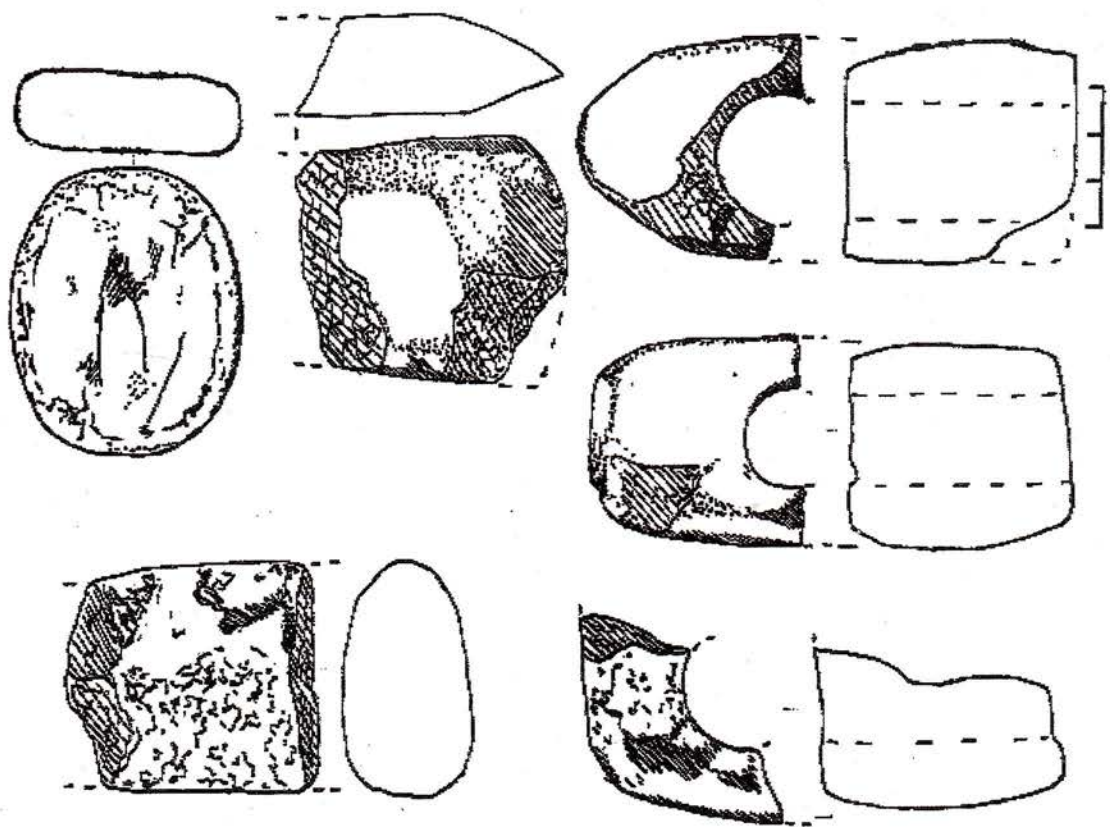
По-видимому, в феодальную эпоху происходит вторичное использование этого укрепленного поселения, о чём свидетельствуют находки кружалной керамики. Она имеет треугольный в сечении венчик и ярковыраженную шейку (Рис.3:4,5). Горшки подобной формы встречаются в городских напластованиях XIII – XVI вв. (Загоруйский. 1982. С.242. Рис.142; Ганецкая, Здановіч. 1996. С.113. Мал.3).

Это – вся информация, которую возможно извлечь из навсегда утерянного городища Нурвяны. Никогда уже не удастся определить планировочную структуру и застройку поселения, систему его укреплений, подробно охарактеризовать быт и занятия обитателей, их связи с соседями и т.д. Тем самым мы навсегда потеряли часть исторической информации об этом районе. К сожалению, Нурвяны – не единственное укрепленное поселение, уничтоженное в ходе земляных работ. Примерно в эти же годы аналогичная судьба постигла еще одно городище, “Татарская Гора” возле хутора Татаровщина, недалеко от изучаемого нами городища Ратюнки.

В чём причина такого варварского отношения к археологическим памятникам? Приходится констатировать, что они гибнут и продолжают гибнуть прежде всего из-за несовершенства в законодательстве. До недавнего времени при проектировании работ, связанных с перемещением или разрушением почвенного покрова, археологическая экспертиза не предусматривалась. Длительная борьба археологов за введение этой нормы закончилась лишь в 2002 г. Постановлением Совета Министров РБ № 651 “Об утверждении положения об охране археологических объектов при проведении земляных и строительных работ”. В соответствии с пунктом 6 этого постановления “меры по охране археологических объектов должны предусматриваться на всех этапах предпроектных, проектных работ и при всех видах строительства объектов и строений”. При этом “разработка системы мер по охране археологических объектов включается в проектно-сметную документацию на проведение всех видов земляных и строительных работ”. Осуществление подобных мероприятий существенно снижает угрозу уничтожения археологических памятников, однако без активного участия общественности на местах только силами специалистов-археологов реализовать этот комплекс мер будет невозможно.

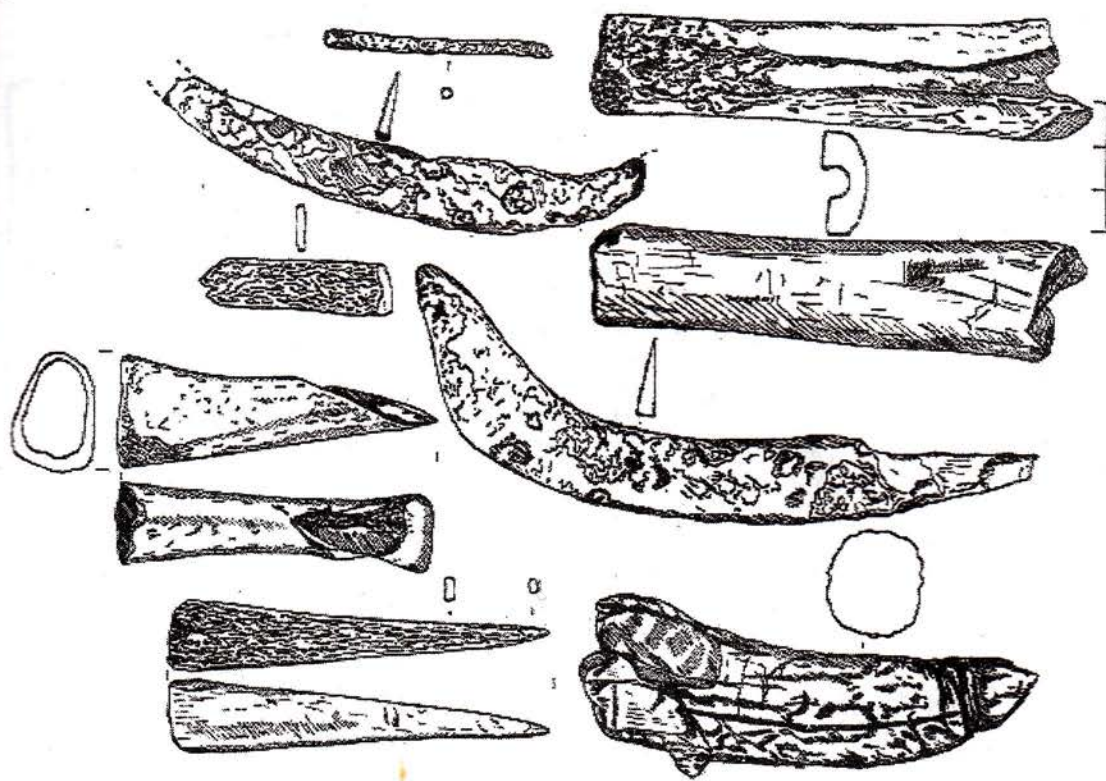
Литература:

1. Археалогія Беларусі. Жалезны век і раньняе сярэднявечча. Мн. 1999. Т. 2
2. Ганецкая І., Здановіч Н. Раскопкі старажытнага Слоніма // Гістарычна-археалагічны зборнік. 1996. № 10
3. Голубовичи В. и Е. Славянские поселения правобережной Дисны в Вилейском округе // Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР. 1945. Вып. 11
4. Егорейченко А.А. Древнейшие городища Белорусского Полесья. Мн. 1996
5. Загоруйский Э.М. Возникновение Минска. Мн. 1982
6. Минасян Р.С. Классификация серпов Восточной Европы железного века и раннего средневековья // Археологический сборник Гос. Эрмитажа. Л. 1978. Вып. 19
7. Митрофанов А.Г. Железный век Средней Белоруссии. Мн. 1978
8. Поболь Л.Д. Археологические памятники Белоруссии. Железный век. Мн. 1983

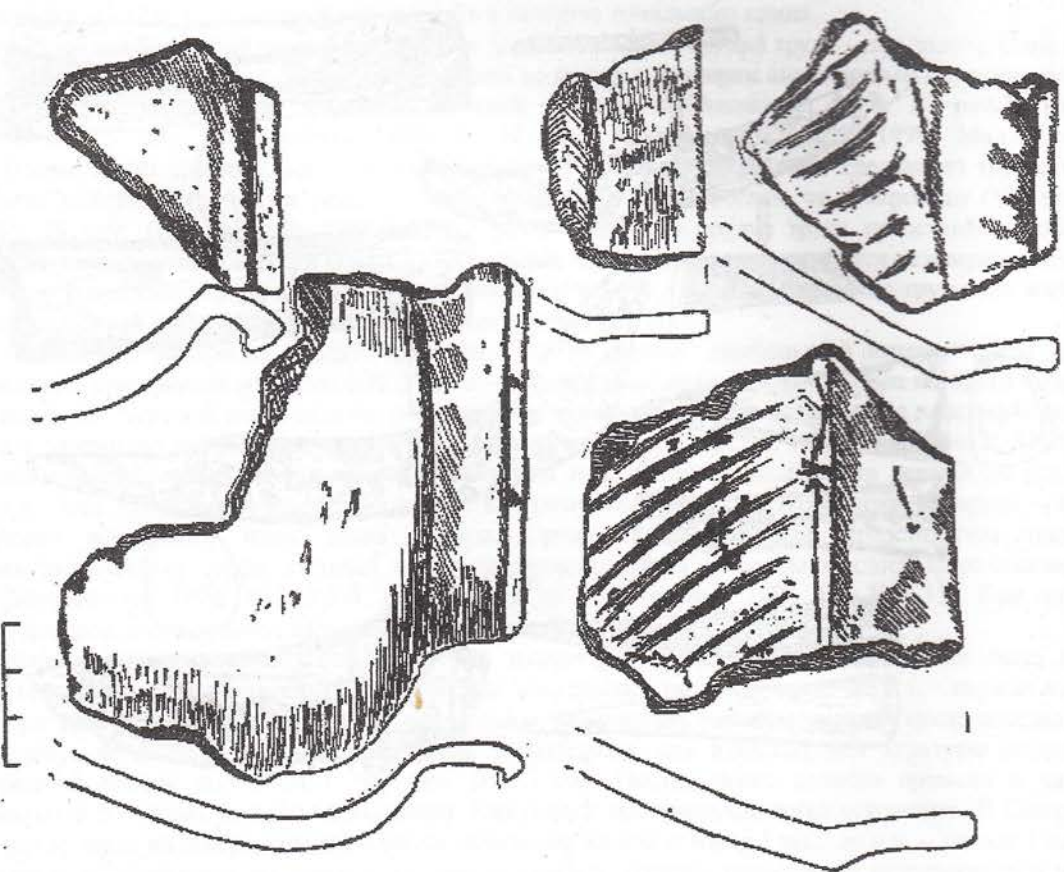
Каменные изделия городища Нурваны

Да матэрыяла А.Егарэйчанкі

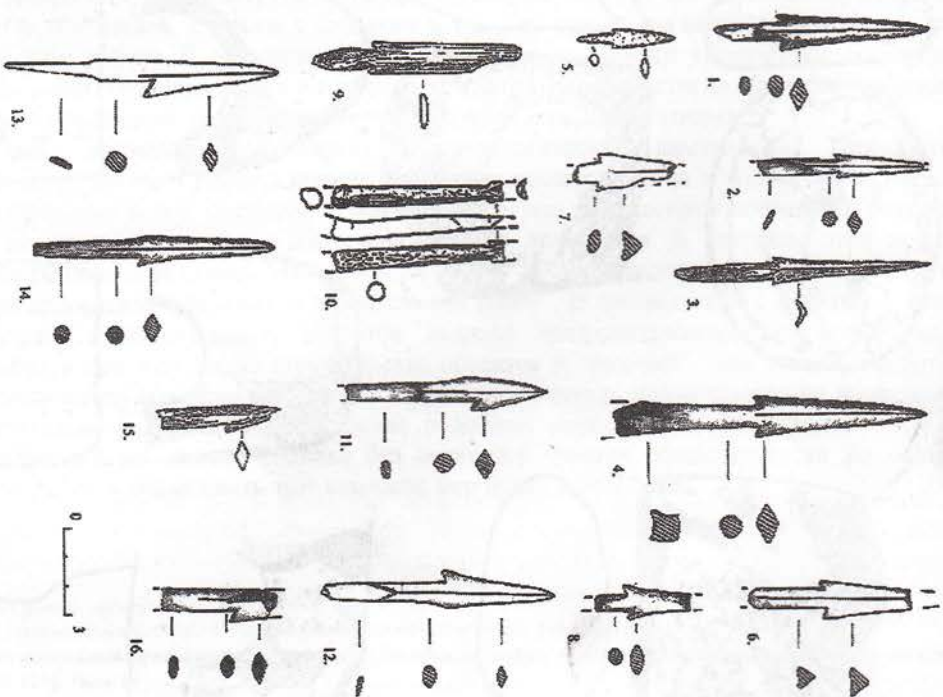
Костяные и железные изделия городища Нурваны

Да матэрыяла А.Егарэйчанкі

Керамика городища Нурияны.

Да матэрыяла А.Егарэйчанкі

Двушпінныя і адношпінныя костыяныя наконечнікі стрэл
Браслаўшчыны: 1, 6, 8, 13 — городище Зашчыты, 2-5, 7, 9-12, 14-16 —
городище Ратонькі.

Да матэрыяла А.Егарэйчанкі і С.Шаволіца

9. Покровский Ф.В. Археологическая карта Ковенской губернии. Вильна. 1899
10. Штыхов Г.В. Археологическая карта Белоруссии. Мн. 1971 Вып. 2
11. Шут К.П. Городище Заговальня Ушачского р-на // Вопросы истории. Мн. 1969
12. Grigalavičienė E. Nevieriškės piliakalnis // Lietuvos archeologija. Vilnius. 1986a. T. 5
13. Grigalavičienė E. Sokiškių piliakalnis // Lietuvos archeologija. Vilnius. 1986b. T. 5
14. Volkaitė-Kulikauskienė R. Narkūnų didžiojo piliakalnio tyrinėjimų rezultatai // Lietuvos archeologija. Vilnius. 1986

Александр Егорейченко. Минск

*Загадчык кафедры археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук*

Городище Ратюнки

(по материалам исследований экспедиции Белгосуниверситета)

Городище находится на южной окраине д.Ратюнки Слободковского с/с Браславского р-на. Оно занимает вершину холма-останца, высота которого с северной стороны достигает 6 м над уровнем окружающей местности. Площадка городища – овальная. Её размеры составляют 36 x 40 м. Следы искусственных укреплений на поверхности, за исключением подрезки склонов холма с северной и западной сторон, не прослеживаются.

Начальные сведения об этом памятнике содержатся в “Археологической карте Ковенской губернии”, опубликованной Ф.В.Покровским (Покровский. 1899. С.25), однако вплоть до середины 50-х гг. XX в. оно археологами не обследовалось (Алексеев. 1956). Первым исследователем этого памятника является Л.В.Дучиц, которая на протяжении трёх полевых сезонов, в 1978, 1979 и 1981 гг., вскрыла 236 кв.м площадки поселения и сделала прорезку склона холма. Полученные ею материалы позволили выделить три культурно-хронологических горизонта. Два ранних относились к напластованиям, оставленным носителями днепро-двинской культуры и культур штрихованной керамики, поздний свидетельствовал о поселении раннефеодального времени (Дучиц. Митрофанов. 1994. С.163 – 182).

После почти двадцатилетнего перерыва исследование городища было возобновлено под руководством автора. В 1999 г. в нём принимали участие доцент Гродненского государственного университета Г.М.Семенчук, сотрудники Браславского музейного объединения И.Шидловская, К. Шидловский, Э.Зинкевич, В.Зинкевич, учителя и школьники Браслава и Браславского р-на. Начиная с 2000 г., на городище проходят археологическую практику студенты исторического факультета Белгосуниверситета (в 2000 г. раскопками руководил ст. научн. сотр. НАН Беларуси А.М.Медведев – А.Е.). За период с 1999 по 2002 гг. было дополнительно изучено 433 кв.м. площади поселения. Проведённые раскопки позволили существенно дополнить и в определённой степени подкорректировать результаты работ Л.В.Дучиц.

Культурный слой на исследованной части площадки представлял собой супесь. Её цветовая гамма видоизменялась от светло-серой в верхних отложениях до почти чёрной из-за включения мелких углей в нижних. Мощность напластований имела существенные отличия: в западной части она достигала 2,15 м, в восточной – всего лишь 0,15-0,25 м. В культурном слое обнаружены многочисленные разрозненные камни (многие со следами обжига) и каменные вымостки.

Полученные материалы позволяют следующим образом охарактеризовать схему развития этого памятника. Городище было основано в конце II тыс. до н.э. носителями днепро-двинской культуры, однако вскоре, уже по-видимому, в начале I тыс. до н.э. здесь появляются носители культуры ранней штрихованной керамики, которые владели им вплоть до III в. н.э. Следующий этап в освоении городища относится к раннефеодальному периоду и датируется концом IX – XIII вв.

Существенным результатом исследований 1999 – 2002 гг. является фиксация планировочной структуры поселения I тыс. до н.э. В это время на городище существовал длинный многокамерный дом столбовой конструкции, который, вероятно, размещался вдоль края площадки. Об этом свидетельствуют остатки 12 очагов, вытянутых дугообразной цепочкой на вскрытой части площадки. С восточной стороны они размещены на удалении 8-9 м от склона холма, а на незастроенной территории на различной глубине (от 0,15 до 1 м) выявлена плотная глина, которая могла представлять собой остатки вала.

Из 12 обнаруженных очагов 11 были глинобитными. Они представляли собой песчаный под, окованный по краям подковообразным валиком из глины шириной 0,1-0,15 м и такой же толщины. Очаги имели круглую или овальную в плане форму. Их размеры колебались от 0,75 x 0,75 до 1 x 1,5 м. Отопительные системы подобного типа имели широкое распространение: от Швеции до Волго-Окского междуречья (Васк. 1987. С.52,53). Наиболее близкие аналогии им отмечены на городище Брикули в Латвии и на укрепленных поселениях днепро-двинской культуры в верховьях Западной Двины (Васк. 1987. С.44,45,52,53. Рис.8; Минасян. 1974. Рис.2). Ещё один очаг отличался тем, что в его обкладке применялась не глина, а камни. Он имел овальную в плане форму, его размеры: 1 x 1,25 м. Длина камней варьировала от 0,15 м до 0,4 м в поперечнике. Большинство из них имело ярко выраженные следы подтески. Очаги аналогичного типа были характерны для городища культуры ранней штрихованной керамики Нявериске в Северо-Восточной Литве (Grigalavičienė. 1986. P.57. Pav.6,7).

Массовые находки ранних этапов представлены главным образом обломками лепных сосудов, характерных для днепро-двинской культуры и культур штрихованной керамики. В количественном отношении

преобладают фрагменты штрихованной посуды. Керамика днепродвинской культуры – преимущественно гладкостенная, хотя отмечены и экземпляры, покрытые штриховкой. Для неё характерно наличие горшков двух форм: баночных и слабопрофилированных. В целом эту посуду характеризуют сравнительно тонкие стенки (0,4-0,7 см), наличие у отдельных фрагментов сквозных отверстий, глубоких небольших по диаметру ямочных вдавлений под краем венчика, реже – прочерченных линий. Для культуры ранней штрихованной керамики были также характерны баночные и слабопрофилированные горшки. В отличие от днепродвинских, у них более толстые стенки (0,6-0,8 см), беспорядочная штриховка от края венчика до дна, иной изгиб тулова у слабопрофилированных сосудов. Для этой керамики характерна орнаментация в виде крупных (0,5-0,7 см) ямочных вдавлений, нанесённых на шейке. Ребристые горшки, типичные для культуры поздней штрихованной керамики, представлены в незначительном количестве. По сравнению с более южными районами, эта посуда имеет слабовыраженное ребро, а орнаментация за редким исключением отсутствует.

Индивидуальные находки этих культур на городище представлены прежде всего каменными и костяными изделиями. Из камня изготавливали клиновидные, реже сверленные топоры, долота, зернотёрки, песты. Наряду с ними широкое распространение получили изделия из кости. Рабочий инструментальный характеризуется различными форм: двушипные, одношипные, ромбовидные, листовидные, напёрсткообразные. Оружие ближнего боя представлено втульчатыми и черешковыми наконечниками копий с косым срезом пера. Среди деталей одежды отмечены булавки различных форм, в том числе и очень ранние – орнаментированные гвоздевидной формы с ушком на игле. Частыми находками являлись амулеты из зубов кабана и медведя. Среди других костяных изделий отмечены однозубые гарпуны и рукояти. Особый интерес представляют обломки глиняных литейных форм для отливки бронзовых украшений типа гривен. На территории Беларуси это – первые находки подобного типа. Аналогичные изделия довольно широко представлены на ранних городищах Литвы и Латвии (Volkaitė-Kulikauskienė. 1986. Pav.48; Grigalavičienė. 1986b. Pav.24: 4-10; Graudonis. 1989. XXXV: 5, 6, 9, 15 tab; Vasks. 1994. XV: 6-33 tab.). Помимо них обнаружены фрагменты тиглей. Несмотря на находки предметов бронзолитейного производства, изделий из цветного металла, относящихся к этому времени, на городище за исключением одной посоховидной булавки нет. С культурой поздней штрихованной керамики связаны первые железные изделия. К ним относятся обломки лезвий топоров, шилья, посоховидные булавки.

Стратиграфически напластования раннефеодального времени на городище не выделяются. Находки этого времени отмечены во всей толще культурного слоя. Гончарная посуда представлена исключительно обломками горшков. По профилировке венчиков эта посуда сопоставима с типами I – III, выделенными Л.В.Дучиц для городища Масковичи (Дучиц. 1991. С.47,48). Часть горшков декорирована линейным или волнистым орнаментом.

Разнообразен инструментальный. Самым распространённым видом универсальных орудий труда были ножи, достигающие в длину 20 см. Сравнительно большую серию находок составляют рыболовные крючки различных размеров, от 3,5 см до 15,5 см. Особый интерес представляет редкий для нашей территории железный струг, который, как и скобель, служил для обдирания коры с бревён и строгания древесины. Подобный инструментальный в Новгороде бытовал в XI – XIII вв. (Древняя Русь. 1985. С.257). Среди других железных изделий отмечены иглы.

Вооружение и снаряжение воина представлено единичными, но достаточно выразительными находками. Так, по сообщению Л.В.Дучиц, на поле рядом с городищем найдена бронзовая булава шаровидной формы, поверхность которой была покрыта рельефным орнаментом в виде бугорков и крестиков. Близкие экземпляры датированы А.Н.Кирпичниковым началом XIII в. (Дучиц. 1991. С.43). Помимо этой находки в раскопе 2001 г. обнаружено железное колечко от кольчуги диаметром 1 см.

Значительную группу изделий составляют детали одежды и украшения. Элементы костюма представлены бронзовыми грузиком-пуговицей округло-биконической формы с петлей для подвешивания и круглой плосковыпуклой фибулой. Однотипная фибула была обнаружена ранее на городище Масковичи. Многочисленные аналогии им известны на территории Литвы, где они датированы XI – XIII вв. К поясному набору относятся две идентичные по форме накладки. Одна из них изготовлена из бронзы, вторая, возможно, из низкопробного серебра. Они состоят из четырёх крестообразно расположенных полукружий с просверленными в них отверстиями и двух диаметрально расходящихся полосок для крепления.

Собственно украшения представлены различными браслетами. Три бронзовых браслета – однотипны. Они относятся к числу кручных с расплюснутыми концами. Аналогичная находка известна в Масковичах (Дучиц. 1991. Рис.35: 14). Похожий экземпляр известен в Новгороде, где он был обнаружен в слое рубежа XII – XIII вв. (Седова. 1981. С.98). Ещё один браслет, сохранившийся частично, относится к числу плетёных. По классификации М.В.Седовой, он близок к типу 2, однако не имеет овальных щитков на концах. В Новгороде такие украшения рук бытовали на протяжении длительного времени: от рубежа XI – XII вв. до конца XIII в. (Седова. 1981. С.102). Ещё одна находка представлена фрагментом стеклянного круглого в сечении браслета чёрного цвета.

Чрезвычайно интересную серию представляют изделия из кости. Среди них особого внимания заслуживает небольшая овальная кость с процарапанной на лицевой стороне рунической буквой “R” или “M”. Две находки, по-видимому, представляют собой шахматные фигуры. Одна из них имеет цилиндрическое основание и зубчатую вершину. Вторая выполнена в виде конуса, верхняя часть которого отделена от основания уступами.

К числу уникальных находок относится бронзовое писало. Оно состоит из трапециевидной лопаточки с двумя парами симметрично расположенных с противоположных сторон выступов и иглы. Точные аналогии этой находке не известны. Можно лишь отметить, что в Новгороде, где найдено около 200 писал, есть экземпляры с

выступами на лопаточке (тип 4), которые датируются в основном второй половиной XI – началом XII вв. (Овчинникова. 1998. С.83).

Завершает серию находок раннефеодального времени дирхам с односторонней аверсной чеканкой. К сожалению, легенда сильно затёрта, и тем не менее В.Н.Рябцевич по ряду признаков предполагает, что эта монета была чеканена в Самарканде при Саманидах во второй половине X в.

Литература:

1. Алексеев Л.В. Отчёт о полевых исследованиях 1956 г. // Архив отделов археологии Института истории НАН Беларуси. Д.126
2. Васкис А.В. Очаги с глиняными бортиками на укрепленном поселении Брикули // Известия АН Латв. ССР. 1987. № 5
3. Древняя Русь. Город, замок, село // Археология СССР. М. 1985
4. Дучиц Л.У. Браслаўскае паазер'е ў IX – XIV стст. Мн. 1991
5. Дучиц Л.В., Митрофанов А.Г. Городище Ратюнки // Гістарычна-археалагічны зборнік. 1994. № 5
6. Минасян Р.С. Новые памятники раннего железного века на юге Псковской обл. // Археологический сборник Гос. Эрмитажа. 1974. Вып. 16
7. Овчинникова Б.Б. Писала средневекового Новгорода // Новгородские археологические чтения. Новгород 1998
8. Покровский Ф.Е. Археологическая карта Ковенской губернии. Вильна. 1899
9. Седова М.В. Ювелирные изделия древнего Новгорода. М. 1981
10. Grigalavičienė E. Nevieriškes piliakalnis // Lietuvos archeologija. 1986a. № 5
11. Grigalavičienė E. Sokiškių piliakalnis // Lietuvos archeologija. 1986b. № 5
12. Graudonis J. Nocietinatos apmetnes Daugavas lejtece. Riga. 1989
13. Vasks A. Brikulu nocietinata armetne. Riga. 1994
14. Volkaitė-Kulikauskienė R. Narkūnų didžiojo piliakalnio tyrinėjimų rezultatai // Lietuvos archeologija. 1986. № 5

Александр Егорейченко. Минск

*Загадчык кафедры археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук*

Сергей Шаволин. Минск

*Малодшы навуковы супрацоўнік
Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі*

Двушипные и одношипные костяные наконечники стрел

(по материалам изучения ранних городищ Браславщины)

Двушипные и одношипные формы наконечников стрел имеют широкое распространение среди культур I тыс. до н.э. лесной полосы Восточной Европы. Они представлены в древностях юхновской, дяковской, днепро-двинской, штрихованой керамики культур.

За время изучения ранних городищ днепро-двинской и штрихованной керамики культур на Браславщине собрана достаточно большая коллекция костяного оружия (более 60 экземпляров), в том числе и наконечников стрел различных форм и пропорций. Среди них высоким качеством изготовления и большими размерами выделяются двушипные и одношипные экземпляры. Все они происходят из городищ у д.Зазоны и д.Ратюнки.

На сегодняшний день известно 10 находок двушипных костяных наконечников стрел на Браславщине. По отличиям в своей форме они образуют три подтипа.

Подтип А. С симметричным треугольно-удлиненным пером, выделенной шейкой и уплощенным в плоскости пера черенком.

Вариант а. С ромбическим сечением пера (2 экз.) (Рис. 1: 1, 2).

Один наконечник происходит из городища Зазоны, второй – из городища Ратюнки. Поверхность стрел обработана тщательно. Общая длина первого наконечника 7,5 см, сохранившейся части второго – 5,7 см. Наиболее близкие аналоги данному типу выявляются на городищах культуры ранней штрихованной керамики в Литве (Большое Наркунайское городище) [Grigalavičienė, 1995, S. 112, pav. 62, 11]. По мнению Е. Григалавичене, хронологические рамки их бытования – посл. четв. II – нач. I тыс. до н.э. (Grigalavičienė, 1995, S. 237, 238). Среди днепро-двинских древностей подобные наконечники представлены как на белорусских памятниках, так и на городищах верхнеднепровского варианта этой культуры. На территории Беларуси известно 6 аналогичных находок (городища Запрудье, Карабановичи, Поддубники). Их датируют серединой I тыс. до н.э. и связывают со временем возникновения этих городищ (Мяцельскі, Мядзведзеў, 2001, С. 86, мал. 4, 3, 4; Шадыро, 1985, С. 48, рис. 28, 1, 3). В верховьях Днепра схожие по форме наконечники не имеют выраженного уплощения на черенке (городища Демидовка, Холмец). Помимо этого они отличаются более прямыми шипами и слегка выгнутыми сторонами треугольного пера (Шмидт, 1992, С. 159, табл. I, 10, 12). По мнению Е. А. Шмидта, такие наконечники датируются VIII – VI вв. до н.э. (Шмидт, 1992, С. 116, 119). В дяковской культуре схожие экземпляры отличаются отсутствием ярко выделенной овальной в сечении шейки (Троицкое городище). Черенок здесь уплощается постепенно и зауживается на самом завершении. Хронология дяковских экземпляров – IV – III вв. до н.э. и позднее. (Крис, 1970, С.161, табл. 4, 2).

Вариант б. С треугольным сечением пера (1 экз.) (рис. 1: 3).

Единственный экземпляр происходит из городища Ратюнки (Дучиц, Митрофанов, 1994, С. 175, рис. 3, 5).

Наконечник сохранился полностью, изготовлен тщательно. Общая длина – 8,8 см. Среди особенностей данного изделия следует отметить достаточно прямое положение шипов по отношению к перу, а также вогнутую сторону треугольного по форме сечения пера. На городищах культуры ранней штрихованной керамики в Литве такие находки отличаются от нашей рядом существенных признаков. У них подтреугольное в сечении перо не имеет вогнутой стороны и отсутствует уплощение черенка, который просто зауживается на окончании (городище Наркунай) (Grigalavičienė, 1995, S.112, pav. 62, 12).

Подтип Б. С симметричным треугольно-удлиненным пером и черенком, расширенно-утолщенным на конце (1 экз.) (рис. 1: 4).

Единственный экземпляр обнаружен на городище Ратюнки. Самый низ черенка наконечника не сохранился. Длина уцелевшей части – 11 см. Сечение пера – ромбическое. Поверхность стрелы тщательно зашлифована. Аналогии подобному экземпляру не известны. Возможно, данный наконечник представляет собой незавершенное изделие, у которого не до конца обработан черенок.

Подтип В. С симметричным треугольно-удлиненным пером и зауженно-уплощенным черенком (1 экз.) (Рис. 1: 5).

Найден на городище Ратюнки (Медведев, 2002, С. 161, рис. 4, 4). Его длина – 3,6 см, сечение пера – подромбическое. Поверхность стрелы обработана слабо. Близкий экземпляр с зауженным и уплощенным черенком, но с иной формой сечения пера, обнаружен на городище Наркунай в Литве (Grigalavičienė, 1995, S. 112, pav. 62, 12).

Среди других находок двушипных костяных наконечников стрел на Браславщине необходимо отметить два фрагментарно сохранившихся наконечника с треугольным сечением пера и смещенными к спинке шипами. Первый из них найден на городище Зазоны (рис. 1: 6). Его длина 5,6 см (окончания черенка и пера обломаны). Второй происходит из городища Ратюнки (рис. 1: 7). У него отсутствует значительная часть пера и черенка. Длина уцелевшей части – 3,5 см. Оба изделия отличаются невысоким качеством обработки поверхности. Аналогии подобным находкам на территории Беларуси и за её пределами не известны.

Ещё одна фрагментарная находка двушипного наконечника (без части пера и черенка) происходит из городища Зазоны (рис. 1: 8). Длина сохранившейся части – 3,4 см, поверхность обработана грубо. Перо в сечении имеет подромбическую форму.

И, наконец, ещё две находки двушипных наконечников стрел сохранились крайне фрагментарно. Обе происходят из городища Ратюнки (Дучиц, Митрофанов, 1994, С.175, рис. 3, 7). Длина сохранившейся части первого – 7,2 см (рис. 1: 9). Сечение пера уплощенное. Второй экземпляр (рис. 1: 10) представляет собой длинный, округлый в сечении, обломанный черенок (характерный для наконечников предыдущей эпохи) и самое начало пера округло-вогнутого сечения. Его длина – 5,9 см. Общей чертой обоих наконечников выступает почти параллельное положение боковых граней пера относительно друг друга.

Одношипные костяные наконечники стрел Браславщины представлены меньшим количеством экземпляров. Известно всего 6 подобных находок, из которых две сохранились фрагментарно. Уцелевшие экземпляры распадаются на три подтипа.

Подтип А. С асимметричным треугольно-удлиненным пером, выделенной шейкой и уплощенным в плоскости пера черенком (2 экз.) (рис. 1: 11, 12).

Оба наконечника найдены на городище Ратюнки. Один наконечник сохранился на длину 7,4 см (рис. 1: 11). Длина второго – 8,1 см (рис. 1: 12). Оба изделия отличаются качественной зашлифовкой поверхности. Сечение пера – ромбическое. Асимметричность треугольно-удлиненного пера этих наконечников сформирована своеобразным выступом при переходе от пера к шейке со стороны противоположной шипу. Близкие аналогии нашим изделиям происходят из памятников днепро-двинской культуры как западнодвинского (городище Поддубники), так и верхнеднепровского вариантов (городища Рай, Смилово). В верховьях Днепра такие изделия, как и двушипные, датируются VIII – VI вв. до н.э. (Шмидт, 1992, С.159, табл. 1, 4, 5). На территории республики данный тип наконечников относят к V – IV вв. до н.э. (Шадыро, 1985, С. 47, 48, рис. 28, 4). Самые близкие аналоги подобным наконечникам происходят из арсала культуры ранней штрихованной керамики в Литве (городище Сокишкяй) (Grigalavičienė, 1995, S.112, pav. 62, 4). Начало их бытования здесь – последняя четверть II – начало I тыс. до н.э.

Подтип Б. С асимметричным треугольно-удлиненным пером, выделенной шейкой и уплощенным перпендикулярно плоскости пера черенком (1 экз.) (рис. 1: 13).

Происходит из городища Зазоны. Его длина 9,6 см. Поверхность зашлифована тщательно. Сечение пера – ромбическое. Со стороны противоположной шипу имеется характерный выступ. Аналогичные экземпляры стрел встречаются на городищах днепро-двинской культуры. В её западнодвинском варианте (городище Карабановичи) они датируются периодом середины I тыс. до н.э. (Мяцельскі, Мядзведзеў, 2001, С.86, мал. 4,5). В Верховьях Днепра (городище Демидовка) хронология таких изделий – VIII – VI вв. до н.э. (Шмидт, 1992, С.159, табл. 1, 2).

Подтип В. С асимметричным треугольно-удлиненным пером и прямым неуплощенным черенком (1 экз.) (рис. 1: 14).

Найден на городище Ратюнки. Сохранился полностью. Общая длина 8,5 см. Поверхность зашлифована тщательно. Сечение пера – ромбическое. Прямой черенок имеет округлое сечение на всём протяжении. Подобные экземпляры известны из ранних городищ Литвы (городище Наркунай) (Grigalavičienė, 1995, S.112, pav. 62, 2), где датируются концом II – началом I тыс. до н.э., и из памятников дяковской культуры (Щербинское городище) (Дубынин, 1974, С.255, табл. I, 24). Последние отличаются отсутствием характерного асимметричного выступа.

Ещё два наконечника сохранились фрагментарно. Оба происходят из городища Ратюнки. (рис. 1: 15, 16). У

первого обломаны черенок и окончание пера. Его длина 4,2 см. Сечение пера – ромбическое. Выступ со стороны противоположной перу отсутствует. Близкие находки известны на городищах культуры ранней штрихованной керамики (городище Наркунай) (Grigalavičienė, 1995, S.112, pav. 62, 5), а также в древностях дьяковской культуры (Щербинское городище) (Дубынин, 1974, С.256, табл. II, 15). Последние отличаются формой сечения пера. В Литве подобные наконечники датируются началом I тыс. до н.э. (Grigalavičienė, 1995, S. 237).

Второй наконечник сохранился на длину 4,1 см. Сечение пера подромбическое. Заметно, что черешок ближе к слову уплощается. Определённо говорить про аналогии этому изделию невозможно.

Рассмотренные двушипные и одношипные костяные наконечники стрел в целом для Беларуси общепринято датируются серединой I тыс. до н.э. Подобная хронология базируется на аналогиях со смежных территорий и в основном на находках из дьяковских городищ. С другой стороны, территориальная близость brasлавских городищ с памятниками культуры ранней штрихованной керамики Литвы, а также значительное родство форм материальной культуры, позволяет соотносить период возникновения рассматриваемых нами памятников. Сегодня время заселения городищ у д. Зазоны и д. Ратюнки относят к последней четверти II – началу I тыс. до н.э. (Егорейченко, 2001, С.38, 39). Таким образом, появляется возможность пересмотреть ранний хронологический рубеж для двушипных и одношипных типов костяных стрел на территории Браславщины. Период их появления можно рассматривать в пределах конца II – начала I тыс. до н.э.

Литература:

1. Дубынин А. Ф. Щербинское городище // Дьяковская культура. М., 1974. С. 198-281.
2. Дучиц Л. В., Митрофанов А. Г. Городище Ратюнки // Гістарычна-Археалагічны Зборнік. Мн., 1994. №5. С. 163-182.
3. Егорейченко А. А. Хронология ранних городищ Браславщины // Браслаўскія Чытанні 2000. Браслаў, 2001. С. 38-39.
4. Крис Х. И. Костяные и железные наконечники стрел Троицкого городища (классификация и хронология) // Материалы и исследования по археологии СССР, №156. Древнее поселение в Подмоскowie. М., 1970. С. 145-170.
5. Медведев А. М. Раскопки на городище Ратюнки в 2000 году // Badania Archeologiczne w Polsce Północno-Wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000 – 2001. Materiały z konferencji, Białystok 6-7 grudnia 2001 roku. Białystok, 2002. S. 155-164.
6. Мяцельскі А.А., Мядзведзеў А. М. Гарадзішча Карабанавічы // Матэрыялы па археалогіі Беларусі, №3. Мн., 2001. С. 78-101.
7. Смирнов К. А. Дьяковская культура (материальная культура городищ междуречья Оки и Волги) // Дьяковская культура. М., 1974. С. 7-89.
8. Шадуро В. И. Ранний железный век Северной Белоруссии. Мн., 1985.
9. Шмидт Е. А. Племена верховьев Днепра до образования Древнерусского государства Днепро-двинские племена (VIII в. до н.э. – III в.н.э.). М., 1992.
10. Grigalavičienė E. Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius, 1995.

Таблица 1. Двушипные и одношипные костяные наконечники стрел Браславщины.

№	Предмет	Памятник	Экспедиция	Местохранения
1.	Наконечник стрелы (двушипный)	Зазоны	Егорейченко, 1996 г.	НМИ иКБ, КП 43527/11
2.	Наконечник стрелы (двушипный)	Ратюнки	Егорейченко, 2001 г.	Ист.фак., БГУ
3.	Наконечник стрелы (двушипный)	Ратюнки	Дучиц, 1981 г.	ИИ НАНБ
4.	Наконечник стрелы (двушипный)	Ратюнки	Егорейченко, 2001 г.	Ист.фак., БГУ
5.	Наконечник стрелы (двушипный)	Ратюнки	Медведев, 2000 г.	Ист.фак., БГУ
6.	Наконечник стрелы (двушипный) /фр./	Зазоны	Егорейченко, 1997 г.	НИУК БРОМ, КП 10721
7.	Наконечник стрелы (двушипный) /фр./	Ратюнки	Егорейченко, 1999 г.	НИУК БРОМ, КП 10410
8.	Наконечник стрелы (двушипный) /фр./	Зазоны	Егорейченко, 1996 г.	НМИиКБ, НВ 32147/2
9.	Наконечник стрелы (двушипный) /фр./	Ратюнки	Дучиц, 1981 г.	ИИ НАНБ
10.	Наконечник стрелы (двушипный) /фр./	Ратюнки	Дучиц, 1979 г.	ИИ НАНБ
11.	Наконечник стрелы (одношипный)	Ратюнки	Медведев, 2000 г.	Ист.фак., БГУ
12.	Наконечник стрелы (одношипный)	Ратюнки	Егорейченко, 1999 г.	НИУК БРОМ, КП 10322
13.	Наконечник стрелы (одношипный)	Зазоны	Егорейченко, 1995 г.	НИУК БРОМ, КП 7510
14.	Наконечник стрелы (одношипный)	Ратюнки	Егорейченко, 2001 г.	Ист.фак., БГУ
15.	Наконечник стрелы (одношипный) /фр./	Ратюнки	Дучиц, 1981 г.	ИИ НАНБ
16.	Наконечник стрелы (одношипный) /фр./	Ратюнки	Медведев, 2000 г.	Ист.фак., БГУ

Сокращения: НМИиКБ – Национальный Музей Истории и Культуры Беларуси; Ист. фак. БГУ – музей исторического Факультета БелГосУниверситета; ИИ НАНБ – Институт истории Национальной Академии наук; НИУК БРОМ – Научно-исследовательское учреждение культуры Браславское районное объединение музеев; КП –основной фонд; НВ – научно-вспомогательный фонд; фр. – фрагмент

Примечание: порядковый номер в таблице совпадает с номером наконечника на рисунке 1 (У зборніку змешчаны паміж старонкамі 36 і 37 – Рэд.).

Краніялагічная характарыстыка матэрыялаў грунтовага могільніка Дрысвяты-Пашавічы (XI-XIII ст.ст)

Грунты могільніка Дрысвяты-Пашавічы знаходзіцца на тэрыторыі Мяжанскага сельсавета Браслаўскага раёну і ўваходзіць у склад археалагічнага комплексу, які ўключае ў сабе, акрамя могільніка, гарадзішча і неўмацаванае паселішча, размешчаныя на востраве “Замак” возера Дрысвяты. На думку Г.Семянчука, археалагічныя помнікі на востраве ўяўляюць сабою рэшткі памежнай крэпасці Полацкай зямлі XI-XIII стагоддзяў [12, с.191]. Могільнік быў выяўлены на бліжэйшым ад вострава “Замак” паўвостраве, у 1,5 км на паўднёвы захад ад вёскі Пашавічы. Археалагічныя даследаванні могільніка праводзіліся Г.Семянчуком, пачынаючы з 1991 года (Семянчук, 1993, 1997, 2002).

Паводле інвентару і характару пахавальнай абрадаваасці грунты могільнік датуецца XI-XIII стагоддзямі. Сярод знаходак пераважаюць рэчы, характэрныя для старажытных беларускіх гарадоў (Полацка, Віцебска, Друцка, Браслава) з яркавымі славянскімі рысамі. Падабенства некаторых знаходак да аналагічных з паселішча на востраве “Замак” дазволілі Г.Семянчуку зрабіць выснову аб тым, што грунты могільніка на бліжэйшым паўвостраве з’яўляюцца месцам пахавання жыхароў гэтага населенага пункта [10, с.131]. Такім чынам было выказана меркаванне, што грунты могільніка уяўляе сабой гарадскі некропаль, бескуранны па форме і хрысціянска-славянскі па зместу, які заклалі жыхары сярэднявечнага населенага пункта гарадскога тыпу Дрысвяты [11, с.352; 12, с.194].

Стан захаванасці краніялагічнага матэрыялу з грунтовага могільніка Дрысвяты-Пашавічы дазволіў нам даследаваць 20 чарапоў задавальняючай захаванасці, з якіх 8 мужчынскіх, 7 жаночых і 5 дзіцячых. Вызначэнні полу і ўзросту, краніметрычная праграма былі выкананы з выкарыстаннем стандартных метадаў (Дебед, Алексеев, 1964; Piontek, 1985). Полаўзроставы склад пахаваных, а таксама пахавальны інвентар прадстаўлены ў табліцы 1.

Індывідуальныя памеры мужчынскіх і жаночых чарапоў прадстаўлены ў табліцах 2 і 3. Мужчынскія чарапы з грунтовага могільніка характарызуюцца вялікім падоўжаным і сярэднім папярочным дыяметрамі чэрапа, вялікімі і сярэднімі памерамі высотнага дыяметра. Выключэнне складае чэрап з пахавання №20, які вылучаецца параўнальна невялікімі памерамі. Два мужчынскія чарапы (пахаванні №21 і №33) можна ахарактарызаваць як гіперморфныя. Паводле чарапнага ўказальніка мужчынскія чарапы характарызуюцца як даліхакранныя (5 чарапоў) і мезакранныя (3 чэрапа).

Для жаночых чарапоў у цэлым уласцівыя тыя ж суадносіны памераў мазгавага аддзелу чэрапа, што для мужчынскіх. Звяртае на сябе увагу пераважанне вельмі вялікіх памераў падоўжанага дыяметра і вялікіх памераў высотнага дыяметра чэрапа. Што тычыць формы мазгавой каробкі, то з сямі жаночых чарапоў тры даліхакранныя, тры мезакранныя, і адзін брахікранны (пахаванне №15).

Вугал выступання твару характарызуе серыю як артагнатную. Паводле прапорцый тваравага аддзелу мужчынскія чарапы выяўляюць значныя індывідуальныя варыяцыі. Так, чэрап з пахавання №8 мае вельмі шырокі твар (дыяметр сківіц 143 мм), чэрап з пахавання №20 – вельмі вузкі твар (дыяметр сківіц 120 мм), чарапы з пахаванняў №18 і №21 – характарызуюцца сярэднімі велічынямі дыяметра сківіц. Верхняя вышыня твару таксама вар’іруе ад малай (пахаванне №7) да вельмі вялікай (пахаванне №43). Паводле верхнётваравага ўказальніка два індывіды характарызуюцца вузкім тварам (пахаванні №20 і №21), 2 індывіда – сярэднім тварам (пахаванні № 8, 18).

Сярод жаночых чарапоў пераважаюць індывіды з сярэднімі велічынямі дыяметра сківіц, пры гэтым 2 чарапы характарызуюцца вельмі шырокім тварам (пахаванні №15, №25). Жаночы чэрап з пахавання №15 мае велічыню дыяметра сківіц, якая перавышае максімальныя велічыні жаночых чарапоў і адпавядае максімальным мужчынскім велічыням (145 мм).

Сярод мужчынскіх чарапоў пераважаюць шырокія і нізкія арбіты, у адпаведнасці з арбітным указальнікам – хамеконхія. Жаночыя чарапы характарызуюцца шырокімі і сярэдневысокімі арбітамі, паводле ўказальніка – мезаконхіяй. Насавы ўказальнік характарызуе серыю як сярэдненосую. Што тычыць гарызантальнай прафіліроўкі твару, то як мужчынскія, так і жаночыя чарапы характарызуюцца моцнай прафіліраванасцю твару як на ўзроўні арбіт, так і на ўзроўні сківіц, а таксама моцным выступаннем носа і пераносся, аб чым сведчаць высокія значэнні дакрыльянага і сіматычнага ўказальнікаў.

Такім чынам, марфалагічная характарыстыка чарапоў з грунтовага могільніка Дрысвяты-Пашавічы дазваляе выказаць меркаванне аб змешаным характары даследаванай папуляцыі. Сярод мужчынскіх чарапоў паасобку стаіць чэрап з пахавання №20, які вылучаецца невялікімі памерамі чэрапной каробкі і вельмі вузкім тварам. Сярод жаночых чарапоў вылучаецца чэрап з пахавання №15, для якога характэрны вельмі вялікія памеры мазгавага аддзелу чэрапа, брахікранія, надзвычайна шырокі твар.

Наступным этапам даследавання з’яўляецца вызначэнне месца даследаванай краніялагічнай серыі ў антрапалагічным складзе насельніцтва пачатку II тысячагоддзя н.э. з суседніх тэрыторый, а таксама спроба этнічнай інтэрпрэтацыі матэрыялу.

Улічваючы славянскі характар пахавальнага інвентару, а таксама абрад пахавання, уласцівы ў гэтым

перыяд гарадскому славянскаму насельніцтву, мэтазгодным было 6 параўнанне даследаванай серыі ў першую чаргу з сінхроннымі гарадскімі серыямі з тэрыторыі Полацкай зямлі. Аднак краніялагічныя матэрыялы па гарадскому насельніцтву Полаччыны X-XIII стагоддзяў адсутнічаюць, таму для параўнання былі прыцягнуты дадзеныя па курганнаму (вясковаму) насельніцтву (Дэбец, 1932; Емяльянчык, 2002), а таксама дадзеныя па насельніцтву сярэднявечнага Наваградка XI-XII ст.ст. (Салівон, 1976).

Параўнальныя дадзеныя аб сярэдніх памерах мужчынскіх чарапоў прадстаўлены ў табліцы 4. Сярэднія памеры дрысвяткай серыі прадстаўлены без уліку дадзеных па чэрапу з пахавання №20. Дададзеныя па курганных пахаваннях крывічоў X-XIII ст.ст. атрыманы ў выніку аб'яднання серый, даследаваных Г.Дэбецам (1932) і намі (Емяльянчык, 2002). Паводле сярэдніх памераў серыя з грунтовага могільніка Дрысвяты-Пашавічы істотна не адрозніваецца ад сумарнай серыі курганных чарапоў, за выключэннем павелічэння папярочнага і высотнага дыяметраў чэрапа, а таксама павелічэння верхняй вышыні твару ў дрысвяткай серыі. Тэндэнцыя да павелічэння шырыні і вышыні чарапной каробкі, а таксама вышыні твару ў параўнанні з групамі вясковага насельніцтва ўласцівая таксама для гарадской серыі XI-XII ст.ст. з Наваградка. Пры гэтым азначаная асаблівасць (у першую чаргу вышыня твару) выражана ў дрысвяткай серыі яшчэ больш ярка, чым у наваградскай. Для вясковага насельніцтва X-XIII з тэрыторыі Беларусі больш уласцівы нізкі твар; сярод антрапалагічных тыпаў, вылучаных у свой час Т.А.Трафімавай у складзе курганнага ўсходнеславянскага насельніцтва, вышыня твару вагаецца ў межах 67-70 мм, тады як сярэдняя вышыня твару ў дрысвяткай серыі складае 73,8 мм.

Улічваючы факт лакалізацыі грунтовага могільніка Дрысвяты-Пашавічы на памежжы Полацкай зямлі, ў зоне міжэтнічных кантактаў, ёсць сэнс параўнаць дрысвяткую краніялагічную серыю з сінхроннымі серыямі з тэрыторыі ўсходняй Літвы і Латгаліі.

На заходнім узбярэжжы возера Дрысвяты ў перыяд функцыянавання грунтовага могільніка Дрысвяты-Пашавічы былі распаўсюджаны пахавальныя помнікі іншага тыпу, вядомыя як усходнелітоўскія курганы. Абрад трупакладання, уласцівы для ранніх усходнелітоўскіх курганоў, у V-VI стагоддзях н.э. паступова змяняўся абрадам трупаспалення, які захоўваецца да XII ст. Па гэтай прычыне краніялагічныя матэрыялы, якія прадстаўляюць культуру ўсходнелітоўскіх курганоў, нешматлікія і датуюцца V-VI стагоддзямі. На думку В.Сядова, пашырэнне абраду крэмацыі ва ўсходнелітоўскіх курганах з'яўляецца вынікам уздзеяння пахавальнага рытуалу мясцовага насельніцтва, нашчадкаў культуры штрыхаванай керамікі, і сведчыць аб тым, што прышэльцы хутка растварыліся ў асяроддзі мясцовага насельніцтва [9, с.395]. Раннія пахаванні ва ўсходнелітоўскіх курганах прадстаўлены антрапалагічным тыпам, які характарызуецца рэзка выражанай масіўнасцю, даліхакраній (чарапны ўказальнік 70,9), вялікім падоўжаным (194,5 мм) і высокім (143,1 мм) дыяметрам, высокім, вельмі шырокім тварам з моцна выступаючым носам [4, с.40]. У адрозненні ад гэтага гіпермасіўнага шырокатварага тыпу, мясцовае насельніцтва культуры штрыхаванай керамікі, паводле меркавання Р.Дзянісавай, характарызаваўся ўмеранай масіўнасцю, параўнальна невялікім падоўжаным дыяметрам і сярэднешырокім тварам [4, с.39]. Падобныя тыпы былі шырока прадстаўлены на абшарах Беларусі ў эпоху сярэднявечча. У святле найноўшых антрапалагічных уяўленняў курганнае ўсходнеславянскае насельніцтва з тэрыторыі Беларусі (смаленска-полацкія крывічы, радзімічы, дрыгавічы) выяўляе падабенства з балтамі, аднак не з усімі, а з тымі групамі, якія ў эпоху жалеза былі тэрытарыяльна звязаныя з Верхнім Падняпроў'ем і носьбітамі культуры штрыхаванай керамікі [3, с.311].

На падставе выяўленых адрозненняў Р.Дзянісава робіць выснову аб адсутнасці генетычнай пераймальнасці паміж мясцовымі плямёнамі культуры штрыхаванай керамікі і плямёнамі культуры ўсходнелітоўскіх курганоў [4, с.42]. Апошняе не выключае магчымасці метысацыі абодвух тыпаў на момант X-XII стагоддзяў.

Што тычыць латгалаў, краніялагічныя матэрыялы якіх паходзяць з грунтовых могільнікаў VII-XII стагоддзяў, то ў іх складзе Р.Дзянісава вылучае два антрапалагічныя тыпы. Латгалы Відзэмэ прадстаўлены вельмі масіўным шырокатварым антрапалагічным тыпам, аналагі якому прасочваюцца сярод плямёнаў, што пакінулі ўсходнелітоўскія курганы, а таксама грунтовых могільнікі ў сярэдняй Літве і Латвіі. Іншы антрапалагічны тып уласцівы латгалам Латгале, якім належаць грунтовых могільнікі X-XII ст. на тэрыторыі ўсходняй Латвіі. Ён характарызуецца менш выражанай масіўнасцю, меншым падоўжаным дыяметрам, менш шырокім і менш высокім тварам. Сярэднія памеры сумарнай серыі латгалаў Латгале (могільнікі Крыстапіні, Нукшас, Ідэні, Одукалс – паводле дадзеных Дзянісавай, 1990) прадстаўлены ў табліцы 4. Бліжэйшыя аналагі антрапалагічнаму тыпу латгалаў усходняй Латвіі Р.Дзянісава знаходзіць сярод полацкіх крывічоў, а таксама ў плямёнаў XI-XII стагоддзяў з тэрыторыі гарадзішчаў штрыхаванай керамікі Беларусі [4, с.68]. Апошняе становіцца зразумелым, калі ўлічваць той факт, што паўднёва-ўсходняя Латвія ў першыя стагоддзі нашай эры уваходзіла ў склад лакальнай групы культур штрыхаванай керамікі [7, с.210]. Краніялагічная серыя з грунтовага могільніка Дрысвяты-Пашавічы паводле сваіх абсалютных памераў выяўляе, як ні дзіўна, яшчэ большае падабенства з краніялагічнай серыяй латгалаў усходняй Латвіі.

У якой ступені, абапіраючыся на антрапалагічныя дадзеныя, можна казаць аб удзеле ўласна славянскага кампаненту ў фарміраванні насельніцтва, што пакінула грунтовых могільнік Дрысвяты-Пашавічы? Да гэтага часу застаецца адкрытым пытанне аб выходным антрапалагічным тыпе славянскіх мігрантаў, якія бралі ўдзел у каланізацыі ўсходняй Еўропы. Не вырашана таксама праблема антрапалагічнай дыферэнцыяцыі славян і балтаў, асабліва ў рэгіёне Верхняга Падняпроў'я і Падзвіння. Т.І.Аляксеева тлумачыць факт падабенства полацкіх крывічоў да сярэднявечнага лета-літоўкага насельніцтва фарміраваннем славян у бліжэйшым суседстве з балтамі на падобнай антрапалагічнай аснове [3, с.310]. Такім чынам, праблема выяўлення антрапалагічных следоў славянскай міграцыі складаецца ў тым, што рассяленне славян ў гэтым рэгіёне адбывалася у больш-менш

аднародным расава-генетычным асяроддзі [2, с.82].

У складзе насельніцтва, што пакінула грунтовы могільнік Дрысвяты-Пашавічы, дамінуе антрапалагічны тып, які характарызуецца умеранай масіўнасцю, даліхакраняй, шырокім і адносна высокім, моцна прафіляваным тварам. Можна дапусціць магчымасць фарміравання гэтага антрапалагічнага тыпу на мясцовай аснове (плямены культуры штрыхаванай керамікі), пры верагодным удзеле носьбітаў культуры ўсходнеславянскіх курганоў, што правяліся ў павялічэнні вышыні твару і вышыні чарапной каробкі ў даследаванай групы ў параўнанні з курганнымі серыямі з тэрыторыі Полацкай зямлі. Гэтае меркаванне стасуецца з дадзенымі археалогіі. Умацаванае гарадзішча на востраве да XI ст. належала балцкаму насельніцтву [11, с.351]; сярод упрыгожванняў, знойдзеных на гарадзішчы і паселішчы, пераважаюць рэчы балцкага культурнага кола (зааморфныя бранзалеты, трапецападобныя падвескі, фібулы з макападобнымі і ромбападобнымі галоўкамі) [11, с.347]. Улічваючы параўнальную масіўнасць жанчын з грунтовага могільніка Дрысвяты-Пашавічы, можна выказаць гіпотэзу аб шлюбных сувязях прыйшоўшага ўсходнеславянскага насельніцтва, пераважна мужчын, з мясцовымі балцкімі жанчынамі.

З іншага боку, у складзе даследаванай групы выяўляецца прысутнасць кампанентаў, якія вылучаюцца антрапалагічна. Гэта мужчыны з чэрап з пахавання №20, які характарызуецца грацыльнасцю ў спалучэнні з вельмі вузкім тварам, і жаночы чэрап з пахавання №15, вельмі масіўны, шырокатвары і брахікранны. Паводле археалагічных крытэрыяў (абрад пахавання, рэчавы інвентар) абодва пахаванні не адрозніваюцца ад астатняй групы.

Літаратура:

1. Алексеев В.П., Дебеч Г.Ф. Краниометрия: методика антропологических исследований. М., 1964.
2. Алексеева Т.И. Этногенез восточных славян по данным антропологии. М., 1973.
3. Алексеева Т.И. Этногенез и этническая история восточных славян // Восточные славяне. Антропология и этническая история. М., 2002.
4. Денисова Р.Я. География антропологических типов балтских племен и этногенетические процессы в I – начале II тыс. н.э. на территории Литвы и Латвии // Балты, славяне, прибалтийские финны. Этногенетические процессы. Рига, 1990.
5. Дебеч Г.Ф. Чарапы Люцынскага могільніку і старажытных славян Беларусі і месца апошніх у палеантропалогіі Усходняй Эўропы // Працы секцыі археалогіі Інстытута гісторыі Беларускай АН. Мн., 1932, Т.3.
6. Емельяничук В. Комплексная антрапалагічная характарыстыка насельніцтва Полацкай зямлі X-XIII стагоддзяў (на дадзеным краніялогіі) // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі. Матэрыялы канферэнцыі. Полацк, 2002.
7. Радзінш А. К вопросу об этнической истории латгалов // Гістарычна-археалагічны зборнік, №12. 1997.
8. Саливон И.И. Антропологическая характеристика населения Белоруссии II тыс. н.э. по палеоантропологическим материалам // Саливон И.И., Тегало Л.И., Микulich А.И. Очерки по антропологии Белоруссии. Мн., 1976.
9. Седов В.В. Балты // Финно-угры и балты в эпоху средневековья. Археология СССР. М., 1987.
10. Семянчук Г. Новая катэгорыя археалагічных помнікаў на тэрыторыі Полацкай зямлі (грунтовыя могільнікі X-XIII ст.ст.) // ГАЗ, Ч.2. 1993.
11. Семянчук Г. Дрысвяты - памежны горад Полацкай зямлі ў раннім сярэднявеччы (X-XIII ст.ст.) // Труды VI Международного конгресса славянской археологии. Том 2. Славянский средневековый город. М., 1997.
12. Семянчук Г. Раннесредневековые грунтовы могільнікі Дрысвяты-Пашавічы // ГАЗ №17, 2002.
13. Трофимова Т.А. Кривичи, вятичи и славянские племена Поднепровья по данным антропологии // Советская этнография, 1946, №1.
14. Piontek J., 1985. Biologia populacji pradziejowych. Zarys metodyczny. UAM, Poznań.

Табліца 1. Полаўзростава склад серыі Дрысвяты-Пашавічы.

№ пав. Марціна	Прыкмета	Пахаванні							
		№7	№8	№18	№20	№21	№32	№33	№43
1	Падоўжаны дыяметр	187	186	187	181	195	189	197	189
8	Папярочны дыяметр	141	142	139	130	139	142	141	138
8:1	Чарапны ўказальнік	75.4	76.3	74.3	71.8	71.3	75.1	71.6	73.0
17	Высотны дыяметр	135	137	144	134	134	141	141	146
45	Дыяметр сківіц	-	143	134	120	135	-	-	-
48	Верхняя вышыня твару	67	76	73	70	75	-	-	78
48:45	Верх.-тваравы ўказальнік	-	53.1	54.5	58.3	55.6	-	-	-
40	Даўжыня аснавання твару	98	106	105	98	97	-	-	98
5	Даўжыня асн. чэрапа	103	104	106	98	104	103	106	106
40:5	Вугал выступання твару	95.1	101.9	99.1	100.0	93.3	-	-	92.4
51	Шырыня арбіты	45	44	41	43	45	42	43	46
52	Вышыня арбіты	34	33	32	31	33	33	31	35
52:51	Арбітны ўказальнік	75.6	75.0	78.0	72.1	73.3	78.6	72.1	76.1
54	Шырыня носа	25	28	23	23	29	-	26	-
55	Вышыня носа	49	55	50	48	55	52	52	54
54:55	Насавы ўказальнік	51.0	51.0	46.0	47.9	52.7	-	50.0	-
DC	Дакрыяльная шырыня	24	21	21	18	26	-	18	-
DS	Дакрыяльная вышыня	13	15	14	13	15	-	14	-
DS:DC	Дакрыяльны ўказальнік	54.2	71.4	66.7	72.2	57.7	-	77.8	-
SC	Сіматычная шырыня	7	11	9	9	12	9	10	-
SS	Сіматычная вышыня	5	6	4	6	6	5	6	-
SS:SC	Сіматычны ўказальнік	71.4	54.5	44.4	66.7	50.0	55.6	60.0	-
77	Назамалярны вугал	136.5	137.0	134.5	137.5	134.0	-	136.0	138.5
<zm	Зігамаксілярны вугал	-	127.0	125.5	123.5	127.5	-	-	-
	Глыбіня кльквой ямкі	3	4	4	7	7	5	5	5

Табліца 2. Індывідуальныя памеры мужчынскіх чарапоў.

№ п/п	№ пахавання	Раскопкі (год)	Пол	Узрост	Інвентар
1	7	1991	м	<18	Бронзавая спражка, грабенчык, крэсіва, вастрыё, каменны брусок, нож, 2 калыцы
2	8	1992	м	20-30	
3	15	1992	ж	30-40	Камплект па 3 колцы на скронях, 9 шарападобных бурштыновых пацерак
4	17	1993	ж	3	7 золата- і срэбнашкляных пацерак, ганчарны гаршок, 2 дзіцячых бранзалеты
5	18	1993	м	20-30	Лірападобная спражка, бронзавыя калечка і браз-готка, крэсіва, нож, вастрыё з рухомым кальцом
6	19	1993	-	6	Ганчарны гаршок
7	20	1993	м	30-40	
8	21	1993	м	20-30	Лірападобная спражка, ганчарны гаршок
9	24	1993	ж	20-30	
10	25	1993	ж	40-50	Больш 20-ці золаташкляных пацерак
11	26	1996	ж	3	13 золаташкляных пацерак
12	28	1996	ж	60-70	Бронзавы бранзалет, 2 спіралепадобныя пярсценкі, 16 пацерак
13	30	1996	-	10	
14	31	1996	ж	10	10 пацерак, каменнае праселка
15	32	1996	м	20-30	Бронзавая спражка, грабенчык, крэсіва, вастрыё, жалезны нож, дротавае калечка
16	33	1996	м	50-60	
17	34	1998	ж	40-50	17 золаташкляных пацерак
18	36	1998	ж	30-40	Бронзавы бранзалет, 24 пацеркі
19	39	2001	ж	20-30	
20	43	2001	м	30-40	

Табліца 3. Індывідуальныя памеры жаночых чарапоў

№ пав. Марціна	Прыкмета	Пахаванні						
		№15	№24	№25	№28	№34	№36	№39
1	Падоўжаны дыяметр	186	178	184	185	184	177	181
8	Папярочны дыяметр	149	135	137	135	138	132	136
8:1	Чарапны ўказальнік	80.1	75.8	74.4	73.0	75.0	74.6	75.1
17	Высотны дыяметр	135	132	126	131	131	127	132
45	Дыяметр сківіц	145	124	133	124	-	127	127
48	Верхняя вышыня твару	75	72	-	-	65	68	69
48:45	Верх-тваравы ўказальнік	51.7	58.1	-	-	-	53.5	54.3
40	Даўж. аснавання твару	99	93	-	-	97	93	99
5	Даўж. аснавання чэрапа	102	93	99	102	100	97	99
40:5	Вугал выступання твару	97.1	100.0	-	-	97.0	95.9	100.0
51	Шырыня арбіты	46	41	42	41	42	42	41
52	Вышыня арбіты	35	34	34	31	33	33	31
52:51	Арбітны ўказальнік	76.1	82.9	81.0	75.6	78.6	78.6	75.6
54	Шырыня носа	28	23	26	26	25	26	24
55	Вышыня носа	54	52	50	54	45	48	48
54:55	Насавы ўказальнік	51.9	44.2	52.0	48.1	55.6	54.2	50.0
DC	Дакрыяльная шырыня	21	22	19	22	23	19	22
DS	Дакрыяльная вышыня	12	10	12.5	13	11	10	12
DS:DC	Дакрыяльны ўказальнік	57.1	45.5	65.8	59.1	47.8	52.6	54.5
SC	Сіматычная шырыня	7	8	8	9	9	9	10
SS	Сіматычная вышыня	3	3	5	4	4	4	5
SS:SC	Сіматычны ўказальнік	42.9	37.5	62.5	44.4	44.4	44.4	50.0
77	Назамалярны вугал	138.0	143.0	137.5	137.0	139.0	136.0	134.0
<zm	Зігамаксілярны вугал	133.0	122.5	126.5	135.5	136.5	129.0	123.0
	Глыбіня кльцовай ямкі	3	3	4	4	5	3	6

Вітаўт Ермалёнак. Мёры

Настаўнік гісторыі СШ № 3, дырэктар школьнага
народнага музея, кіраўнік клуба "Арганаўты мінулага"

Станіслаў Нарбут і яго сувязі са шляхтай Мёршчыны

Славуты лекар Браслаўшчыны меў сяброўскія і сваяцкія сувязі са шляхтай Мёршчыны. Намі прасочаны яго кантакты з Аскеркамі, Дарэнгоўскімі, Федаровічамі, Клёттамі, Лапацінскімі, Мірскімі: Менавіта на Мёршчыне ён сустрэў сваё каханне – Людвіку, дачку ўладальніка маёнтка Дзедзінка, Аляксандра Рудніцкага. Як мы бачым, найбольш цесныя сувязі Нарбута былі са шляхтай, якая належала да Дзісенскага і Новаалександрэўскага павеатаў. У той час, як да Дзісны, дзе была бальніца і кваліфікаваныя дактары, было 50-60 кіламетраў, да Браслава 25-40 км. Таму мясцовая шляхта звярталася менавіта да Нарбута, у Браслаў. Тым больш многія пазнаёміліся з ім, як таленавітым доктарам, калі Станіслаў быў яшчэ ў 80-я гады маладым

✓ вольнапрактыкуючым лекарам у Друі, якая ў той час уваходзіла ў склад Дзісенскага павета, а пасля 1919 года, гэтая частка Мёршчыны ўвайшла ў Браслаўскі павет. Акрамя прафесійнай дзейнасці Станіслава Нарбута аб'ядноўвала са шляхтай Мёршчыны глыбокая духоўная еднасць, патрыятызм. Як вядома, браты С.Нарбута былі удзельнікамі паўстання 1863 года, актыўна падтрымалі паўстанне Мірскія, а з Клёттаў прыняло удзел пяць, з іх трое выслана ў Сібір, двое вымушаны былі трапіць у эміграцыю.

З Веславам Мірскім доктара Нарбута звязваў напэўна яго няўрымслівы, жартаўлівы характар. Многія іх жарты сугучны. Як і Нарбут, Мірскі любіў розныя розыгрышы, якія былі вельмі падобныя. Так, уладальнік Каменполя любіў накідваць на сябе скуру ваўка або мядзведзя і надвячоркам чакаў ля маста ў сваім парку. Калі якісьці селянін праходзіў праз мост, то тут знянацку выскакваў, спалоханы часта кідаўся прама ў ваду, а задаволены пан даваў яму за гэта пяцьдзсят капеек.

Але найбольш часта, асабліва пакуль Станіслаў Нарбут не ажаніўся, ён наведваў Дзедзінку, дзе жыла яго каханая Людвіка, з якой ён пазнаёміўся, калі працаваў яшчэ ў Друі.

Да гэтага часу захаваўся ў паўразбураным стане велічны двухпавярховы палац, пабудаваны ў 1810-1820 гг. у стыле класіцызма па праекту архітэктара Віткоўскага. Дзедзінка звязана з Рудніцкімі з 1768 года, да гэтага ёй валодалі Рудаміны, Агінскія, Мірскія, Рудаміны. Першы з уладальнікаў Рудніцкіх – Ян Банавентура герба Ліс, быў ротмістрам кавалерыі Войска Літоўскага, паслом на сойм, актыўна ўдзельнічаў у прыняцці Канстытуцыі 1791 года. Ад яго ў спадчыну Дзедзінка дасталася сыну Аляксандру, народжанаму ад другой жонкі Аміліі Лук'янскай. Ён быў Дзісенскім земскім суддзёй, пры ім і быў пабудаваны палац. Сын яго, Аляксандр (1826 – 1900 гг.), быў жанаты на Марыі Далубоўскай, з якой меў пяць дачок: Зофію, Адэлю, Людвіку, Браніславу, Аліну, сына Зыгмунда. Дочкі атрымалі пасаг, а сын – добра дагледжаны маёнтак і 800 дзесяцін зямлі. Але апошні нашчадак Рудніцкіх не здатны быў добра гаспадарыць, любіў жыць на шырокую нагу, гуляць у карты, баляваць. Мясцовы жыхар, Пупін А.Ф. успамінаў, як пан Рудніцкі закупаў усе білеты на цягнік Вільня – Друя, ехаў на ім адзін і ўсю дарогу іграў наняты ім аркестр. Таму ўжо ў 30-я гады ХХ ст. маёнтак быў прададзены за даўгі Вішнеўскаму. У 1939 годзе сваячніца Рудніцкага Алена Яблонская з Ёдаў выкупіла маёнтак і падаравала яго Віленскаму ўніверсітэту. Падчас нямецкай акупацыі Зыгмунд Рудніцкі быў абраны старастам, за непастаўку немцам прадуктаў расстраляны ва ўласна вырытай магіле.

Сёстры Зофія і Адэля жылі да рэвалюцыі ў маёнтках Геаргінава і Юльянава, што знаходзіліся ў Дрысенскім павеце. Наведваючы іх, Нарбуты зввычайна прыпыняліся ў Станіслава Лапацінскага, уладальніка Ляванпаля, дзе да гэтай пары захаваўся велічны палац барочнага стылю ХVIII ст. Станіслаў Нарбут быў запрошаны і на вяселле ў Лявонпаль у 1905 годзе, калі жаніўся сын Станіслава Лапацінскага Эўзэбіюш. Яшчэ дзве сястры Людвікі – Аліна і Браніслава – жылі ў маёнтку Шчоўна замужам за братамі Дарэнгоўскімі.

Калі Станіслаў Нарбут пазнаёміўся з Людвікай, то наведваючы палац у Дзедзінцы, ён яшчэ мог пабачыць веліч і багацце яго пакояў. Так спецыяльны пакой быў адведзены для захоўвання зброі, якую Рудніцкія перадавалі з пакалення ў пакаленне. Там знаходзілася не толькі паляўнічыя стэльбы, але і старажытныя мячы, дзіды. На другім паверсе сядзібы быў кабінет гаспадара, дзе на сценах таксама віселі паляўнічыя стрэльбы і трафеі палявання: галава дзіка, рысі, рогі лася. Гэты пакой насіў назву “зялёнага кабінета”, бо ўсё: абіўка мэблі, сцены, дыван і габелен, кафля каміна – усё было зялёнага колеру. Другі пакой быў спальняй. Мэбля тут была больш старая і цікавая. Асабліва быў каштоўны камод з лустэркам у стылі барока. Станіслава Нарбута, як і ўсіх наведвальнікаў сядзібы, асабліва, напэўна, захаплялі кілімы, сабраныя з ўсіх краін Еўропы ў пакоі для гасцей. Галоўны пакой палаца – салон з трыма вокнамі, размяшчаўся ў левай палове другога паверха. Ён меў паркетную падлогу, камін з белага мармуру з цёмнымі пражылкамі, з двума кандэлябрамі з бронзы і вялікай жырандоллю пад столлю. Вакол сцен стаялі канапы і крэслы, круглы столік. Зала была вытрымана ў стылі Людовіка ХVI. Мэбля паходзіла з той жа эпохі, дасталася ў спадчыну Яну Рудніцкаму ад маці Касакоўскай. З новых часоў тут было толькі фартэпіяна. На сцяне віселі два вялікія партрэты: Элеаноры з Клёттаў невядомага мастака, і Яна Рудніцкага вядомага мастака ХІХ ст. Яна Рустэма. У гэтым пакоі знаходзіліся пейзажы наваколля Дзедзіна, мастака-рамантыка В.Дмахоўскага. Побач з салонным пакоем размяшчалася бібліятэка. Там захоўваліся кнігі пераважна ХVIII - ХІХ стст. на польскай, нямецкай, французскай мовах, усяго каля трох тысяч тамоў. Тут месціўся радавы архіў Рудніцкіх. Побач з бібліятэкай месціўся бильярдны пакой. Там быў зялёны маёлікавы камін і мэбля ў стылі бідмэйер (падробка пад даўніну канца ХІХ ст.), старасвецкія канапы і кандэлябры з парцэляны. У анфіладзе левага крыла знаходзіўся маленькі пакой, выкананы ў блакітным колеры. Гэта быў будуар для гаспадыні дома. Пасля смерці маці яго займала Людвіка. Дзверы з яго вялі ў сталовую з трыма вокнамі. Мэбля ў ёй складалася з доўгага стала і крэслаў, выкананымі мясцовымі сялянамі з цёмнага дуба ў гданьскім стылі. У гэтым жа стылі быў выкананы прыгожы шафавы гадзіннік з зязюляй. Пад адной са сцен мясцілася старажытная лава, ўпрыгожаная цудоўнай разьбой. На сценах віселі партрэты роду Рудніцкіх. З вакон быў прыгожы выгляд на агарод і сад, а таксама пагурак, дзе знаходзілася магіла Далубоўскай-Рудніцкай ў выглядзе труны зшэрага граніта. Толькі некалькі рэчаў з гэтых каштоўнасцей трапілі ў дом Станіслава Нарбута разам з пасагам Людвікі. Акрамя падушак, пярыны, коўдраў, сярэбранага і парцэлянавага посуду, канапы, камод з лустэркам, бібліятэчная шафа з кнігамі і іншымі дробязі – усё згінула не толькі, што было ў сядзібе Рудніцкіх, але і тады, калі ў часы грамадзянскай вайны згарэў у Браславе дом Нарбутаў.

Непадалёку ад Дзедзінікі, не больш як 4 кіламетры, знаходзілася яшчэ адна сядзіба, дзе таксама часта прыпыняўся Станіслаў Нарбут. Гэта маёнтак Федаровічаў. Месцілася сядзіба побач з дарогай. Гаспадары Федаровічы былі вельмі гасцінныя, тым больш звязаныя з Рудніцкімі сваяцкімі сувязямі. Бабуля апошняга ўладальніка Крычава Уладзіслава Федаровіча Эдвіна была дачкой Яна Рудніцкага.

На жаль, сама сядзіба была знішчана пасля другой сусветнай вайны. Але захаваўся яе апісанне, як яна

выглядала, калі Федаровічаў наведваў Станіслаў Нарбут. Першапачатковы будынак быў узведзены ў канцы XVIII ст. Тадэушам Невянглоўскім. Кардынальна перабудоваў яго Норберт Федаровіч у другой палове XIX ст. Падчас краязнаўчай вандроўкі "Арганаўты мінулага" знайшлі камень у падмурку з надпісам "1898 год". Менавіта тады была ўзведзена апошняя прыбудова – службовы пакой. Пра знешні выгляд маёнтка можна даведацца са здымкаў 30-х гадоў XX ст., і запісаў-ўспамінаў Мікеля Уладзіслава Паўлавіча 1907 г.нар. Цэнтральная частка сядзібы была на высокім падмурку з чэсанага каменя, фасад меў два рады калон, паабাপал былі дзве невялікія верандачкі, якія трымаліся таксама на калонах. Сцены сядзібы былі ашалаваныя, але не тынкаваныя. Рамы і ліштвы вакон, дзверы былі пафарбаваны ў белы колер. Дах быў шырокі, чатырохсхільны, пакрыты гонтам. Сядзіба змяшчала наступныя пакоі: гасцінная, тры вялікія жылыя пакоі, вялікі калідор з зімовым садам падзяляўдом на дзве часткі, налева знаходзіліся вялікі салон, малы пакой для гасцей, будуар, сталовая, буфет. Некалькі малых пакояў служылі для адміністрацыі і гаспадарчых патрэб. Частка пакояў была атынкавана, частка абклеена шпалерамі. У некаторых пакоях падлога была з паркету, печы з каляровай, пераважна белай кафлі, былі і два каміны. Наведваючы Федаровічаў Станіслаў Нарбут мог пабачыць шмат прадметаў антыкварыяту, якім ганарыліся гаспадары. У пакоях знаходзілася мэбля самых разнастайных стыляў: ракако, ампір, бідэрмэер, аўстра-германскі XIX ст. – падробка ампіру. Сцены ўпрыгожвалі копіі карцін італьянскіх майстроў XV – XVI стст., тры арыгінальных акварэлі Дэлакруа, копіі карцін былі выкананы вядомымі мастакамі К.Русецкім, Смакоўскім. У кабінёце знаходзіўся кнігазбор, пераважна літаратура на гістарычную тэматыку XIX ст., але былі і рэдкія выданні мінулых стагоддзяў, старадрукі. Багата было і вырабаў з парцэляны: англійскі, французскі, рускія сервізы вядомых майстроў. Асаблівае захапленне выклікала ў калекцыянераў масленіца з польскай парцэляны ў выглядзе галубка ліловага колеру. Уладальнікі сядзібы падаравалі старадаўні сярэбраны двухлітровы кубак з гербам Невянглоўскіх для Нацыянальнага музея ў Варшаве, які зараз там і знаходзіцца. А вось случкі пояс, шыты залатымі і сярэбранымі ніткамі, падараваны ў 30-я гады ў Браслаўскі музей знік невядома дзе. Цікаваць у наведвальнікаў выклікалі французскі габелен і турэцкі дыван. Большая частка збораў дасталася па спадчыне ад Невянглоўскіх, частка была сабраная падчас замежных вандровак Норбертам Федаровічам.

Як нам вядома, Станіслаў Нарбут не толькі бавіў час з багатымі панамі, але заўсёды прыходзіў на дапамогу простым людзям. У фондах гісторыка-краязнаўчага музея СШ №3 г.Мёры знаходзіцца некалькі ўспамінаў на гэтую тэму. З успамінаў Ганны Лабунькі 1900 г.нар., жыла ў вёсцы Лебядзева, што непадалёку ад Дзедзінкі. Апавядала, што заўсёды навакольным сяляне атрымлівалі дапамогу, калі да пана Рудніцкага прыезджаў Нарбут. Аднойчы з яе бацькам здарылася няшчасце. Ехаў на кані з касьбы і страшна парэзаўся, ледзь не адрэзаў сабе галаву. Доктар, нягледзячы на тое, што быў на балі, як быў у добрым касцюме, адразу прымчаў на дапамогу і прышыў галаву. Бацька потым пражыў яшчэ 20 гадоў, толькі не мог павярнуць галаву.

Вільчынскі Іосіф, 1897 г.нар., хутар Важа, ўспамінаў у 1979 годзе: *"Аднойчы, калі мы яшчэ былі дзяцьмі, купаліся на возеры Глыбка. Паўлоўскі Сёмка з в.Гентава схавіла сударга і ён пайшоў на дно. Калі яго выцягнулі, то ён быў, як не жывы. Якраз непадалёку адпачываў прыехаўшы з Браслава да пана Мірскага доктар Нарбут. Пачуўшы нашы крыкі аб дапамозе, ён хуценька прымчаў верхам на кані без сядла, бо коні былі распрэжаны. Ён стаў неяк ціскаць, душыць нашага сябрука, але той на дзіва наша ажыў і потым жыву да глыбокай старасці. Пакуль была не зачынена Перабродская царква, ён ставіў свечку спачатку за здароўе Нарбута, а потым, калі той памёр, за супакой..."*

Кшыштаф Ёдчык. Беласток. Польшча

*Студэнт V курса гістарычна-сацыялагічнага факультэта
Беластоцкага ўніверсітэта*

Dekanat brasławski do końca XIX wieku

Obecność kościoła rzymskokatolickiego na terenie Brasławszczyzny ma swój początek w pierwszym półwieczu funkcjonowania biskupstwa wileńskiego. Należałoby jednak w tym miejscu przypomnieć, że diecezja wileńska była powoływana do życia dwukrotnie. Po raz pierwszy diecezję erygowano w połowie XIII stulecia. Papież Innocenty IV, bullą z 22 VIII 1253 roku, upoważnił arcyksięcia ryskiego Alberta do powołania biskupstwa. Pomimo podejmowanych prób chrystianizacji Litwy, oraz obecności kościołów i zakonów nie udało się wprowadzić struktur kościoła rzymskiego na całym terenie Litwy. Dopiero chrzest Jagiełły stworzył bardzo realną możliwość schryistianizowania tego kraju, co pociągało za sobą konieczność utworzenia organizacji kościelnej. Do tego niezbędna była ponowna erekcja upadłego kiedyś biskupstwa. W tym celu, Jagiełło, 17.II.1387 roku wydał przywilej fundacyjny biskupstwa wileńskiego, w którym informowano, że król wyposażył kościół św.Stanisława i św.Władysława przeznaczając go na katedrę. Do 1392 roku na Litwie powstało jedenaście kościołów fundowanych przez wielkiego księcia Jagiełłę, jednak zlokalizowane były one głównie na terenie księstwa wileńskiego, które było jego ojcowizną. Oprócz Wilkomierza, Krewa, Merecza, które położone były na obrzeżach tego księstwa, większość parafii znajdowała się w pobliżu Wilna. W grupie najwcześniej fundowanych kościołów znalazł się jeden, który po latach wszedł w skład dekanatu brasławskiego. Był to kościół parafialny pw. św.Jerzego w Tauroginach, ufundowany w 1387 roku właśnie przez Jagiełłę¹.

Chryścianizacja Litwy prowadzona była nadal głównie poprzez fundacje kościołów. Po objęciu władzy wielkoksiążęcej przez Witolda kontynuował on zakładanie nowych parafii. W tym okresie obok fundacji książęcych (Jagiełły, Witolda czy Zygmunta) pojawiły się także fundacje prywatne. Do tego rodzaju fundacji należy zaliczyć fundację

kościół w Brasławiu datowaną na rok 1423 a przypisywaną w źródłach Wojciechowi Moniwidowi h.Leliwa. Był on bojarą i członkiem rady panów litewskich przy wielkim księciu Witoldzie. W tamtym okresie odgrywał znaczącą rolę w otoczeniu Witolda i za swoje zasługi wynagradzany był dobrami ziemskimi i dzierżawami a Brasław był właśnie jedną z nich. Ze źródeł wiadomo, że również Moniwid był fundatorem pierwszej brasławskiej cerkwi pw. Matki Bożej.² Na ten sam rok również Moniwidowi przypisywana jest fundacja kościoła w Gieranonach-Subotniku. Kościół w Brasławiu był jedną z trzech fundacji prywatnych, które obok wyżej wspomnianych fundacji królewskich i książęcych, pojawiły się w diecezji wileńskiej do 1430 roku.³ W kolejnych dziesięcioleciach aż do końca XV wieku, liczba fundowanych parafii zwiększała się znacznie z uwagi na fakt włączania się w akcje fundacyjne także bojarów litewskich i ruskich. Jednym z przykładów takiej aktywności bojarów może być fundacja kościoła parafialnego pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Widzach, ufundowanego w 1481 roku przez Cwietka i Hanusza Dawgirdowiczów.⁴ Jeżeli przyjrzymy się fundacjom kościołów na obszarze, który w wiekach późniejszych został ujęty w ramy administracyjne dekanatu, to możemy zauważyć, że najwięcej kościołów powstało w I połowie XVI wieku. Dwa kościoły: w Dryświatach (1514 r.) i w Łyngmianach (1517 r.) powstały z fundacji króla Zygmunta Starego. Dwa kolejne zostały ufundowane przez bojarów – w Ikażni przez Iwana Siemionowicza (1509 r.) oraz w Daugieliszkach przez Wojciecha Gasztolda (1526 r.). W tym okresie powstały też kościoły w Łyngmianach (1517 r.) oraz Twereczu (1501 r.).

Diecezja wileńska, od swego założenia aż do 1783 roku przetrwała niemal w niezmienionych granicach. Pod względem zajmowanego obszaru była największa w Europie, gdyż liczyła 226 tys.km². Było to 7,5-rza więcej niż wypadła średnia dla pozostałych diecezji w Rzeczypospolitej. Rozwój sieci parafialnej na przestrzeni kolejnych dziesiątków lat spowodował konieczność powołania jednostek administracyjnych w postaci dekanatów. Pierwsze wzmianki w źródłach kościelnych mówiące o istnieniu podziału administracyjnego w diecezji wileńskiej, pochodzą z synodu diecezjalnego w 1555 roku. W dokumentach kościelnych z tego okresu występuje pojęcie „klucza”, który badacze przyjmują jako początkową formę dekanatów.⁵

Z dokumentów wiemy, iż dekanat brasławski istniał już w I połowie XVII wieku. Potwierdzone informacje o nim znajdują w *Relationes status dioecesis un Magna Ducatu Lithuanie* z roku 1635 roku. Są to sprawozdania biskupa wileńskiego Abrahama Wojny dla Stolicy Apostolskiej. W dokumencie tym biskup wymienia Brasław pośród 10 już istniejących na terenie diecezji dekanatów. Do 1669 roku uformował się podział na 26 dekanatów, który utrzymał się aż do czasu rozbiorów.⁶

Kolejnym dokumentem informującym dokładniej o zasięgu dekanatu brasławskiego jest rejestr kościołów sporządzony na synodzie zwołanym przez biskupa Michała Zienkowicza. Był to ostatni synod okresu przedrozbiorowego i odbył się w Wilnie w dniach 10-12 lutego 1744 roku. Wśród uchwał oraz mów synodalnych znalazł się artykuł noszący tytuł „O rozgraniczeniu parafii”. Podawał on zestawienie dekanatów i parafii oraz wyszczególniał miejscowości leżące na obszarze tychże parafii. Według tego rejestru w skład dekanatu brasławskiego wchodziło 16 parafii, 4 filie oraz 8 kaplic.⁷

Na gęstość sieci parafialnej w dekanacie brasławskim w XVIII wieku, podobnie jak w całej diecezji wileńskiej zasadniczy wpływ miały dwa czynniki. Pierwszym z nich była gęstość zasiedlenia ludności a drugim wyznawane przez tę ludność religie: katolicka, prawosławna a następnie unicka. Jeżeli spojrzemy na mapę i rozmieszczenie parafii wchodzących w skład dekanatu brasławskiego w tym okresie, zauważymy, że zagęszczenie parafii zmniejsza się z kierunku zachodniego do wschodniego. W XVIII wieku na jeden dekanat w diecezji wileńskiej przypadało średnio 16,3 kościoła. Jeśli przyjrzymy się danym z całej diecezji według tego kryterium to okaże się, iż dekanat brasławski lokował się wówczas w grupie dekanatów, które miały na swoim terenie najwięcej kościołów w diecezji. Na cały dekanat brasławski przypadało wówczas 35 kościołów (w tym 21 parafii oraz 15 filii). Podobnym zagęszczeniem kościołów wyróżniał się również dekanat wileński. Biorąc pod uwagę ilość samych parafii znajdujących się na obszarze dekanatu, dekanat brasławski znajdował się na czwartym miejscu.⁸

W literaturze historycznej przy rozważaniach na temat gęstości sieci parafialnej w diecezji wileńskiej w XVIII uczyniono też podział na parafie wiejskie jak i te, które posiadały swoją siedzibę w mieście. Badacze zwracają uwagę, iż na przestrzeni lat pierwsze parafie powstawały w miejscowościach, które w XVIII wieku były już miastami. Pod względem liczby miejscowości w parafiach położonych na obszarze dekanatu, dekanat brasławski (w obrębie którego znajdowały się 23 miejscowości) zajmował drugie miejsce zaraz po dekanacie Raduń.⁹

Dalszy rozwój terytorialny dekanatu brasławskiego można prześledzić porównując dokumenty kościelne powstałe po synodzie biskupa Zienkowicza. Od momentu objęcia stolicy biskupiej przez Ignacego Massalskiego w 1762 roku, nie został zwołany (aczkolwiek biskup Massalski dwukrotnie ogłaszał taki zamiar) ani jeden synod. Pomimo braku dokumentów synodalnych, informacje na temat dekanatu możemy czerpać z wykazów parafii sporządzonych przez biskupa Massalskiego w 1774 roku. Dokumenty te znajdują się obecnie w Archiwum Watykańskim Nuncjatury w Warszawie. Porównując zestawienie parafii zamieszczone w dokumentach synodalnych z 1744 roku z wykazami biskupa Massalskiego, w dokumentach biskupich pojawia się po raz pierwszy parafia Polusze oraz filia brasławska w Belmoncie.¹⁰

Na temat dekanatu brasławskiego przed II rozbiorem Rzeczypospolitej możemy uzyskać dokładne informacje z zachowanych *Opisów parafii diecezji wileńskiej* powstałych w 1784 roku. Szerzej o tych dokumentach będzie jeszcze mowa w niniejszym wystąpieniu.

Koniec XVIII wieku przyniósł zmiany polityczne, które w olbrzymim stopniu odbiły się na funkcjonowaniu kościoła rzymsko-katolickiego na Litwie. Po drugim rozbiórce diecezja wileńska zmniejszyła się prawie o połowę (województwo mińskie, część nowogródzkiego i wileńskiego). Po upadku Rzeczypospolitej w 1795 roku pozostała część diecezji przecięli dwa kordony: pruski i rosyjski. 17 września 1795 roku caryca Katarzyna wydała ukaz znoszący diecezję wileńską, która od śmierci biskupa Massalskiego pozostawała nie obsadzona. Przyłączono ją do szczątkowej terytorialnie diecezji inflanckiej, jakkolwiek istnienie diecezji wileńskiej w kanonicznym rozumieniu nie zostało przerwane, to jednak w sensie praktycznym jej działalność została zawieszona na trzy lata. Rozwiązanie tego stanu zawieszenia pojawiło się po

śmierci Katarzyny II. Na mocy układu Rosji z Rzymem została zreorganizowana struktura kościoła łacińskiego na obszarze cesarstwa. Na mocy dekretu nuncjusza apostolskiego Wawrzyńca Litty z 8 VIII 1798, diecezja wileńska została włączona do archidiecezji mohylewskiej (do której przyłączono jeszcze cztery diecezje leżące na obszarze cesarstwa). Część terytorium dekanatu brasławskiego została w tym czasie, razem z częścią innych dekanatów, m.in. Bobrujsk, Mińsk, Nowogródek, Połock, Radoszkowice, Świr, Różana i Witebsk włączona do nowo powołanej diecezji mińskiej. W efekcie tych historycznych zawirowań diecezja wileńska w ciągu niespełna 30 lat straciła około 50% swojego terytorium¹¹.

Na podstawie opracowań struktury terytorialnej kościoła w diecezji wileńskiej dla pierwszej ćwierci XIX wieku możemy zauważyć, że na obszarze dekanatu brasławskiego pozostały parafie znajdujące się (w przeważającej mierze) na zachód od Brasławia. Wyjątkiem od tego jest filia brasławska w Belmoncie. W opracowaniu kartograficznym diecezji wileńskiej dla 1825 roku, w obrębie dekanatu brasławskiego znajdowało się 9 parafii oraz 5 filii. W tym zestawieniu pojawiają się dwie nowe parafie dotychczas nie przytaczane, a mianowicie: Pelikany oraz Zawierz.¹² Niespełna ćwierć wieku później, ponownie doszło do zmiany granic diecezji wileńskiej. Na mocy konkordatu zawartego w 1847 roku, który uwzględniał reformy administracyjne przeprowadzone w latach 40-tych w cesarstwie, obszar diecezji wileńskiej został dopasowany do granic guberni wileńskiej i grodzieńskiej. W efekcie tego część dekanatu brasławskiego (a także części dekanatów: kowieńskiego, wilkomierskiego, kupiskiego i pobojskiego) została przyłączona do diecezji żmudzkiej.

Na podstawie dostępnych opracowań, można stwierdzić, iż do końca XIX wieku zasięg terytorialny dekanatu brasławskiego nie uległ znaczącym zmianom.

W badaniach nad dziejami i zasięgiem terytorialnym diecezji wileńskiej (a w szczególności interesującego nas dekanatu brasławskiego) wykorzystywane były głównie źródła o pochodzeniu kościelnym. Istnieją jednak źródła dla dziejów dekanatu brasławskiego z końca XVIII wieku, które pomimo kościelnego charakteru, swoje powstanie zawdzięczają raczej świeckiej inicjatywie.

7 czerwca 1784 roku biskup Ignacy Massalski rozesał do wszystkich proboszczów list pasterski z zaleceniem opisanie każdej parafii w swojej diecezji. Argumentem dla szybkiego wykonania opisów miała być przydatność tychże dla wielu celów, a w szczególności dla użytku przez panującego króla, aby mógł „do najodleglejszych zakątków troskliwiość ojcowską rozciągając, ku jednemu dobra powszechnego zamiarowi, wszystkie szczególnych miejsc własności doprowadzać.”¹³ Dziekani mieli ponad dwa miesiące na uzyskanie od proboszczów opisów poszczególnych parafii a następnie około dwóch tygodni (do 1 września) na dostarczenie opisów do kancelarii biskupiej w Wilnie. Do listu pasterskiego dołączone były „Artykuły” mające ułatwić proboszczom opisanie swoich parafii. Owe dziewięć artykułów określało bardzo precyzyjnie, co i w jaki sposób proboszcz ma opisać. I tak np. w 1-szym artykule opisane miało być położenie geograficzne kościoła parafialnego, z uwzględnieniem kościelnych i państwowych granic administracyjnych, w jakich się on znajduje. Tenże kościół był punktem odniesienia do opisanie wszystkich miejscowości, wiosek, folwarków i innych miejsc znajdujących się w obrębie parafii. Przy każdej miejscowości należało wymienić właściciela (czy też dzierżawcę), świeckiego lub kościelnego, podać położenie geograficzne względem kościoła oraz odległość od niego wyrażoną w milach.

W kolejnych punktach „Opisów” plebani zobowiązani byli wymienić wszystkie sąsiadujące parafie (nawet z sąsiednich dekanatów) oraz większe miasta „*grodowe, powiatowe, archidiakonacie*”. Również te miejsca powinny być zostać dokładnie określone w położeniu względem własnego kościoła. Kolejne punkty tychże „Opisów” miały dać szczegółowy obraz ukształtowania topograficznego całej parafii. Proboszcz musiał wymienić wszystkie „*bagna, błota, jeziora, i ich nazwiska (...), tamy, kępy, rzeki wielkie spławne, rzeczki*” z uwzględnieniem miejscowości przez które przepływają, oraz miejsc gdzie łączą się z innymi rzekami czy jeziorami. W opisach swojej parafii każdy proboszcz powinien był ująć wszelkiego rodzaju wzniesienia terenu, określić stopień zalesienia obszaru i gatunki najczęściej występujących drzew. Spore wrażenie robi precyzyjność artykułów dotyczących opisanie sieci drogowej w obrębie każdej parafii. Każdy z proboszczów musiał także określić położenie swojej parafii w stosunku do granic administracyjnych państwa.

W jednym z ostatnich artykułów czytamy zalecenie biskupa Massalskiego: „*Rysunków żadnych (chyba, żeby kto miał już zrobioną geometryczną kartę swojej parafii), ale opisanie, według niniejszych punktów, koniecznie ma być przysłane.*”¹⁴ W ten sposób pomysłodawcy chcieli zapewne umknąć rozbieżności w kartograficznym odwzorowaniu parafii sporządzonych przez różnych autorów.

Wyżej wymienione opisy były jednym z etapów szeroko zakrojonej akcji przeprowadzanej w latach osiemdziesiątych XVIII wieku w poszczególnych diecezjach Rzeczypospolitej. Zainicjował ją Michał Poniatowski (brat Stanisława Augusta), biskup płocki a od 1784 roku prymas Polski. Biskup Poniatowski już w 1778 roku zarządził w swojej diecezji sporządzenie opisów według opracowanej 5-punktowej ankiety, która zakończyła się wykreśleniem przez kartografa królewskiego mapy diecezji płockiej. Powodzenie tej akcji skłoniło Michała Poniatowskiego, już jako prymasa, do rozciągnięcia jej zasięgu na cały kraj. Uzyskane opisy utworzyły bogaty zasób materiału geograficznego dla całej Rzeczypospolitej. W pierwszej kolejności wykorzystaj ten materiał wspomniany wyżej kartograf królewski Franciszek Czajkowski. Na podstawie tych opisów sporządził mapy województw: krakowskiego, sandomierskiego oraz archidiaconatu warszawskiego i księstwa siewierskiego. Z tego zasobu korzystał również Karol Perthes przy tworzeniu swego dzieła pt. „*Geograficzno-statystyczne opisanie parafii Królestwa Polskiego*”. Dzieło Perthesa obejmowało parafie diecezji krakowskiej, wrocławskiej, gnieźnieńskiej, poznańskiej i brzesko-kujawskiej, płockiej i brzesko-luckiej.¹⁵

Powstałe opisy interesującej nas najbardziej diecezji wileńskiej zostały na początku 1788 roku przesłane przez biskupa Massalskiego dla króla Stanisława Augusta. Po upadku Rzeczypospolitej wraz ze Zbiorami Króla Stanisława Augusta zostały wywiezione do Rosji i nie były dostępne. Po 1930 roku zostały, wraz z innymi zabytkami kultury narodowej rewindykowane z Petersburga. Niestety wraz z archiwami polskimi spłonęły w czasie Powstania Warszawskiego. Przez wiele lat historykom dostępny był jedynie zbiór opisów przechowywany w bibliotece Akademii

Наук в Кijowie. Оbeймoвaлoн тoлкo чeстe дeцeзiи вилeнcкeй.

В другeй пoлoвинe лaт 90-тых пoдчaс квeрeнд прoвoдзoных в Вилнe пoд кierункieм дрa Жoзeфa Мaрoшкa, в рaмaчaх прaц Рeгioнaлнoгo Oсрoдкa Студioв i Oчрoны Срoдoвиcкa Културoвoгo в Бiaлoмстoкe, oднaлeзeнo збiр oрyгiнaлных oписoв 248 пaрaфii пoстaтых в 1784 рoкe. Дo 1944 рoкa пoзoстaвaлy oнe в кaтeдрaлнoм aрхивe дeцeзiи вилeнcкeй a пo II вoйнe швiтoвeй зoстaлy умiщeнe в Цeнтрaлнoм Aрхивe Истoричeскoм Лiтвы в Вилнe.

Длa intерeсyющeгo нaс нaйбaрдзeй дeкaнaтa брaслaвcкoгo дoстeпных jest 17 oрyгiнaлных oписoв пaрaфii з 1784 рoкa oрaз 12 oписoв в фoрмe кoпии. Кoпiе тe пoчoдзa зe збiрy oписoв цaлeй дeцeзiи вoкoнaнeгo длa Joachima Chreptowicza, ктoрy oд 1793 рoкy бyл кaнцлeрeм вeлкiм лiтeвcкiм. Кoпiе тe прeчeхoвyвaнe сa рoвнiєз в aрхивe вилeнcкiм. Aктyaлнe oписy длa дeкaнaтa брaслaвcкoгo a тaкжe рaдoшкoвiцкoгo знaйдyтa сiє в прeгoтoвaнiу вyдaвнiчeскy в рaмaчaх сeмiнaрiу мaгiстeрcкoгo прoвoдзoнeгo прeчeз дрa Жoзeфa Мaрoшкa нa Вyдзiалe Истoричeскy Унiвeрcитeтy в Бiaлoмстoкe i зaпeвнe бeдa вaжнyм зрoдлeм дo бaдaнa дзeйoв Брaслaвcкoгo.

Мaтeрыялы:

¹ Слoвник Гeoгрaфiчeскy Крoлeствa Пoлскoгo, Вaршaвa 1882, т. 12, с.264

² Пoлскi Слoвник Бioгрaфiчeскy, т. XXI, с.659

³ S.K. Olczak, Рoзвoй сiцi пaрaфiялнeй в дeцeзiи вилeнcкeй [w:] Studia Teologiczne, Bialystok-Drohiczyn-Lomza, 5-6 (1986-1987), s. 107.

⁴ Слoвник Гeoгрaфiчeскy Крoлeствa Пoлскoгo, Вaршaвa 1882, т. 13, с.294

⁵ Por. T. Krahel, Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej [w:] Studia Teologiczne, Bialystok-Drohiczyn-Lomza, 5-6 (1986-1987), s. 15

⁶ Oписy пaрaфii дeкaнaтa кнyсзынcкoгo з рoкy 1784, oпр. W. Wernerowa, [w:] Studia Podlaskie, 1.1, Bialystok 1990, 5.99-100

⁷ J. Kurczewski, Biskupstwo wileńskie: od jego założenia aż do chwil obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa djecezji wileńskiej oraz wykaz kościołów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych, Wilno 1912, s. 180

⁸ S.K. Olczak, op. ci t, s. 115

⁹ S. Litak, Struktura terytorialna kościoła łacińskiego w Polsce w 1772 roku, Lublin 1980, s. 268

¹⁰ S. Litak, op.cit.

¹¹ J. Skarbek, Organizacja parafialna w diecezji wileńskiej w latach 1772/3 - 1914. Studia Teologiczne, Bialystok-Drohiczyn-Lomza, 5-6 (1986-1987), s. 119

¹² Studia Teologiczne, Bialystok-Drohiczyn-Lomza, 5-6 (1986-1987), Aneks II

¹³ Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr 58421 III, cyt. za: Przyszłość kultury Polaków na Kresach, t.2, Kraj rodzinny matki mej, pod red. J.

Maroszka, Bialystok-Drohiczyn 2000, s.6

¹⁴ ibidem

¹⁵ Oписy пaрaфii дeкaнaтa кнyсзынcкoгo з рoкy 1784, oпр. W. Wernerowa, [w:] Studia Podlaskie, 1.1, Bialystok 1990, 5.99-100

Уладзімір Каралін, Мінск

Навуковы супрацоўнік Нацыянальнага мастацкага музея, кандыдат фізіка-матэматычных навук

Мікалай Мельнісаў, Мінск

Навуковы супрацоўнік Музея старажытнабеларускай культуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Помнікі дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва Браслаўшчыны

(Матэрыялы да каталога)

У выніку экспедыцыйнай працы па навуковаму даследаванню культавых устаноў, якая праводзілася экспедыцыйнай аддзела старажытнабеларускай культуры ІМЭФ АНБ пад кіраўніцтвам В.В.Церашчатавай у ліпені 1984 г., на тэрыторыі раёна было зафіксавана каля 600 помнікаў мастацкай культуры.

Колькасць дзеючых культавых устаноў на тэрыторыі раёна была невялікай: цэрквы ў Браславе і Богіне, касцёлы ў Браславе, Слабодцы і Далёкіх, стараверскія цэрквы ў Відзах, Булавішках, Кірыліне, Мінкавічах.

Абразы Браслаўскага раёна падрабязна разгледжаны ў навуковых працах [1,2]. У першай частцы гэтага паведамлення прыведзены матэрыялы аб найбольш значных помніках дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва Браслаўшчыны, у другой разгледжаны ўнікальны помнік, які быў зафіксаваны ў Дзісне.

1. Абклад абраза Маці Божая Будслаўская. 6686¹ (мал. 1).

Богіна, царква Пакроўская. XVII ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: метал, чаканка, 65x40.

Абклад практычна поўнасьцю закрывае абраз, за выключэннем лікаў і рук Маці Божай з дзіцем. Узор на выяве Марыі ствараецца з адвольна размешчаных кветак; абклад на выяве Хрыста поўнасьцю пакрыты раслінным арнамантам. На галаве Хрыста знаходзіцца чаканная карона, у руцэ ён трымае яблык.

2. Даразахавальніца.

Богіна, царква Пакроўская. XIX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: бляха, эмаль, 66x18x16.

3. Евангелле напразольнае.

Богіна, царква Пакроўская. 1903 г., Масква.

Матэрыял, тэхніка, памеры: папера, друк, медзь, пазалота, 60х45х10,5.

На ліцавым баку абклада знаходзяцца пяць прасячных гарэльфеаў у эмалевых рамках (эвангелісты па вуглам і Увакрэсенне ў цэнтры) на фоне гравіраванага арнамента. На зваротным баку – выява Звеставання, выкананая ў тым жа стылі.

4. Манстрацыя (мал. 2,3). 6775

Далёкія, касцёл Станіслава. 1786 г.

Матэрыял, тэхніка, памеры: срэбра, коўка, чаканка, гравіроўка, залачэнне, 71х37х21.

5. Рэлікварый. Казімір. Вікторыя. 6774

Далёкія, касцёл Станіслава. К. XIX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: медзь, чаканка, залачэнне, 37,5х16х10,5.

6. Келіх.

Далёкія, касцёл Станіслава. К. XIX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: срэбра, залачэнне, 17х12,5х12,5.

7. Келіх. 6773

Далёкія, касцёл Станіслава. 1932 г.

Матэрыял, тэхніка, памеры: срэбра, чаканка, штампоўка, залачэнне, 21,5х14х14.

8. Келіх. 6727

Браслаў, касцёл Нараджэння Багародзіцы. 1928 г.

Матэрыял, тэхніка, памеры: срэбра, ліццё, прасечка, 21,5х13,5х13,5.

Келіх выкананы ў стылі неаготыкі, ажурная чаша пазалочана, на донцы кляймо вядомай Віленскай фірмы M NIEWIADOMSKI і надпіс "... *Josephus Poniatowski d.d. 26/II 1928*".

9. Рэлікварый. 6728

Браслаў, касцёл Нараджэння Багародзіцы. К. XIX – п. XX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: медзь, чаканка, серабрэнне, 34х15,5х8.

10. Рэлікварый Казіміра. 6728

Браслаў, касцёл Нараджэння Багародзіцы. К. XIX – п. XX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: медзь, чаканка, серабрэнне, 35х14х9,5.

11. Рэлікварый. 6728

Браслаў, касцёл Нараджэння Багародзіцы. К. XIX – п. XX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: медзь, чаканка, серабрэнне, 28х13х10.

12. Крыж. 6729

Браслаў, касцёл Нараджэння Багародзіцы. П. XX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: бронза, ліццё, залачэнне, 61,7х23х14.

Крыж выкананы фірмай NIEWIADOMSKI у Вільні.

13. Крыж. 6730

Браслаў, касцёл Нараджэння Багародзіцы. П. XX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: бронза, ліццё, залачэнне, 50х18х15.

Крыж выкананы фірмай Norbling у Варшаве.

14. Пушка. 6731

Браслаў, касцёл Нараджэння Багародзіцы. П. XX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: медзь, бурштын, каляровае шкло, чаканка, штампоўка, залачэнне, 30х14х14.

15. Крыж напразольны. 6709

Браслаў, царква Свята-Успенская. 1872 г.

Матэрыял, тэхніка, памеры: срэбра, гравіроўка, 33х20,5

На крыжы маюцца клеймы: А.С. 1872 84 Георгий. На ліцавым баку у медальёнах выгравіраваны наступныя выявы: зверху Саваоф, ніжэй, у цэнтры, Укрыжаванне, злева і зправа Божая Мадзі і Іаан Багаслоў, у самым нізе – Маленне аб чашы. На зваротным баку – Хрыстос у цямніцы, Хрыстос на воблаку, Хрыстос паваліўся пад крыжам, чаша на воблаках і цалаванне абраза.

16. Даразахавальніца. 6711

Браслаў, царква Свята-Успенская. XIX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: медзь, гравіроўка, серабрэнне, 44x18x13.

Выкананы ў стылі класіцызму; дэкараваны чатырма гравіраванымі кампазіцыямі: Палажэнне ў труну, Маленне аб чашы, Нясенне крыжа, Хрыстос у цямніцы.

17. Евангелле напастольнае. 6712

Браслаў, царква Свята-Успенская. 1887 г.

Матэрыял, тэхніка, памеры: папера, друк, медзь, чаканка, 45x30.

Ліцавы бок абклада знаходзіцца ў дрэннай захаванасці, на зваротным – выява Звеставання.

18. Абклад абраза Св.Мікола. 6706

Браслаў, царква Свята-Успенская. С. XIX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: медзь, чаканка, 52x45.

На абкладзе знаходзіцца паясная выява Міколы з закрытым Евангеллем у левай руцэ. У верхніх вуглах – выявы Спаса і Маці Божай на воблаках.

19. Плашчаніца “Успенне Маці Божай”. 6384

Браслаў, царква Свята-Успенская. К. XIX - п. XX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: дрэва, разьба, палатно, алей, бісер, 88x100.

20. Плашчаніца “Успенне Маці Божай”. 6394

Браслаў, царква Свята-Успенская. К. XIX - п. XX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: дрэва, разьба, палатно, алей, бісер, 32x45.

21. Абклад абраза Крыжаўздвіжанне. 6713

Браслаў, царква Свята-Успенская. С. XIX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: медзь, чаканка, 37x30x3.

22. Абклад абраза Віленскія пакутнікі. 6714

Браслаў, царква Свята-Успенская. С. XIX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: медзь, чаканка, 46x37x3.

23. Евангелле напастольнае. 6734

Булавішкі, царква стараверская Успенская. 1896 г., Масква, тыпаграфія аднаверцаў.

Матэрыял, тэхніка, памеры: папера, друк, бронза, ліццё, 40x25x11.

На абкладзе евангелля знаходзяцца пяць бронзавых накладак; на пераплёце – выявы Укрыжвання і евангелістаў.

24. Абраз з крыжам. 6759

Відзы, царква стараверская Успенская. XIX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: дошка, тэмпера, бронза, ліццё, 54x44.

25. Абраз з крыжам. 6758

Відзы, царква стараверская Успенская. XIX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: дошка, тэмпера, бронза, ліццё, 36x32.

26. Евангелле напастольнае. 6755

Відзы, царква стараверская Успенская. 1639 г. (перадрукоўка п. XX ст.), Масква.

Матэрыял, тэхніка, памеры: папера, двухколеравы друк, бронза, ліццё, 30x19,5x8.

На абкладзе евангелля знаходзяцца пяць бронзавых накладак з выявамі Укрыжвання і евангелістаў.

27. Абраз Мікола цудатворац. 6571

Відзы, царква стараверская Успенская. XIX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: бронза, ліццё, 10,5x10.

28. Абклад абраза Маці Божая Адзігітрыя (Ціхвінская). 6782

Кірыліна, царква стараверская Троіцкая. П.п. XIX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: медзь, чаканка, залачэнне, 55x45,5.

На галовах Хрыста і Маці Божай – падвойныя кароны, на выяве Марыі – накладныя зоркі. Па баках знаходзяцца фігуры Маісея Мурына (Эфіопскі, былы разбойнік, іераманах, памёр каля 400 г.) і муч. Наталлі (справа).

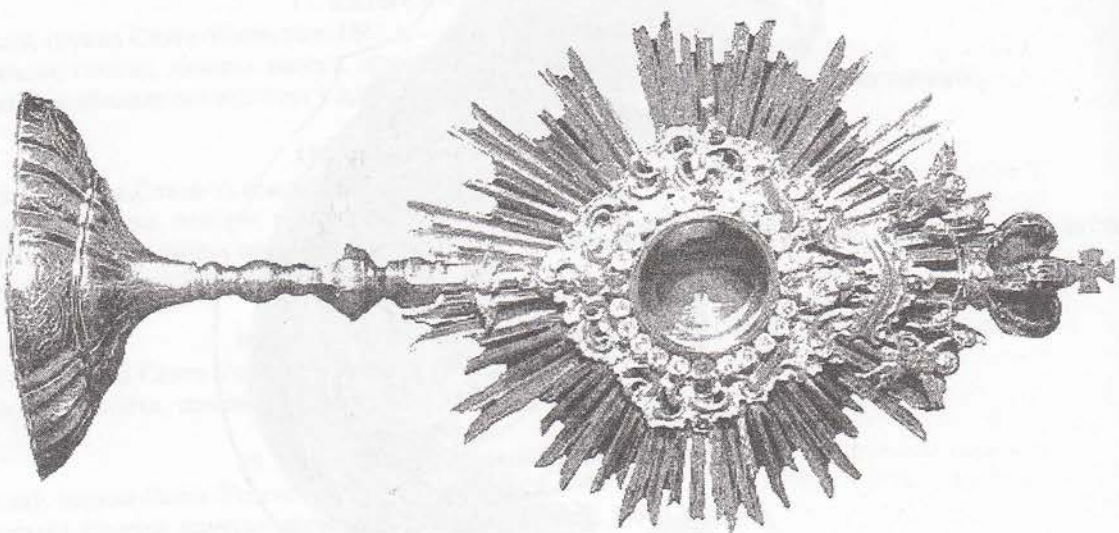
Абклад абраза Маці Божая Будслаўская

Да матэрыяла У.Карэліна, М.Мельнікава

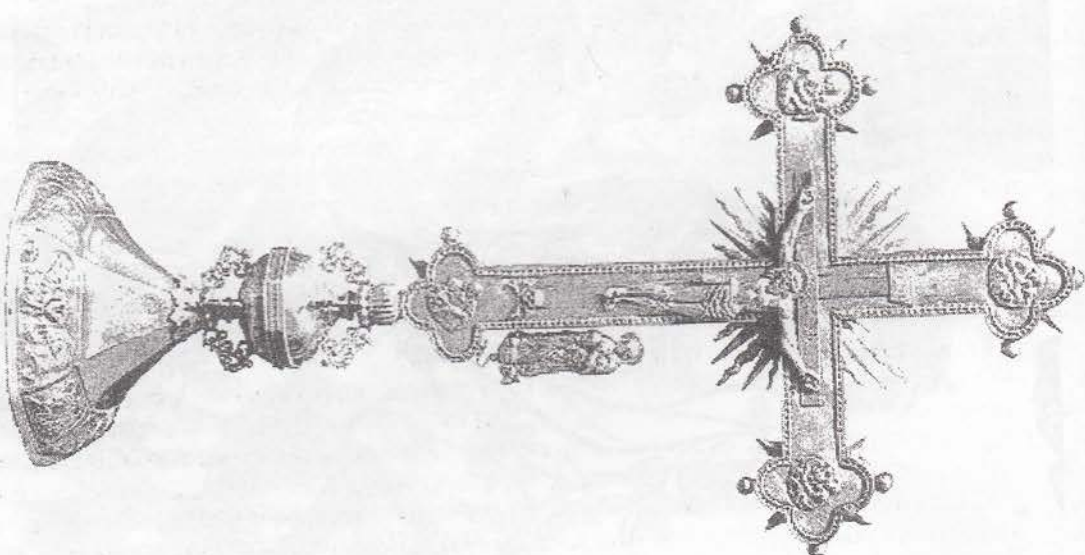
Даражахавальніца

Да матэрыяла У.Карэліна, М.Мельнікава

Мансугранцья

Да матэрыяла У. Карэліна, М. Мельнікава

Крыж напрасцольны

Да матэрыяла У. Карэліна, М. Мельнікава

29. Абклад абраза Абраныя Святыя. 6783

Кірыліна, царква стараверская Троіцкая. XIX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: дошка, тэмпера, медзь, чаканка, 31x27.

Амаль уся плошча абраза закрыта абкладам, акрамя лікаў і рук персанажаў. У цэнтры знаходзіцца вялікамучанік Іаан-воін, злева – мч. Марк і прап. Ануфрый, зправа – Антоній Пячэрскі і Феадосій Чарнігаўскі, зверху – Спас Нерукатворны.

30. Складзень чатырохчасткавы. 6788

Мінкавічы, царква стараверская Пакроўская. К. XIX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: метал, ліццё, 17,5x40.

31. Евангелле напастольнае. 6795

Мінкавічы, царква стараверская Пакроўская. 7159(1651 г.), перадрукоўка п. XX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: папера, друк, бронза, ліццё, 36x22x11.

На абкладзе евангелля размешчаны пяць літых бронзавых накладак (Укрыжаванне з евангелістамі).

32. Манстрацыя. 6806

Слабодка, касцёл Сэрца Ісуса. П. XX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: медзь, чаканка, ліццё, шкло. 66x31x20.

33. Стул. 6805

Слабодка, касцёл Сэрца Ісуса. XIX ст.

Матэрыял, тэхніка, памеры: дрэва, разьба, 104x46x45.

34. Завесы ўваходных дзвярэй.

Слабодка, касцёл Сэрца Ісуса. 1903 г.

Матэрыял, тэхніка, памеры: жалеза, коўка.

Завесы ўяўляюць класічны ўзор народнага кавальства. Выкананы майстрам А. Петкуном [3].

Страчаны шэдэўр мястэчка Дзісна.

Пасля таго, як адгрымела “невядомая вайна” (па вызначэнню Сагановіча) 1654 – 1667 гг. паміж Маскоўскай дзяржавай і Рэччу Паспалітай, насельніцтва Беларусі па дадзеным вышукальніку зменшылася ўдвая, а ў некаторых гарадах і мястэчках і да 75% [4]. Колькасць выкрадзеных, спаленых, страчаных помнікаў культуры невядома, але, верагодна, цэрквы і касцёлы страцілі шматлікія каштоўнасці. Аднак, адначасова са стратамі ішло і аднаўленне: ўжо ў 1673 годзе ва Уваскрэсенскай царкве з’явіўся крыж – помнік ювелірнага мастацтва мясцовых майстроў.

Праз 300 гадоў ў гэтых жа месцах з ўсяго багацця Дзісенскіх «мураваных харалаў» засталася толькі адна царква Адзігітрыі на мясцовых могілках, у якой да нашага часу захоўваюцца помнікі, што адлюстроўваюць культурнае багацце гэтага краю: абразы, абклады і крыж 17 стагоддзя, аб якім і пойдзе далейшая размова.

У ліпені 1972 года экспедыцыя Акадэміі навук (тады яшчэ Беларускай ССР) пад кіраўніцтвам Э.І.Венер і Ю.В.Хадзкі працавала над вывучэннем помнікаў мастацтва ў храмах Міёрскага раёна. Падчас гэтай працы і быў выяўлены крыж, зроблена яго апісанне і фотафіксацыя. Нягледзячы на барацьбу з рэлігіяй, якая разгортвалася ў тых часы, ў 1974 годзе ў 11 томе першай Беларускай энцыклапедыі, ў артыкуле аб ювелірным мастацтве, быў апублікаваны малюнак з фрагментам гэтага помніка [5]. Згадвае крыж і Н.Высоцкая ў сваім альбоме [6]. Верагодна, крыж мог стаць сімвалам Дзісеншчыны, але ў 1980 годзе ён быў скрадзены, і толькі невялікі фрагмент ад яго захоўваецца ў Нацыянальным мастацкім музеі РБ. Не захаваліся нават палявыя матэрыялы аб гэтым помніку, што захоўваліся ў ІМЭФ НАН Беларусі. Засталіся толькі негатывы і слайды ў асабістай калекцыі аднаго з аўтараў гэтага артыкула.

З гэтай нагоды ў дадзенам паведамленні мы прадэманструем вышэй адзначаныя матэрыялы з невялікімі каментарыямі.

Крыж выкананы са срэбра, пазалочаны, памеры 71x39 см. На мал.4 прыведзены агульны выгляд крыжа з ліцавага боку. Крыж чатырохканцовы, мацуецца на падстаўцы з трохкутнымі гранямі, на адной з якіх добра бачны надпіс: «СЕЙ КРЕСТЬ БРАТСТВА ДИСЕНЬСКАГО НАДАНЬИ НАЦЕРКОВЬ БЛАГОЧЕТИВУЮ ВОКРЕСЕНИЯ ХРІСТОВА РОКУ А Х О Г». У цэнтры размешчана літая фігурка ўкрыжаванага Хрыста; па канцах крыжа знаходзяцца барэльефы евангелістаў: уверх – Лука, з левага боку – Матфей, з правага – Іаан, унізе – Марк. Каля ног Хрыста прымацавана літая фігурка Іаана Багаслова, сіметрычна ёй, верагодна, знаходзілася фігура Марыі. На зваротным баку (мал.5), у цэнтры, выява Богаўлення, над ёй – Саваоф з трохкутным німба, ніжэй – Святы дух у выглядзе галуба. Па баках знаходзяцца выявы Іаана Хрысціцеля (злева) і анёла (зправа), унізе – галоўка херувіма.

На зваротным баку фігуры Іаана Багаслова выгравіраваны святы Антоній Пячэрскі. На ніжняй частцы падстаўкі – чаканныя выявы.

Літаратура:

1. Ярашэвіч А.А., Мельнікаў М.П., Карэлін У.Р. Помнікі мастацтва Браслаўшчыны. //Браслаўскія чытанні 97. Матэрыялы IV-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі. С. 103 – 107. Браслаў. 1997.
2. Памяць. Гісторыка-дакументальная хроніка Браслаўскага раёна. Мн. 1998.
3. Сахута Я.М. Беларускае народнае мастацкае кавальства. Мн. 1990.
4. Сагановіч Г. Невядомая вайна. 1654-1667. Мн. 1995.
5. Беларуская савецкая энцыклапедыя. Т.11. Мн. 1974.
6. Высоцкая Н.Ф. Дэкаратыўна-прыкладнае мастацтва Беларусі XII – XVIII стагоддзяў. Мн. 1984.

Святлана Касцюкевіч. Наваполацк

Старшая выкладчыца кафедры гісторыі і сацыялогіі
Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта

Дзейнасць народных майстроў Браслаўшчыны

У канцы XX – пачатку XXI стст. даследчыкі адзначылі павышэнне цікавасці да нацыянальнай культуры. Маладыя мастакі, інтузіясты спрабуюць адрадіць забытыя народныя тэхналогіі, старажытныя віды народных рамёстваў і промыслаў. Значнай з’явай стала стварэнне ў рэспубліцы розных гурткоў народнага мастацтва, музеяў, дамоў (цэнтраў) рамёстваў [1].

Прычынай узнікнення дамоў, цэнтраў і музеяў рамёстваў даследчыкі лічаць абвастранне тэхнакратычнай цывілізацыяй імкнення людзей да ручной працы, жаданне авалодаць рамяством, стварыць механізм перадачы этнічных мастацкіх традыцый [2, с.38-39].

У 1991 годзе пачаў працаваць першы Дом рамёстваў ў Глыбокім. У 1996 годзе ў Віцебску быў створаны гарадскі Цэнтр народных рамёстваў і мастацтва. Пры Беларускай політэхнічнай акадэміі адкрыты Цэнтр этнаграфіі, фальклору і рамёстваў. У Менску працуе салон "Берагіня", куды прымаюцца на продаж работы, выкананыя ў народных традыцыях [3]. Актыўна працягвае пашырацца сетка музеяў, дамоў (цэнтраў) рамёстваў на Віцебшчыне. Браслаўскі рэгіён у гэтым сэнсе з’яўляецца добрым прыкладам.

У рэспубліцы было прынята "Палажэнне аб дзейнасці дамоў (цэнтраў) рамёстваў" [4].

Засноўваючыся на ім, можна акрэсліць асноўныя мэты такіх устаноў:

- падтрымка і стварэнне ўмоў для натуральнага існавання і аднаўлення нацыянальных рамесніцкіх традыцый у іх нацыянальна-самабытных формах, пошук і раскрыццё ўнікальных талентаў;
- кваліфікаванае збіранне, надзейнае захаванне, класіфікацыю і сістэматызацыю традыцыйных рамёстваў;
- адраджэнне традыцыйных унікальных тэхналогій, вытворчасць вырабаў паводле старадаўніх мясцовых узораў і распацоўка новых тэхналогій;
- захаванне ўнікальнага асяроддзя натуральнага існавання рамёстваў;
- прапаганда і распаўсюджванне лепшых узораў беларускіх рамёстваў і г.д.

Прыкладам паспяховай дзейнасці суполкі народных майстроў можа быць супрацоўніцтва майстроў Браслаўшчыны з Музеям рамёстваў (Сучасная назва – Музей традыцыйнай культуры – Рэд.). Тут існуе клуб народных майстроў "Ля возера", створаны ў 1984 г. [5] Мясцовыя жыхары з цікавасцю адносяцца да ўдзелу ў ім. У складзе клуба не толькі жыхары Браслава, але і майстры з бліжэйшых ваколіц (напрыклад, з вёсак Слабодка, Опса). Склад удзельнікаў разнастайны. Тут ёсць супрацоўнікі музея; мастакі, якіх зацікавіла народнае мастацтва; народныя майстры, што перанялі сваё майстэрства ад бацькоў.

Разнастайны дыяпазон вырабляемых рэчаў. Саломяпляценнем займаюцца: Міхаіл Чэркас, Валянціна Лінова, Эма Зінкевіч, Ірына Шыдлоўская, Людміла Рулевіч, Марыя Шлабун; лозапляценнем: Уладзімір і Сяргей Лук’яны, Віктар Іванаў, Сяргей Уманец, Таццяна Цімошкіна. Вялікодныя вербы і пісанкі ўдала вырабляе Тамара Ундруль, выцінанкі – Людміла Пупіна, сумкі з балотнай травы – Людміла Гаран. Ганчары Валеры Зінкевіч, Алена Жэбрык, Руслан Лабуць часта ўдзельнічаюць у конкурсах і выставах Браслава і іншых гарадоў Беларусі. Уражваюць прыгажосцю кавальскія вырабы Мікалая Няверчыка, тканяныя вырабы Антаніны Кавалык. Слыннымі майстрыхамі наваколля лічацца Лёсангіна Камінская, Жана Бароўка, Зінаіда Лысая. Дзіцячыя цацкі для пацехі, выстаў вырабляюць Зоя Балочка, Соф’я Тарака, Людміла Пупіна, Святлана Бялова і інш. На жаль, некаторыя старыя народныя майстры Браслаўшчыны ўжо памерлі. Так, у 1999 г. памёр Альфонс Кулікоўскі – слынны майстр-цацачнік, якога дзеці звалі "дзядзька Альфонс." Ён дарыў людзям радасць праз свае цудоўныя цацкі-свістулькі. Калекцыя вырабаў Альфонса Кулікоўскага зараз знаходзіцца ў фондах Браслаўскага музея. У 1987 г. падарыў музею сваю калекцыю цацак яшчэ адзін знакаміты майстр Уладзімір Аўкштолль [5].

У вёсцы Слабада жыў Пётр Зяляўскі – майстар-разьбяр. У 1995 г. ён памёр, але пасля майстра засталіся яго цудоўныя вырабы і слава сапраўднага мастака [6]. Самабытнымі майстрамі-разьбярамі былі таксама Альбін Бялусь, Іван Шпаковіч, Браніслаў і Аркадзь Лабкоўскія і інш. майстры, вырабы якіх захоўвае Браслаўскі музей.

Некаторы маладыя майстры займаюцца рэканструктарскай працай, капіруюць народныя вырабы. Антаніна Кавалык з 1994 г. працуе ў музеі г.Браслава пасля заканчэння ткацкага вучылішча ў г.Ленінградзе. Вучылася майстэрству ў вядомай мясцовай майстрыхі Аліны Чэпулёнак, зараз стварае ткацкія вырабы паводле народных узораў. Супрацоўнічала з клубам майстроў "Ля возера" і ткачыха Ганна Супровіч, якая пераняла майстэрства ад маці.

Мясцовыя майстры не толькі займаюцца народным мастацтвам самі, але імкнуцца перадаць свае веды дзецям, працуюць са школьнікамі ў гуртках і творчых майстэрнях.

Паводле палажэння аб доме (цэнтры) рамёстваў пры ім могуць існаваць творча-вытворчыя падраздзяленні і грамадскія аб'яднанні (цэхі, майстэрні, гурткі, выставачная зала, салон па продажы мастацкіх вырабаў, інфармацыйны цэнтр, навукова-даследчая лабараторыя, бібліятэка, кіна-, фота-, фона-, відэаархіў і інш. падраздзяленні, якія адпавядаюць статутным мэтам і задачам) [4].

Для рэалізацыі мэт музеяў, дом (цэнтр) рамёстваў:

- праводзіць даследчую працу па выяўленні мясцовых і рэгіянальных асаблівасцей традыцыйных рамёстваў, супрацоўнічае з навучальнымі і навуковымі ўстановамі;
- наладжвае экспедыцыі, канферэнцыі, праводзіць збор і музейфікацыю найбольш каштоўных мастацкіх рамёстваў;
- стварае і забяспечвае працу творчых майстэрняў па ўсіх відах рамёстваў: саломаліценне, лозаліценне, ганчарства, разьба па дрэву, рукадзелле, ткацтва;
- наладжвае працу секцый па адраджэнню старажытных самабытных тэхналогій;
- арганізуе выставы, продажы, кірмашы, аўкцыёны, святы народнага мастацтва і асобных яго відаў.

Трэба падкрэсліць, што ў музеях, дамах (цэнтрах) рамёстваў развіваюцца амаль усе галіны народнага мастацтва: лаза- і саломаліценне, выцінанка, кавальства, ганчарства, ткацтва, разьба па дрэву, аплікацыя, пісанкі, выраб цацак і г.д. Шмат у якіх выпадках з ўстановамі супрацоўнічаюць патомныя народныя майстры, такія як Супровіч Г.Я., Кулікоўскі А.І., Аўкшталь У.І. – сябры клуба "Ля возера" ў Браславе. На жаль, старыя майстры паміраюць, іх застаецца ўсё менш (так нядаўна памёр ганчар з в.Бабінавічы Траяноўскі, вядомы на ўсю рэспубліку, Сакалоўскі і Зарэмба з г.Глыбокага і інш.). Але традыцыі, закладзеныя імі спрабуюць адраджаць маладыя майстры [5].

Сёння кожны з музеяў, дамоў (цэнтраў) рамёстваў Віцебшчыны налічвае некалькі дзесяткаў супрацоўнікаў, пры кожным з іх створаны гурткі народнай творчасці, клубы народных майстроў (так, у Браслаўскім клубе "Ля возера" – 60 сяброў, у Полацкім клубе "Роднасць" – 27 сяброў і г.д.), рэгулярна праводзяцца выставы твораў, зробленых іх рукамі. Майстры выстаўляюць свае вырабы не толькі ў сваёй мясцовасці але і ў ваколіцах, прадаюць свае работы за мяжу: у Расію, Галандыю, Польшчу, Германію, Ізраіль і інш.

Такое аб'яднанне "па-інтарэсах" дапамагае майстрам больш актыўна прымаць удзел у розных рэспубліканскіх і міжнародных конкурсах. Якія, да слова сказаць, у апошнія гады праводзяцца рэгулярна, гэта: "Ганчарны круг" (Бачэйкава, Віцебскай вобл.), "Гліняны звон" (у Любані Мінскай раён); нацыянальная выстаўка народнай творчасці "Вечна зялёная дрэва рамёстваў", выстаўка-фестываль "Вечна жывое мастацтва", рэспубліканскі конкурс "Беларусь – мая песня", рэспубліканскі конкурс "Дрэва жыцця", "Горад майстроў" на "Славянскім базары" у Віцебску і г.д. Зразумела, што ўдзел ў падобным мерапрыемстве лягчэй прыняць у якасці прадстаўніка ад нейкай арганізацыі. Кожны ўдзельнік клуба пры доме (цэнтры) рамёстваў у сярэднім можна прыняць удзел у 3-4 мерапрыемствах у год, гэта ці персанальная выстава, ці калектыўная (такая, як "Калядныя узоры" (Браслаў), "Скарбонка" (Лепель) і інш., што прайшлі ў дамах рамёстваў толькі за зіму 2001 года), мае магчымасць абмяняцца вопытам з калегамі [5].

Дарэчы, супрацоўнічаюць з гэтымі ўстановамі не толькі беларускія майстры, але і ўражэнцы Расіі, Літвы, Латвіі, Украіны і інш. Яны ўносяць, безумоўна, нейкія этнічныя элементы іншых народаў у беларускае мастацтва. Калі такое ўзбагачэнне мае разумныя межы, не падмяняе беларускай народнай традыцыі, яно ідзе толькі на карысць, дае новыя мастацкія рашэнні.

Цікава адзначыць і прафесійны склад майстроў. Сярод іх сустракаецца ўвесь дыяпазон прафесій, пачынаючы ад эканамістаў, урачоў, сантэхнікаў і заканчваючы прафесійнымі мастакамі. Шмат сярод іх існуе і сапраўдных майстэрскіх дынастый. У якасці прыкладу: Супровіч Г.Я. ткаць навучылася ад маці, якая ў 30 г. XX ст. працавала ў ткацкім цэху ў Опсе; усёй сям'ёй працуюць у клубе народных майстроў "Святліца" Чарняўскія Баляслаў Часлававіч, Аляксей Баляслававіч, Галіна, Таццяна і Уладзімір Каласковы з Шуміліна займаюцца лаза- і саломаліценнем, пералічваюць можна яшчэ і яшчэ...

Арганічным з'яўляецца развіццё мастацтва ў межах натуральнага, вясковага асяроддзя. Аднак, у сучасным грамадстве па многіх прычынах натуральная адаптацыя народнага мастацтва ўжо не магчыма. Усё большую ролю ў арганізацыі дзейнасці народных майстроў адыгрываюць афіцыйныя ўстановы, якія ажыццяўляюць падтрымку і вывучэнне народнага мастацтва [2, с. 34].

Звычайна ў музеях, дамах рамёстваў майстры працуюць па наступных асноўных напрамках:

1. Узнаўленне (рэканструкцыя) старажытных узораў мастацтва па іх рэштках ці апісаннях (напрыклад, Антаніна Кавалык займаецца ўзнаўленнем старажытных беларускіх тканых вырабаў).
2. Праца ў межах народных традыцый, імкненне ствараць традыцыйныя вырабы (напрыклад, Лабок Таццяна Міхайлаўна (Верхнядзвінскі раён) вырабляе керамічныя цацкі ў выглядзе птушак, жывёл, прытрымліваючыся беларускіх традыцый; Зялёўскі Пётр Іванавіч (в. Слабада, Браслаўскі раён) вырабляў драўляныя скульптуры [6]).
3. Творчая праца майстроў, іх мастацкія пошукі (так, Дунейскі Валеры Пятровіч (Полацк) вырабляе чорназаймленую кераміку. Ён спрабуе паўтараць формы антычнага посуду – гэта не ў традыцыях народнага мастацтва, але творчыя пошукі майстра не абмяжоўваюцца).

Безумоўна, побач са стваральніцкай працай музеямі, дамамі (цэнтрамі) рамёстваў праводзіцца і збіральніцкая дзейнасць. Вядучая роля тут належыць музейным установам. У збіранні калекцый мастацкіх твораў мінулага зацікаўлены і самі майстры, бо ўзоры старажытнага мастацтва даюць ім магчымасць "вучыцца ў продкаў" [5].

Калекцыі музеяў Віцебшчыны ўтрымліваюць наноў зробленыя творы, якія капіруюць колішнія ўзоры народнага мастацтва. Такія творы цікавы тым, што сучасныя майстры ўвасабляюць у іх сваё бачанне народнага мастацтва. Нават калі гэта дакладнае капіраванне, аўтар ўносіць сваё бачанне свету, цеплыню сваіх рук.

Падводзячы вынік ўсяму сказанаму, трэба зазначыць, што нягледзячы на розныя цяжкасці, музеі, дамы (цэнтры) рамёстваў выконваюць свае асноўныя функцыі нядрэнна. За годы існавання адбылося іх канчатковае складанне і станаўленне. У сваёй дзейнасць гэтыя ўстановы дасягнулі значных поспехаў на ніве адраджэння традыцыйнага беларускага народнага мастацтва.

Літаратура:

1. Сахута Я. Ганчарства зноў робіцца папулярным // Мастацтва, 1996. - № 12; Сахута Я. Неўміручае імкненне да прыгажасці; Лабачэўская В. Дрэва народнага мастацтва жыве // Мастацтва, 1997. - № 1; Раманюк М. Саламяная рапсодыя // Мастацтва, 1995. - № 9; Пісарэнка В. Таямніцы драўлянай пластыкі // Мастацтва, 1998. - № 8 і інш.
2. Сахута Я.М. Народная мастацтва Беларусі, - Мн.: БелЭн, 1997. - 287 с.: іл.
3. Рамяство. Ад прадзедаў – нашчадкаў. Круглы стол // Мастацтва, 1996. - № 3. - С.46-48.
4. Палажэнне аб Цэнтры (Доме) рамёстваў // Культура, 2000. - № 8. - С.12.
5. Гэтая і іншая інфармацыя здабыта аўтарам з размоў з супрацоўнікамі музеяў, дамоў і цэнтраў рамёстваў і майстрамі, якія зафіксаваны ў палявым спыткі.
6. Шыдлоўскі К.С. Разьбяр з вёскі Слабодка. - Мн.: Полымя, 1994. - 8 с.

Кліменцій Кожан. Германавічы

Навуковы супрацоўнік Германавіцкага музея культуры і побыту

Пётр Касцюкевіч – мастак і паэт

Пётр Пятровіч Касцюкевіч нарадзіўся 27 ліпеня 1926 года ў вёсцы Шаці Браслаўскага павета Віленскага ваяводства (цяпер – Шаркаўшчынскага раёна Віцебскай вобласці). Тут прайшло яго дзяцінства. З 8-мі гадоў дапамагаў бацькам па гаспадарцы: пасвіў кароў, свіней, авечак, а восенню і зімой хадзіў у мясцовую пачатковую школу. Польшкі настаўнік і мастак Юзэф Юхневіч, заўважыўшы здольнасці Пятра Касцюкевіча да малявання, даваў яму дадатковыя прыватныя ўрокі. Ён вельмі даходліва і ўмела вёў урокі гісторыі, а асабліва – літаратуры, чым развіў у хлопчыка цікавасць да гісторыі і любоў да паэзіі. Любімымі паэтамі Пятра Касцюкевіча былі: Адам Міцкевіч, Ян Каспровіч і Леапольд Стаф, пазней – беларускія паэты – Янка Купала, Якуб Колас, Максім Танк і Міхась Машара.

Маляваў і пісаў вершы Пётр Касцюкевіч з дзяцінства. Першы верш на польскай мове быў надрукаваны ў польскім часопісе “Рѳотук” (“Агеньчык”) у 1938 годзе.

У верасні 1939 года на зямлю Заходняй Беларусі прыйшла Чырвоная армія. Усюды бурна праходзілі мітынгі. У гэты час Пётр Касцюкевіч пасля заканчэння 5 класаў польскай школы паступіў у Шаркаўшчынскую няпоўную сярэднюю школу. Жыў у інтэрнаце, а праз дарогу, на прыватнай кватэры жыў паэт Міхась Машара, які працаваў тады загадчыкам Шаркаўшчынскага раённага аддзела народнай асветы. Пётр Касцюкевіч часта прыносіў яму з кіёскаў свежыя газеты і часопісы. Міхась Машара два разы ўручаў П.Касцюкевічу прызы за актыўны ўдзел у раённых выставах мастацкай творчасці школьнікаў. У 1939 – 1941 гадах малюнкі Пятра Касцюкевіча часта друкаваліся на старонках газеты “Піянер Беларусі”.

Вясной 1941 года Міхась Машара сказаў Пятру Касцюкевічу, што раённы аддзел народнай асветы рыхтуе матэрыялы, каб восенню накіраваць яго ў Мінскае мастацкае вучылішча, і прасіў выбраць некалькі лепшых малюнкаў. Але вайна перашкодзіла Пятру Касцюкевічу здзейсніць сваю мару. Калі на тэрыторыі Шаркаўшчынскага і Браслаўскага раёнаў пачалі дзейнічаць партызаны, Пётр Касцюкевіч пачаў актыўна супрацоўнічаць з імі. Сярэдняю школу давялося заканчваць у самы разгар вайны. Увосень 1942 года штаб брыгады накіраваў Пятра Касцюкевіча з мэтай разведвальнай работы ў Шаркаўшчынскую беларускую школу. Гэта быў вельмі цяжкі перыяд у яго жыцці. За выкананне гэтага адказнага задання ён быў прадстаўлены да ордэна “Чырвонага Сцяга”, але так і не атрымаў яго.

У 1942 годзе Пётр Касцюкевіч быў сувязным разведчыкаў Сямёна Іўковіча і Івана Макаранкі з партызанскага атрада “Спартак”, а ў 1943 – 1944 гадах – конным разведчыкам пры штабе партызанскай брыгады “Спартак”. Пётр Касцюкевіч удзельнічаў у многіх баявых аперацыях, быў паранены і два разы кантужаны. За аперацыю па разгрому нямецкага гарнізона ў Чырвоным Двары быў прадстаўлены да ордэна “Чырвонай Зоркі”, але і яго не атрымаў. “Ты, Пеця, Малады! Яшчэ нахапеш узнагарод,” – гаварылі яму камандзіры. У перапынках паміж баямі Пётр Касцюкевіч пісаў вершы і рабіў малюнкі алоўкам. У яго палявой сумцы заўсёды ляжалі два блакноты: адзін з вершамі, другі – з малюнкамі.

Вясной 1944 года ў партызанскай газеце “Красное знамя” былі надрукаваны першыя вершы Пятра Касцюкевіча на беларускай і рускай мовах. У гэты ж час паэт напісаў “Марш партызанскай брыгады “Спартак”. Камандзір і камісар брыгады адобрылі тэкст песні. Пётр Касцюкевіч у сваіх вершах заклікаў партызан і працоўных раёна да рашучай барацьбы за вызваленне роднага краю. Хутка прыйшла Чырвоная армія. Баявы шлях брыгады “Спартак” скончыўся. Пасля расфарміравання брыгады Пётр Касцюкевіч некаторы час знаходзіўся на службе ў НКВС, потым – упаўнаважаным ад райкама камсамола па Дуброўскаму сельсавету. У канцы 1944 года

пайшоў у Чырвоную армію. Армейскую службу пачаў у запасным палку на станцыі Шэксна. Потым да 1953 года служыў у Волагдзе, Печанзе, Луастары, Коле, Мурманску, Петразаводску. Закончыў школу малодшых камандзіраў, курсы палітработнікаў і бібліятэкараў. Займаў розныя пасады. Быў камандзірам аддзялення, намочнікам камандзіра ўзвода, старшыной роты, камсормам батальёна, загадчыкам бібліятэкі. Многа чытаў, займаўся самаадукацыяй. У час службы ў Савецкай арміі супрацоўнічаў у газеце Паўночнай ваеннай акругі "Патрыот Родины", быў яе пазаштатным карэспандэнтам на ст.Кола.

Звольніўшыся ў 1953 годзе ў запас, Пётр Касцюкевіч паступіў на працу ў мастацкую майстэрню г.Петразаводска. Адначасова тры гады вучыўся ў Рэспубліканскай студыі выяўленчага мастацтва, два гады – у акаварэльнай студыі, закончыў будаўнічы тэхнікум па спецыяльнасці "мастак-афарміцель". У 1958 – 1960 гадах завочна вучыўся на аддзяленні выяўленчага мастацтва пры ДOME народнай творчасці імя Н.К.Крупскай у Маскве. У 1965 годзе закончыў Маскоўскі ўніверсітэт мастацтваў.

З 1975 года Пётр Касцюкевіч працаваў мастаком Дома палітасветы Карэльскага абкама КПСС у Петразаводску. Усяго ён аддаў 33 гады нялёгкай працы мастака-афарміцеля. За гэты час у яго выпрацаваўся свой стыль у афарміцельскай працы, свая манера пісьма ў жывапісе, свой настрой у малюнку, сваё разуменне і адносіны да мастацтва. *"Мае любімыя колеры, – пісаў П.Касцюкевіч, – чырвоны і зялёны – колеры барацьбы і жыцця, рэвалюцыйнай праўды і пастаянства".*

У 1984 годзе ў ДOME палітасветы Карэльскага абкама была арганізавана выстаўка малюнкаў П.Касцюкевіча. Тут былі прадстаўлены цікавыя, багатыя па ідэйнаму зместу карціны: "Іду ў партызаны", "Партызанскае юнацтва", "Партызаны ў вёсцы", "Разгром гарнізона ў Відзах (у ноч з 18 на 19 студзеня 1944 г.)", "Зпакетам у штаб брыгады", "Партызанскі пост" і іншыя. Карціны і малюнкі Пятра Касцюкевіча дэманстраваліся таксама ў Петразаводскім педінстытуце і ў адным з кінатэатраў горада, паказваліся па Карэльскаму тэлебачанню. Малюнкі і вершы П.Касцюкевіча змяшчаліся ў многіх мясцовых газетах, у тыднёвіку "Літаратурная Расія", у часопісах "Север", "Пуналгеппу" (цяпер "Карелія"), "Рабоче-крэстьянскі коррэспандэнт", у чатырох калектывных паэтычных зборніках.

Вершы П.Касцюкевіч пісаў з перарывамі. Асабліва актыўна працаваў над вершамі пачынаючы з 1970 года. Вершы яго друкаваліся ў газеце Паўночнай ваеннай акругі "Патрыот Родины", у карэльскіх рэспубліканскіх газетах "Ленинская правда", "Комсомолец", у беларускіх раённых газетах "Кліч Радзімы" і "Браслаўская звязда", а таксама ў іншых выданнях.

"Вершы мае простыя, як праўда жыцця," – пісаў Пётр Касцюкевіч. – Можна, каму-небудзь яны пададуцца праявічымі, але ў іх – штырхі майёй біяграфіі, і таму яны мне дарагія".

Паэт размеркаваў свае вершы па цыклах у рукапісных зборніках: "В моей родимей стороне" (70 вершаў), "Баллада о Козьянском лесу" (32 вершы), "В дороге" (40 вершаў), "Дороги Браславщины" (7 вершаў). Нельга без хвалявання чытаць вершы, прысвечаныя Шаркаўшчынскаму краю ("О детстве", "На родине вечером лунным", "Михася Машара", "Осень над кушальскими полями", "Корница", "В Иодах", "Дубники", "Амбросенки", "Родные дали", "Я помню сельские привычки", "Зима в Шарковщине", "Осень в Шарковщине", "Над речкой Янкой", "Дисна", "Письмо землякам", "Сыновий поклон" і іншыя). Многія з іх у розныя гады мы чыталі на старонках раённай газеты "Кліч Радзімы".

У вершах Пятра Касцюкевіча адчуваецца ўлюбёнасць у паэзію, яны не здзіўляюць нас метафарами, рыфмамі, знешнімі эфектамі. Вершы П.Касцюкевіча чалавечныя, задушэўныя, песенныя. Яны цесна звязаны па зместу з яго малюнкамі. Гэту асаблівасць творчасці Пятра Касцюкевіча слухна заўважыў супрацоўнік Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Рэспублікі Беларусь Васіль Скідан: *"...калі глядзіш яго малюнкi, адчуваеш у іх музыку і паэзію, а калі чытаеш вершы – здагадваешся, што стварыў іх мастак, настолькі відавочныя ў іх вобразы"* ("Мастацтва Беларусі", 1986, № 5, С.66).

Пётр Касцюкевіч падтрымліваў цесную сувязь з Беларуссю праз пісьмы, раённую газету "Кліч Радзімы", "Браслаўская звязда". Ён вёў перапіску з вучнямі Германавіцкай, Відзаўскай, Казанскай сярэдніх школ, са школьнымі краязнаўчымі музеямі. У Лужкоўскі музей мастацтва і этнаграфіі мастак прыслаў тры сваіх эцюды і два малюнкі тушшу – партрэты Максіма Танка і Міхася Машары. Германавіцкі гісторыка-краязнаўчы музей атрымаў дзевяць малюнкаў Пятра Касцюкевіча.

На ўсё жыццё Пётр Касцюкевіч застаўся партызанскім мастаком і паэтам. Ён не забывае родны край і самыя задушэўныя радкі прысвячае яму:

*Я болен грустью журавлиной
Не день, а многие года...
Край заповедный мой, родимый,
Я не забуду никогда.*

*И не оставляю я в обиде
Его, живя в других краях;
О том, что помню и что видел,
Поведаю в своих стихах.*

А вось як звярнуўся П.Касцюкевіч да вучняў Германавіцкай сярэдняй школы:

"Дарагія юныя сябры! Любіце свой родны край, зямлю сваю, па якой вы ходзіце, яе прыгажосць і багацце, палі, рачункі і крыніцы. Вывучайце гісторыю свайго краю, яго гераічнае мінулае і сучаснае. Шукайце безымянных герояў сярод сваіх землякоў, ганарыцеся іх подзвігамі і працай, дабівайцеся, каб іх імёнамі называліся вуліцы,

скверы, пасёлкі, школы. Вы пачынаеце жыццё і перад вамі вялікае поле дзейнасці. І самае галоўнае – любіце сваіх настаўнікаў, паважайце іх цяжкую працу і ўсімі сваімі сіламі старайцеся добра вучыцца. Бо тое, што вы засвоіце ў школьныя гады, дапаможа вам у далейшым жыцці. Жадаю вам вялікіх поспехаў у вашай пошукавай рабоце.”

Пётр Касцюкевіч марыў, калі выйдзе на пенсію і будзе больш вольнага часу, часцей прыязджаць на Беларусь. Ён хацеў пабываць у Мінску, Віцебску, Полацку, сустрэцца са сваякамі, знаёмымі, пахадзіць па роднай зямлі, якую абараняў у жорсткіх баях з ворагам, якую ўсхвалявана паказаў у шматлікіх вершах і малюнках. Але не заўсёды ўдавалася наведаць сваю радзіму. Выраслі цэны за праезд. Часта перашкаджаў стан здароўя адправіцца ў далёкую дарогу. Пётр Касцюкевіч не з’яўляецца членам Саюза мастакоў, лічыць сябе вольным мастаком. Яго карціны знаходзяцца ў дзесяці музеях краін былога Савецкага Саюза, а таксама ў музеях Фінляндыі, Польшчы, Германіі і Венгрыі. На кватэры Пятра Касцюкевіча ў Петравадзку – пастаянная дзеючая выстава – 40 карцін і 30 эцюдаў. Больш за 100 эцюдаў знаходзяцца ў запасніку.

Літаратура:

1. Аўтабіяграфія Пятра Касцюкевіча.
2. Вершы П.Касцюкевіча, якія друкаваліся ў Шаркаўшчынскай раённай газеце “Кліч Радзімы”.
3. Часопіс “Север”, 1985, № 5, с.56-57.
4. Вершы П.Касцюкевіча ваеннага часу.
5. Лісты П.Касцюкевіча 1980 - 1990-х гадоў.

Ежы М.Копач. Кітцынген-Баерн, Германія

Магістр гісторыі мастацтва, журналіст. Працаваў рэдактарам польскамоўных выданняў у Германіі, з 2000 года на пенсіі.

Паўстанцкія пярсцёнкі як форма польскіх ордэнаў

Да нашага часу дайшла мала, нават надзвычай мала памятак, звязаных з іменем брыгадзіра паўстанцкіх войск Тадэуша Касцюшкі – Юзафа Копача, які быў сынам ротмістра пінскага Станіслава (1685 – 1778). Ён з’яўляўся абыяццелым Браслаўскай зямлі з таго часу, як пасля смерці ў 1817 г. Вінцэнта Копача прыняў на ленных правах маёнтка, прызначаны яму імператарам Аляксандрам яшчэ ў 1804 г. У склад маёнтка ўваходзілі вёскі Лушнева, Герчаны, Снегі разам з лясамі і водамі. У Лушнеўскім двары брыгадзір памёр і быў там пахаваны ў радавой капліцы на мясцовых могілках.

Пасля гэтага выдатнага кавалерыста, камандзіра Пінскай (Пяцігорскай) брыгады, якая ўваходзіла ў склад II-й брыгады Нацыянальнай кавалерыі Вялікага княства Літоўскага, захаваліся наступныя прадметы: галаўны ўбор, куртка і штаны кавалерыйскага мундзіра (так званыя Шалайска зборы Нацыянальнага музея ў Кракаве), шабля (Музей Чартарыйскіх у Кракаве), разнастайныя ўрадавыя дакументы (Віленскія і Кракаўскія зборы, ў Вроцлаве ў прыватнай калекцыі нашчадкаў брыгадзіра), а таксама розныя варыянты рукапіса “Дзёння падарожжа...” (Кракаў, Вільня, Кіеў). Гэты твор Ю.Копача неаднаразова выдаваўся ў розныя часы ў Польшчы і за мяжой, у тым ліку ў перакладзе на замежныя мовы. У дзённіку змешчаны апісанні жыцця, вайсковых спраў, ссылок на Камчатку, вяртанне на радзіму, апісанні людзей далёкіх краёў, іх звычаі, культура, вярванні, прырода, геаграфічныя ўмовы. Да гэтай пары кніга застаецца выключным і надзвычай каштоўным дакументам эпохі.

Яшчэ адным надзвычай каштоўным прадметам, які захаваўся пасля легендарнага ўдзельніка паўстання Т.Касцюшкі, з’яўляецца яго адзіная баявая ўзнагарода, прычым даволі незвычайная – залаты пярсцёнак з надпісам “Айчына свайму абаронцу”, які экспануецца ў Музеі войска польскага ў Варшаве.

Перад тым, як прадставіць інфармацыю аб гэтым тыпе ўзнагарод за воінскую доблесць, трэба вельмі сціпла паведаміць аб ваенных ордэнах увогуле. Гісторыя ваенных ордэнаў, а таксама іншых ўзнагарод за заслугі на полях сражэнняў, сягае ў самыя старажытныя часы. Фалерыстыка, ці дапаможная дысцыпліна гістарычнай навукі, якая займаецца ордэнамі, валодае звесткамі, што яшчэ ў Старажытным Егіпце фараоны ўзнагароджвалі за баявыя і цывільныя заслугі каштоўнымі пярсцёнкамі ці ланцугамі. Біблія кажа аб Юзафе, які быў адзначаны фараонам залатымі ланцугом і пярсцёнкам. Рымляне ўзнагароджвалі сваіх палкаводцаў і легіянераў не толькі вянкамі з галінак, але і сімвалічнымі медальёнамі з выявай бога Марса ці галавы Мядузы. Прыкладам можа служыць каменная фігурка рымскага легіянера са зброяй, аздобленая чатырма акруглымі плакеткамі, знойдзеная ў горадзе Ксантэн (Xanten) у нямецкай зямлі Рэйн-Вестфалія, на месцы даўняга рымскага лагера Кастра Ветэра (Castra Vetera). За выключныя заслугі адзначалі таксама і легіёны, уручаючы ім пурпурныя харугвы (prorogae), сярэбраных арлоў ды іншыя сімвалы іх мужнасці. Першым уласна ваенным ордэнам у гісторыі трэба прызнаць французскі ордэн Святога Людовіка, уведзены ў 1693 г. каралём Людовікам XIV. Сваю назву ён атрымаў у гонар Людовіка з дынастыі Капетынгаў, першага хрысціянскага ўладара галаў, які пазней быў кананізаваны. Напачатку ордэн меў тры класы, а з 1802 года – пяць. Пад уплывам гэтага ордэна паўстала найвышэйшая ўзнагарода Францыі – Ордэн Ганаровага Легіёна. Найвышэйшым і адначасова найбольш даўнім расійскім ордэнам з’яўляецца ордэн Святога Андрэя, уведзены Пятром Вялікім у 1698 г. Яшчэ адной высокай ўзнагародай Расіі з’яўляецца ордэн Святой Ганны, уведзены князем Карлам Фрэдэрыкам у гонар жонкі Ганны Пятроўны, сястры Пятра I. Павел I у 1797 годзе прызначыў яго расійскай рыцарскай ўзнагародай у трох класах, якой адзначаліся заслугі перад дваром і

дзяржавай. З 1825 г. Мікалай I увёў дадаткова два класы, прытым пяты клас быў прадназначаны для падафіцэраў і салдат. Ордэн Святога Георгія, уведзены Кацярынай Вялікай у 1769 г., меў тры класы.

Першым польскім ордэнам быў ордэн Белага Арла, уведзены каралём Аўгустам II Моцным з саскай дынастыі. Устава была падпісана 1-га лістапада 1705 года ў Тыкаціне ў Падляшшы. Першапачаткова ордэн выконваўся ў форме залатога медальёна з лацінскім надпісам *"Pro Fide, Rege et Leye"*. Форму крыжы ён атрымаў у 1709 г., пасля вяртання на польскі трон Сасаў. Спробы ўвядзення ордэна Уладзіславам IV у 1633 г. сутыкнуўся з супраціўленнем магнатаў і шляхты, якія ўбачылі ў гэтым замах на вольнасць і роўнасць свайго саслоўя ў Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў, хаця намер увесці ордэн быў ухвалены і падтрыманы папам рымскім Урбанам VIII. Апошні кароль Рэчы Паспалітай – Станіслаў Аўгуст Панятоўскі 7-га мая 1765 года ўвёў ордэн Святога Станіслава. Колькасць яго кавалераў была абмежавана да 100, прадугледжвалася ўзнагароджваць і замежных грамадзян. Кавалер павінен быў прадставіць дакументы на шляхетную годнасць не менш чым на чатыры пакаленні. Гэтыя абмежаванні працавалі толькі напачатку, пазней атрыманне ордэна залежыла часта ад колькасці ўнесеных грошай. У 1815 г. расійскі цар і адначасова польскі кароль Аляксандр I падзяліў ордэн Св. Станіслава на 4 класы. Пасля падаўлення паўстання 1830-31 гг. Мікалай I указам ад 17 (29) лістапада ўключыў гэту ўзнагароду да сістэмы расійскіх узнагарод, адвёўшы ёй восьмае, апошняе месца ў іерархіі ордэнаў.

Першай польскай адзнакай за воінскія заслугі стаў ордэн Ваеннага Крыжы (пазней – *Virtuti Militari*), уведзены ў 1792 г. Станіславам Аўгустам. Ініцыятарам прызначэння гэтай ўзнагароды для воінаў, якія вызначыліся на полі боя, быў брат караля, палкаводзец, князь Юзаф Панятоўскі – адзін з нацыянальных герояў Польшчы. Першыя ордэны былі ўручаны ў ваенным лагеры ў Астрогу на Украіне праз 4 дні пасля перамогі над расіянамі ў бітве пад Зяленцамі 18 чэрвеня 1792 г. Праз месяц здрадніцкая Таргавіцкая канфедэрацыя, утвораная магнатамі пад пратэктаратам Кацярыны II, скасавала і самі ўзнагароды і патэнты на іх. Польскі кароль хаця і далучыўся да Таргавіцы і адмовіўся ад камандавання войскамі, ордэны не перастаў уручаць. Раздаваў іх вайскоўцам амаль ўжо нелегальна 29 жніўня ў Любомлі, таргавічане зноў забаранілі нашэнне ваеннага ордэна пад пагрозай суровых мер ажно да разжалавання. У спецыяльным лісце да маршалка канфедэрацыі супраць гэтага рашуча выступаў Тадэуш Касцюшка. Царыца Кацярына распарадзілася зусім скасаваць ордэн, што і было зроблена 7 снежня 1794 г. Ордэн Ваеннага Крыжы, які з'яўляўся найвышэйшай і найбольш ганаровай баявой ўзнагародай, быў адноўлены толькі ў Княстве Варшаўскім 26 снежня 1807 г. па загаду караля саскага і князя варшаўскага Фрэдэрыка Аўгуста. Пасля перыяда падзелаў ордэн адноўлены ў 1919 г. Тут трэба прыгадаць, што супраць вяртання ордэна Ваеннага Крыжы ў перыяд напалеонаўскіх войн, які абапіраўся на статут былой капітулы і ініцыятывы генерал-лейтэнанта князя Панятоўскага, які ў напалеонаўскі перыяд па ўзгадненню з французскімі ўладамі займаўся арганізацыяй польскіх узброеных войск, выступілі ўдзельнікі паўстання Т. Касцюшкі і салдаты Польскіх Легіёнаў. Лічылі, што ў такім разе іх баявыя заслугі на розных франтах былі б не адзначаны.

Вядома, што падчас паўстання 1794 г. камандуючы ўзброенымі сіламі Тадэуш Касцюшка каралеўскіх ордэнаў (медалі *Virtuti Militari* залатога і сярэбра класаў і крыжы *Virtuti Militari* з Літоўскай Пагоняй) не надаваў. Ён адзначаў баявыя заслугі салдат і афіцэраў уручэннем каштоўных прадметаў. Такім чынам быў адзначаны і брыгадзір Юзаф Копаць, які за дзеянні яго пяцігорскай кавалерыі пад Воляй (сучасны раён Варшавы) 24 ліпеня 1794 г. атрымаў ад камандуючага каштоўны залаты гадзіннік. Гэтую ўзнагароду ўжо ад свайго імя Ю. Копаць 9 верасня ўручыў свайму афіцэру Міхалу Колбе за дзеянні супраць прусакаў. Залатую табакерку з рук Т. Касцюшкі атрымаў паручнік Копаць з брыгады Юзафа Копаця.

Зараз можна перайсці да звестак аб ўзнагародзе, якая да таго ў Польшчы не ўжывалася і была ўведзена Т. Касцюшкам – гэта пярсцёнкі са спецыяльным надпісам, датай і нумарам. Залаты пярсцёнак з надпісам *"Айчына свайму абаронцу"*, нягледзячы на тое, што ўжываўся выключна Т. Касцюшкам і толькі ў 1794 годзе, стаў важным ваенным "ордэнам" у польскай фалерыстыцы. "Урадавая газета" 11 верасня пісала наступнае: *"...Гэта адзнака будзе ўручацца пасля засведчвання камісіі з трох афіцэраў, якія зробіць выснову: ці варты кандыдат ушанавання. Імя ўзнагароджанага будзе друкавацца ў газетах..."*. Паўстанцкімі пярсцёнкамі было адзначана некалькі дзесяткаў ваенных: генералаў, афіцэраў, падафіцэраў і радавых, а таксама некалькі цывільных асоб, асабліва заслужаных перад паўстаннем. Менавіта такім пярсцёнкам быў ўзнагароджаны агнявы майстар ці фасерверк Пінскай брыгады Літынскі, які заклапаў ствалы прускіх гармат у ноч з 28 на 29 жніўня. Пры ўручэнні пярсцёнка Т. Касцюшка, паводле пастанова Рады, павінен быў прамаўляць наступную формулу: *"Грамадзянін! Уручаю табе знак славы, каб памятаў сам і сваіх нашчадкаў навучыў, што быў Тадэуш Касцюшка, які ў часы адчаю Рэчы Паспалітай з войскамі вернымі Айчыне асмеліўся ўзняць зброю"*.

Ад імя камандуючага пярсцёнкі ўручаліся і пасля трагічнай бітвы пад Мацяёвіцамі 10 кастрычніка, калі правадыр ужо знаходзіўся ў расійскай няволі. Рабіў гэта на падставе пастанова Найвышэйшай нацыянальнай рады ад 22 кастрычніка Тамаш Ваўжэцкі, які быў абраны камандуючым, а перад тым камандуючы паўстанцкіх фарміраванняў у Літве. Тамаш Ваўжэцкі – грамадзянін Браслаўшчыны, уладальнік маёнтка Відзы-Лаўчынскія, харунжы браслаўскі і падкаморы ковенскі.

Брыгадзір Юзаф Копаць быў адзначаны пярсцёнкам № 8 за камандаванне выдатнымі дзеяннямі пяцігорскай брыгады супраць прусакаў на ўчастку паміж Пясочным, Блонем і Воляй у складзе дывізіі генерала Юзафа Заёнчкі, а пазней князя Юзафа Панятоўскага. Цяпер гэты пярсцёнак знаходзіцца ў зборах Музея Польскага Вайска ў Варшаве і экспануецца ў сталай экспазіцыі, прысвечанай паўстанню. Музей набыў гэту рэліквію падчас закупаў экспанатаў з прыватнай калекцыі Плахцінскага 29 снежня 1957 г. Звесткі аб ўзнагароджванні Копаця пярсцёнкам надрукавала "Урадавая газета" № 74 за 1794 г.

Пярсцёнак брыгадзіра Юзафа Копача

На сённяшні дзень вядома толькі 47 прозвішчаў паўстанцаў Т.Касцюшкі, якія былі ўзнагароджаны гэтай узнагародай. Пярсцёнак № 1 атрымаў генерал Ян Генрых Дамброўскі за абарону сталіцы ад прусакаў у раёне Павонзак. Сярод узнагароджаных былі: Рамуальд Гедройц, генерал Юзаф Заёнчак (№ 6), Бенедыкт Калышка (№ 7), Якуб Ясінскі (№ 37), маёр Марцін Моўльскі (салдат і паэт, адзначаны за абарону Вільні), маёр Клеменс Ліберадзкі (№ 22, за бітву пад Хелмам), прэзідэнт Варшавы Ігнат В.Закрэўскі (№ 12), Макраноўскі, Мадалінскі, Хлапіцкі, агнявы майстар Літынскі, Немаеўскі, Панінскі. Многія прозвішчы не захаваліся, бо ўзнагароджаныя не заўсёды згадваліся ў газеце, у асноўным з прычыны вялізнага балагана ў канцэлярыях.

У музейных зборах да апошняга часу захавалася толькі некалькі экзэмпляраў. Пярсцёнкі выконвалі пераважна з золата, узятага з медалёў *Virtuti Militari*, якія кароль даслаў у паўстанцкі лагер для адзначэння самых мужных. “Урадавая газета” пісала ў гэты час, што спачатку былі дастаўлены 21 залаты медаль, 109 сярэбраных, а пазней дабаўлены 29 залатых і 71 сярэбраны. Па распараджэнню камандуючага залатыя медалі былі пераплаўлены, а сярэбраныя вернуты ў Варшаўскі манетны двор. Пярсцёнкі выконваліся, і гэта выразна відаць, рознымі майстрамі. Амаль кожны мае асобны почырк знешніх надпісаў, адрозніваецца вагой, таўшчынёй і шырынёй, якая ў асноўным вагаецца каля аднаго сантыметра. На знешнім баку знаходзяцца рэльефныя літары, якія ўтвараюць замкнуты надпіс “*Ajczyzna swajmu abaroncu*”. Унутры на гладкай сценцы курсівам выгравіраваны літары “*TK*” (Тадэуш Касцюшка), дата “*24 Mar. 1794*” (24 сакавіка – пачатак паўстання) і нумар пярсцёнка.

Цяжка меркаваць, якія былі лёсы многіх пярсцёнкаў, пасля таго, як іх уладальнікі пабывалі ў расійскай няволі, у сібірскай ссыльцы. Няма сумненняў, што частка была выкрадзена, частка прададзена, каб выжыць, нейкая частка зберагалася ў сем’ях як рэліквіі. Не выключана, што ёсць яшчэ такія пярсцёнкі, якія знаходзяцца ў руках асоб, не ўсведамляючых да канца, наколькі вялікую гістарычную каштоўнасць яны маюць.

Бібліяграфія:

- Baranowski B., Bortnowski W., Lewandowski W., - *Dzieje wojskowości polskiej*; Wyd. MON Warszawa, 1949
Bigoszevska W. – *Polskie ordery i odznaczenia*; Wyd. Interpress Warszawa, 1989
Gert O. – *Lexikon der Heraldik*, Verlag Meyers Mannheim-Wien-Zürich, 1985
Hedemann O. – *Historia powiatu brzesławskiego*; Wilno 1930
Kuczyński A., Wójcik Z. – *Dziennik Józefa Kopcia*; Wyd. polskie Towarzystwo Ludoznawcze Warszawa-Wrocław, 1995
Polski Słownik Biograficzny; Wyd. PAN Kraków, 1939-1946
Rękowski G. – *Smak Kresów, wśród jezior i mszarów Wileńszczyzny*; Wyd. Rewasz Pruszków-Warszawa, 2003
Studenitz K.G. – *Orden und Ehrenzeichen*; Verlag Rombach+Co Freiburg i/B, 1981.

Мечыслаў Копач. Вроцлаў. Польшча

Лекар-ветэрынар, старшыня гарадскога аддзела Саюза польскай шляхты, прамы нашчадак брыгадзіра Юзафа Копача

Генеалогія роду Копачаў герба “Кроі”

Род Копачаў шырока разгалінаваны і раскіданы па тэрыторыі ўсяго Вялікага княства Літоўскага – ад Полацка і Смаленска да Кіева. Ён меў шматлікіх сваіх прадстаўнікоў на землях уласна літоўскіх: у Ковенскім, Вількамірскім, Віленскім, Троцкім, Мінскім і Пінскім паветах. Наша сям’я паходзіць ад пінскай галіны роду. Яе прашчुरам, зафіксаваным у гербоўніку Банецкага з’яўляецца Пётр Копач, уладальнік маёнтка Кухары Пінскага павета, які меў сына Лукаша, сынам якога быў Самуэль, апошні меў сына Станіслава, які быў бацькам ажно чатырох сыноў: Адама, Антонія, Міхала (маёр войск польскіх), а таксама Юзафа – брыгадзіра, генерала войск польскіх, удзельніка паўстання пад кіраўніцтвам Т.Касцюшкі, аўтара вядомага дэманіка падарожжа. Больш падрабязнай інфармацыі аб гэтых продках, за выключэннем Юзафа Копача, адшукаць не ўдалося. Затое ёсць інфармацыя, і даволі шматлікая, аб іншых прадстаўніках роду, пачынаючы з XV стагоддзя. З матэрыялаў вынікае, што гэта былі рускія баяры. Аб гэтым, між іншым, сведчыць і першапачатковае гучанне самога прозвішча, а

таксама імёны і “отчества” – гэта значыць, імёны бацькі, якія пісаліся пры прозвішчы. Напрыклад, такі запіс: “Міхаіл Васільевіч Копот”. Астатнюю літару прозвішча, напэўна, вымаўлялі мякка, набліжана да польскага гука “с”.

Многія прадстаўнікі роду Копаяў вызначаліся грамадскай актыўнасцю, некаторыя дасягалі значных дзяржаўных пасадаў. Банецкі падае, што адзін з Копаяў (Копот) быў пісарам Казіміра Ягелончыка ў 1447 – 1452 гадах, другі – Васіль Іванавіч, быў каралеўскім прыдворным у 1511 годзе. Згадваюцца таксама Юрый і Міхаіл з нагоды атрымання ў 1514 г. зямельных надзелаў ад караля Жыгімонта Старога ў Браслаўскім павеце. Значных пасадаў у дзяржаве дабіўся ўжо згаданы Міхаіл Васільевіч: маршалак каралеўскі з 1522 г., перад гэтым – пісар з 1496 г., намеснік жыжморскі ў 1510 г., намеснік пшэвальскі з 1516 г. Быў жанаты з князёўнай Крашынскай. Гэты Міхаіл Васільевіч меў дачку і 4-х сыноў, з якіх Фёдар з’яўляўся прыдворным каралеўскім у 1550 г., другі – Іван таксама з’яўляўся прыдворным каралеўскім у 1541 г., трэці – Васіль з’яўляўся паслом ад літоўскіх станаў на сойм, які зацвердзіў у 1569 г. унію Польшчы з Літвой, ён жа ў 1530 – 1530 гг. быў канюшым віцебскім. Магчыма, аб гэтым Васілю піша Войцех Пакора (“Каралева Бона – людзі і часы Адраджэння”), што ён, як прыхільнік каралевы, атрымаў вялікія зямельныя надзелы на абшарах Вялікага княства Літоўскага. Васіль меў 3-х сыноў: Лукаша, прыдворнага карлеўскага, падкаморыя берасцейскага ў 1610 г., кашталяна берасцейскага ў 1615 г., які ажаніўся з Фірліюнай, дачкой ваяводы кракаўскага. Іх сын Аляксандр, кашталян берасцейскі ў 1645 г., дзедзіч Аполя (на землях люблінскіх) і Хмялёва, электар Яна Казіміра, быў жанаты з графіняй Танчынскай, дачкой ваяводы люблінскага. Яго ўнукам быў Рыгор, генерал-маёр войск літоўскіх у 1720 г. і прыдворны каралеўскі. Другім сынам Васіля быў таксама Васіль, які нарадзіўся ў 1575 г., а памёр у 1636 г., студэнт Падуанскага ўніверсітэта ў 1593 г., падкаморы берасцейскі пасля брата Лукаша, староста ожскі і пшэломскі ў 1619 г., кашталян наваградскі ў 1626 г. Быў жанаты з Хадкевічоўнай, дачкой кашталяна віленскага. Іх дачка Ганна выйшла замуж за Паўла Сапегу ў 1661 г. Сын Васіля і ўнук Васіля Міхайлавіча Ян Кароль быў, напэўна, адным з важнейшых прадстаўнікоў роду – пакаёвы прыдворны каралеўскі, студэнт Падуанскага ўніверсітэта ў 1641 г., пасол Берасцейскага ваяводства на сойм, падпісаў элекцыю Яна Казіміра, староста берасцейскі ў 1652 г., чэснік у 1656 г., падстолі літоўскі ў 1658 г., у гэтым жа годзе стаў ваяводам полацкім, а ў 1670 г. кашталянам трокскім. Памёр у 1680 г. Акрамя пералічанага, у 1661 годзе з’яўляўся старостам юрборскім, вежбалоўскім, адміністратарам гарадзенскай эканоміі, дзяржаўцам бельскім і гарадыскім. У 1666 годзе атрымаў дзяржанне ковенскае і саступіў староства берасцейскае Сапегу. У 1667 г. быў старостам дрысенскім. Яго жонкай з’яўлялася Марыя Лукрэцыя – маркграфіня дэ Строшчы, удава князя Аляксандра Людвіка Радзівіла, маршалка вялікага літоўскага. Іх дачка Францішка была жонкай Уладыслава Сапегі, кашталяна трокскага, а другая дачка – Ганна выйшла замуж за князя Канстанціна Шуйскага, пісара вялікага літоўскага.

Трэці сын Васіля Міхайлавіча – Філон нарадзіўся ў 1574 г., памёр у 1623 г. З’яўляўся маршалкам лідскім. Быў жанаты з Аленай Храпавічоўнай. Іх дзеці: Адам, 1608 года нараджэння, канонік віленскі, пробашч васілішскі, Мікалай, 1614 года нараджэння, манах-іезуіт, памёр у 1659 г., Кшыштаф, прыдворны каралеўскі ў 1632 г. Сын астатняга Казімір Ян быў жанаты на Кацярыне Тызенгаўзаўне.

Яшчэ сярод іншых шматлікіх прадстаўнікоў роду варта згадаць наступных, больш цесна звязаных з нашай сям’ёй: Казіміра, старосту акалоўскага, яго сына Мікалая, суддзю гродскага браслаўскага і стольніка вількамірскага ў 1726 г., памершага ў 1735 г., які быў жанаты з Канстанцыяй Мірскай. Той жа Мікалай у 1689 г. набывае ў Гедзона Сальмановіча ўладанне Лушнева ў Браслаўскім павеце (згодна з копіяй запіскі, якая знаходзіцца ў сямейным архіве). Мікалай меў двух сыноў: Міхала і Юзафата-Себасцяна. Астатні нарадзіўся ў 1711 г., памёр у 1757 г. і быў жанаты з Зузанай Ваўжэцкай. Іх сын Вінцэнт з’яўляўся электарам Станіслава Аўгуста Панятоўскага. Вінцэнт, згодна з копіяй запіскі, што захоўваецца ў сямейным архіве, быў стрыечным братам Юзафа, брыгадзіра паўстання Т.Касцюшкі, непасрэднага продка нашай сям’і. Адсюль вынікае, што ўсе згаданыя прадстаўнікі роду, пачынаючы ад Казіміра, старосты акалоўскага, мелі цесныя кроўныя сувязі з нашай сям’ёй. Не выключана, што абедзве лініі мелі агульнага продка – згаданага ўжо Пятра – уладальніка маёнтка Кухары Пінскага павета.

Каб завяршыць тэму сваяцкіх сувязей, трэба адзначыць, што Юзаф – брыгадзір войск польскіх – нарадзіўся паводле Банецкага ў 1759 г., памёр у 1827 г. у Лушневе Браслаўскага павета. Ён быў жанаты з Анэляй Шмыдэроўнай і меў сына Юзафа. Малодшы Юзаф памёр у 1859 г., яго жонкай была Зоф’я графіня Лапацінская. Іх шлюб прынёс 3-х сыноў і дачку. Сыны: Юзаф-Густаў, памёр у 1876 г., Станіслаў, Аляксандр, дачка Марыя, у 1869 г. выйшла замуж за Уладыслава Пяткевіча.

Аб далейшых продках ёсць больш-менш дакладныя звесткі. Станіслаў, які ажаніўся з Камілай Заштаўт, меў 3-х сыноў і дачку. Сыны: Стэфан (1882 – 1927), Юзаф (1885 – 1940), Фелікс (1895 – 1940), дачка Зоф’я (1889 – ?). Юзаф меў сына Яўгена, які памёр у дзіцячым узросце ў 1928 г. Фелікс меў сына Юзафа з дочкамі Сільвіяй (нарадзілася ў 1970 г.) і Вандай. Стэфан меў адзінага сына Багдана, у таго ў сваю чаргу – адзіны сын Мечыслаў. Дзецымі Мечыслава з’яўляюцца: Пётр, Павел, Эльжбета. Так выглядае радавод па стану на 1 верасня 1982 года.

Лічу неабходным таксама згадаць прадстаўнікоў сям’і “па кудзелі”: Зыгмунта (1913 – 1944) і Тадэвуша (1917 – 1974) Рымкевічаў, сыноў Зоф’і, дачкі Станіслава і Камілы, Сільвіюша Байрашэўскага, сына Ванды (дачкі Фелікса). Нашчадкі Марыі Пяткевіч (дачкі Юзафа) утвараюць асобную лінію. Да яе належаць: сын Ян, яго сын Уладыслаў і дачка Яніна (Баравец), а таксама сыны Уладыслава Ян і Роберт Пяткевічы. Трэба адзначыць, што Юзаф, сын Фелікса, з першага, разведзенага шлюбу, меў сына, імя якога невядома. Ёсць звесткі, што ён з маці і яе бацькамі выехаў у 50-я гады ў Канаду. Магчыма, што ў эміграцыі была ўтворана новая лінія сям’і Копаяў.

Напрыканцы хацелася б змясціць інфармацыю аб радавым гербе “Кроі”. Кроі – гэта частка жалезнага плуга, якая мае форму крывого нажа і мацуецца перад асноўнымі рабочымі часткамі плуга. Задача кроя – гэта

нарэзка глыбокай вузкай канаўкі для аблягчэння працы плуга. Асабліва істотна ўжыванне гэтага прыспасаблення пры разворванні абложных зямель. Паводле Нясецкага герб "...мае тры кроі белага колеру на чырвоным полі, на шлемі паўліныя пёры. Толькі тым ён адрозніваецца ад герба "Роля", што там паміж кроямі маюцца ружы, а на шлемі змеічаны тры пёры страуса. Кроі злучаюцца паміж сабой канцамі. Ёсць меркаванні, што герб "Роля" паходзіць ад герба "Кроі". У Польшчы гэты герб ужываўся толькі Кішэшоўскімі, а ў Літве – Конацкімі з той розніцай, што на адным кроі ў Конацкіх змяшчаецца крыж...". (Niesiecki K. Korona Polska... Tom II. Lwow. 1738.). Той жа Нясецкі ў выданні 1840 г. адзначае, што крыж павінен размяшчацца на адным з крояў па левы бок ад шчыта.

Паводле Банецкага некаторыя геральдысты лічылі, што Конаці з Пінскага павета адносяцца да герба "Любіч". Аднак прадстаўнікі роду, якія паходзілі адтуль: брыгадзір Юзаф, маёр Міхал, сыны Станіслава – Адам і Антон, – пры зацверджанні шляхецтва ў 1805 г. адносілі сябе да герба "Кроі".

Гэты герб, а таксама матэрыялы адносна продкаў, паказваюць, што прадстаўнікі роду былі людзьмі прывязанымі да зямлі, паважнымі, якія дбалі і аб матэрыяльных набытках (шматлікія ўладанні), і аб духоўных (ксяндз, манах), якія цанілі адукаванасць (два студэнты Падуанскага ўніверсітэта), былі здольнымі да выканання высокіх дзяржаўных абавязкаў (ваяводы, кашталаны), якіх падтрымлівалі суайчыннікі (паслы на соймы, удзел у заключэнні Люблінскай уніі), некаторыя таксама становіліся прафесійнымі абаронцамі Айчыны.

Дадатак.

Звесткі аб прадстаўніках роду Конацкіх XIX – XX стагоддзяў.

Юзаф Конаць – брыгадзір, генерал войск польскіх (1759 (ці 1862) – 1827 гг.). Ва ўзросце 16-ці гадоў паступіў у Пяцігорскую брыгаду пад камандаваннем Ежы Калантая. У 1781 годзе ў чыне падпаручніка стаў ад'ютантам генерала артылерыі Ш.Патоцкага, які камандаваў польскім корпусам у баявых дзеяннях супраць туркаў пад Днястром. У 1791 годзе атрымаў чын паручніка, камандаваў эскадроном літоўскай булавы. Пасля другога падзелу Рэчы Паспалітай яго падраздзяленне было ўключана ў склад расійскага войска. Пасля выбуху паўстання Т.Касцюшкі ў рангу намесніка камандзіра брыгады прывёў часць да асноўных сіл паўстання. Пераход быў звязаны са шматлікімі цяжкасцямі. Прымаў удзел у многіх бітвах і сутычках, выявіў мужнасць і талент палкаводца, за што атрымаў званне брыгадзіра (генерала брыгады). У бітве пад Мацявіцамі трапіў у расійскі палон, а потым быў сасланы на Камчатку, дзе прабыў каля 4-х гадоў. Пасля вяртання на радзіму піша "Дзённік падарожжа...", у якім прадстаўлены ўспаміны аб ссыльцы і падарожжы. Гэта сачыненне прызначаецца першай этнаграфічнай працай, якая датычыцца Камчаткі і яе тубыльцаў. Кніга брыгадзіра вытрымала некалькі выданняў. Уступ да аднаго з іх напісаў Адам Міцкевіч, ён жа прысвяціў дзённіку некалькі лекцый у Парыжы. Апошняе выданне дзённіка пабачыла свет у 1995 годзе ў бібліятэцы "Асалінзум" у Вроцлаве.

Юзаф Конаць (сын брыгадзіра), памёр у 1859 г. Веў гаспадарку ў маёнтку Лушнева Браслаўскага павета, які атрымаў у спадчыну ад бацькі. Жанаты з Зоф'яй графіняй Лапацінскай, меў 4 сыноў і дачку.

Станіслаў Конаць (1846 – 1897). Пасля таго, як радавы маёнтак быў адабраны царскім урадам за ўдзел у паўстанні 1863 г., выехаў углыб Расіі. Ажانیўся з Камілай з роду Заштаўт, якая была дачкой вядомага адваката і земскага ўладальніка Гедыёна Заштаўта. Меў трох сыноў: Стэфана, Фелікса, Юзафа і дачку Зоф'ю.

Стэфан Конаць (24.12.1882 – 10.04.1927). Сын Станіслава і Камілы. Нарадзіўся ў Бранску. Пакінуў два дзённікі і асабістыя нататкі. Пасля гімназіі пачаў вучыцца ў Львове, аднак вышэйшай адукацыі не атрымаў, бо пачалася сусветная вайна. Удзельнічаў у вайне ў якасці харунжага, начальніка санітарнага цягніка. За тое, што ў 1905 годзе забараніў салдатам страляць у дэманстрантаў, быў адселены з пажежных тэрыторый Расійскай імперыі на 4 гады. Выехаў у Амерыку, дзе пазнаёміўся са сваёй будучай жонкай Марыяй, якая таксама ўцякала ад рэпрэсій царскага рэжыма за ўдзел у рэвалюцыі 1905 года. Пасля аднаўлення незалежнасці Польшчы працаваў у Лідскім, пазней у Гродзенскім лясніцтвах.

Фелікс Конаць (1895 – 1940), сын Станіслава і Камілы. Прымаў удзел у першай сусветнай вайне ў польскіх фарміраваннях расійскага войска. Кавалерыст. У час змагання Польшчы за аднаўленне незалежнасці з'яўляўся афіцэрам 1-га палка Уланаў Крахавецкіх, за ўдзел у Кіеўскай аперацыі адзначаны крыжом *Virtuti Militari*. У 1938 г. у чыне маёра прызначаны інспектарам Корпуса Аховы Памежжа ў Вільні, у 1939 г. пераведзены на службу ў вайсковую часць на заходніх рубяжах дзяржавы, камандуе палком кавалерыі КАП. Удзельнічаў у баях з немцамі ў чыне падпалкоўніка. Атрымаў удзячнасць ад свайго камандзіра генерала Ю.Ромеля. Узяты ў палон Чырвонай Арміяй, забіты бальшавікамі ў Катыні.

Багдан Конаць (1909 – 1987). Сын Стэфана і Марыі. Атрымаў сельскагаспадарчую адукацыю ў Віленскім універсітэце. Быў пакінуты асістэнтам на кафедры эканомікі сельскай гаспадаркі ў прафесара В.Станевіча. У час 2-ой сусветнай вайны быў інтэрніраваны літоўцамі, аднак з лагера ўцёк і вярнуўся ў Вільню. Пасля няўдалых спроб прабіцца да польскага войска на захад працаваў на Віленшчыне кіраўніком гаспадаркі. У 1939 годзе ажانیўся з дзеўкай польскага руху ў Літве Браніславай Ярушэвіч. Пасля вайны разам з сям'ёй пад ціскам савецкіх улад быў вымушаны з'ехаць з Літвы. Спачатку прапісаўся ў Торуні, пазней пасяліўся ў Вроцлаве, дзе займаўся навуковай працай на кафедры эканомікі сельскай гаспадаркі мясцовага ўніверсітэта. У 1954 г. – дацэнт, у 1964 г. – прафесар надзвычайны, у 1972 г. – прафесар звычайны. Быў адным з выдатных прадстаўнікоў эканомікі сельскай гаспадаркі ў краіне, прызнаным спецыялістам у справе арганізацыі сельскіх гаспадарак, аўтарам арыгінальных метадык аналізу і планавання. Кіраваў падрыхтоўкай 13-ці кандыдацкіх і 9-ці доктарскіх прац. Чатыры яго вучні сталі прафесарамі. Быў адзначаны шматлікімі ўзнагародамі і медалямі.

Юзаф Копач – марак на пенсіі, жыве ў Гданьску, мае дачку Сільвію і ўнука Конрада.

Мечыслаў Копач – нарадзіўся ў 1941 г. сын Багдана і Браніславы. Атрымаў ветэрынарную адукацыю ў Вроцлаве. Працу распачаў ва ўстанове гігіены ў Вроцлаве. Актыўны дзеяч прафсаюза “Салідарнасць”, абіраўся дэлегатам на рэгіянальныя ўсеагульныя сходы, сакратаром камісіі ўстановы. Актыўна працаваў і ў час ваеннага становішча. Быў адным з заснавальнікаў і першым сакратаром Дольнашлэнскай медыцынска-ветэрынарнай палаты. Быў старшынёй Хрысціянска-нацыянальнага аб’яднання рэгіёна Дольны Шлэнск. Цяпер з’яўляецца яго ганаровым старшынёй. Сябра Саюза польскай шляхты, арганізатар і старшыня аддзялення ў Вроцлаве. Віцэпрэзідэнт Таварыства дапамогі дзецям і моладзі інвалідам “Пегас”. Удзельнічае ў Таварыстве сяброў Горадні і Вільні.

Пётр Копач – нарадзіўся ў 1968 г. Сын Мечыслава і Стэфаніі. З’яўляецца асіпірантам ад паліцыі, спецыялістам па папярэджваннях. Мае дачку Патрыцыю.

Павел Копач – нарадзіўся ў 1971 г. Сын Мечыслава і Стэфаніі. Магістр юрыдычных навук, магістр адміністрацыйнай справы. Быў кандыдатам падчас выбараў ў раду самакіравання ў раду Вроцлава. Сябра Саюза Польскай шляхты. Стажор-юрысконсульт. Віцэдырэктар Дольнашлэнскай акругі польскай пошты. Мае дачку Марыю.

Эльжбета з дома Копач – цяпер Білінская. Дачка Мечыслава і Стэфаніі. Нарадзілася ў 1970 г. Працуе ва ўстанове грамадскага страхавання. Мае сына Андрэяна. Магістр эканомікі.

Вольга Лабачэўская. Мінск

*Вядучы навуковы супрацоўнік Беларускага інстытута
праблем культуры, кандыдат мастацтвазнаўства*

Люцыян Туркоўскі – даследчык нараднанага ткацтва Віленшчыны і Навагрудчыны

Люцыян Туркоўскі – польскі этнограф, працы і навуковы інтарэс якога звязаны з віленскім колам этнографіі, аб’яднаных у перадваенны час вакол кафедры этнаграфіі і этналогіі Універсітэта Стэфана Баторыя, якая шмат зрабіла для вывучэння этнаграфічных асаблівасцей края¹. Імя этнографа стаіць у шэрагу імянаў выдатных віленскіх навукоўцаў: Цэзарыі Енджыевіч (Эрэнкройц), Казіміра Машынскага, Марыі Знамероўскай-Пруферовай, Вітольда Дыноўскага, Мар’яна Пешкокевіча. Большасць з іх мела радаводныя карані ў зямлі, на якой у мінулым разгортвалася слаўная гісторыя Вялікага княства Літоўскага, і дзе спрадвечу жылі розныя народы: беларусы, літоўцы, палякі, рускія.

Люцыян Туркоўскі нарадзіўся ў Лідзе ў 1905 годзе². Там ён закончыў гімназію, пасля якой паступіў на аддзяленне славянскай і польскай філалогіі Віленскага ўніверсітэта. Аднак яго больш цікавіў іншы навуковы прадмет – этнаграфія. Ён пачаў займацца на кафедры этналогіі і этнаграфіі пад кіраўніцтвам прафесара Цэзарыі Эрэнкройц, і ў 1934 годзе атрымаў ступень магістра этналогіі і этнаграфіі.

Падчас навучання ва Універсітэце Л.Туркоўскі выказвае схільнасці да навуковай і педагогічнай працы. У 1929 – 1934 гг. ён дапамагаў прафесару Эрэнкройц праводзіць заняткі па этнаграфіі ў Вышэйшай школе палітычных навук на кафедры этнаграфіі Усходняй Еўропы. У 1935 годзе малады этнограф удзельнічае ў зборы матэрыялаў да “Атласа народнай культуры” К.Машынскага.

У 1935 годзе ў Вільні выходзіць кніга Л.Туркоўскага “Народныя рамёствы ў Віленскім і Навагрудскім ваяводствах”³, якая была напісана на падставе матэрыялаў, сабраных этнографам падчас экспедыцыі па краю. Кніга прадставіла розныя галіны народных промыслаў. Яна каштоўная тым, што аўтар адзначыў тыя перамены, якія адбываліся ў народных промыслах на працягу XIX стагоддзя, калі з іх вылучыліся асабныя галіны спецыялізаванай рамесніцкай вытворчасці: ткацтва, бандарства, такарства, і калі ў вёсцы з’явіліся зусім новыя віды рамесных заняткаў – шыццё, кравецтва, сталярства, рымарства, выраб колаў. Аўтар падрабязна апісвае прылады, тэхніку народных рамёстваў, тыпы вырабаў, іх мясцовыя, пераважна беларускія, назвы. Значны раздзел гэтай працы прысвечаны ткацтву.

У 1935 годзе Л.Туркоўскі прыехаў у Варшаву і пачаў працаваць над доктарскай дысертцыяй пад кіраўніцтвам свайго віленскага прафесара – Цэзарыі Енджыевіч (Эрэнкройц), якая ў той час ўзначаліла кафедру этнаграфіі Варшаўскага ўніверсітэта. Тэма дысертцыі была прысвечана народнаму ткацтву Віленшчыны і Навагрудчыны, матэрыялы для якой збіраліся ім яшчэ ў гады навучання ў Віленскім універсітэце. Этнограф даследаваў каля 100 вёсак і мястэчак Віленскага і Навагрудскага ваяводства, працаваў у Браслаўскім, Віленскім, Свянцянскім, Гродзенскім, Лідскім паветах, а таксама ў паўночнай частцы Беластоцкага ваяводства. У Варшаве адначасова з навуковай працай Л.Туркоўскі займаецца рэарганізацыяй этнаграфічнага аддзела Нацыянальнага музея ў Варшаве. У 1937 годзе разам з Таварыствам дапамогі народным промыслам ён арганізуе выставу “Народны касцюм ў Польшчы” і рыхтуе даведнік па ёй⁴.

Доктарская праца Л.Туркоўскага – 280 старонак тэкста з некалькімі сотнямі малюнкаў, картамі і фотаздымкамі (іх прадставіла для публікацыі Таварыства дапамогі народным промыслам) у жніўні 1939 года

знаходзілася ў друкарні. Ubачыць свет яна не паспела – падчас вераснёўскіх бамбардзіровак Варшавы амаль паўнасьцю надрукаваны тыраж кнігі загінуў. З разбуранай Варшавы, ратуючыся ад вайны, Л.Туркоўскі вяртаецца ў Вільню. Тут яму давялося перажыць прыход Чырвонай арміі, усталяванне савецкай улады, утварэнне Літоўскай ССР. У 1941 годзе, напярэдадні вайны з Германіяй, ён быў дэпарціраваны савецкімі ўладамі ў глыб СССР – ва Узбекістан. Пасля падпісання савецка-польскага пагаднення (СССР з польскім эміграцыйным урадам у Лондане), Л.Туркоўскі быў амністраваны, і разам з Польскай арміяй пад камандаваннем генерала Андэрсана ў 1942 годзе апынуўся ў Палесціне. Працуючы ў арміі ў якасці тэхнічнага рэдактара, ён працягвае займацца навукай, збірае ў Палесціне этнаграфічныя матэрыялы. У 1947 годзе ён пераехаў у Англію, дзе ў 1949 годзе дэмабілізаваўся з вайскавай службы.

У Лондане Л.Туркоўскі зноў сустрэўся са сваім былым навуковым кіраўніком – прафесарам Цэзарый Енджысвіч (Эрэнкройц). З 1958 года і да сваёй смерці ў 1967 годзе яна з'яўлялася рэктарам Польскаго ўніверсітэта на чужыне (P.U.N.O.). Працуючы ва Універсітэце, Л.Туркоўскі апрацоўвае этнаграфічныя матэрыялы з Палесціны і вяртаецца да сваіх былых навуковых інтарэсаў. На падставе ацалелых у вайну матэрыялаў аб народным ткацтве Віленшчыны і Навагрудчыны ён зноў пачаў рыхтаваць доктарскую дысертацию. У 1960 годзе Л.Туркоўскі атрымаў навуковую ступень доктара. У 1964 годзе ён – дацэнт Польскаго ўніверсітэта на чужыне, а з 1967 года ўзначальвае яго гуманітарны факультэт. Памёр Л.Туркоўскі 2 снежня 1976 года ў Лондане.

Пасля смерці Л.Туркоўскаго Польскі ўніверсітэт выдаў у Лондане частку яго працы аб народным ткацтве Віленшчыны і Навагрудчыны пад назвай “Крыніцы ўздзеяння на народнае ткацтва Віленскага і Навагрудскага ваяводства”⁵, якая складаецца з наступных раздзелаў: “Ткацкае рамяство і яго адносіны да народнага ткацкага промысла”, “Сучасны промысел вясковых прафесійных ткачоў”, “Уплывы Ўсходу і Захаду на народнае ткацтва”, “Сацыяльна-эканамічныя змены ў XIX стагоддзі і іх уплыў на ткацкі промысел”.

Архіў навукоўца быў перададзены ў Польшчу, у Інстытут этналогіі Універсітэта Адама Міцкевіча ў Познані, дзе ён зараз і захоўваецца. Сабраныя Л.Туркоўскім у 1930 – 1935 гг. матэрыялы аб народным ткацтве маюць значную гістарычную каштоўнасць. Ацалелыя ў пажары, рэшткі яго кнігі – карэктурныя адбіткі, копіі захаваўшыхся машынапісаў і рукапісаў, змяшчаюць каштоўныя звесткі аб развіцці народнага ткацтва на Віленшчыне і Навагрудчыне. Беззваротна загінулі некаторыя фрагменты тэкста, паказальнікі, тлумачэнні, матэрыялы па лакалізацыі ткацкіх тэрмінаў, частка табліц і малюнкаў, спісы даведнікаў, частка каментарыяў і заўваг, бібліяграфія. Пасля смерці этнографа ацалелыя матэрыялы былі падрыхтаваны ў Лондане да друку яго супрацоўніцай прафесарам Янінай Гейлзьянскай-Пілатавай і выдадзены ў Польшчы ў 1984 годзе пад назвай “Народнае ткацтва і рамяство ў Віленскім і Навагрудскім ваяводствах” з 48 малюнкамі, фотаздымкамі, спісам і картай даследаваных мясцовасцей⁶.

* * *

У сувязі з тым, што працы Люцыяна Туркоўскага амаль невядомы на Беларусі, далей у тэксце будуць выкладзены асноўныя палажэнні і высновы даследчыка адносна развіцця рамесніцкага ткацтва і народнага ткацкага промысла ў Віленскім і Навагрудскім ваяводствах.

Этнограф збіраў інфармацыю аб развіцці ткацтва непасрэдна па вёсках. У прадмове да сваёй працы ён пісаў, што падчас даследаванняў у 1930-я гады ім былі запісаны ад старэйшых сялян весткі, атрыманыя ім ад іх бацькоў, якія адносяцца да пачатку XIX стагоддзя. Найбольш каштоўную інфармацыю ён атрымаў ад старэйшых кабет, якія яшчэ памяталі прыгон. Такім чынам, ён мог асвятліць гісторыю народнага ткацтва ў перыяд другой паловы XIX – пачатку XX стст. і нават з пачатку XIX стагоддзя. У вёсках ён вывучаў архаічныя і сучасныя ўзоры народных тканін, а для параўначага аналізу, карыстаўся спецыяльнай літаратурай па ткацтве.

Пачатак XX стагоддзя быў перыядам хуткіх змен у вясковым ткацтве. Калі да сярэдзіны XIX стагоддзя рамяство ткацтва на вёсках заставалася ў першасным стане, карысталася даволі простымі кроснамі і ткацкімі тэхнікамі, то ў другой палове XIX стагоддзя ў выніку пашырэння ўзасамадзячэнняў з прафесіяналізаваным рамесніцкім ткацтвам яно запазычвае тэхнічныя новаўвядзенні і больш дасканалыя ткацкія прыстасаванні. У канцы XIX стагоддзя яшчэ ў кожнай сялянскай гаспадарцы жанчыны займаліся ткацтвам, у кожнай хаце стаялі кросны. Становішча змянілася пасля першай сусветнай вайны, калі значэнне ткацтва ў сялянскай гаспадарцы значна зменшылася. У 1920 – 1930-я гады частка сялянак ужо не валодала ткацкім рамяством.

Сваёй мэтай этнограф бачыў вывучэнне стану народнага ткацтва, тых працэсаў, якія ў другой палове XIX стагоддзя паўплывалі на яго развіццё, тых, як ён піша, тых “здіўляючых” перамен, якія адбываліся ў ткацкім рамястве на працягу некалькі апошніх дзесяцігоддзяў. Яго цікавіла дынаміка развіцця сялянскага хатняга ткацтва. Ён імкнуўся паказаць уплыў на яго рамеснай вытворчасці, выявіць, якімі шляхамі дасягненні прафесійнага рамяства і рамесніцкіх ведаў даходзілі да сялянства і як яны ўспрымаліся ім. Па-за ўвагай даследчыка засталіся эстэтычныя, мастацкія якасці тканей, якія, на яго думку, адносяцца да сферы цікавасці тых, хто займаецца народным мастацтвам. Арнамент ён разглядаў у сціслай сувязі з тэхнікамі ткацтва, не паглыбляючыся ў яго эстэтыку.

У першым раздзеле працы, які складаецца з двух частак: “Ткацкае рамяство і яго адносіны на народнай ткацкай вытворчасці” і “Уплывы Ўсходу і Захаду на народнае ткацтва”, Л.Туркоўскі даследуе крыніцы ўплыву на народнае ткацтва. У асноўным раздзеле паслядоўна апісаны выраб тканін: падрыхтоўка і апрацоўка сыравіны – ільна, канаплі, воўны (1), выраб і афарбоўка пражы (2), падрыхтоўчыя ткацкія аперацыі (3), працэс ткацтва і ткацкія тэхнікі (4), апрацоўка танін (5). Наступны раздзел мае назву “Тканіны”. У ім даецца класіфікацыя тканін паводле матэрыялаў, выкарыстаных для іх вырабу, а таксама па іх функцыянальнаму прызначэнню. У частцы “Арнаментыка тканін” аўтарам вылучаны спосабы аздаблення тканін і віды арнаментаў.

Л. Туркоўскі дае вызначэнне ткацкага рамяства і народнай ткацкай вытворчасці, падрэслівае розніцу паміж гэтымі формамі існавання і арганізацыі ткацтва. Да характэрных прыкмет прафесійнага рамесніцкага ткацтва ён адносіць наступнае: выкарыстанне пражы, якая дастаўляецца з вёскі, ткач-рамеснік жыве са свайго заробку, працуючы на заказ ці на продаж, ён зацікаўлены ў збыце сваіх вырабаў і дбае аб іх якасці, імкнецца да ўдасканалення свайго тэхнічнага майстэрства. У вясковым ткацтве выкарыстоўваецца ўласна ручна вырашчаная і апрацаваная сыравіна, выраб пражы, тканін і іх апрацоўка адбываюцца ў хатніх умовах.

Даследчык робіць наступную выснову: каб дакладней зразумець сялянскае ткацтва, трэба высветліць тыя шляхі, якімі ў яго пранікалі веды і досведы прафесійных ткачоў-рамеснікаў.

Абапіраючыся на працу Е. Макоўскай-Гульбінай "Віленскія ткацкія цэхі"⁷, даследчык дае пералік асноўных вырабаў рамеснага ткацтва: тонкае і звычайнае палатно, узорныя абрусы, ручнікі з узорамі – вузкія і больш шырокія, якія рабілі на 8 нітах, а таксама разглядае некаторыя ткацкія нормы, якіх прытрымліваліся ткачы пры іх вырабе. Пры гэтым ён заўважае, што аздабленне тканін не адносілася да прынятых у рамесніцкім ткацтве нормаў, а развівалася вольна, і ў працэсе ўдасканалення дасягнула вельмі высокага ўзроўня. Аб мастацкасці тканін дбалі аднолькава як майстры, гэтаксама і чаляднікі. Ад апошніх, пры здачы экзамена на званне майстра, патрабавалася прадэманстраваць умельства кампазіцыі ўзораў. Менавіта эфектныя спосабы аздаблення тканіны і змена моды на новыя арнаменты, павялічвалі попыт на вырабы рамеснікаў. У сувязі з гэтым у віленскіх ткацкіх цэх ахвотна прымалі дасведчаных ткачоў-немцаў. Да Вільні пастаянна прыбывалі ткачы нямецкага паходжання, у тым ліку з Прусіі, Круляўца (Кёнінгсбергу), якія прыносілі з сабой тэхнічныя дасягненні заходнеўрапейскіх рамесніцкіх цэнтраў ткацтва, дзе культура гэтага рамяства стаяла на вельмі высокім узроўні. Даследчык акрэслівае шляхі пранікнення тэхнічных удасканаленняў і новых узораў у віленскае ткацтва: з краін Паўночнай Еўропы – да Ўсходняй Прусіі, а адтуль – да Вільні. Шмат майстроў-ткачоў з Брандэнбургскага княства, з Прусіі прыбывалі на сталае месца жыхарства ў Вільню. Разам з імі ў прафесійны лексікон віленскіх ткачоў увайшло шмат назваў ткацкіх прыстасаванняў і іх частак. У віленскім цэху ткачоў-плаценнікаў ахвотна прымаліся на ўзбраенне новыя тэхнічныя прыёмы і на гэтай падставе ўдасканальваліся дэкаратыўныя якасці тканін. У сваю чаргу да Вільні імкнуліся ткачы-рамеснікі з правінцыі, сярод іх – і дворскія ткачы, якія, авалодаўшы ў сталіцы прафесійнымі дасягненнямі, вярталіся да сваіх паноў, каб вырабляць на іх патрэбы больш дасканалыя ў мастацкіх адносінах ручнікі і абрусы.

У свой час даследчык здолеў шмат у якіх мясцінах запісаць аповяды пра долю дворскіх прыгонных ткачоў. Гэта былі пераважна мужчыны, якія і зімой і летам вымушаны былі сядзець за кроснамі. Яны выраблялі розныя гатункі палатна, у тым ліку павінны былі ўмець вырабляць тонкае, як волас, палатно, а таксама ручнікі і абрусы з дэсэнямі. Аднак дворскія ткачы ўсё ж не мелі добрай вывучкі і таму шляхта вымушана была набываць якасныя вырабы цэхавых і неарганізаваных гарадскіх ткачоў, што садзейнічала развіццю прафесійнага рамеснага ткацтва на Віленшчыне і Навагрудчыне. У XVIII стагоддзі на тэрыторыі былога Вялікага княства Літоўскага пры найбольш моцных дварах узнікаюць ткацкія мануфактуры, у тым ліку палатняныя. Аднак большая колькасць ткацкіх вырабаў па-ранейшаму выраблялася рамеснікамі.

Л. Туркоўскі адзначае, што, негледзячы на высокі попыт на свае вырабы, рамеснікі ў Вільні не мелі дабрабыту з прычыны пастаянных ваенных спустошванняў края. Ім шкодзілі "партачы" – ткачы, якія не мелі адпаведнай кваліфікацыі, не ўваходзілі ў рамесны цэх і працавалі самастойна. Яны выконвалі заказы навакольнай шляхты, атрымліваючы пры гэтым ад яе пражу. У XVIII стагоддзі працэс капіталізацыі вытворчасці прывёў да разбурэння цэхаў. Неарганізаваныя рамеснікі тым часам засвоілі тэхнічныя дасягненні, высокі ўзровень рамяства былых цэхавых майстроў. У XIX стагоддзі ў ткацкім рамястве цалкам запанавала вольнасць. Пасля скасавання прыгону шляхта, страціўшы сваіх спецыялістаў-ткачоў, пачала ў большай колькасці набываць вырабы буйной ткацкай вытворчасці, якая ў гэты час вельмі хутка развівалася.

Колькасць ткачоў-рамеснікаў павялічылася за кошт прытока ў рамяство сялян, якія атрымалі вольнасць пасля скасавання прыгону, і былых дворскіх прафесійных ткачоў, якія працавалі да гэтага ў шляхецкіх маёнтках. У новых эканамічных умовах шляхце ўжо не аплочвалася ўтрыманне ўласных рамеснікаў, і больш зручна стала набываць ў горадзе таннейшыя тканіны, выкананыя ў жакардавай тэхніцы. У гэтай сітуацыі дворскія ткачы вымушаны былі сяліцца па мястэчках і вёсках.

Прафесійныя ткачы-рамеснікі тым часам знаходзяць новых пакупнікоў на свае вырабы – сялян, якія пасля скасавання прыгону пачалі жыць больш заможна, мелі ўжо грошы ад продажу лішку атрыманага ўраджаю, і, дзякуючы таму, маглі даць заробак рамеснікам. З заможнасцю ўзрастаюць таксама культурныя запатрабаванні і амбіцыі сялян: тое, што калісьці было дворскім, стала прадметам сялянскага жадання. У той час змяняюцца памеры сялянскіх хат, спосаб іх ацяплення з "чорнага" на "белы" з ужываннем коміна, з'яўляюцца ложка, якія патрабавалі новых відаў пасцельных і дэкаратыўных тканін. У гэтых новых умовах з ліку прафесійных ткачоў вясковага паходжання, былых дворскіх ткачоў, вольных рамеснікаў, якія сяліліся пераважна па касцельных вёсках і мястэчках, складваецца новая група прафесійных ткачоў – вясковыя рамеснікі. Яны былі апошнімі спадчынікамі мастацтва былых цэхавых майстроў і выраблялі тыя ж самыя гатункі тканін, але мелі набыўцаў іншага саслоўнага становішча – сялян.

Разам з тым, вясковыя ткачы ў хуткім часе зноў апынуліся ў цяжкім становішчы. Знаходзячыся ў цесных стасунках з сялянамі, вясковыя ткачы-спецыялісты не здолелі захаваць сваіх прафесійных таямніц. Яны перадавалі свае веды дзецям, у тым ліку і дочкам, якія, выходзячы замуж, ужывалі ткацкія веды на ўласны ўжытак. Для сябе, блізкіх сваякоў і суседзяў яны выраблялі ручнікі і абрусы шматнітовай тэхнікі, перадавалі ткацкія веды, якія да таго былі сямейнымі таямніцамі. Такім чынам, па вёсках шырока распаўсюдзіліся высокія тэхнічныя дасягненні і ткацкія прыстасаванні, паходзячыя ад цэхавых майстроў. Паступова ткачы-прафесіяналы,

якія жылі на вёсцы з ткацкага рамяства, страцілі свой заробак і ў выніку гэтага іх колькасць значна скарацілася.

Падчас сваіх даследаванняў Л.Туркоўскі сустракаўся ўжо з апошнімі прадстаўнікамі прафесійнага ткацтва, які працягвалі працаваць на патрэбы вясцоўцаў. Так, напрыклад, у мястэчку Трабы Валожынскага павета ён сустраў апошняга ткача-рамесніка, які, атрымаўшы ў спадчыну ад бацькі даўняе ткацкія прыстасаванні, вырабляў ручнікі і абрусы. Даследчык адзначае, што яго валоданне ткацкай тэхнікай не магло не здзіўляць – ён лёгка ўпраўляўся ткацкім станком з 24 нітамі, на якім выконваў тканіны з традыцыйным геаметрычным шматнітовым арнамантам⁸. Некаторыя спадчыннікі прафесійных ткачоў нават выкарыстоўвалі і больш нітоў⁹.

Этнограф уключаў тэрыторыю Віленскага і Навагрудскага ваяводства ў сферу ўплыву заходнеўрапейскай культуры, якая пранікала сюды з поўдня і краін Балтыі, і адзначаў, што рамяство на гэтых землях непасрэдна знаходзілася пад моцным уздзеяннем нямецкай экспансіі. Ткачы-рамеснікі шмат чаму навучыліся ад заходніх майстроў ткацтва, а разам з імі – новыя прыёмы аздаблення тканін, якія былі пасяхова засвоены сялянскімі. Дзякуючы вясковым рамеснікам, мастацкі ўзровень народнага ткацтва значна павысіўся. Вясковыя кабеты вучыліся новым спосабам мастацкага аздаблення тканін непасрэдна ад прафесійных ткачоў. Даследчык падкрэслівае, што геаметрычныя арнаменты, якія паўсюдна распаўсюджаны ў ручным ткацтве краін Балтыі і Скандынавіі, менавіта такім шляхам трапілі ў народнае мастацкае ткацтва Літвы і Беларусі. Гэтаму садзейнічалі эканамічныя фактары, якія прымусалі сялян да хатняй вытворчасці тканін.

Далей даследчык разглядае, якімі спосабамі ў народным ткацтве адбывалася трансфармацыя спосабаў і дэкаратыўных прыёмаў рамесніцкага ткацтва. Народныя ткачыі дакладна не прытрымліваліся запазычаных спосабаў аздаблення тканін і прыстасоўвалі іх да сваіх густаў. Яны шмат чаго перакампланоўвалі і спрашчалі. Гэта надавала тканінам некаторыя рысы прымітывізму, аднак пры гэтым вясковыя тканіны не гублялі мастацкіх якасцей.

Найбольш значныя змены ў традыцыйным ткацтве былі выкліканы ўжываннем шматколеравых нітак, якіх ніколі не выкарыстоўвалі ткачы-плаценнікі. Пры выкарыстанні іншых матэрыялаў тыя ж самыя дэкаратыўныя матывы набывалі зусім іншую выразнасць. Яшчэ большае адхіленне ад тыповых вырабаў рамесніцкага ткацтва давала выкарыстанне двух адценняў пражы пры вырабе ручнікоў і абрусаў. Так ткачы-рамеснікі атрымлівалі дэкаратыўныя эфекты выключна за кошт ткацкага перапляцення. Сялянкі ўзмацнялі гэтыя эфекты тым, што выкарыстоўвалі розныя па колеру аснову і ўток, напрыклад, для асновы – суровыя, а для ўтка – адбеленыя ніткі. Пры гэтым атрымлівалася вельмі характэрныя для народных тканін узоры. Акрамя ручнікоў і абрусаў, сялянскія ткачыі тымі ж самымі прыёмамі ткалі з ільну, каноплі, воўны дэкаратыўныя шматколерныя тканіны на адзенне, поспілку. Л.Туркоўскі зазначае, што ткачыі, пры выкарыстанні ўзорыстых перапляценняў, характэрных для вырабаў ткачоў-плаценнікаў, ужываючы іншую сыравіну і гатункі пражы, дасягалі зусім іншых дэкаратыўных эфектаў, і іх вырабы ўспрымаюцца як адвечныя, сапраўныя творы народнага мастацтва. Даследчык падкрэслівае, што пералічаныя мастацкія прыёмы характэрны для народнага ткацтва паўднёва-ўсходняй Польшчы, Літвы, Латвіі, Беларусі і Скандынаўскіх краін.

Пад уплывам рамесніцкага ткацтва ў сялянскім ткацтве распаўсюдзіліся ўдасканаленыя варштаты і павялічылася колькасць ужываемых нітоў, патрэбных для атрымання больш складаных перапляценняў і ўзораў. Большасць вясковых ткачых карысталіся 8-12 нітамі, якіх ім было дастаткова для атрымання дэкаратыўных тканін. Толькі некаторыя з іх умелі ткаць ўзорыстыя тканіны на большай колькасці нітоў. Даследчык лічыць, што галоўныя намаганні ткачых-сялянак у шматнітовым ткацтве былі скіраваны на засваенне колеравых эфектаў. Яны з вялікім мастацкім густам спалучалі дэкаратыўныя магчымасці колера з ўзорыстымі перапляценнямі.

Старэйшыя ткачыі, з якімі даследчыку прыходзілася размаўляць, сцвярджалі, што першапачаткова для аздаблення тканін ужывалі толькі матывы шматколеравых пасаў і клетак, і толькі ў другой палове XIX стагоддзя новыя ткацкія тэхнікі дазволілі кампанаваць новыя, больш эфектныя арнаменты з геаметрычных фігур, а раслінныя і фігуратыўныя ўзоры пачалі ўжываць зусім нядаўна – ў пачатку XX стагоддзя, разам з распаўсюджваннем пераборнай тэхнікі ткацтва, і што першапачаткова новаўвядзенні засвойвалі толькі найбольш здатныя ткачыі¹⁰.

На мяжы XIX і XX стст. на вёсцы пачалі выкарыстоўваць баваўняныя ніткі фабрычнага прадзення, якія звычайна злучалі з ільнянымі ніткамі. Тонкія і гладкія баваўняныя ніткі выкарыстоўвалі пераважна на аснову. Зрэдку выраблялі і цалкам баваўняныя тканіны¹¹.

Як сцвярджае Л.Туркоўскі, народнае ткацтва Віленшчыны і Навагрудчыны спазнала не толькі ўплыў традыцый заходняга ткацкага рамяства, яно запазычвала новыя прыёмы таксама з Усходу. У першую чаргу гэта закранае тыя землі, якія знаходзіліся на памежжы з Расіяй. Масква з яе найбліжэйшым наваколлем была галоўным цэнтрам, дзе развівалася спецыфічная тэхніка дэкаратыўнага ткання – пераборнае ткацтва, і адкуль яно распаўсюджвалася на захад.

Пераборная тэхніка вядома па ўсёй паўднёва-ўсходняй Еўропе, адкуль яна, верагодна, пранікла на рускія землі, дзе была ўдасканалена і ўзнята на вельмі высокі ўзровень прафесійнымі ткачамі на царскай мануфактуры ў Маскве. У XVII стагоддзі там працавала не адна тысяча працаўнікоў, разселеных па хамоўнічых слобадах, а ткацкая вытворчасць была арганізавана накітаў заходнеўрапейскіх мануфактур з падзелам працы¹². Побач з ткачамі, якія выраблялі звычайнае палатно, існавала група ткачоў, спецыяльнасцю якіх былі менавіта ўзорыстыя тканіны. Яны ткалі пераборнай тэхнікай абрусы, сурвэты, ручнікі. Асаблівасці гэтай тэхнікі заключаны ў тым, што яна дазваляе выконваць самыя разнастайныя віды арнаментаў: геаметрычныя, раслінныя і фігуратыўныя. У сярэдзіне XVII стагоддзя на царскую мануфактуру былі запрошаны замежныя інструктары-ткачы з Польшчы і з Нямеччыны, якія ўвялі тут шырокія ткацкія варштаты і навучалі мясцовых майстроў заходнеўрапейскім тэхнікам ткацтва. Ад майстроў царскіх мануфактур, негледзячы на забарону, рамесныя веды разыходзіліся па баярскіх

дварах, дзе імкнуліся запалучыць найбольш кваліфікаваных ткачоў, даходзілі яны і да вясковых рамеснікаў.

Калі ткачы царскай мануфактуры, таксама як і віленскія плаценнікі, выраблялі сурвэтачныя тканіны толькі з белай пражы, сялянскія ткачы і да гэтага ўжывалі і рознаколеравыя ніткі. Акрамя белых ільняных абрусаў і сурвэт, яны ткалі каляровыя поцілкі і капы на ложка, ужываючы парцянныя ніткі на аснову і пафарбаваную воўну на ўзорны ўток.

У XIX стагоддзі пераборная тэхніка ткацтва ўжо была паўсюдна вядома на Русі, і адсюль яна распаўсюдзілася на захад, у тым ліку – на Віленшчыну і Навагрудчыну. Аднак гэтая тэхніка не ахапіла ўсяго края, і ў адрозненне ад заходнеўрапейскай шматнітовай тэхнікі, запазычанай ад мясцовых рамеснікаў, яна была засвоена толькі ў асобных асяродках. Да некаторых мясцовасцей пераборнае ткацтва ўвогуле не трапіла ці не было там прынята, не вытрымаўшы канкурэнцыі з раней вядомымі тэхнікамі хатняга ткацтва. У якасці аднаго са шляхоў пранікнення пераборнай тэхнікі на беларускія землі Л.Туркоўскі называе эміграцыю заходнебеларускіх сялян у Расію падчас першай сусветнай вайны, дзе яны вучыліся новай тэхніцы ткацтва, а па вяртанні распаўсюдзілі яе сярод мясцовых сялян. Спачылаючыся на працы смаленскага этнографа У.М.Дабравольскага¹³, ён піша, што пераборная тэхніка пашырылася пераважна ва ўсходніх паветах Віленскага ваяводства, асабліва ў Маладзечанскім павеце, дзе вырабленыя новым “расійскім” спосабам поцілкі сялянкі пачалі называць “перабіранкамі”, а саму тэхніку “перабіраннем”¹⁴. Пры выкананні такіх тканін узор набіраецца на пружкі, колькасць якіх, па дадзеных этнографа, даходзіла да 100 адзінак, і дзеля гэта неабходна, каб за кроснамі працавала дзве ткачы¹⁵.

Л.Туркоўскі сцвярджае, што распаўсюджанне пераборнай тэхнікі ў Віленскім і Навагрудскім ваяводствах пачалося толькі ў канцы XIX стагоддзя, калі народнае ткацкае мастацтва на гэтых землях паўсюдна знаходзілася на вельмі высокім узроўні. Ён падкрэслівае, што ў сялянскім ткацтве існуе залежнасць дэкаратыўнага вырашэння тканін і пашырэння яго арнаментальнага арсенала ад засваення ім новых тэхнічных удасканаленняў. Шматнітовая тэхніка прынесла ў яго разнастайныя геаметрычныя арнаменты, складзеныя з колаў, эліпсаў, прама- і шматкутнікаў, якія абумоўлены тэхнічнымі асаблівасцямі гэтага віда ткання. Успрынятая вясковымі ткачамі тэхніка высока ўзняла мастацкі ўзровень і пашырыла дэкаратыўныя магчымасці народнага ткацтва. Шчыльная абумоўленасць дэкаратыўнага тэхналагічным не дазваляла сялянкам уносіць у гэтую тэхніку інавацыі і гэта падтрымлівала яе высокі мастацкі ўзровень. Невыпадкова гэтак званыя “віленскія тканіны”, выкананыя паводле ўзораў перанятых сялянкамі ад рамесніцкага ткацтва, здабылі сябе славу тасць сапраўдных народных твораў¹⁶.

Пераборная тэхніка прынесла ў сялянскае ткацтва новыя арнаментальныя магчымасці. Старэйшае пакаленне ткачых у гэтай тэхніцы пераважна выконвала геаметрычныя арнаменты, да якіх яны былі прызвычаны. Калі яны ўсё ж звярталіся да раслінных матываў і іншых камбінацый арнаментаў, геаметрычна іх стылізавалі. Малодшае пакаленне больш прываблівала раслінныя ўзоры, выявы жывёл, увогуле фігуратыўныя выявы. Вельмі характэрнымі для тканых вырабаў робяцца выявы з птушкамі, якія сядзяць на галінцы. Даследчык адзначае, што ткачы ахвотна звяртаюцца да безгустоўных узораў: запазычваюць арнаментыку, якая характэрна для мяшчанскіх дэкаратыўных тканін – макатак і іншых, з тандэтных вырабаў буйной ткацкай прамысловасці, акрамя таго, шмат бяруць са спецыяльных узорнікаў для вышывання, напрыклад, выявы лебедзяў сярод вадзяных гарлачыкаў, сцэнкі з сялянамі на раллі¹⁷. Такую вольнасць у малюнках узораў, іх кампазіцыі дазваляла сама пераборная тэхніка. Аднак, як піша этнограф, новыя раслінна-фігуратыўныя матывы распаўсюдзіліся ў краі не паўсюдна. На Віленшчыне і Навагрудчыне па-ранейшаму тканіны аздабляюць пераважна геаметрычнымі арнаментамі, а таксама найстарэйшымі ўзорамі – пасамамі і клеткамі¹⁸.

У заключэнні Л.Туркоўскі пералічвае галоўныя змены ў народным ткацтве ў другой палове XIX стагоддзя, якія паспрыялі таму, што яно ў гэты перыяд набыло мастацка-тэхналагічную дасканаласць. Найбольш выразна гэта ўвасобілася ў славытых “віленскіх тканінах”, якія, дзякуючы намаганням Базараў і Таварыстваў дапамогі народным промыслам, набылі ў міжваенны час вялікую папулярнасць сярод гараджан. Да галоўных фактараў, што садзейнічалі павышэнню якасці народных тканін, даследчык адносіць наступныя: распаўсюдзіліся больш дасканалыя гатункі насення льна, з першапачатковага арашэння льнасаломкі сяляне перайшлі на мачэнне; пачалі ўжываць больш дасканалыя прыстасаванні для апрацоўкі льна і часання льнянога валакна; для прадзення замест старадаўніх верацёнаў сталі выкарыстоўваць калаўроты і спецыяльныя прыстасаванні для сушэння пражы, якія да гэтага часу ўжывалі выключна ў маёнтках; снаванне было перанесена са сцяны на сновалкі – прыстасаванне прафесійных ткачоў; у рэшце рэшт значныя змены спазнала канструкцыя ткацкіх кросен.

Аналізуючы гэтыя тэхналагічныя змены і новыя спосабы аздаблення тканін, даследчык прыходзіць да высновы, што асаблівасці народных дэкаратыўных тканін Віленшчыны і Навагрудчыны, слаўтасць народнага ткацтва літоўска-беларускіх зямель абумоўлены менавіта знаёмайся сялянскіх ткачых з дасягненнямі рамесніцкага ткацтва. Ён піша: “Пасы і клеткі (як першапачатковыя прыёмы дэкору – заўвага аўтара) вядомы па ўсёй Еўропе, таму народныя тканіны з берагоў Нёмана і Віліі нічым бы не выдзяляліся, калі б сялянкі не раўнадушныя ў сябе шматнітовую тэхніку з такой асаблівай геаметрычнай арнаментыкай разам з ужываннем для яе ўвасаблення каляровай пражы”¹⁹.

У заканчэнні вярта цалкам прывесці словы, якімі даследчык завяршыў сваю працу аб народным ткацтве і ткацкім рамястве Віленшчыны і Навагрудчыны: “Ці будучы знішчаны спробы падтрымкі народнага ткацтва дзеля патрэб нацыянальнага дэкаратыўнага мастацтва працэсам урбанізацыі вёскі і паўсюдным імкненнем сялян да сацыяльна-культурнага выраўнівання з горадамі – накажа толькі другая палова XX стагоддзя. Гэта ўжо цалкам іншае пытанне. Народнае ткацтва другой паловы XIX стагоддзя шчодро карысталася дасягненнямі ткацкага рамяства і ўвабрала ў сябе яго тэхнічныя здабыткі, засвоіўшы на працягу паловы стагоддзя яго шматвяковыя дасягненні...”²⁰.

На жаль, каштоўныя па сабраных матэрыялах і высновах працы Л.Туркоўскага, прысвечанныя народнаму ткацтву на нашых землях, засталіся невядомымі беларускім даследчыкам. Узнятыя ім яшчэ ў 1930-я гады пытанні мастацка-тэхналагічнага генезіса народнага ткацтва, складаных гістарычных узаемасувязяў сялянскага ткацтва з прафесійным ткацкім рамяством, не знайшлі працягу ў беларускай гістарыяграфіі. Па сённяшні дзень этнаграфічныя і мастацтвазнаўчыя працы па даследаванню беларускага народнага ткацтва застаюцца на эмпірычным узроўні асэнсавання матэрыяла. Шлях, пракладзены Л.Туркоўскім у даследаванні складанага гістарычнага працэса ўзаемасувязяў і ўзаемадэяванняў народнага ткацтва з прафесійнай мастацкай культурай і рамяством, застаецца не засвоенным ў беларускай навуцы. З гэтай прычыны пакуль незапатрабаваны і неапрацаваны архіўныя матэрыялы аб перасяленні з Прусіі ткачоў-рамеснікаў, аб цэхавым ткацтве, аб дворскіх ткацкіх мастэрнях, якіх багата захоўвае, напрыклад, Гродзенскі дзяржаўны гістарычны архіў. Спадзяюся, што гэтая публікацыя падштурхне інтарэс маладых даследчыкаў – гісторыкаў, этнографіаў, мастацтвазнаўцаў да распрацоўкі гэтай цікавай тэмы.

Спасылкі і заўвагі:

- ¹ Падрабязней аб гэтым: Лабачэўская В. Беларуская этнаграфічная калекцыя з Вільні // Спадчына. 1996. № 1. С.151-161; Лабачэўская В.А. Зберагаючы самабытнасць: 3 гісторыі народнага мастацтва і промыслаў Беларусі. М.: Беларуская навука, 1998. С. 313-322.
- ² Біяграфічныя звесткі аб даследчыке прыведзены ў прадмове да выдання працы Л.Туркоўскага: Turkowski L. Źródło oddziaływań na tkactwo ludowe w Wileńskim i Nowogrodzkim. // Zeszyty Naukowe Polskiego Uniwersytetu Na Obczyźnie, № 6. Londyn, 1977; і ў прадмове Яна М.Палка да выдання: Turkowski L. Tkactwo ludowe a rzemiosło tkackie w Wileńskim i Nowogrodzkim // Rocznik Muzeum Narodowe Rolnictwa w Szreniawie. T. 14. Poznań, 1984. S. 151-251.
- ³ Turkowski L. Ludowa wytwórczość rzemieślnicza w Wileńskim i Nowogrodzkim. Wilno, 1935.
- ⁴ Turkowski L. Ubior ludowy w Polsce: Przewodnik po wystawie z dzaju etnografii Muzeum Narodowe w Warszawie. Warszawa, 1937.
- ⁵ Turkowski L. Źródło oddziaływań na tkactwo ludowe w Wileńskim i Nowogrodzkim. Londyn, 1977.
- ⁶ Turkowski L. Tkactwo ludowe a rzemiosło tkackie w Wileńskim i Nowogrodzkim // Rocznik Muzeum Narodowe Rolnictwa w Szreniawie. T. 14. Poznań, 1984. S. 151-251.
- ⁷ Makowska-Gulbinowa E. Wileńskie cechy tkackie do r. 1795. // Atenium Wileńskie, II. Wilno, 1924.
- ⁸ Turkowski L. Tkactwo ludowe a rzemiosło tkackie w Wileńskim i Nowogrodzkim. S. 243.
- ⁹ Ibid. S. 210.
- ¹⁰ Ibid. S. 221, 244.
- ¹¹ Ibid. S. 225.
- ¹² Туркоўскі спасылчаецца на кнігу: Крепостная мануфактура в России. Ч. III. Дворцовая полотняная мануфактура XVII в. Ленинград, 1932.
- ¹³ Добровольский В. Н. Кросна. // Этнографическое обозрение. Вып. II. МОЗ. № 1.
- ¹⁴ Ibid. S. 244, 245.
- ¹⁵ Цікава адзначыць той факт, што шматнітовая тэхніка ткацтва значна менш распаўсюджана ва Усходняй Беларусі, чым у заходніх раёнах краіны, якія даследаваў Л. Туркоўскі. Народнае ткацтва Усходняй Беларусі знаходзілася пад уплывам усходняга ткацкага рамяства, у тым ліку з Маскоўскай Русі, пра што піша даследчык. Так, напрыклад, згодна з экспедыцыйнымі матэрыяламі аўтара, у Брагінскім, Лоеўскім раёнах шматнітовыя абрусы, ручнікі, поцілкі з геаметрычнымі ўзорамі носяць назву “віленкі”, што сведчыць аб іх заходнім паходжанні.
- ¹⁶ Turkowski L. Tkactwo ludowe a rzemiosło tkackie w Wileńskim i Nowogrodzkim. S. 238.
- ¹⁷ Ibid. S. 240.
- ¹⁸ Ibid. S. 238.
- ¹⁹ Ibid. S. 244.
- ²⁰ Ibid. S. 245.

Дадатак.

Мясцовасці ў Беларусі, Літве і Польшчы, дзе ў 1930—1935 гг. Л. Туркоўскім былі сабраны матэрыялы па ткацтве.

<u>Аўгустай і наваколле</u> Ліпск <u>Ашмянскі пав.</u> Баруны <u>Баранавіцкі пав.</u> Баранавічы Свалячы <u>Браслаўскі пав.</u> Браслаў і наваколле Дулькішкі Іказнь Лунна Мурашкі Орсе (Опса -?) Струсто Свікланы Усяны <u>Валожэнскі пав.</u> Валожын Трабы <u>Вілейскі пав.</u> Вілейка і наваколле Ковалі	<u>Віленска-Троцкі павет.</u> Трокі Плекішкі Вільна і наваколле <u>Віленскі пав.</u> Януляны Мешканцы <u>Гродненскі пав.</u> Гродна і наваколле Бершты Стеанішкі <u>Дзісенскі пав.</u> Дзісна і наваколле Атрубкі <u>Лідскі пав.</u> Ліда і наваколле Новасёлкі Стрыжынята Судрогі Тубілевічы Жырмуны	<u>Маладзечанскі пав.</u> Бузуны Госцілы Іванцэвічы Палачаны Радашковічы Уша Вялікае Сяло <u>Навагрудскі пав.</u> Навагрудак і наваколле Карпышы <u>Пастаўскі пав.</u> Паставы Кабыльнік Студзеница <u>Свянцянскі пав.</u> Свянцяны Дуды Лабынцы Шчучын і наваколле
---	---	--

Конь і чорт — старажытныя міфалагічныя вобразы

(на матэрыяле Браслаўшчыны і сумежных тэрыторый)

У фальклору Браслаўшчыны, як і наогул у паўночна-беларускім фальклору, адным з найболей яскравых, каларытных і найчасцей сустракаемых вобразаў з'яўляецца чорт, ці, як часцей гавораць, нячысты.

Адразу трэба сказаць, што нячысцік фальклора істотна адрозніваецца ад Сатаны царкоўнай традыцыі. З паданняў вынікае, што калісьці вельмі часта, а зрэдку і зараз, вольна ці нявольна, чорт дапамагае Усявышньому, але заўжды мае намер сапсаваць усё зробленае Богам, зрабіць наадварот. Далека не ўсюды можа існаваць нячысты. У якасці яго жылля называюцца месцы, якія не падыходзяць для гаспадарчай дзейнасці чалавека — у першую чаргу гэта багна, віры ў рэчцы, цяжка даступныя лясныя нетры. Побач з жыллем чалавека існуе шэраг мясцін, дзе найчасцей пацяшаецца чорт, дзе ён найбольш небяспечны і моцны. Звычайна — гэта могілкі (у тым ліку і старажытныя курганы), перакрываўанні шляхоў, млыны, пакінутыя пабудовы і гэтак далей. Але і там ён мае моц толькі ад апоўначы да першага спева пёўня. Асноўным яго заняткам лічыцца паляванне па грэшныя душы і ахова скарбаў. Калі вельмі трэба, з нячыстым магчыма дамовіцца, але неабходна старанна выконваць шэраг умоў і быць вельмі асцярожным, бо ў кожным яго слове схавана хіба. Традыцыйна лічыцца, што з чортам знаюцца пастухі, млынары, музыкі, і, як гэта ні дзіўна, дзякі, царкоўныя вартаўнікі і служкі, наогул ніжэйшыя чыны царкоўнай іерархіі.

Ва ўяўленнях літоўцаў і віцебскіх беларусаў нячысціку надаецца шэраг рысаў каня — ён мае конскія капыты; з першым спевам пёўня падараваныя ім рэчы ператвараюцца ў конскі гной, конскія капыты ці пугі з капытам. Сам д'ябал з'яўляецца па душы ведзьмака ў выглядзе чорнага жарабца, альбо прымае гэты вобраз, каб адвесці даверлівых падарожных ад падуладных яму скарбаў.¹

Існуе паданне, якое глумачыць падабенства чорта і каня паходжаннем апошняга ад нячыстага: "...Даўней, кажуць, баранаваў чалавек, а чорт прыйшоў, сеў на барану і чалавек не мог пацягнуць бараны. Тагды Бог сказаў на чорта, штобы ён быў канём, — і чорт стаў канём, і з тых пор сталі на свеце коні..."².

З фальклора вядома, што замест коней у нячыстых працуюць заложныя нябожчыкі (апойцы, самагубцы і г.д.). Распаўсюджаны сюжэт пра кавалю, які падкаваў нячысцікам кабылу — як высветлілася, пападзью-самагубцу³.

Часцей за ўсё да нячыстай сілы звярталіся падчас варажбы. Трэба адзначыць, што, нягледзячы на распаўсюджанасць практыкі варажбы, яна, амаль на ўзроўні з вядзьмарствам, лічылася вялікім грахом. Вядома была варажба па іржанню і тупату коней. Иржанне каня ў ночы прадказвала смерць некаму з састарэлых домачадцаў.

У матэрыялах Віцебшчыны сакральнай рэччу выступае такі атрыбут каня, як хамут. Вядома, што пры смерці вядзьмара (часцей за ўсё цяжкай і пакутлівай), віцебскія беларусы лічылі неабходным падвесіць на печ хамут: "...Ввиду того, что душа колдуна рогата и ей трудно выйти из тела, на печь привешивают хомут со шлеями, чтобы черти могли запрячься и общими усилиями извлечь рогатую душу..."⁴. Найстаражытнейшым сэнсам падобнага рытуала, верагодна, было адкрыццё блізкага і лёгкага шляху на "той" свет. Аб гэтым жа гавораць матывы выкарыстоўвання хамута каб убачыць "продаў" ці чарцей: "...Аднойчы сын пытае ў бацькі ... "як будзеш паміраць, скажы мне". А бацька адказаў: "Добра. Як скажы, ты залезь на печ, вазьмі хамут і праз яго глядзі, як я паміраю". Вось бацька заняўся, ляжыць у ложку і смерці чакае. А сын хуценька на печ залез і робіць усё, як бацька казаў. Бачыць, прыйшоў чорт і схопіў бацьку з ложка. А замест яго ўлегся другі чорт, але такі падобны на бацьку, проста адзін твар..."⁵.

Выкарыстоўваўся хамут і ў дзявочай варажбе аб замужжы: "...смотрят в хомут, освещенный тремя свечами, приговаривая: "суженая нечистая сила, покажи, что мне сбудется в нынешнем году..."⁶. З дапамогай хамута магчыма было нават стаць ваўкалакам — дастаткова было пралезці скрозь яго: "...Пасварыўся мужык с соседкой. Имгненна стала на сердце так моташна, так нудна, и захотелась мне вот непременно праз хомут пралезти. Як я пралез, так і стаў ваўком і пабег..."⁷.

Такім чынам, адзін з атрыбутаў каня — хамут, атаясамляўся з брамай паміж светам жывых і мёртвых, рэччу, якая дазваляла выйсці ў непасрэднае сутыкненне з "тым" светам. Падобнае паходжанне мае і забарона праходзіць па месцы, дзе ляжаў конь, наступаць ці пераступаць праз повад, дугу, хамут, аглоблі, сядзець на парозе цяжарнай жанчыне⁸. У гэтым выпадку конь разглядаецца як хтонічная істота, непасрэдна звязаная са светам мёртвых і смерцю, сустрача з якой можа пашкодзіць немаўляці — спадарожніку ад мёртвых (продаў) да жывых. Конь лічыўся вартаўніком мяжы паміж "гэтым" і "тым" светам, які ахоўвае жывых ад злых духаў апраметнай. Тут магчыма прыгадаць звычай класці пры пабудове хаты як амулет конскі чэрап пад парог ці пад пярэдні кутні слуп фундамента печы ("коневый стоуп")⁹.

Яшчэ адной праявай хтанічнага культна з'яўляюцца шырока вядомыя на поўначы Беларусі сакральныя камяні — буйныя па памерах рэліктавыя валуны. На Браслаўшчыне гэта "Чортаў камень" ва ўрочышчы Задворцы бліз в.Багданова¹⁰, Чароўны ці Цудадзейны камень у лесе каля в.Жырнелішкі¹¹, "Чортів след" (Святы камень, Божы след) у лесе ля в.Булавішкі¹², "Закляты камень" паблізу ад в.Латокі¹³, "Конь-камень" са слядамі каня ў

в.Красногорка каля возера Снуды¹⁴, камень з выявай конскага капыта ў Капытным ручаі каля в.Шаўры¹⁵.

Часта на такіх камянях выяваляліся сляды жывёл і чалавека, сярод якіх сустракаецца і выява конскага капыта. Па звесткам мясцовых жыхароў, вядома, якая збіралася ў гэтых паглыбленнях, лячылі коней.

Амаль з кожным з падобных камянёў звязана паданне. Часцей за ўсё гэта легенды аб заклітых скарбах. Пра камень каля в.Багданава кажуць, што на ім танчаць агеньчыкі. Пра Чароўны камень мясцовае насельніцтва распавядае, што бачылі паблізу ад яго трох вершнікоў, якія нечаканна з'яўляюцца і, напалохаўшы падарожных, знікаюць¹⁶. Пэўна, найбольш цікавае і поўнае паданне звязана з камянем каля в.Латочкі: "...Жыў калісьці ў Латочках багаты пан Мілевіч. Не даў бог яму нашчадкаў, каб перадаць багацце. Перад смерцю, каб не дасталася яно сялянам, закапаў човен з золатам пад гэтым каменем. А каб ніхто не забраў, наклаў закліцце: "Толькі той возьме мой скарб, хто выканае тры ўмовы. Першая ўмова: распаліць вогнішча на Лысай гары, што побач. Другая ўмова: здэзерці з жывога каня скуру. І трэцяя ўмова: запрэчы гэтага каня і правесці на ім вакол каменя тры баразны. І выйдзе тады човен на свет..."¹⁷.

Звычайна "святыя" валуны размяшчаліся ў глухіх і цяжкадаступных месцах. Верагодней за ўсё, сакральныя валуны першапачаткова былі месцам рытуалаў і прынясення ахвяр, на што паказвае і вышэйпрыведзенная легенда.

З ахвярапрынашэннем каня звязаны комплекс на грунтавым могільніку Х-ХІ стст. на правым беразе р.Дзісна, паблізу ад мястэчка Дзісна ля в.Казлоўцы Мёрскага раёна. Тут выяўлена значная колькасць авальных ям памерамі ад 1 да 3 м, запоўненых шэрай зямлёй, змешанай з попелам і вугаллем, без знаходак, не звязаных з пахаваннямі¹⁸. У адной з ям знаходзіліся чэрап і частка костак каня¹⁹. Таксама цікавым для нас з'яўляецца адзін з курганоў ва ўрочышчы Леснічоўка, (вядомым яшчэ як Чырвоны Бор і Лысая Гара), што каля Браслава, дзе ў слаі попелу і вугля знойдзены косткі конскай нагі²⁰.

Доўгі час знаходкі конскіх костак у магілах людзей інтэрпрэтаваліся толькі як пахаванні транспартнай ці баявой жывёлы, пахавальная ахвяра, ежа. Мы маем магчымасць некалькі па-іншаму глянуць на праблему каня як жывёлы-ахвяры. У індаеўрапейскай традыцыі галава каня належыць да верхняга света (неба), цела сімвалізуе сярэдні (паднябесны), ногі з капытамі – ніжні, (падземны)²¹. Такім чынам, разам з нябожчыкам у апошні шлях адпраўлялі жывёлу, якая спалучае функцыі карты і правадніка, а таксама з'яўляецца надзейным ахоўнікам памёрлага ад злых духаў апраметнай. Трэба адзначыць, што даволі часта ў пахаванні знаходзіцца не поўны касцяк каня, а толькі ногі і чэрап. У такім выпадку, пры правядзенні пахавальнага абрада з тушы жывёлы-ахвяры выдалялася тая частка (цела), якую атаясамлялі з сярэднім, паднябесным светам. Верагодна, сэнсам гэтага рытуала было выдаленне з схемы сусвета, дадзенай нябожчыку, света жывых, каб памёрлы ці дэман не маглі знайсці шлях да жывых, не маглі шкодзіць людзям. Магчыма, што з мяса цела закланага каня гатавалася рытуальная страва, якая з'ядалася падчас трызны.

Акрамя вышэйсказанага, абрад ахвярапрынашэння магчыма разглядаць як будаўнічую ахвяру пры ўладжванні могільніка і пры размяшчэнні нябожчыка ў яго "новай хаце".

Астэалагічны матэрыял з помнікаў Паўночнай Беларусі сведчыць аб тым, што на працягу І т. да н.э. – І т. н.э. коні былі адной з асноўных крыніц мяса для насельніцтва. Так, на матэрыялах гарадзішча Зазоны конь складае 24,3 % асобін хатніх жывёл, саступаючы толькі свінні²². Цалкам верагодна, што частка костак належыць не хатняму, а дзікаму каню – тарпану. У больш позні час каніны выкарыстоўвалася ў ежу вымушана, ў галодныя гады ці ў надзвычайных сітуацыях. Растружаныя трубчастыя косткі коней знойдзены пры раскопках Браслава, Маскавіч, Дрысвят, Іказні²³ і г.д. Адмова ад выкарыстання ў ежу каніны была, часткова, выклікана распаўсюджваннем хрысціянства: ахвярапрынашэнне каня і прыгатаванне сакральнай стравы з яго мяса з'яўлялася часткай язычніцкай традыцыі. Звычайна ахвяраванне жывёлы бажавству суправаджалася паяданнем мяса ахвяры²⁴. У такім выпадку мяса жывёлы-ахвяры – гэта мяса бога, якое з'ядаюць, каб замацаваць адзінства з бажавствам. Магчыма, менавіта з прычыны распаўсюджвання падобных рытуалаў, папа Грыгоры III (731-741 гг. н.э.) забараніў ужыванне каніны ў ежу, назваўшы гэта бруднай і апаганьваючай справай²⁵. Верагодна, забарона гэта сустрэла досыць гарачую падтрымку княжацкай эліты, так як каняводства вельмі пакутвала ад феадальных войнаў, узброеных сутычак, і было неабходна істотнае папаўненне пагалоўя коней.

Найбольш верагодна, што ў якасці нячыстага народных паданняў выступае найстаражытнейшае індаеўрапейскае бажавства, апыкун звяроў і быдла, бог урадлівасці, падземнага царства, шляхоў і межаў, уладар мёртвых. Конскія капыты чорта балтскага фальклора, (які, як вядома, захаваў шмат архаічнага) паказваюць на хтанічную прыроду гэтага персанажа. Аб тым жа сведчыць і характарыстыка нячыстага як паляўнічага па душы і ахоўніка скарбаў. Конь – яго сімвал, яго свяшчэнная жывёла-ахвяра. З цягам часу частка функцый гэтага бажавства адыдзе да другіх, больш спецыялізаваных язычніцкіх багоў, такіх, як Чур – бог межаў, Вялес – апыкун быдла, Ярыла – бог веснавой урадлівасці. Пасля прыняцця хрысціянства функцыі Вялеса прыойдуць да св.Власа, св.Флора і св.Лаўра, Ярылу зменіць св.Георгій, а старажытнае бажавства і звязаныя з ім рытуальныя месцы атрымаюць негатыўны сэнс²⁶.

Літаратура:

¹ Никифоровский, Печистики, свод простонародных в Витебской Белоруссии сказаний о нечистой силе Витебск 1995; Цветок папоротника. Литовские мифологические сказания. Вильнюс, Вага. 1989.

² Шейн П.В., Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края, Т2 СПб, 1893, С.342, зап.навучэнец Свіслацкай настаўніцкай семінарыі Мышко ў Гродзенскай губерніі

³ Зеленин Д. К. Избранные труды. Очерки русской мифологии. Умершие неестественной смертью и русалки. М., Индрик. 1995. С.54-56.

⁴ Никифоровский, Печистики... 1995, С.74.

⁵ Легенды і паданні Віцебшчыны. Віцебск 2002, С.144 (запісана ў 2001г. вуч Дрысвятскай СШ ад Анісімовіч Алены Вусцінаўны 1921г.н., у в.

Дрысвяты Браслаўскага р-на).

⁶ Виноградова Л.Н. Деви́чы гадания о замужестве в цикле славянской календарной обрядности (западно-восточнославянские параллели). //Славянский и балканский фольклор. Обряд. Текст. М., Наука. 1981, С.14.

⁷ Бяздоннае багацце: легенды, паданні, сказы. Мн., Маст. літ., 1990, С.238.

⁸ Маховская Н.С. Классификация запретов родового комплекса родинной обрядности (на материале восточноевропейской родинной обрядности). //Славяне и их соседи (археология, нумизматика, этнология). Мн, Веды, 1998, С.96-97.

⁹ Байбурин А.К. Жилища в обрядах и представлениях восточных славян. Л., Наука, 1983, С.64.

¹⁰ Ляўкоў Э., Карабанаў А. Валуны як помнікі гісторыі і культуры Браслаўшчыны. //Памяць. Браслаўскі раён. Мн., Паліграффармленне, 1998, С.23.

¹¹ Вінакураў В., Геалагічная спадчына Браслаўшчыны. //Браслаўскія чытанні. Браслаў, 2001, С.20.

¹² Ляўкоў Э.А., Карабанаў А.К., Дучыц Л.У., Зайкоўскі Э.М., Вінакураў В.Ф. Чортавы камяні. //ГАЗ №11. Мн., ІГ НАНБ, 1997, С.152.

¹³ Бунта В., Камень-волат ля вескі Латоцкі. //Паве́ст №№7-8 (11-12) Кастрычнік-лістапад 2002.

¹⁴ Дучыц Л.У. 3 гісторыі вывучэння культавых камянёў Беларусі. /Весці АНБ. Сер.гум.наук, №4, 1994, С.68.

¹⁵ Покровский Ф.В. Из доисторического быта на славянско-литовской границе. Вильна, 1894. С.31.

¹⁶ Вінакураў В., Геалагічная ... 2001 С.20.

¹⁷ Бунта В., Камень ... 2002 С.11.

¹⁸ Троба адзначаць, што Браслаўскі рэгіён істотна адрозніваюцца ад суседніх (напрыклад, Пастаўскага раёна Беларусі, усходніх раёнаў Літвы), дзе ў VI – XII стст. была пашырана так званая культура ўсходнелітоўскіх курганоў, ў старажытнасцях якой распаўсюджана пахаванне разам з нябожчыкам каня. На Браслаўшчыне ў гэты час рассяліліся носьбіты культуры доўгіх курганоў, для пахавальных помнікаў якіх ахвярапрынясенне каня не характэрна.

¹⁹ Семянчук Г.М. Новая катэгорыя археалагічных помнікаў на тэрыторыі Полацкай зямлі (грунтовыя могільнікі X – XIII стагоддзяў). //ГАЗ №3. 4.2, Памяці М.Ткачова. Мн., ІГ НАНБ, 1993, С.124-125.

²⁰ Дучыц Л.У. Курганы Браслаўшчыны. //Браслаўскія чытанні. Браслаў, 1991, С.19.

²¹ Байбурин А.К. Жилища... 1983. С.64.

²² Разлуцкая А. Паляванне старажытных браслаўчан. //Браслаўскія чытанні. Браслаў, 2001, С.84.

²³ Шадыра В. Н. Жывёлагадоўля і паляванне ў жыцці насельніцтва Беларускага Падзвіння ў 2-й пал. I т.н.э. //ГАЗ № 12. Мн., 1997, С.243.

²⁴ Соколова З.П. Животные в религиях. СПб., Лань, 1998, С. 250-251.

²⁵ Найджел Пенник, Пруденс Джонс. История языческой Европы. СПб., Евразия. 2000. С.252.

²⁶ У сувязі з вышэйсказаным, цікава прывесці паданне "Як Юр'я зрабіўся апекуном каней" якое добра адлюстроўвае гэты працэс:

Аднойчы бог склікаў усю жывёлу пад вялікі дуб. Тут разам з богам былі ўсе святыя, толькі аднаго Юр'я не было <<...>> Ззаду за святымі стаяў нячысты дух.

На тым сходзе бог пазначыў кожнаму стварэнню асобны харч, які каму падабаецца.

Д'ябал выпрасіў для сабе ў бога авёс, жадаючы такім чынам быць панам над коньмі. У гэты час падаспеў і святы Юр'я і пачаў прасіць у бога і яму даць чаго-небудзь з стварэнняў.

Бог даў Юр'ю асот. Юр'я стаў прасіць у бога што-небудзь лепшае. Бог сказаў яму:

- Калі адбярыш у д'ябла, то будзе твой авёс. – Юр'я, не трацячы ні мінуты паспяшаўся апырэдзіць д'ябла <<...>>

Д'ябал, каб не забыць, што прызначыў яму Бог, увесь час паўтараў: "авёс, авёс,..."

А тут святы Юр'я выскачыў з-за куста і крыкнуў міжволі: "ага!..."

Чорт спужаўся, пачаў трэсціся, плявацца:

- Цьфу, забыўся нават, што і гаварыў.

- Ты гаварыў асот, – падказаў яму Юр'я.

Чорт стаў паўтараць "асот" замест "авёс" і адправіўся ў сваё царства. Юр'я паспяшыў да бога і быў назначаны апекуном скаціны і ў сваё ўладанне атрымаў авёс. <<...>>

(Виленский вестник, 1872г., № 12, С.45. Зап. у в.Азяты Кобрынскага павета Гродзенскай губерніі)

Уладзіслаў Ляскоўскі, Шаркаўшчына

Краязнаўца

Антыпартызанская аперацыя "Герман". 1943 год

(па матэрыялах нямецкіх данясенняў. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь, фонд 4683)

Аперацыя ахапіла ўсю Глыбоцкую акругу. Да акругі адносіліся раёны: Браслаўскі, Мёрскі, Відзаўскі, Шаркаўшчынскі, Дзісенскі, Пастаўскі, Дунілавічскі, Глыбоцкі, Пліскі, Докшыцкі.

Першыя паведамленні аб з'яўленні партызан у акрузе адносяцца да кастрычніка 1942 года. Партызаны ўчыняюць дыверсіі на чыгунках, узрываюць масты на шасейных дарогах.

07-08 лістапада 1942 года адбылася сутычка партызан з паліцыяй каля Опсы. "5 бандытаў забіта, стратняма" (воп.3, спр.952, ліст 95).

У гэты час супраць партызан праводзіцца аперацыя "Нюрнберг", якая часткова закранула тэрыторыю сучаснага Браслаўскага раёна. Аперацыя ахапіла тэрыторыю ад Мядзеля і Глыбокага да Відзаў і Богіна (там жа, спр.955).

Рэпарта паліцэйскай брыгады з Глыбокага ад 25.11.1942 года: "Аперацыя "Нюрнберг" завершана. Забіта 798 бандытаў. Расстраляна на падзэрэнні ў прыналежнасці да банд 353 чалавекі. Расстраляна бандыцкіх памагатых 1833 чалавекі. Страты: 6 чалавек забіта, 10 паранена. Забітыя 12 кастрычніка 1942 года 18 паліцэйскіх I-га батальёна 23 паліцэйскага палка СС дастаўлены ў Глыбокае, дзе і пахаваны" (спр.955, л.129, спр.952, л.149).

Рэпарта за лістапад і снежань 1942 года сведчаць, што партызаны, выбітыя з Мядзельскіх лясоў, перамясціліся ў бок Шаркаўшчыны, Мёр, Дзісны, Плісы.

Панічныя паведамленні нямецкіх улад адносяцца да красавіка 1943 года: "У красавіку 1943 года ў раёне

Глыбокае – Дзісна высадзілася каля 450 парашутыстаў”, “10-12 красавіка 1943 г. высадзілася ў раёне Дынабурга, Відз, Кабыльнікаў, Вілейкі 500-600 чалавек”, “14.04.1943 г. высадзілася каля Мосара 10 чалавек”, “16.04.1943 г. дэсант у раёне Відз і Кабыльнікаў, вялікі лік”, “Да канца красавіка 1943 года 700 дэсантнікаў сабралася ў Бяльмонцкім лесе, занялі вёску Блажышкі, арганізуецца атрад на захад ад Богінскага возера” (спр.950, л.102). (Сапраўды ж парашутыстаў было значна менш. Мы ведаем, што большасць партызанскіх атрадаў і брыгад к восені 1943 года прыбыло ў нашы лясы з усходніх раёнаў Беларусі і Смаленшчыны – Ул.Ляскоўскі).

Аперацыя “Герман” пачалася 24 верасня і закончана 17 кастрычніка 1943 года (спр.946. Пераклад з нямецкай мовы Г.Бялькевіча).

Кіраўнік кампфгрупы (баявой групы) генерал паліцыі Екельн. Ём падпісаны штодзённыя падрабязныя данясенні.

24.09.1943 г. Дзённая зводка.

1. Захараўшчына, 6 км ад Пастаў, занята неўстаноўленымі сіламі. У лясным квадраце 2124 – 2125 заўважаны рух праціўніка на поўдзень. Сутычка нашай разведкі са слабымі сіламі праціўніка ў квадраце 2110, 2097, 2193.

2. Два ваеннапалонныя і два пасобнікі бандытаў арыштаваны.

3. Баявыя пазіцыі групы Шродэра – Дынабург (квадрат 2030);

баявыя пазіцыі групы Гарма – Глыбокае (квадрат 2141);

баявыя пазіцыі групы Мюллера – Конікі (квадрат 2203);

баявыя пазіцыі групы Гохтля – Відзы (квадрат 2095).

Нашы страты: 1 забіты, 8 паранена.

25.09.1943 г. Дзённая зводка.

1. У 2 км на ўсход ад Нагаўкі (2163) умацаваны бандыцкі лагер. Вёска Лучай падпалена бандытамі. Вялікія рэквізіцыі прадуктаў і адзення ў раёне вёсак Нагаўка – Груздзева. Каля вёскі Неўяры бой разведкі з пераўзыходзячымі сіламі праціўніка.

2. Вынікі: 2 пакінутыя бандыцкія лагеры разбураны, 3 бандыты забіты.

3. Дасягнута лінія: група Шродэра – Будзілы, Друйск, Казакова, Мілашова. Групу Гарма – на поўначы – Пераброддзе (2074), Апанасенкі, Забор’е (2075), на поўдні – Грзібкі (2178), Хабы, Ластавікі, Капусцічы, Неўяры. Групу Мюллера – Вятрчэшкі (2190), Потавікі, Конікі, Валовічы, Маргі, Катловічы, Рудня (2291).

4. Страты: 2 забітыя, 4 параненыя (л.210).

26.09.1943 г.

1. Размяшчэнне банд: каля в.Астравішкі (2110) спроба прарвацца. Моцнае супраціўленне каля в.Неўяры. бой каля Вілка – Оста, Пастаў.

2. Дасягнута лінія:

група Карыблёмэ – Станкавічы, Вяча, воз.Буза, воз.Набіста;

група Небель – Сабалевічы, Бірукі, Калеснікі, Красоўшчына, Германавічы, воз. Чорнае;

група Эдэльвайса – Кавалі, Науры, Сваркі, Тулуц, Сіўцы, Жыберакі.

3. (з гэтага дня і кожны наступны дзень – Ул.Ляскоўскі) Захоплена рабочай сілы: 131 мужчына, 45 жанчын для адпраўкі ў Германію.

Бандыцкая вёска Казьяны разбомблена. Бандыцкія вёскі Петрышкі (2110), Ушы (Учы), Маргі (2202) спаленыя. Знішчана 8 бункераў і два лагеры. 14 чалавек расстраляна, адна яўрэйка захоплена ў палон. Прыгнана 59 галоў жывёлы (л.211).

27.09.1943 г.

1. Бандыты займаюцца рабункамі. Дарога Більдзюгі – Яцкаўшчына замініравана. Моцная банда размясцілася ў Бяльмонцкім лесе.

2. Дасягнута лінія: групы Корнблёмэ – воз.Абстэрна (2074), чыгунка ў в.Каўшэлева (2088), Шаркаўшчыны (2114), воз.Пятроўскае, Глыбокае, Сітцы, Замосце, Місуны.

3. Трафеі (ідзе пералік: сотні людзей, жывёлы, маёмасць) (л.212).

28.09.1943 г.

1. Нобель заняў бераг воз.Укля, Цяцёркі, Більдзюгі, Шаркаўшчыну, Боўкалы.

2. Спалены вёскі: Новікі, Мацкі, Доўтаны, Будкі, Талуц, Шыберакі, Сіўцы, Луцэ. Трафеі: (сотні людзей, жывёлы, рознай маёмасці) (л.214).

29.09.1943 г.

Занята лінія: Опса, воз.Дрывяты, воз.Укля, Цяцёркі, Більдзюгі, Шаркаўшчына (ідзе пералік трафеяў) (л.216).

30.09.1943 г.

Спалена 13 вёсак, разбураны 2 лагеры. Захоплена: 1 кулямёт, 2 аўтаматы, 1 вінтоўка. Забіта 67 бандытаў, 7 узятая ў палон. Страты: 1 афіцэр забіты, 2 салдаты параненыя. (пералік трафеяў) (л.218-220).

01.10.1943 г.

Адбіта спроба банды прарвацца на захад. (Трафеі) (л.220, 221).

02.10.1943 г.

Групы бандытаў ад воз.Вісяты, ля вёсак Сауткі і Панфілаўшчына прарваліся на захад. Баі каля в.Буйкі, Опса, каля Мядзеля. (Ідзе пералік трафеяў) (л.221).

03.10.1943 г.

Перастрэлка ў в.Падобы, Ёды, Варонка, Казьяны, Астравішкі, Мікалаёва. Акцыя на ўсход ад Мёр: банды

уцяклі на поўдзень. Заняты Дунілавічы. Авіяцыя бамбіла в. Чысты. адзін самалёт пашкоджаны. (Трафеі – падрабязны пералік) (л.223,224).

04.10.1943 г.

У Рудава моцны агонь варожых кулямётаў. Каля 5000 бандытаў ад в.Падобы адышлі на паўночны захад. Напад на ахову маста Страча, вёску Маскалішкі, Ракіты. Трафеі. (Л.225,226).

05.10.1943 г.

З боем занята Дварышча, Рудава. Баі ў в.Ёды, Прошкі, Кузьня, Дубнікі. Фронт на лініі: Жданы, Лабуці, Ружанполь, Юзэфова, Луцк, Мосар, Канстанцінаў. Трафеі. (Л.227,228).

06.10.1943 г.

Баі паміж вёсак Лонскія – Трабаўшчына. Напад на масты ля Дзісны і Германавіч. Лагэр бандытаў каля Плятэрова. Спалена 13 вёсак. Трафеі. (л.229,230).

07.10.1943 г.

Захоплена Трабаўшчына. Бамбілі в. Чыстае, поўнасю разбурана. Часткова разбурана Клонаўка. Трафеі. (л.231,232).

08.10.1943 г.

Сутычкі ў лесе паўночнай Алашкі – Рамашова. Заходней лініі Свілы – Алашкі замініраваны дарогі і прасекі ў лесе. Бамбілі в. Дуброўка, Стаўрова. Трафеі. (л.233,234).

09.10.1943 г.

Трафеі – пералік. (л.235,236).

10.10.1943 г.

Адбіты начныя спробы банд прарвацца, знішчана яўрэйская банда з 28 чалавек. Бой каля Шаркаўшчыны і вакол воз.Ельня. Трафеі – пералік. (л.237,238).

11.10.1943 г.

Бамбілі фугасамі і запальнымі бомбамі в.Хвасткі, Далёкія, Еўдзішкі, Заборце. Трафеі. (л.239,240).

12.10.1943 г.

Паведамленне Карнбломмэ: банды адыходзяць на поўдзень і захад. Эдэльвайс: банды адыходзяць на поўнач. Мюллер: бамбілі воз.Богіна, Браслаўскую Луку, воз.Янка, в. Плятэрова, Стаўрова. Спалена 15 вёсак. Захоплена 720 мужчын, 343 жанчыны, 239 дзяцей. Расстраляна 22, забіта ў баі 12, узята ў палон 58 чалавек. Разбурана 15 бункераў і 10 лагераў. Трафеі: 4 аўтаматы, 4 вінтоўкі, 28 павозак, 1008 галоў маладняка, 196 свіней, 995 авечак, 197 коней, 26 дробнай жывёлы, 2563 ц зерня, 807 ц саломы, 666 ц бульбы, 2 ц льносемя, 1 ц аўса.

Страты: 2 параненыя (латышы). (л.241, 242).

13.10.1943 г.

Бомбавыя ўдары на лясных масівах Міхалішкі, Азяравы, Казьяны, Плятэрова.

Спалена 13 вёсак. Захоплена: сотні мужчын, жанчын, маёмасць. (л.243).

14.10.1943 г.

Сутычкі каля ручая Янка і в.Платонаўка. бой з бандай 200-300 чалавек заходней Грыблёў. Спалена 5 вёсак. Захоплена: 356 мужчын, 419 жанчын, 312 дзяцей. 9 расстраляна, 126 забіта, 54 захоплена ў палон. Узята 1064 галоў маладняка, 119 свіней, 927 авечак, 91 конь, 1846 ц зерня, 2337 ц бульбы, 140 ц сена, 17 ц саломы, 1 ц льносемя, 8 льноцерабілак, 25 культыватараў, 19 барон, 14 сячкарань, 5 арфаў (зернячыстак), 1 бульбамыйная машына, 12 павозак, 49 санак. Трафеі: 4 лёгкія кулямёты, 8 аўтаматаў, 16 вінтовак, 3186 вінтовачных патронаў, 38 мін, 1681 газавая граната. Страты: 1 немец, 2 латышы параненыя. (л.245,246).

15.10.1943 г.

Карная аперацыя ў нізіне р.Дзісна. Паліцэйская танкавая рота правяла карныя аперацыі супраць 6 вёсак каля Мядзеля. Авіяцыя бамбіла край лесу паўночнай р.Янка. Спалена 6 вёсак, разбурана 20 бункераў.

Страты: 1 немец паранены. Трафеі. (л.247,248).

16.10.1943 г.

(Перадапошні дзень).

Авіягрупа такавала цэлі ў лясным масіве Друзевічы (2084), Рудамысль (2111), р.Янка, Свінаплуцце (2097).

Паліцэйскай ротай спалена 10 вёсак. Узята 573 мужчыны, 803 жанчыны, 405 дзяцей, сотні галоў жывёлы, 2383 ц зерня, 229 ц бульбы, 230 ц сена, 50 ц саломы, 6 ц гародніны, 2 ц фасолі, 1 ц цыбулі, 5 ц гароху, 99 ц льносемя, столькі ж льнотрасты, 71 скуру, 39 павозак, 7 санак, 245 розных сельскагаспадарчых машын, 7 вагаў, 7 рулонаў ацынкаванай бляхі.

Страты: 1 немец (л.249,250).

17.10.1943 г.

Сустрэч з праціўнікам не было.

Спалена 12 вёсак. Зноў узяты людзі, жывёлы, харч., 15 калаўротаў, 1 легкавая машына, 1 швейная машынка.

Паведамленне Эдэльвайса аб выніках расследвання:

“Яшчэ 24 верасня бандыты былі папярэджаны аб аперацыі. Многія атрады прарваліся на захад і пазбеглі аперацыі.

Брыгада Маркава 25 верасня раздзялілася на дробныя групы, пакінуўшы прыкрыццё, пайшла ў розных

напрамках з задачай сабрацца на старым месцы праз два тыдні пасля аперацыі.

Атрад Машко брыгады Маркава размяшчаўся ў в.Замошша, 80 чалавек.

Брыгада Сталіна, 2271 чалавек (штаб 130 чалавек) размяшчалася ў Дварышчы. Атрад Варашылава меў 242 чалавек, 2 гарматы, 3 мінамёты, 9 лёгкіх кулямётаў, 4 цяжкія кулямёты, 2 процітанкавыя стрэльбы, 23 аўтаматы, 162 вінтоўкі..." (лл.256,258,259).

Андрэй Мацук. Мінск

Аспірант Інстытута гісторыі
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Барацьба магнатскіх групавак у Браслаўскім павеце з 1721 па 1764 гады

Перыяд гісторыі з 1721 па 1764 гг. характарызуецца ўзрастаннем ролі магнатэрыі ў дзяржаўным і грамадска-палітычным жыцці Рэчы Паспалітай. Розныя магнатскія групы праз сваю шляхецкую кліентэлу імкнуліся забяспечыць свае інтарэсы не толькі ў РП і ВКЛ, але і на абшарах розных паведаў і ваяводстваў. Перавага ў пэўных паведах і ваяводствах павінна была садзейнічаць абранню "патрэбных" паслоў на мясцовых соймках.

Падобная сітуацыя склалася і на тэрыторыі Браслаўскага паведа. Тут сутыкнуліся інтарэсы некалькіх магнатскіх групавак. Найбольшы ўплыў ў Браслаўскім павеце праз сваю шляхецкую кліентэлу меў род Радзівілаў. Сітуацыя ў павеце склалася такім чынам, бо кліентамі Радзівілаў з'яўляліся прадстаўнікі двух вядомых у павеце шляхецкіх родаў Рудамінаў і Цеханавецкіх. Прычым трэба азначыць, што прадстаўнікі абодвух гэтых родаў не адразу ўвайшлі ў шэрагі кліентэлы Радзівілаў. Шмат у чым гэта было звязана з тым, што і ўплыў саміх Радзівілаў на працягу 20-ых гг. XVIII ст. быў не вельмі значным на абшарах паведаў і ваяводстваў ВКЛ. Таму і шляхта Браслаўскага паведа была звязана ў асноўным з іншымі магнатскімі групамі.

Найбольш яркім пацверджаннем дадзенай тэзы з'яўляецца кар'ера Антонія Рудаміны, які 21 кастрычніка 1724 г. атрымаў пасаду браслаўскага падкаморыя [1, с.668]. Даволі хутка ён аказаўся ў радах апазіцыі да каралеўскай улады ў ВКЛ. Прычым прымаў у дзейнасці апазіцыі даволі актыўны ўдзел. Так, пратэстацыю на сойме 1729 г. падпісала дваццаць паслоў як з ВКЛ, так і з РП. Сярод такіх вядомых магнатаў, як галіцкі староста Станіслаў Патоцкі, мерацкі староста Антоні Сапега, абозны ВКЛ Ігнат Агінскі, сустракаем і шляхціча Антонія Рудаміна [2, с.172]. Улічваючы, што аснову апазіцыі ў ВКЛ складалі магнатскія групы Агінскіх, Сапегаў, Гансеўскіх, то менавіта з імі і супрацоўнічаў у дадзены перыяд браслаўскі падкаморы Антоні Рудаміна. Ён быў сярод тых найбольш актыўных паслоў, хто жадаў сарваць сойм 1732 г. падчас яго адкрыцця: "...асабліва паны Антоні Рудаміна з Браслаўскага паведа, Ян Гурко і Тадэуш Агінскі з Віцебскага ваяводства і Міхал Антоні Сапега са Смаленскага ваяводства..." [2, с.304]. Прычым, яго роля на дадзеным сойме была адной з найбольш вышэйшых. Так атрымалася з-за таго, што астатнія ўдзельнікі сойма, у першую чаргу каронныя дэлегаты, не дапусцілі зрыву сойма. У выніку маршалак Юры Ажароўскі прыступіў да абрадаў. Тады Антоні Рудаміна, Ян Гурко і Тадэуш Бужынскі падалі пратэстацыю. Пасля таго, як да яе далучыўся рэчыцкі пасол Сіліч, сойм быў распушчаны [2, с.305]. Як бачым, Антоні Рудаміна няпроста быў шэрагавым паслом ад Браслаўскага паведа. Ён сваёй дзейнасцю прывёў сойм да зрыву, не даўшы каралю РП Аўгусту II раздаць вольныя пасады сваім прыхільнікам і такім чынам узмацніць уласную ўладу ў краіне.

Знаходзячыся ў радах апазіцыі каралеўскай уладзе ў РП Антоні Рудаміна паўтараў і ўсе рысы, ўласцівыя ёй. Так, грошы для зрыву вышэйзгаданага сойма ён, як і іншыя прадстаўнікі апазіцыі адначасова атрымаў як ад французскага, так і ад расійскага амбасадараў. Вядома, што расійскі амбасадар Міхал Бястужаў з верасня па кастрычнік 1732 г. выдаў 1100 чырвонцаў і 4 пары сабалёў смаленскаму біскупу Багуславу Гансеўскаму, 1000 чырвонцаў і 6 пар сабалёў мерацкаму старосту Антонію Кізіміру Сапезе, 6 пар сабалёў віцебскаму ваяводзе Марціну Агінскаму, 339 чырвонцаў і 3 пары сабалёў братам Любінецкім, 2 пары сабалёў Антонію Рудаміне [2, с.307].

І надалей браслаўскі падкаморы Антоні Рудаміна знаходзіўся ў радах апазіцыі. Так, ён фігуруе ў студзені 1733 г. у планах выбараў вількаўскага старосты Юрыя Сапегі на соймках у ВКЛ, што ён прапанаваў Анне з Сангушкаў Радзівіл [3, с.149]. Згодна з ім магнатскія групы Радзівілаў і Сапегаў павінны былі забяспечыць абранне сваіх прыхільнікаў на павятовых і ваяводскіх соймках ВКЛ. Цікава, што за выбары на сойміку Браслаўскага паведа быў адказным браслаўскі падкаморы Антоні Рудаміна. Адначасова ён павінен быў дапамагаць у пільнаванні соймкі Полацкага ваяводства віцебскаму ваяводзе Марціну Агінскаму [3, с.150]. Мы можам меркаваць, што, напэўна, браслаўскі падкаморы Антоні Рудаміна быў папулярны і сярод шляхты Полацкага ваяводства. Менавіта таму ён быў вызначаны памагатым віцебскаму ваяводзе Марціну Агінскаму. Аб тым, што дапамога была незалішняй, можна меркаваць з таго, што адначасова Марцін Агінскі быў вылучаны адказным за соймікі Мсціслаўскага, Віцебскага ваяводстваў і Аршанскага паведа [3, с.150].

Як бачым, менавіта з віцебскім ваяводам Марцінам Агінскім, напэўна, з усіх лідэраў антыкаралеўскай апазіцыі ў ВКЛ і супрацоўнічаў найбольш шчыльна браслаўскі падкаморы Антоні Рудаміна. Можна меркаваць, што магнатскі род Агінскіх у гэты час меў даволі значны ўплыў на шляхту Браслаўскага паведа. Ускосна пацвярджае гэта і тое, што на сойм 1736 г. з Браслаўскага паведа былі абраны дэпутатамі віжбоўскі староста

Станіслаў Агінскі і браслаўскі маршалак Юзаф Антоні Мірскі [4, с.585-586]. Польскі даследчык Андрэй Лінк-Ленчоўскі выказвае сумненне, што Станіслаў Агінскі быў паслом менавіта з Браслаўскага павета [5, с.637]. Праўда, ён нічым не тлумачыць свайго сумнення і таму мы маем усе падставы верыць таму, што Станіслаў Агінскі быў абраны паслом на пацікацыйны сойм 1736 г. менавіта на сойміку Браслаўскага павета. Магчыма, што садзейнічаў яго абранню і браслаўскі падкаморы Антоні Рудаміна. Цікава, што другі пасол з Браслаўскага павета Юзаф Антоні Мірскі быў сярод найбольш вядомых прадстаўнікоў мясцовай шляхты і з'яўляўся павятовым маршалкам на працягу дзесяці год, з 1726 па 1736 гг. [4, с.586]. Акрамя таго, ён з'яўляўся кліентам магнацкага роду Сапегаў [6, арк.1]. На жаль, з-за недахопу крыніц мы не можам скласці дакладную карціну ўзаемаадносін шляхты Браслаўскага павета з магнацкім родам Агінскіх. Безумоўна толькі тое, што менавіта браслаўскі падкаморы Антоні Рудаміна быў галоўным правадніком на мясцовым сойміку іх інтарэсаў і інтарэсаў апазіцыі каралю РП Аўгусту II у ВКЛ. Напэўна, яго дзейнасць на мясцовым сойміку была паспяховай, бо, менавіта прадстаўнікі апазіцыі каралю, паслы з Браслаўскага павета – сын віцебскага ваяводы Станіслаў Агінскі і Падрэбскі – 26 студзеня 1733 г. выступілі з пратэстацыяй, калі Юры Ажароўскі распачаў сойм 1733 г. і прапанаваў абраць маршалак [2, с.317].

У апазіцыі да караля РП Аўгуста II у Браслаўскім павеце знаходзіліся і Цеханавецкія. Іх уздым на першыя ролі ў павеце пачаўся 22 жніўня на сойміку Браслаўскага павета, калі адным з чатырох кандыдатаў да браслаўскага харунжства быў абраны Фелікс Нікадзім Цеханавецкі. Менавіта яму і была выдадзена 13 кастрычніка канцэсія на браслаўскае харунжства [7, с.73]. У яго ўзвышэнні сярод шляхты Браслаўскага павета не было нічога дзіўнага, бо ён адносіўся да шэрагу найбольш заможных шляхцічаў павета [8, с.63].

Пры падтрымцы апазіцыі Фелікс Нікадзім Цеханавецкі быў абраны на сойм 1730 г. паслом з Браслаўскага павета [7, с.74]. Можна меркаваць, што ў гэты перыяд шляхта Браслаўскага павета выказвалася амаль адзінагалосна супраць плануемага каралём Аўгустам II раздавання вольных пасадаў прадстаўнікам магнацкай групы Чартарыйскіх. І надалей Фелікс Нікадзім Цеханавецкі быў звязаны з апазіцыяй каралю Аўгусту II у ВКЛ. Менавіта пры падтрымцы апазіцыі 4 лютага 1732 г. Фелікс Нікадзім Цеханавецкі быў абраны дэпутатам у Трыбунал ВКЛ на браслаўскім грамічным сойміку. Сваё дэпутатства ў Трыбунале ВКЛ, напэўна, меркаваў выкарыстаць у барацьбе за месцаўскае гродовае староства з Валовічамі і іншай шляхтай Мсціслаўскага ваяводства, што падтрымлівала апошніх [7, с.74]. Тым больш, што мсціслаўскі грамічны сойм быў сарваны [9, арк.335]. У гэты час садзейнічала яму і прыналежнасць да кліентаў Сапегаў, што таксама знаходзіліся сярод кіраўнікоў апазіцыі. Менавіта апазіцыя і атрымлівала перавагу на соймках у ВКЛ. Не з'яўляўся выключэннем і сойм Браслаўскага павета. Перамагла апазіцыя і на выбарах у Трыбунал ВКЛ 1732 г. Таму, Фелікс Нікадзім атрымаў перавагу над сваімі сапернікамі. Даходзіла да таго, што ў час адсутнасці маршалка Трыбунала Станіслава Агінскага, ён ўвогуле ўзначальваў пасяджэнні. Безумоўна, што ў такіх абставінах немагчыма было прыняцце адмоўнага для яго рашэння па спрэчцы за месцаўскае гродовае староства [7, с.74].

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што напрыканцы 20-ых і пачатку 30-ых гг. XVIII ст. у Браслаўскім павеце галоўную ролю адыгрывалі не шляхецкія кліенты якой-небудзь канкрэтнай магнацкай групы, а прадстаўнікі апазіцыі ВКЛ каралеўскай уладзе. У яе ўваходзілі кліенты і Сапегаў і Агінскіх і іншых магнацкіх родаў. Аб'ядноўвала іх прыналежнасць іх патронаў да рады апазіцыі ў ВКЛ. Шляхта вырашала пры гэтым як агульныя мэты апазіцыі каралеўскай уладзе так і свае ўласныя інтарэсы.

Абранне Станіслава Ляшчынскага на каралеўскую пасаду атрымала падтрымку ў шляхты Браслаўскага павета, а браслаўскі падкаморы Антоні Рудаміна ўвогуле быў адным з найактыўнейшых удзельнікаў гэтай элекцыі. Больш таго, 9 чэрвеня 1733 г. Антоні Рудаміна выехаў паслом ад РП у Пецярбург. Праз шэсць тыдняў дасягнуў расійскай сталіцы. Яго мэтай было данесці да расійскага ўрада вынікі канвакацыйнага сойму і імкнуцца дамагчыся падтрымкі на набліжаючымся элекцыйным сойме [1, с.669].

Цікава, што Антоні Рудаміна, акрамя інструкцый, якія павінны былі схіліць царскі двор на карысць кандыдатуры Станіслава Ляшчынскага, прывёз і пісьмо да расійскага двараніна Івана Трубяцкага ад князя Вішнявецкага (згодна дыярыўша Марціна Матушэвіча кракаўскага ваяводы Януша Вішнявецкага), які рэкамендаваў не ўводзіць расійскія войскі да абрання караля РП. Таксама ён абяцаў у гэтым пісьме, што новы кароль будзе выконваць ранейшыя дамовы з усімі суседзямі і прасіў Трубяцкага паспрабаваць стаць новым паслом у РП. Малодшы з братоў Левенвольдаў, Фрэдэрык Казімір, зрабіў копію гэтага пісьма і пераслаў яе ў Пецярбург разам з сваімі рэкамендацыямі. У іх ён выказваўся супраць кандыдатуры князя Вішнявецкага на трон РП, бо Вішнявецкія, Сангушкі і Чартарыйскія з'яўляюцца Гедэмінавічамі, як і расійскія дваранскія роды Куракіных, Трубяцкіх і Галіцыных. І Фрэдэрык Казімір Левенвольд выказваў засцярогу, што такі магутны род у асобе князя Вішнявецкага дасягне прастола [10, с.333].

Ёсць меркаванне, што задумка навіязання кантактаў з Іванам Трубяцкім належаць прымасу Тэадору Патоцкаму [11, с.163]. Такім чынам, можна зрабіць выснову, што браслаўскі падкаморы Антоні Рудаміна знаходзіўся на першых ролях у спробах кіраўніцтва РП пазбегнуць расійскага ўзброенага ўмяшальніцтва ў выбары караля РП.

Аднак канферэнцыя з расійскімі міністрамі 11 жніўня скончылася нічым і ўжо 29 жніўня Антоні Рудаміна атрымаў адказ на сваю інструкцыю, пасля чаго адразу выехаў у РП [1, с.669].

Пасля ўсталявання з дапамогай саксонскай і расійскай зброі на троне РП Аўгуста III браслаўскі падкаморы Антоні Рудаміна перайшоў на ягоны бок у 1735 г. і быў абраны паслом ад Браслаўскага павета на пацікацыйны сойм 1735 г. [1, с.669]. На наступны пацікацыйны сойм 1736 г. ён быў абраны ад Інфлянцкага ваяводства [1, с.669]. Менавіта ў гэты час Антоні Рудаміна пераходзіць у рады кліентаў Радзівілаў, якія разам са сваімі прыхільнікамі ў падзяку за падтрымку ў абранні Аўгуста III атрымалі мноства пасадаў і ўладанняў у ВКЛ.

Па такіх жа прычынах з канца 30-ых гадоў XVIII ст. і Фелікс Нікадзім Цеханавецкі перайшоў у рады кліентэлы Радзівілаў [7, с.75].

Аднак узаемадачыненні паміж Феліксам Нікадзімам Цеханавецкім і Антоніем Рудамінай з магнацкім родам былі даволі адрознымі. Калі першага можна смела аднесці да рады кліентаў Радзівілаў, то Антонія Рудаміну нельга адназначна адносіць да кліентаў гэтага магнацкага роду. Аднак кантакты паміж ім і Радзівіламі пачаліся яшчэ да канца праўлення Аўгуста II, калі Антоні Рудаміна падтрымліваў Радзівілаў у іх спрэчкі з Сапегамі з-за "нойбургскіх ўладанняў" [1, с.669].

Пасля ж абрання Аўгуста III каралём РП браслаўскі падкаморы Антоні Рудаміна, акрамя прыналежнасці да прыхільнікаў Радзівілаў, навязаў кантакты і з іншымі магнацкімі групамі. Яшчэ ў 1736 г., па словах віленскага каад'ютара Юзафа Сапегі, супраць праекта павелічэння войска ў ВКЛ выступалі Чартарыйскія, Агінскія, скарбны ВКЛ Ян Адахоўскі і браслаўскі падкаморы Антоні Рудаміна [12, с.55]. А ўжо ў 1737 г. браслаўскі падкаморы Антоні Рудаміна быў абраны кіраўніком камісіі ВКЛ, якая павіна была распрацаваць праект павялічэння войска. Такі выбар адбыўся дзякуючы падтрымцы вялікага гетмана ВКЛ Міхала Вішнявецкага [12, с.137]. На пасяджэннях камісіі, нягледзячы на ўсе старанні Антонія Рудаміны, была прынята антырадзівілаўская пастанова аб падаткавым абкладанні "нойбургскіх ўладанняў" для павялічэння колькасці войска ВКЛ [12, с.138]. Аднак у далейшым пры ўдзеле і Антонія Рудаміны дадзеная пастанова не была ўведзена і ўвогуле праца камісіі скончылася нічым. У гэты ж час Антоні Рудаміна працягваў супрацоўнічаць і з Агінскімі і навязаў шчыльныя кантакты з вялікім гетманам ВКЛ Міхалам Вішнявецкім. Кантакты з Агінскімі і Вішнявецкімі не супярэчылі адносінам з Радзівіламі, бо ўсе вышэйпералічаныя магнатскія роды дзейнічалі разам на павятовых і ваяводскіх сойміках ВКЛ. Менавіта пры іх дапамозе пасламі на сойм РП 1738 г. ад Браслаўскага павета былі абраны прыхільныя Радзівілам кандыдаты браслаўскі падкаморы Антоні Рудаміна і пісар ВКЛ Тадэуш Агінскі [12, с.109]. І на сойме РП 1738 г. Антоні Рудаміна дзейнічаў у рамках праграмы дадзенай магнатскай групой і таму дамагаўся павялічэння войска і складання дэлегацыі да расійскага пасла Г.Кейзерлінга з патрабаваннем вывада расійскіх войск і грашовай выплаты за ўчыненныя імі разбурэнні ў РП. Павелічэнне колькасці войска павінна было прывесці да ўзмацнення пазіцый яго магнацкіх патронаў вялікага гетмана ВКЛ Міхала Вішнявецкага і польнага гетмана ВКЛ Міхаіла Казіміра Радзівіла [1, с.669].

Цікава, што акрамя Радзівілаў, Вішнявецкіх і Агінскіх браслаўскі падкаморы Антоні Рудаміна быў звязаны і з вялікім каронным маршалкам Юрыем Вандалінам Мнішкам [12, с.80, 109]. Гэтыя кантакты ён завязаў з 1738 г. Ад Юрыя Вандаліна Мнішка ён дамагаўся падтрымкі сваёй кандыдатуры на якое-небудзь дыгнітарства і атрымання ўшпольскага староства. Аднак сувязі не прыносілі Антонію Рудаміну вялікай карысці. Больш таго, па патрабаванню Мнішка ён быў вымушаны адмовіцца ад вылучэння сваёй кандыдатуры ў якасці дэпутата ў Трыбунал ВКЛ у 1740 г. Хаця перад гэтым ён меркаваў не толькі быць абраным паслом да Трыбунала ВКЛ, але і заняць пасаду яго маршалка. У выніку ўсё ж стаў толькі паслом ад Браслаўскага павета [1, с.669].

Аднак гэтыя кантакты з вялікім каронным маршалкам найбольш і падкрэсліваюць асаблівае ўзаемадачыненне браслаўскага падкаморы Антонія Рудаміны з магнатамі. Яго нельга называць кліентам якога-небудзь магната ці якой-небудзь канкрэтнай магнатскай групы. Хутчэй, у яго асобе мы маем справу з прадстаўніком сярэдняй шляхты, якая была ў стане сама, незалежна ад магнатаў, забяспечваць патрэбныя рашэнні на мясцовых сойміках. Больш таго, іх уласныя інтарэсы распаўсюджваліся нашмат далей за межы аднаго павета ці ваяводства. Як бачым на прыкладзе Антонія Рудаміны, грунтуючыся на ўласных інтарэсах, ён веў актыўную дзейнасць на абшарах усёй РП.

Аднак асноўная дзейнасць прадстаўнікоў сярэдняй шляхты была ў рэгіёнах, дзе яны мелі найбольшую падтрымку. Так, на сойм 1744 г., Антоні Рудаміна зноўку быў абраны ад Браслаўскага павета. Між іншым, на тым сойме ён быў вылучаны дэлегатам ад ВКЛ да камісіі па складанню праекта павелічэння войска [1, с.669; 13, с.122]. Такое абранне ў чарговы раз паказвае, што браслаўскі падкаморы Антоні Рудаміна карыстаўся пэўнай падтрымкай і па-за межамі Браслаўскага павета. Гэта было заўважана мясцовай шляхтай і на сойме 1752 г. У рэкамендацыі Яна Струтынскага пералічваліся заслугі браслаўскага падкаморы ў палітычнай дзейнасці ў РП: *"...пан Рудаміна шаснаццаць разоў абраны быў дэпутатам, шэсць разоў удзельнічаў у складанні пастаноў сойма і адзін раз быў паслом да расійскага двара..."* [1, с.668]. Безумоўна, што ніводнае рашэнне на абшарах Браслаўскага павета не магло прайсці па-за ўдзелам браслаўскага падкаморы Антонія Рудаміны.

Але ў 1756 г. са смерцю Антонія Рудаміны ў Браслаўскім павеце ўспыхнула з новай сілай барацьба паміж рознымі магнатскімі групамі. На першыя ролі сталі выходзіць прадстаўнікі іншых шляхецкіх родаў, у першую чаргу кліентаў магнацкіх родаў Чартарыйскіх і Радзівілаў [8, с.35, 402]. Сярод апошніх месца Антонія Рудаміны заняў шляхецкі род Цеханавецкіх. Іх і раней не вельмі задавальняла другасная роля ў якасці кліентаў Радзівілаў і яны рабілі спробы перайсці на вядучыя ролі ў шэрагі кліентаў іншых магнацкіх родаў. Так, 26 студзеня 1746 г. Фелікс Нікадзім Цеханавецкі ў сваім пісьме з Мінска прапанаваў свае паслугі за пасаду пісара ВКЛ канцлеру ВКЛ Яну Фрэдэрыку Сапегу [7, с.75]. Узвышэнне дадзенага шляхецкага рода на абшарах Браслаўскага павета не было нечаканым. Так, Марцін Матушэвіч у сваіх успамінах кажа аб вялікай папулярнасці прадстаўнікоў рода Цеханавецкіх сярод шляхты Браслаўскага павета і Мсціслаўскага ваяводства [11, с.341]. Такая папулярнасць шмат у чым тлумачылася тым, што Цеханавецкія адносіліся да найболей заможных шляхецкіх родаў у Браслаўскім павеце [8, с.63].

Вось менавіта іх уплыў сярод шляхты Браслаўскага павета і зацікавіў кіраўніка мясцовай павятовай шляхецкай групы, прыхільнай Чартарыйскім, Юзафа Струтынскага, які меў меў спрэчкі з браслаўскім стольнікам Антоніям Ваўжэцкім. Ён, каб атрымаць патрэбнае рашэнне ад маршалка Трыбунала ВКЛ Абрамовіча, прапанаваў аддаць замуж сваю дачку Цеханавецкаму, які быў братам жонкі Абрамовіча [14, с.708].

Дзякуючы хутка адбыўшамуся вяселлю, на абшарах Браслаўскага павета стварыўся сваесабытвы саюз Юзафа Струтынскага з Цеханавецкімі. І дэпутатамі на сойм 1754 г. ад Браслаўскага павета былі абраны шакінаўскі староста Юзаф Струтынскі і яго зяць мсціслаўскі і опсаўкі староста Ян Цеханавецкі. Марцін Матушэвіч падкрэслівае, што не было ніводнай рэальнай сілы ў павеце, якая б была здольна перашкодзіць іх абранню [14, с.708].

Так працягвалася і надалей. Аднак паміж зяцем і цесцем перабегла "чорная кошка". Усё пачалося з таго, што Юзаф Струтынскі замест абяцаных за дачкой ста тысяч пасагу даў толькі пяцьдзесят. Хутка з-за рэўнасці Цеханавецкага сапсаваліся і адносіны паміж маладымі. Тым больш, пад час сойма 1754 г. Юзаф Струтынскі, не папярэдзіўшы, Цеханавецкага атрымаў для дачкі на Опскае староства 30 тысяч злотых інтраты. Даведаўшыся аб гэтым, Цеханавецкі адаслаў сваю жонку да бацькоў [14, с.708].

Безумоўна, што апагею канфлікт паміж Цеханавецкім і Юзафам Струтынскім дасягнуў пад час браслаўскага пасольскага сойма 1756 г. Юзаф Струтынскі з'явіўся на яго акружаны кліентэлай Чартарыйскіх з павета. Больш таго, ён пры садзеянні расійскага генерала Веймара прывёў на сойм каля 60 узброенных пахолак [14, с.709]. Аднак перавага была за Цеханавецкімі, якія аб'ядналі сваіх прыхільнікаў з прыхільнікамі браслаўскага стольніка Антонія Ваўжэцкага. Гэтыя абставіны вымусілі прыхільнікаў Юзафа Струтынскага сарваць сойм [14, с.709].

Усё так бы і скончылася, але адбылася недарэчнасць, якая абвастрыла далейшыя дачыненні паміж павятовай шляхты на некалькі дзесяцігоддзяў. "...Пасля абеды Юзаф Струтынскі, калі пачуў, што каля яго стаянкі, на возера, ідзе хтосьці з Цеханавецкіх, загадаў страляць. У выніку быў забіты малодшы брат мсціслаўскага староства, Ксаверы Цеханавецкі..." [14, с.709]. Так распачалася варожасць паміж родамі Струтынскіх і Цеханавецкіх, якая вызначыла іх далейшы лёс і прывяла да спада іх уплыву на абшарах Браслаўскага павета.

У выніку перавагу ў Браслаўскім павеце атрымалі прыхільныя Радзівілам шляхецкія роды. І некалькі наступных соймаў прайшло з іх яўнай перавагай. Так, напрыклад, дэпутатам да Трыбунала ВКЛ у 1758 г. быў абраны брат Яна, Станіслаў Цеханавецкі [7, с.91]. Больш таго, карыстаючыся сваёй перавагай Цеханавецкія сталі праводзіць абранне патрэбных паслоў з пэўнымі парушэннямі. Так, дакладна вядома, што грамнічы сойм 1760 г. 5 лютага быў сарваны, але Ян Цеханавецкі, карыстаючыся перавагай сваіх прыхільнікаў, дамогся свайго абрання павятовым палкоўнікам для заняцця пустуючай пасады браслаўскага харунжага [7, с.88].

Акрамя асабістай варожасці ў дадзеным выпадку мы маем і пэўны адбітак барацьбы паміж магнатскімі групамі, бо, як казалася вышэй, Юзафа Струтынскага падтрымлівалі Чартарыйскія, а мсціслаўскі староста Ян Цеханавецкі ў той жа час з'яўляўся кліентам Радзівілаў [14, с.721]. Менавіта таму яго справа са Струтынскім стала адной з найбольш спрэчных на Трыбуналах ВКЛ канца 50-ых гадоў XVIII ст. Кожная з магнатскіх групавых Радзівілаў і Чартарыйскіх імкнулася разглядаць яе вырашэнне на карысць сваіх прыхільнікаў і пад прызмай перавагі сваёй кліентэлы над кліентэлай варожага роду. А па ўспамінах Марціна Матушэвіча, падчас асуджэння на смяротную кару Міхалу Валадковічу на Трыбунале ВКЛ 1760 г. за непавагу да ураднікаў, канцлер ВКЛ Міхал Чартарыйскі ўсур'ёз разглядаў варыянт, каб асудзіць на пазбаўленне жыцця і Яна Цеханавецкага [11, с.96]. Не цураліся падобных метадаў і прыхільнікі Радзівілаў. Так, Ян Цеханавецкі з некалькімі шляхцічамі групы Радзівілаў забіў Юзафа Струтынскага падчас Трыбунала ВКЛ 1761 г. [11, с.163].

Перавага прыхільнікаў Яна Цеханавецкага ў Браслаўскім павеце была яўнай і надалей. Так, на грамнічых соймах 1762 і 1763 гг. Ян Цеханавецкі, негледзячы на супрацьдзеянне Фаміліі (назва магнатскага роду Чартарыйскіх і іх прыхільнікаў), быў абраны дэпутатам да Трыбунала ВКЛ. Такая прыхільнасць шляхты Браслаўскага павета да Яна Цеханавецкага вымусіла аднаго з кіраўнікоў групы Чартарыйскіх, віленскага біскупа Масальскага, прыгразіць не толькі Цеханавецкаму, але і ўсяму павету за яго падтрымку [7, с.89]. Узмацняліся пазіцыі кліентаў Радзівілаў у павеце і за кошт удзела ў мясцовых соймах іх прыхільнікаў Ігната і Мікалая Лапацінскіх, якія набылі тут некалькі маёнткаў [8, с.389, 394]. Праўда, абодвум адначасова ўдавалася адыгрываць значныя ролі і ў радах кліентаў Сапег [6, арк.1; 15, с.396, 400].

Такім чынам, напрыканцы разглядаемага часу ў Браслаўскім павеце перавагу атрымаў шляхецкі род Цеханавецкіх, які з'яўляўся прыхільным Радзівілаў. Прычым іх пазіцыі ў павеце былі вельмі моцнымі і пахіснуць іх здолела толькі ўмяшальніцтва цэнтральнай улады РП, якое адбылося пасля абрання Станіслава Аўгуста Панятоўскага.

Літаратура:

1. Polski Słownik Biograficzny, T.XXXII – Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo akademii nauk, 1991 – 684 s.
2. Rostworowski E. O polską koronę. Polityka Francji w latach 1725 – 1733. – Wrocław – Kraków: Ateneum, 1958. – 364 s.
3. Krieger W. Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku. – Warszawa: Sejmowe, 1991. – 294 s.
4. Korespondencja Józefa Andrzeja Żaluskiego 1724 – 1736. – Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. – 715s.
5. Polski Słownik Biograficzny, T.XXXIII – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdansk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo akademii nauk, 1978 – 832 s.
6. Львоўская навуковая бібліятэка імя В.Стэфаніка НАН Украіны ф.103, воп.1, спр.4995
7. Dumin S., Rachuba A., Sikorska-Kulesz J. Ciechanowieccy herbu Dąbrowa. – Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1997. – 224 s.
8. Hedemann O. Historia powiatu Brzławskiego. – Wilno, 1930 – 483 s.
9. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ф.1729, воп.1, спр.36

10. Соловьёв С. Сочинения, книга X, т.20 – Москва: Мысль, 1993. – 751 с.
11. Matuszewicz M. Dziariusz zycia moego, t.2. – Warszawa: PIW, 1986 – 815 s.
12. Palkij H. Sejmy 1736 i 1738 roku. U poczatkow nowej sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej. – Krakow: Polska Akademia Umiejetnosci, 2000 – 257 s.
13. Zielinska Z. Walka "Familii" o reforme Rzeczypospolitej, 1743 – 1752 – Warszawa: PWN, 1983 – 385 s.
14. Matuszewicz M. Dziariusz zycia moego, t.1. – Warszawa: PIW, 1986 – 957 s.
15. Polski Słownik Biograficzny, T.XXVIII – Wrocław – Warszawa – Krakow: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo akademii nauk, 1973 – 640 s.

Валерый Мянжынскі. Мінск

Старшы навуковы супрацоўнік аддзела спецыяльных гістарычных навук Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, кандыдат гістарычных навук

Звесткі па гісторыі Браслаўшчыны першай паловы XVI ст. у кнігах Метрыкі ВКЛ

Метрыка Вялікага Княства Літоўскага – галоўная крыніца па гісторыі сярэднявечнай Беларусі, ды і ўсяго Вялікага Княства Літоўскага. Яна ўтрымлівае нямала разнастайных звестак па Браслаўскаму краю. Тэма гэтай публікацыі абмяжоўваецца першай паловай XVI ст., галоўным чынам 20-40-мі гадамі. Зыходны матэрыял пачэрпнуты з кніг запісаў за гэты перыяд. Дакументы па гісторыі Браслаўшчыны выяўлены ў кнігах Метрыкі № 12, 14, 15, 20, 21, 24, 25, 28, 30, 31, 523. Апошняя адносіцца да кніг публічных спраў. Кнігі Метрыкі № 12, 15, 25 к гэтаму часу ўжо апублікаваны літоўскімі археографамі¹. Кніга Метрыкі публічных спраў № 523 упершыню цалкам была апублікавана ў 1915 г. метрыкантам С. Л. Пташыцкім у томе № 33 серыйнага выдання крыніц, атрымаўшага назву “Руская Гістарычная Бібліятэка”. Сёння сіламі супрацоўнікаў аддзела Спецыяльных гістарычных навук Інстытута гісторыі НАН Беларусі падрыхтавана яе перавыданне ў Беларусі. У 2000 г. выданнем кнігі Метрыкі № 28 была адноўлена традыцыя публікацыі гэтай крыніцы ў Беларусі. Названая кніга мае два дакументы, дзе ўзгадваецца мястэчка Браслаў. Першы – гэта рэестр падаткаў з усіх велікакняжацкіх гарадоў і мястэчак ВКЛ ад 27 лістапада 1551 г., згодна якому Браслаў павінен быў плаціць 20 коп грошай²; другі, датаваны снежнем 1551 г., упамінае Браслаў ў ліку мястэчак, якія павінны былі несці “сярэбшчыну” (надзвычайны дзяржаўны падатак на ваенныя мэты)³. Такого ж характару дакумент, але ад 1529 г., маецца ў кнізе Метрыкі № 15. Там адзначаецца, што ў Браслаў з паведамленнем аб “сярэбшчыне” быў пасланы дваранін вялікага князя Багдан Сямёнавіч⁴. У гэтай жа кнізе ў дакуменце № 225 ад 1528 г. гаворка ідзе аб тым, што з Браслава ў горад Полацк павінна быць перавезена 100 бочак жыта і паслана 70 чалавек с сякерамі для працы ў горадзе, а адказным за суправаджэнне людзей і жыта прызначаны дваранін Цішка Піваў⁵.

Матэрыял па гісторыі Браслаўшчыны ва ўзгаданых вышэй кнігах прадстаўлены нераўнамерна. Найбольш дакументаў (18) змешчана ў кнізе Метрыкі № 12, у кн. № 24 – 9, у кн. № 14 – 6, у кн. № 21 – 4, у кн. № 20 – 3 і ў астатніх кнігах Метрыкі па аднаму-два дакументы. У час працы з матэрыяламі Метрыкі пэўную цяжкасць выклікала неабходнасць аддзяліць матэрыял па беларускай Браслаўшчыне ад такой жа па назве на Украіне.

Аналіз матэрыялаў кніг Метрыкі паказвае, што ў Браслаўскім павеце пераважалі такія віды дакументаў, як прывіліе-даніны вялікага князя (10) і распарадчыя дазвольчыя лісты (17) вялікага князя, якія былі адрасаваны галоўным чынам дзяржаўцам браслаўскім. На другім месцы – канфірмацыйныя пацвярджальныя акты (15). Мелася некалькі судовых дакументаў. Падаўляючая колькасць дакументаў тычыцца землеўладання. Калі ўлічыць, што першасныя наданні (прывіліе-даніны) вялікага князя шляхце саступаюць канфірмацыйным (10:15), то можна меркаваць аб пачаўшымся пераразмеркаванні зямельнай ўласнасці на Браслаўшчыне ў другой чвэрці XVI ст. Працэсы пераразмеркавання зямель, людзей і нерухомасці тут былі ўжо даволі пашыраныя.

Нашы назіранні адносна Браслаўскай зямлі абпіраюцца на 41 дакумент кніг Метрыкі ВКЛ. Узгадваецца каля 30 уладальнікаў, або трымальнікаў актаў (цвёрдасцяў) на зямлю. Некаторыя з іх мелі па некалькі грамат на валоданне людзьмі і землямі на тэрыторыі Браслаўскага павета. Ёсць па тры дакументы аб землеўладанні наступных асоб: двараніна, баярына браслаўскага Талаконскага Багдана Радзівонавіча (кн. 12, аа. 349 адв.-350 адв., 474-475; кн. 24, аа. 164-165 адв. – 1525, 1527, 1541 гг.)⁶; баярына браслаўскага Астаня Рыгоравіча (кн. 14, а. 134 адв.; кн. 21, аа. 85 адв.-86 адв. – 1524, 1537 гг.); маршалка гаспадарскага, дзяржаўцы браслаўскага, пана Паўла Іванавіча Сапегі (кн. 25, аа. 175-175 адв., аа. 173 адв.-175; кн. 21, аа. 72 адв.-73 адв. – 1521, 1529, 1537 гг.). Апошні згодна перапісу войска 1528 года выпраўляў 21 вершніка (РИБ, т. 33, с. 8). Па два дакументы аналагічнага характару (адносна зямельнай уласнасці) выяўлена на: пана Міхайлу Сапегу (кн. 21, аа. 72 адв.-73 адв.; кн. 20, аа. 47-48 – 1537 г.), у 1528 г. ён выпраўляў у войска 47 вершнікаў; баярына смаленскага, затым – браслаўскага Багдана Нагішчыча (кн. 12, аа. 185-185 адв.; кн. 21, аа. 86 адв.-88 – 1523, 1537 гг.); двараніна Івана Сцецавіча (кн. 12, аа. 270 адв., 271 адв.-272 – 1524 г.); акольнічага смаленскага Андрэя Сямёнавіча (кн. 12, аа. 251-251 адв.; кн. 14, а. 168 – 1524, 1525 гг.); баярына браслаўскага Івана Арцёмавіча (кн. 24, а. 201; кн. 30, аа. 176-176 адв. – 1542, 1546 гг.); баярына браслаўскага Грышку Шэмбея (кн. 12, аа. 323-323 адв., 351 – 1525 г.), які па перапісу войска 1528 г. выстаўляў 2 вершніка; двараніна Барыса Юр’евіча (кн. 20, а. 41; кн. 24, аа. 213-213 адв. – 1537, 1542 гг.); двараніна Івана Міхайлавіча Басу (кн. 20, аа. 101-101 адв.; кн. 24, аа. 191-191 адв. – 1537, 1542 гг.); двараніна Мітку Васілевіча (кн. 21, аа. 90 адв.-92; кн. 24, аа. 74 адв.-75 адв. – 1537, 1540 гг.).

Характэрна, што сярод уладальнікаў зямель на Браслаўшчыне нямала перасяленцаў са Смаленшчыны. Апошнія пасля змяншэння тэрыторыі Княства ад пастаяннага наступу войскаў Маскоўскай дзяржавы вымушаны былі пакідаць свае маёнткі і пераязджаць углыб Княства. Такімі перасяленцамі былі вышэй названыя Багдан Нагішчыч, Грышка Шэмбель, Іван Міхайлавіч Баса. Акрамя іх узамен Смаленскіх вотчын землі ў Браслаўскім павеце “до очищення”, г. зн. да мяркуемага вызвалення гэтых тэрыторый, атрымалі баяры смаленскія: Мікула Васілевіч (кн. 12, аа. 394-394 адв. – 1525 г.), Іван Сысой Нагішка (кн. 24, аа. 248 адв.-249 – 1543 г.).

Заможнымі ўласнікамі, якія мелі маёнткі таксама і ў Браслаўскім павеце, былі: пан трокскі, стараста гарадзенскі Юрый Мікалаевіч Радзівілавіч, якому вялікі князь Жыгімонт I Стары дазволіў ў маёнтку Сялец весці гандаль – наладжваць аднадзённыя штотыднёвыя кірмашы і мець карчму (кн. 12, аа. 373-373 адв. – 1525 г.); сакратар лацінскі, цівун паюрскі, пан Станіслаў Якубавіч Скоп. Яму вялікі князь Жыгімонт Аўгуст прывілеем ад 24 ліпеня 1547 г. даверыў кіраваць дзяржавай Браслаўскай (кн. 31, аа. 118 адв.-119). Апошні паводле даных кнігі Метрыкі № 123 выпраўляў ў войска 17 вершнікаў (РИБ, т. 33, с. 9).

Акрамя наданняў вялікага князя адным са шляхоў і, трэба сказаць, вельмі распаўсюджаным (даныя па нашаму матэрыялу назіраюцца ў 14 актах) была купля. Такім спосабам нерухомасць на Браслаўшчыне набылі: пан Павел Іванавіч Сапега (кн. 25, аа. 175-175 адв., 173 адв.-175 – 1521, 1529 гг.), баярын смаленскі Юрый Іванавіч (кн. 12, а. 226 – 1523 г.), князь Юрый Цімафеевіч Масальскі (кн. 12, а. 268 – 1524 г.), баярын браслаўскі Астанія Рыгоравіч (кн. 14, а. 143 – 1524 г.), чалавек браслаўскі Іван Федкавіч (кн. 14, аа. 146 адв.-147 – 1524 г.), баярын браслаўскі Грышка Шэмбель (кн. 12, а. 351 – 1525 г.), дваранін Багдан Радзівонавіч Талаконскі (кн. 12, аа. 349 адв.-350 адв.; кн. 24, аа. 164-165 адв. – 1525, 1541 гг.), баярыня віленская Міткавая Фёдаравіча з сынам Жданам (кн. 12, аа. 454-454 адв. – 1527 г.), дваранін Барыс Юр’евіч (кн. 24, аа. 213-213 адв. – 1542 г.).

Пераважная большасць з упамянутых намі вышэй шляхцічаў атрымлівала землі ў поўную ўласнасць (“навечность”). Але было нямала і такіх, якія карысталіся зямлёй на ўмовах часовага ўладання (“до воли господарской”, “до живота” і інш.). Так, дваранін гаспадарскі Мітка Васкавіч трымаў зямлю Дзямідаўшчыну ў Браслаўскім павеце “до воли господарской” (кн. 12, а. 250 – 1521 г.). На такіх жа ўмовах землі ў Друйскай, Унгольскай і Браслаўскай валасцях таксама мелі: дваранін Барыс Юр’евіч (кн. 20, а. 41 – 1537 г.), баярын браслаўскі Іван Арцёмавіч (кн. 24, а. 201 – 1542 г.). З агаворкай “до живота” землі з людзьмі ў Браслаўскім павеце трымалі: пані Сапезыная (кн. 21, аа. 72 адв.-73 адв. – 1537 г.), архімандрыт манастыра Прачыстае Божае Маці ў Браславе Арсеній і дваранін Мітка Васілевіч (кн. 24, аа. 74 адв.-75 адв. – 1540 г.). З умовай утрымліваць на свае сродкі пані Багдану Таўтвілаву быў дадзены маёнтак Відзі пану, пісару гаспадарскаму лацінскаму Паўлу Нарушэвічу (кн. 14, аа. 134 адв.-135 адв. – 1524 г.).

Нагадаем, што яшчэ адной умовай набыцця зямлі, асабліва пры велікакняжацкіх зямельных наданнях, для ўсіх землеўладальнікаў у Браслаўскім павеце, як і для ўсёй шляхты ВКЛ, было абавязковае нясенне службы земскай ваеннай.

Не меншую цікавасць, чым персаналіі і іх землеўладанні, для чытача і даследчыка мінуўшчыны Браслаўшчыны могуць ўяўляць тапанімічныя аб’екты гэтага краю, інфармацыя аб якіх багаты кнігі Метрыкі ВКЛ. Для першай паловы XVI ст. дакументы крыніцы, акрамя агульнай назвы гэтага рэгіёна (Браслаўскі павет) называюць меншыя геаграфічныя адміністрацыйныя адзінкі – воласці: Апеская, (як варыянт – Айпеская), Браслаўская (якая ў актах часам абазначаецца як Браслаўскі павет), Гарадзіцкая / “Городицкая”, Друйскай, Унгольскай [Укольская] (як варыянты гэтай назвы дакументы даюць – Увукольская, Выкольская).

У Апескай [Опсаўскай] воласці ўзгадваюцца наступныя геаграфічныя (зямельныя) аб’екты: Пасча / Посча / Пошча, Жвірблеўшчына, землі пустаўскія – Саркуцеўшчына, Мілошэўшчына, Андрэўшчына, зямліцы пустыя – Ескаўшчына, Судзівоеўшчына, сенажаць пустая Машлеўская, пустаўшчыны – Юргелеўшчына, Сямёнаўшчына, Янчышка, землі пашныя – Мазгінішка, Еўтаўтоўшчына, Парашоўшчына (кн. 12, аа. 323-323 адв., 349 адв.-350 адв., 351 – 1525 г.), землі путныя – Дзяржкоўшчына, Міхалкаўшчына, а ў Дабельскім стане гэтай жа воласці – землі пустаўскія: Баялеўшчына / Ваялеўшчына, Мінюцеўшчына, зямліца Яноўшчына на Доблі з дзельніцай Снукалеўскай / Шукалеўскай, дзельніца зямліцы Карнілаўскай ў Стаўраве, на Бачані і ў Дуброўках, Селішча і распашкі Самаўскія, ніва Плоская, бор Хомін, зямліца “отчизная” Мялеўшчына (кн. 12, аа. 474-475 – 1527 г.), землі – Міхалкаўшчына, Мінюльсеўшчына, Ваялеўшчына, Машлеўшчына, Карнілаўшчына, Звірблеўская, Някгоўская, землі пустаўскія – Даўнароўшчына, Шчыпілоўшчына, Росцеўшчына, Яноўшчына, дзельніца Грышкава (кн. 24, аа. 164-165 адв. – 1541 г.), землі – Самаўшчына, Ажгіноўшчына, сенажаці Цышылаўскія на Галоўскім (кн. 30, аа. 176-176 адв. – 1546 г.), зямліца Ульянаўшчына “Угорского стану на Вгори” (кн. 24, а. 201 – 1542 г., кн. 30, аа. 176-176 адв. – 1546 г.).

У Браслаўскай воласці ўпамінаюцца такія геаграфічныя (зямельныя) аб’екты, як пустаўшчына цяглая Дзямідаўшчына (кн. 12, а. 250 – 1524 г.), Перабражаны [магчыма, Укольская воласць] (кн. 12, аа. 251-251 адв. – 1524 г.; кн. 12, а. 168 – 1525 г.), зямля і дварэц Ісаеўшчына (кн. 12, аа. 439-439 адв. – 1526 г.), землі пустаўскія – Дзеўкуцеўшчына, Якубоўшчына, Дзямідаўшчына (кн. 12, аа. 454-454 адв. – 1527 г.), маёнтак Іказнь “Ікажнь” (кн. 21, аа. 72 адв.-73 адв. – 1537 г.), маёнтак Іказнь і чатыры землі пустаўскія – Клавыеўшчына, Асцяўшчызна, Вайняўшчызна, Буцяўшчызна (кн. 20, аа. 47-48 – 1537 г.), маёнтак Церка [далёка ад Браслаўскага замка, але, магчыма, у Браслаўскай воласці] (кн. 20, аа. 101-101 адв. – 1537 г.).

У Друйскай воласці: землі пустаўскія – Пупаўшчына, Шупкоўшчына, Рымтаўтоўшчына, Мацкоўшчына (кн. 12, а. 270 адв. – 1524 г.), землі пустыя – Арэшкаўшчына, Пятроўшчына, Дзяткаўшчына (кн. 12, аа. 271 адв.-272 – 1524 г.), землі пустаўскія – Князішчава, Мілошкава, Янушкава, Шарэйкаўшчына, Каласоўшчына, Юхноўшчына, Любоўшчына, Якубоўшчына і палавіна Юр’еўшчыны (кн. 21, аа. 90 адв.-92 – 1537 г.), восем зямель пустаўскіх у валасцях Друйскай і “Увукольскай” – Укроеўшчына, Яўсееўшчына, Ласеўшчына,

Янялеўшчына, Курылаўшчына, Крацешчына, Палкоўшчына і Кліматоўшчына (кн. 20, а. 41 – 1537 г.), землі пустаўскія на мяжы “Лифлянской” у Баб’і – Мікулеўшчына, Сабалевіча, Шчучэўшчына, Мысоўшчына, зямля Міхалкаўшчына (кн. 24, аа. 113 адв.-114 – 1540 г.).

Ва Ункольскай воласці: землі пустаўскія – Васількаўшчына і Руценкаўшчына / Аруценкаўшчына (кн. 12, аа. 185-185 адв. – 1523 г.; кн. 21, аа. 86 адв.-88 – 1537 г.).

Трэба заўважыць, што на прыналежнасць некаторых тапанімічных аб’ектаў Браслаўскага павета да канкрэтных валасцей у дакументах кніг Метрыкі за разглядаемы намі перыяд няма ні прамых, ні ўскосных даных. Да іх адносяцца: Замошша [магчыма, Ункольская воласць], зямля Дзям’янаўшчына (кн. 12, а. 226 – 1523 г.), маёнтак Міткава (кн. 12, а. 212 – 1523 г.), маёнтак Відзі [знаходзіўся бліжэй да мяжы з Віленскім паветам] (кн. 14, аа. 134 адв.-135 – 1524 г.), землі – Сібуцеўшчына і Бусеўшчына (кн. 14, а. 143 адв. – 1524 г.), маёнтак Сялец (кн. 12, аа. 373-373 адв. – 1525 г.), землі пустаўскія – Данилаўшчына, Дзянісаўшчына / Дзясіўшчына, Дзям’янаўшчына, Юркаўшчына (кн. 12, аа. 394-394 адв. – 1525 г.; кн. 25, аа. 173 адв.-175 – 1529 г.), зямля Пагост (кн. 14, а. 235 адв. – 1528 г.), маёнтак Пагост і пяць пустаўшчын – Даноўшчына, Бусеўшчына, Мацкоўшчына, Станкоўшчына, Яшалеўшчына [бліжэй да мяжы з Полацкай зямлёй] (кн. 21, аа. 72 адв.-73 адв. – 1537 г.), маёнтак Цярэса (кн. 24, аа. 191-191 адв. – 1542 г.).

Акрамя пералічаных вышэй зямель ёсць яшчэ нямала такіх, якія не маюць назвы. Сярод іх – землі пустаўскія, пашні, палі, польцы, сенажаці, нівы, лясныя ўгоддзі і інш.

Літаратура:

- ¹ Lietuvos Metrika – Lithuanian Metrika – Литовская Метрика. Кн. 12 (1522-1529) / Užrašymų kn. 12 / Parengė Darius Antanavičius ir Algirdas Baliulis. Vilnius: Žara, 2001, 856 p.; Lietuvos Metrika – Lithuanian Metrika – Литовская Метрика. Кн. 15 (1528-1538) / Užrašymų kn. 15 / Parengė / Artūras Dubonis. Vilnius: Žara, 2002, 448 p.; Lietuvos Metrika – Lithuanian Metrika – Литовская Метрика. Кн. 25 (1387-1546) / Užrašymų kn. 25 / Parengė / Darius Antanavičius ir Algirdas Baliulis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1998;
- ² Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 28 (1522 – 1552 гг.). Кніга запісаў 28 / Склад.: В.С.Мянжынскі, У.М.Свяжынскі – Менск: ATHENÆUM, 2000, іл.8 (Калекцыя “Помнікі”, Том 1). дак. № 141, с.181.
- ³ Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 28 (1522 – 1552 гг.). Кніга запісаў 28 / Склад.: В.С.Мянжынскі, У.М.Свяжынскі – Менск: ATHENÆUM, 2000, іл.8 (Калекцыя “Помнікі”, Том 1). дак. № 151, с. 195.
- ⁴ Lietuvos Metrika. Кн. 15 (1528-1538) / Užrašymų kn. 15 / Parengė / Artūras Dubonis. Vilnius: Žara, 2002, дак. № 220, с. 286.
- ⁵ Lietuvos Metrika. Кн. 15 (1528-1538) / Užrašymų kn. 15 / Parengė / Artūras Dubonis. Vilnius: Žara, 2002, дак. № 225, с. 290.
- ⁶ Тут і далей у круглых дужках спачатку падаюцца нумары кніг Метрыкі і архіўныя аркушы дакумента, у якім змяшчаецца інфармацыя на асоб або на геаграфічныя аб’екты, затым праз працяжнік уводзяцца даты гэтых дакументаў.

Юлія Налюбова, Мінск

Магістрант кафедры культуралогіі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

К вопросу об интерпретативной антропологии

(по материалам полевых этнографических исследований)

С самого начала формирования культурной антропологии, которая как область научных исследований сложилась в последней четверти XIX в., устанавливалась и развивалась связь между теоретическим и эмпирическим уровнями изучения униформных и многообразных культур. Теоретики разрабатывали идею общей человеческой культуры, хотя и без чёткого определения этого понятия. Собираатели данных описывали нравы, обычаи, материальную культуру различных этносов. Несмотря на то, что “Диспут о методе”, который и свёлся к противопоставлению наук о природе и наук о культуре, разгорелся в это же время, только к середине XX в. методологические и эпистемологические основания современной культурной антропологии кардинально изменились по сравнению с теми, которые составляли фундамент объективного эволюционизма XIX в. с его идеями культурного уровня и прогресса.

Стало очевидно, что “именно в попытке обойтись без субъективных интерпретаций состояла основная ошибка “позитивистских” подходов, предлагавших использовать те же модели объяснения и эмпирического подтверждения, которые используются в естественных науках” [5: 25]. Так, проведённый анализ полевых материалов этнографических экспедиций по Браславшчине показал, что в основе традиционного полевого исследования лежат всё те же подходы: в процессе опроса происходит поиск неких общих основ-универсалий по общему же опроснику, пытаясь выявить какие-либо закономерности, присущие не только и не столько всей Браславшчине, но и белорусам вообще [1; 2].

Согласно американскому антропологу Клиффорду Гирцу, представителю “символической” или “интерпретативной” антропологии, обобщения невозможны на основании поиска универсалий в культуре [3: 123]. По его мнению “мы неполные незавершённые животные и мы сами себя завершаем посредством культуры, и не посредством культуры как целого, а посредством её очень конкретных форм: добуанской или яванской, хопи или итальянской, культуры привилегированных слоёв общества или простонародной, академической или коммерческой” [3: 132]. Культура понимается Гирцем семиотически, т.е. как система знаков, и задача исследователя заключается в постижении смысла происходящего в этой культуре. Этой цели и призвано служить

"насыщенное описание" (*thick description*), т.е. такое описание конкретного события, ритуала, ситуации, посредством которого исследователь пытается реконструировать те значения или оттенки смысла, которые вкладывались самими участниками в свои слова и поступки. "...не отсутствие знаний о том, каким образом происходит познание...помешает нам понять, чем руководствуются в своих действиях местные жители, а незнакомство с воображаемым миром, внутри которого их действия являются знаками." [4: 182] Однако правила, способы и цели, использованные носителями культуры, весьма сложно восстановить по "ненасыщенному описанию". Так, в полевых тетрадах фиксируется не непосредственно "голос другого", "сказанного" в социальном дискурсе. А, например, при анализе, в том числе гендерной, социальной и пр. проблематики, отдаётся приоритет формальным описаниям: кто был главным в семье, во сколько лет женились, кто чем занимался по хозяйству: "жылл ў хаце мужа са свякрухай. Галоўная – свякруха" [2: 5] – что может являться лишь вспомогательным при интерпретации; и на этом строятся объяснения и ищутся закономерности. Задача же исследователя – проанализировать прежде всего понятия, *близкие к опыту*, которые люди часто используют спонтанно, неосознанно, как есть. В них – реальность жизненного мира, которую хочет понять исследователь. При таком подходе к анализу культуры "общечеловеческие константы" "громкие слова, которых мы все боимся" [Власть, Вера, Угнетение – Ю.Н.] приобретают вполне домашний вид" [4: 190]. Этнографическое описание микроскопично, но антрополог выходит к более широким интерпретациям и абстрактному анализу через этап подробного изучения чрезвычайно мелких явлений.

Понимание, в отличие от научного объяснения, – всегда интерпретативно, поскольку представляет собой приписывание конкретным исследователем значения (смысла) наблюдаемому поведению. В этом смысле исследовательская интерпретация – это субъективная версия изучаемого явления, которая представляет его, но одновременно репрезентирует и самого исследователя, его ценностные ориентации и стереотипы. Интерпретация исследователем того или иного феномена в качественной парадигме – всегда вторичный процесс, всегда конструирует конструкты.

Здесь встаёт одна из главных методологических проблем науки – как перейти от собрания этнографических миниатюр к крупномасштабной культурной реконструкции народа или эпохи. По мнению Гирца модель, разработанные антропологами "Джоунсвилль-как-США", причастна к неудаче таких разработок.

Представление (идея "Джоунсвилль-как-США в миниатюре"), что суть национального общества, цивилизации, религии можно в сжатом и упрощённом виде можно увидеть в "типичном" маленьком городе, ошибочно и, по Гирцу, удивляет "как удалось людям в неё поверить и убедить в её верности других" [4: 190]. Если микроскопическое исследование строго локализовать, то его значение будет целиком зависеть от верности посылки, будто большое познаётся в малом, иначе не будет смысла его вообще проводить. "Антропологи не изучают деревни (племена, маленькие города, поселения...); они проводят свои исследования в деревнях" [4: 191], – пишет Гирц.

При эмическом анализе культуры важны не сверхъестественные способности исследователя, *чуждо эмпатии и терпения, умение думать, чувствовать и воспринимать подобно туземцу*, не в какой-то уникальной психологической близости с теми, кого изучают, хотя определённая восприимчивость исследователю, работающему в поле, необходима. Понять чужую культуру можно, по Гирцу, путём поиска и анализа символических форм – слов, образов, институтов, поступков, которые человек используют всегда с одной целью – структурировать события, которые он проживает.

Для "русскоязычных" антропологов, этнографов термин "понимание" лишь запутывает дело. Если обратиться к материалистической теории познания, теории отражения, то становится ясным, что понимание действительности есть не что иное, как выявление её сущности. С этой точки зрения становится ясным и что такое объяснение, которое рассматривается как одна из функций теории. Объяснить явления – значит, показать, какая именно сущность скрывается за ними. Никакой особой теории понимания природной и социальной реальности, которая бы отличалась от теории познания, существовать не может. Совсем иное – выявление смысла текстов и проникновение в переживания другого человека. Первое – дело филологии, вторым же больше всего занимается искусство" [7: 18].

Этнографический метод в его современном ракурсе основывается на понимающей социологии М.Вебера, феноменологии А.Шюца, социальном конструктивизме П.Бергера и Т.Лукмана [6]. Здесь применяется социологический подход к культуре как идеям, в совокупности составляющим определение жизненной ситуации людей, а этнография представляется как задача понимающего, даже интерактивного описания определённой культуры, предназначение которой не в том, чтобы ответить на самые сокровенные наши вопросы, но в том, чтобы сделать для нас доступными ответы других.

Библиография:

1. Архіў Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАНБ. Сэкстар этналогіі. Ф. № 6. Спр. № 13. Спр. № 123. Сш. № 1.
2. Архіў Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАНБ. Сэкстар этналогіі. Ф. № 6. Спр. № 13. Спр. № 123а. Сш. № 2.
3. Гирц К. Влияние концепции культуры на концепцию человека // Антология исследований культуры – СПб: Университетская книга, 1997. – 728 С. – (Культурология XX век).
4. Гирц К. "Насыщенное" описание: В поисках интерпретативной теории культуры // Антология исследований культуры – СПб: Университетская книга, 1997. – 728 С. – (Культурология XX век).
5. Девятко И.Ф. Модели объяснения и логика социологического исследования. – М.: Ин-т социологии РАН, 1996. – С. 90-91.
6. Романов П.В., Ярская-Смирнова Е.Р. "Делать знакомое неизвестным...": этнографический метод в социологии // <http://www.nir.ru/Socio/scipubl/sj/12roman.htm>
7. Семенов Ю.И. Этнология и гносеология // Этнографическое обозрение. – 1993. – № 6.

Новыя дадзеныя па гісторыі Браслаўскага Паазер'я на мяжы I і II тыс. н.э.

(па матэрыялах раскопак курганага могільніка Опса)

Курганны могільнік Опса вядомы ў навуковай літаратуры з канца XIX ст. Ён размешчаны ў 3 км на поўдзень ад вёскі ў лесе, злева ад дарогі, якая вядзе ў Відзы. У могільніку налічваецца каля 80 паўсферычных насыпаў. У 1893 г. Ф.В.Пакроўскі раскапаў тут 11 курганаў (Покровский, 1895, с. 197-202, 206-211). У 1990 г. Л.У.Дучыц даследавала яшчэ адзін (Дучыц, 1998, с. 30-31). У 1996 г. экспедыцыя гістфака БДУ вывучыла 5 насыпаў.

Курган 1/13 – паўсферычны круглы ў плане насып з паўночнага, заходняга і паўднёвага боку быў абкружаны ровікам. Пахаванне па абрадзе трупаспалення змяшчалася на пляцоўцы ў попелым слоі ў асаванні кургана, яно суправаджалася дастаткова багатым інвентаром. Выяўлены наступныя прадметы: рэшткі бронзавай трохдротавай грыўны (захаваўся адзін конусападобны канец) (мал. 1:12); фрагменты двух бранзалетападобных скроневых кольцаў, завязаных на два канцы (мал. 1:10-11); фрагмент аплаўленага вырабу са сплаву шэрага колеру (магчыма, рэшткі пярсцёнка з завязанымі канцамі) (мал. 1:15); жалезны нож (мал. 1:16) і іголка (мал. 1:14). У слоі попелу сустрэты шматлікія зліткі бронзы і белага металу, а таксама распаўленыя пацеркі. Сярод костак і вуглёў выяўлены тры ганчарныя пасудзіны, чацвёрты гаршчок знаходзіўся ў попелым слоі (мал. 1: 1-4).

Драцяныя бранзалетападобныя скроневыя кольца, завязаныя на два канцы адносяцца да ХІ ст. (Левашова, 1967, с. 16; Седова, 1981, с. 10). Усе чатыры гаршчкі маюць аднолькавую форму края вянца – невыразны карніз і лінейны арнамент па тулаву. Тры з іх па прафіліроўцы вельмі падобны да посуду культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганаў (КСДК). На Смаленшчыне ганчарны посуд распаўсюджваецца на працягу Х ст. і асабліва з яго другой паловы (Енуков, 1990, с. 115). У Заслаўі гаршчкі з аналагічнай формай вянца сустракаюцца толькі ў комплексах Х – пач. ХІ стст. (Заяц, 1993, с. 108-109, 114), таму ганчарны посуд з кургана 1/13 можна прадатаваць др.п. Х – пач. ХІ стст., а ўвесь комплекс пахавальнага інвентару аднесці да к. Х – пач. ХІ стст.

Курган 2/14 – паўсферычны, круглы ў плане, ровік адсутнічае. Пахаванне па абрадзе крэмацыі знаходзілася на пляцоўцы ў попелна-вугальным слоі ў асаванні кургана. Інвентар склаў: выгнутая металічная пласцінка (бранзалет?) з адным загнутым у спіраль канцом, другі канец аблаваны (мал. 1:13); тры ляпныя гаршчкі, якія маюць шырокія аналогіі ў КСДК (мал. 1:5-7) (Енуков, 1990, с. 87-88).

Курган 3/15 – паўсферычны, круглы ў плане; з заходняга і паўднёвага боку абкружаны ровікам. Усю плошчу асавання пакрывае попелы слоі. У цэнтры кургана прасочана пляцоўка, на якой і было здзейснена пахаванне. Побач з калыцынаванымі косткамі выяўлены: жалезны нож (мал. 1:17) і два ляпныя гаршчкі (мал. 1:8-9), якія належаць да керамікі КСДК.

Курган 4/16 – паўсферычны, круглы ў плане, без ровікаў. На попелым слоі было здзейснена пахаванне па абрадзе інгумацыі. Пахаваны мужчына ляжаў на спіне галавой на ўсход. З правага боку ад шкідэта, на ўзроўні тазавай костак, змяшчалася жалезная сякера тыпу IV пав. А.М.Кіпрічнікава, якая датуецца Х – ХІ стст. (мал. 1:18) (Кіпрічніков, 1966, с. 36-37).

Курган 5/17 – паўсферычны насып без ровікаў пахавання не змяшчаў.

Такім чынам, з пяці даследаваных курганаў тры ўтрымлівалі пахаванні па абрадзе крэмацыі. Нябожчыка спальвалі, пасля чаго рэшткі крэмацыі і інвентара змяшчалі на пляцоўцы. Такі пахавальны абрад быў характэрны для КСДК у Х ст. (Енуков, 1990, с. 40-41, 77-78). У адным кургане было пахаванне па абрадзе інгумацыі на мацерыку, у адным следоў пахавання не выяўлена.

З 11 насыпаў, якія раскапаў Ф.В.Пакроўскі, толькі ў адным (курган № 8) было выяўлена пахаванне па абрадзе інгумацыі, астатнія змяшчалі рэшткі крэмацыі (Покровский, 1895, с. 197-202, 206-211). Час узвядзення гэтых насыпаў можа быць супольна вызначаны ў межах IX – пач. ХІ стст. (храналогія кожнай катэгорыі рэчаў разгледжана В.В.Енуковым (Енуков, 1990, с. 52-93, Табл. 2)). Пры гэтым ніжняя дата застаецца не вельмі пэўнай з-за адсутнасці надзейных хронаіндыкатараў IX ст. У кургане, які раскапала Л.У.Дучыц, было выяўлена пахаванне па абрадзе інгумацыі. Пры ім знойдзены ганчарны гаршчок, аднесены даследчыцай да к. ХІ – пач. ХІІ стст. (Дучыц, 1998, с. 30-31). Аднак шэраг аналогій дазваляе перадатаваць гэты гаршчок др.п. Х – пач. ХІ стст. (Заяц, 1993, рис. 33, с. 113; Штыхов, 1975, с. 81; Штыхов, 1992, рис. 1:10). Сякера з кургана 4/16 адносяцца да Х – ХІ стст.

Такім чынам, час функцыянавання курганага могільніка Опса паводле пахавальнага абраду і інвентару можна паярэдне вызначыць у межах IX – ХІ стст., прычым абсалютная большасць пахаванняў была здзейснена ў IX – пач. ХІ стст. па абрадзе крэмацыі і належыць да культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганаў. Трупапакладанні выяўлены ў трох насыпах, з іх ХІ ст. (Х – ХІ стст.) можа быць прадатаваны толькі курган 4/16.

Якое месца займае разглядаемы помнік сярод сінхронных старажытнасцяў міжрэчча Заходняй Дзвіны і Дзісны? У гэтым рэгіёне размешчаны шэраг курганных могільнікаў, якія прыцягвалі ўвагу даследчыкаў.

пачынаючы з к. XIX ст. (раскопкі Ф.В.Пакроўскага, А. і У.Галубовічаў, Л.У.Дучыц). Матэрыялы гэтых раскопак былі абагулены Л.У.Дучыц (Дучыц, 1991, с. 10-24). Яна вылучыла лакальныя богінскую і браслаўска-мёрскую групы могільнікаў і адзначыла, што на богінскую групу прыпадае большасць насыпаў КСДК (Дучыц, 1990, с. 18). Да гэтага ж мікрарэгіёну належыць і могільнік Опса. Час узнікнення курганных могільнікаў богінскай групы яшчэ да канца не высветлены. Напэўна, гэта магло адбыцца не раней VIII ст. – часу распаўсюджвання пахавальных помнікаў КСДК (Енуков, 1990, с. 178), а магчыма і пазней, бо раннія матэрыялы КСДК на Браслаўшчыне выразна не прасочваюцца. Можна меркаваць аб пранікненні носьбітаў развітай КСДК ў міжрэчча Дзісны і Заходняй Дзвіны прыкладна ў IX ст., ці нават бліжэй да канца гэтага стагоддзя (могільнік Вусце) (Дучыц, Шадыра, 1992, с. 73-74, 78).

Лічыцца, што могільнікі Богінскай групы на працягу X – пач. XI стст. адрозніваліся бірыгуальнасцю (Дучыц, 1991, с. 15). Гэтае меркаванне патрабуе пэўнай карэкціроўкі. Пахаванні па абрадзе інгумацыі вельмі нешматлікія. У Рацкім Бары толькі два курганы з 23 змяшчаль трупapakладанні (Покровский, 1895, с. 187-192; Дучыц, 1991, с. 4), у Вусці адно з 16 (Дучыц, Шадыра, 1992, с. 73-79), у Опсе тры з 17 (Покровский, 1895, с. 197-202; Дучыц, 1991, с. 5). Пры гэтым інгумацыі ў Рацкім Бары, Вусці і кургане 4/16 Опсы суправаджаліся зброяй (Рацкі Бор, к. 16 – сякера і наканечнік дзіды, не пазней пач. XI ст.; Рацкі Бор, курган ля в. Шалтэні – ланцэтападобны наканечнік дзіды, не пазней сяр. XI ст.; Вусце, к. 61 – сякера і ланцэтападобны наканечнік дзіды, не пазней пач. XI ст.; Опса, к. 4/16 – сякера, X – XI стст.). Усе гэтыя пахаванні з’яўляюцца самымі познімі ў могільніках, у хуткім часе пасля іх узвядзення некропалі богінскай групы перастаюць функцыянаваць. Вядома, што змяшчэнне прадметаў узбраення ў пахаванні з’яўляецца не характэрным для КСДК (Енуков, 1990, с. 68-69). Гэты факт, таксама як і трупapakладанне нябожчыкаў, і адзінакасць такіх пахаванняў дазваляе інтэрпрэтаваць іх як помнікі, пакінутыя іншародным насельніцтвам. Наяўнасць аднаго ці некалькіх прадметаў узбраення сведчыць аб дружным характары гэтых пахаванняў (Дучыц, 1990, с. 169).

У курганах браслаўска-мёрскай групы (Кублішчына, Лясная, Укля, Кузьмаўшчына, Заборныя Гумны) цалкам пераважаюць пахаванні па абрадзе інгумацыі на гарызонце (Дучыц, 1991, с. 20). Могільнікі гэтай групы супольна датуюцца X – XII стст., яны суправаджаюцца характэрным для старажытнарускіх курганоў Падзвіння інвентаром.

Заўважана, што курганныя некропалі КСДК і могільнікі з пахаваннямі па абрадзе інгумацыі займаюць розныя тэрыторыі і адрозніваюцца храналагічна. Пасля таго як на працягу X ст. адбываецца засваенне новым насельніцтвам рэгіёна на ўсход ад Браслава і ваколіц возера Укля, шэраг дружных курганоў з трупapakладаннямі з’яўляецца на рубяжы X – XI стст. і на тэрыторыі богінскага мікрарэгіёна. Гэты факт варта звязваць з распаўсюджаннем тут полацкай даніны (Семенчук, 1993, с. 16), а пахаваных разглядаць як прадстаўнікоў новай адміністрацыі. У хуткім часе ўзвядзенне курганоў КСДК спыняецца. Пахавальныя помнікі пазнейшыя за пач. – сяр. XI ст. у раёне Богінскага возера не вядомы.

Прыток новага насельніцтва і змена структуры рассялення пацвярджаецца і матэрыяламі раскопак умацаваных паселішчаў. У к. X – пач. XI стст. пасёлак абарыгенаў у Браславе быў спалены. На яго месцы былі ўзведзены магутныя валы. Матэрыяльная культура набыла старажытнарускае аблічча (Алексеев, 1960, с. 103-105; 1978, с. 40). У п.п. XI ст. было спалена і гарадзішча Замак на востраве воз. Дрысвяты, а на яго месцы пачаў развівацца старажытнарускі горад (Семянчук, Міроньскі, 2001, с. 93). Акрамя засваення ўжо існаваўшых гарадзішчаў, у XI ст. былі заснаваны новыя – Маскавічы (Дучыц, 1993, с. 13) і, напэўна, Рацёнкі (Дучыц, Митрофанов, 1994, с. 180). На шматслойным гарадзішчы Пруднікі пранікненне старажытнарускіх традыцый фіксуецца з к. X – пач. XI стст. (Шадыра, 1993, с. 138, 144).

У IX – X стст. міжрэчча Заходняй Дзвіны і Дзісны было заселена носьбітамі культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў. Якое пакінула пахавальныя помнікі ў раёне Богінскага возера, ніжнія слаі гарадзішчаў у Браславе і Дрысвятах. На працягу X ст. адбыўся прыток новага насельніцтва, якое хавала нябожчыкаў пераважна па абрадзе інгумацыі. Яго этнічную прыналежнасць можна вызначыць як славян-крывічоў. Іх курганныя могільнікі размяшчаюцца на ўсход ад Браслава. У к. X – пач. XI стст. паселішчы мясцовага насельніцтва ў Браславе і Дрысвятах былі знішчаны. На іх месцы былі ўзведзены крэпасці з тыповай старажытнарускай матэрыяльнай культурай. У дадатак да гэтага засноўваліся новыя ўмацаванні ў Маскавічах і Рацёнках. У раёне Богінскага возера з’явіліся дружныя пахаванні, якія сведчаць аб распаўсюджанні ў рэгіёне новай адміністрацыі. Ужо да сярэдзіны XI ст. могільнікі КСДК перастаюць функцыянаваць.

Знішчэнне гарадзішчаў мясцовага насельніцтва, стварэнне магутнай сістэмы ўмацаванняў, распаўсюджанне адміністрацыі адбыліся на працягу вельмі кароткага часу, што сведчыць аб спланаваным і мэтанакіраваным характары дзейнасці прышэльцаў. Можна ўпэўнена звязваць адбыўшыся падзеі з працэсам пашырэння межаў Полацкага княства пры Брачыславе Ізяславічы. Прычым замацаванне гэтай тэрыторыі за Полацкам адбылося ў першыя гады княжэння Брачыслава – у самым пачатку XI ст.

Разгляд матэрыялаў раскопак 1996 г. у кантэксце сінхронных помнікаў дазваляе удакладніць храналагію могільніка Опса, яго этнічную прыналежнасць і месца сярод сінхронных помнікаў міжрэчча Дзвіны і Дзісны. Могільнік быў пакінуты носьбітамі КСДК, якія здзяйснялі тут пахаванні на працягу IX – X стст. У пачатку XI ст., з уключэннем рэгіёна ў склад Полацкага княства, тут з’явілася група прышэльцаў, у першую чаргу – прадстаўнікі полацкай княжацкай адміністрацыі. На гэтым этапе функцыянавання могільніка магло адбывацца змяшэнне традыцый мясцовага насельніцтва і прышэльцаў – палачан. Гэта бачна на прыкладзе кургана 1/13, дзе пры тыповай для КСДК крэмацыі знаходзіліся крывіцкія бранзалетападобныя скроневыя кольцы. Аднак гэты працэс не набыў значных маштабаў, у хуткім часе (не пазней сярэдзіны XI ст.) могільнік перастаў функцыянаваць. Такая ж тэндэнцыя назіраецца і ў іншых могільніках богінскага мікрарэгіёна, што дазваляе выказаць меркаванне аб

адсутнасці пераемнасці паміж пахавальнымі помнікамі КСДК і старажытнарускай курганнай культурай у міжрэччы Заходняй Дзвіны і Дзісны.

Літаратура:

- Алексеев Л.В., 1960. Раскопки древнего Браслава // КСИА, Вып. 81, М.
Аляксееў Л.В., 1978. Старажытны Браслаў // ПГКБ, № 4.
Дучыц Л.В., 1990. Курганы беларуско-литовско-латышского пограничья // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд. М.
Дучыц Л.В., 1991. Отчет о раскопках курганов на территории Браславского и Ушачского районов Витебской области в 1990 году // Архіў ІГ НАНБ, спр. № 1201.
Дучыц Л.У., 1991. Браслаўскае Паазер'е ў IX–XIVстст. Мн.
Дучыц Л.У., Шадыра В.І., 1992. Аб славянскім рассяленні на паўночным захадзе Беларусі (Па матэрыялах курганнага могільніка каля в. Вусце Браслаўскага раёна) // Весці АН Беларусі, серыя грамадскіх навук.
Дучыц Л.У., 1993. Маскавічы // Полоцкий летописец. № 1 (2). Полоцк.
Дучыц Л.В., Митрофанов А.Г., 1994. Городище Ратонки // ГАЗ, № 5.
Дучыц Л.У., 1998. Курганы Браслаўшчыны // Памяць. Браслаўскі раён. Мн.
Енуков В.В., 1990. Ранние этапы формирования смоленско-полоцких кривичей. М.
Заяц Ю.А., 1993. Керамическая посуда Заславля X–XVIII вв. // Сярэдневяковыя старажытнасці Беларусі. Мн.
Кирпичников А.Н., 1966. Древнерусское оружие. Вып. 2. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX–XIII вв. // САИ, Вып. Е 1 – 36, М. – Л.
Левашева В.П., 19676. Височные кольца // Очерки по истории русской деревни X–XIII вв. Труды ГИМ. Вып. 43. М.
Покровский Ф.В., 1895. Курганы на границе современной Литвы и Белоруссии // Труды IX АС в Вильне. Т. I. М.
Седова М.В., 1981. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв.). М.
Семенчук Г.Н., 1993. Формирование и развитие Полоцкой земли в IX – первой половине XIII века. Автореферат диссертации кандидата исторических наук. Мн.
Семянчук Г., Міроньскі Т., 2001. Вынікі археалагічнага вывучэння Дрысвяцкага рэгіёну ў 1996г. і 1999г. // Браслаўскія чытанні 2000. Матэрыялы V-й навукова – краязнаўчай канферэнцыі, прысвечанай 935 годдзю першай згадкі Браслава ў пісьмовых крыніцах. Браслаў.
Шадыра В.І., 1993. Средневековые материалы из городища Прудники // Сярэдневяковыя старажытнасці Беларусі. Мн.
Штыхов Г.В., 1975. Древний Полоцк IX–XIII вв. Мн.
Штыхов Г.В., 1992. Круговая керамика Полоцкой земли X–XI вв. В сравнительном изучении // Древнерусская керамика. М.

Андрэй Радаман. Мінск

*Старшы выкладчык кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права
Акадэміі Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь*

Соймікавая ўхвала шляхты Браслаўскага павета ад 19 снежня 1600 года ў кантэксце вайны Рэчы Паспалітай абодвух народаў са Швецыяй (1600 – 1629 гг.)

Прычыны і ход вайны Рэчы Паспалітай абодвух народаў Каралеўства Польскага і Вялікага Княства Літоўскага са Швецыяй 1600 – 1611 гг. добра апісаны ў гістарыяграфіі¹. Разам з тым, каб раскрыць прычыны з'яўлення і сутнасць публікуемага дакумента, нагадаем асноўныя падзеі, якія прывялі да пачатку вайны паміж Швецыяй і Рэччу Паспалітай.

19 жніўня 1587 г. сын шведскага караля Ёхана III Васа (Ваза) і Кацярыны Ягелонкі, наследны прынц Каралеўства Швецыі², Жыгімонт (20.VI.1566 г. – † 30.IV.1632 г.) быў абраны на трон Польскага каралеўства. Каранацыя Жыгімонта адбылася 27 снежня 1587 г., аднак вялікім князем Літоўскім ён быў прызнаны толькі 27 студзеня 1588 г.³.

Адным з фактараў, якія паўплывалі на выбар Жыгімонта Васа на польскі трон, было абяцанне ад імя электа далучыць да Рэчы Паспалітай Эстляндыю. Права Рэчы Паспалітай на яе былі замацаваны і ў Пактах Канвента Жыгімонта Васа⁴, аднак пытанне аб неадкладнай інкарпарацыі Эстляндыі не было вырашана ні на перамовах ў Швецыі з абраным электам, ні на каранацыйным сойме⁵. Вынікам перамоў з Жыгімонтам III пры пацвярджэнні ім Пактаў Канвентаў было толькі абяцанне адступіць Эстонію Рэчы Паспалітай пасля смерці бацькі Ёхана III. Пры гэтым абяцанне было замацавана ў пацвярджэнні Пактаў Канвентаў да і пасля каранацыі, а таксама ў публікацыйным дакуменце яго прысягі⁶.

17 лістапада 1592 г. у Стакгольме памёр шведскі кароль Ёхан III Васа⁷, пасля чаго трон Швецыі павінен быў заняць яго сын, кароль польскі, вялікі князь літоўскі, рускі і жамоіцкі Жыгімонт III.

На Варшаўскім вальным сойме 1593 г. (04.V – 16.VI) манарху быў дадзены дазвол на ад'езд у Швецыю для каранацыі, аднак разам з тым сойм звярнуўся да караля з просьбай, каб ён застаўся ў Рэчы Паспалітай, а ў Швецыю скіраваў сваіх паслоў⁸. Лічылі, што Жыгімонт можа не вярнуцца са Швецыі, перадаўшы свае правы на трон Рэчы Паспалітай Габсбургам. Жыгімонт III лічыў справу каранацыі вельмі істотнай і цвёрда стаяў на тым, каб самому ехаць на Радзіму. Палітычная эліта неахвотна пагадзілася на ад'езд караля пры ўмове яго абавязковага вяртання і перадачы Эстоніі ў склад Рэчы Паспалітай⁹.

У верасні 1593 г. Жыгімонт III ад'ехаў на Радзіму, паколькі жадаў, каб каранацыя адбылася як мага хутчэй¹⁰. На яго думку, гэта стварыла б магчымасць устанавіць моцную каралеўскую ўладу¹¹. У Стакгольме Жыгімонт і яго жонка Ганна прыбылі 30 верасня 1593 г.¹². Спачатку манарх Рэчы Паспалітай абодвух народаў разлічваў на тое, што першыя дзеянні ягонага стрыя Карла, герцага Сёдэрманландскага, супадаюць з планам шведска-польска-літоўскай уніі і з планам узмацнення каталіцызму ў Швецыі, у чым караля падтрымлівалі

дарадцы на чале з папскім нунцыям Маласпіна. Аднак адразу пасля свайго прыбыцця ў Швецыю, Жыгімонт вымушаны быў пайсці на саступкі¹³. Лютэранскі клер арганізаваў пратэст супраць магчымага ўзмацнення каталіцызму на Уппсольскім сінодзе, дзе была прынята адмысловая дэкларацыя, у якой катэгарычна пацвярджалася вернасць Швецыі лютэранству. Урэшце католік Жыгімонт Васа даў дазвол каранаваць сябе шведскай каронай лютэранскаму біскупу. Каранацыя адбылася 19.ІІ.¹⁴ /І.ІІІ.1594 г. ва Уппсоле¹⁵. Падчас каранацыйнага сойма кароль Жыгімонт І Васа прызнаў лютэранства дзяржаўнай рэлігіяй Швецыі.¹⁶ У адказ на прызнанне лютэранства дзяржаўнай рэлігіяй, шведскія станы запэўнілі караля, што ў час яго адсутнасці ў Швецыі не будуць склікацца пасаджэнні рыксдага¹⁷ і не будуць прымацца ніякія новыя законы¹⁸. Кароль католік Рэчы Паспалітай стаў і каралём лютэранскай Швецыі, што стварыла персанальную ўнію Шведскага каралеўства, Польскай Кароны і Вялікага княства Літоўскага, але пагражала ўзнікненнем сур'ёзных праблем ва ўзаемаадносінах паміж шведскім манархам і яго падданымі.

У ліпені 1594 г. Жыгімонт Васа вярнуўся ў Рэч Паспалітую. Намеснікам (штатгальтэрам) Швецыі быў прызначаны Карл, герцаг Седэрманландскі, які павінен быў кіраваць Швецыяй разам з Рыксродам¹⁹ Каралеўства²⁰.

Пасля вяртання з Швецыі Жыгімонт ІІІ аднак не спяшаўся выканаць сваё абяцанне далучыць Эстонию да Рэчы Паспалітай, што выклікала вострую дыскусію паміж манархам і шляхтай²¹. У той жа час веравызнанне Жыгімонта і яго працяглае знаходжанне ў Польшчы і Літве, на вялікай адлегласці ад Радзімы, дазволіла арганізавацца апазіцыі. Моцныя пачуцці лютэран супраць караля, які дабіўся аднаўлення каталіцкага богаслужэння ў некаторых каралеўскіх замках летам 1594 г.²², эксплуатавалася намеснікам Швецыі. Замест таго, каб правіць ад імя плямёніка, Карл арганізаваў ўсю мыслімую шведскую апазіцыю супраць законнага манарха. Станы, якія стваралі Парламент Швецыі і лютэранскае духавенства сталі галоўнай палітычнай сілай супраць вышэйшай знаці, вернай Жыгімонта²³. Каб развязаць сабе рукі ва ўнутранай палітыцы, Карл пайшоў на замірэнне з Вялікім княствам Маскоўскім (Рускім царствам). 18.V.1595 г. паміж Швецыяй і Вялікім княствам Маскоўскім быў заключаны Цяўзінскі дагавор аб "вечным міры", паводле якога Масква адмаўлялася ад Эстляндзіі (разам з Нарвай (Ругадзівам)) як часткі Шведскага каралеўства, а Швецыя абяцала захоўваць нейтралітэт у выпадку вайны Рэчы Паспалітай з Масквой²⁴. Насуперак забароне караля і Рады Каралеўства Карл склікаў рыксдаг на 29.XI.1595 г. у Седэркёпінгу. Прынятыя на ім рашэнні зрабілі Карла аднаасобным правіцелем Швецыі ў адсутнасць манарха і забаранілі каталіцкае богаслужэнне ў Швецыі, што было прамым выклікам каралю Жыгімонта І Васа і яго палітыцы²⁵.

Падпісанне Цяўзінскага мірнага пагаднення, якое прадугледжвала ўключэнне Эстоніі ў склад Швецыі і нейтралітэт саюзнай краіны ў час вайны Рэчы Паспалітай з Маскоўскай дзяржавай, а таксама рашэнні рыксдага, які быў скліканы насуперак урачыстым абяцанням, безумоўна былі ўспрынятыя палітычнай элітай Рэчы Паспалітай як дзеянні, скіраваныя супраць манарха і дзяржаўных інтарэсаў Польшчы і ВКЛ²⁶. Было прынята рашэнне аб накіраванні пасольства ў Швецыю, задачай якога было ўрэгуляванне адносінаў паміж Жыгімонтам, яго намеснікам і станами Швецыі. Пасольства было прынятае Карлам 07.X.1596 г. На ўсе патрабаванні паслоў ануляваць пастановы, скіраваныя супраць манарха, Карл адказаў адмовай²⁷. Разам з тым, на баку законнага манарха Швецыі Жыгімонта І Васа была яшчэ значная частка Рады Каралеўства. Каб развязаць існуючы канфлікт з Радай Карл Седэрманландскі на 18 лютага 1597 г. склікаў з'езд усіх станаў Швецыі ў Арбогу, на якім атрымаў падтрымку дробнага і сярэдняга шляхецтва і сялян, пацвердзіўшы, такім чынам, усе рашэнні рыксдагу 1595 г.²⁸ Да таго ж у 1597 г. Карл скіраваў у верную Жыгімонта Фінляндыю 9000 жаўнераў²⁹.

Урэгуляваць свае адносіны з Карлам кароль Жыгімонт Васа мог толькі ў Швецыі, таму пытанне пра чарговую выправу манарха на Радзіму, становіцца адным з галоўных на вальным сойме Рэчы Паспалітай 1597 г.³⁰. Аднак 26 лютага на пасаджэнні Пасольскай ізбы дэпутаты не пажадалі выслухаць рэляцыю пасольства, якое было скіравана ў Швецыю, паколькі яно, на думку паслоў, было выслана без згоды сойма. У сувязі з гэтым, 4 сакавіка адбылася верагодна тайная нарада Жыгімонта ІІІ з сенатарамі. 14 сакавіка, у час соймавых дэбатаў на тэму дапамогі Жыгімонта ІІІ у справе ўтрымання яго ўлады ў Швецыі, пасламі Кароны і ВКЛ зноў было пастаўлена пытанне аб інкарпарацыі Эстоніі. Фінансавая і вайсковая дапамога манарху цесна звязвалася з вырашэннем пытанняў, якія былі ўзнятыя шляхтай. 15 сакавіка Жыгімонта ІІІ была перададзена петыцыя з 21 пункта. Кароль і вялікі князь не задаволілі петыцыю, што прывяло да заканчэння сойма без прынятых ухвал³¹.

Праз некаторы час Жыгімонт ІІІ прыняў рашэнне аб тэрміновым скліканні новага сойма. Значная колькасць соймаў Рэчы Паспалітай, якія адбыліся перад соймам 1598 г., звязвала станоўчае рашэнне пытання аб дазvole на выезд Жыгімонта ІІІ у Швецыю з канчатковым вырашэннем манархам пытання пра статус Эстоніі³². Пасля працяглага абмеркавання праблемы, вальны сойм Рэчы Паспалітай 1598 г. пагадзіўся на паездку Жыгімонта ў Швецыю не болей чым на год (у адным з праектаў прапаноўвалася лічыць гэты тэрмін пачынаючы ад дня Св.Варфаламея – 24.VIII) і выдаткаваў на гэта 300.000 польскіх злотых³³. ВКЛ адмовіла ва ўхваленні падаткаў, але дазволіла выкарыстаць 100.000 злотых з невыкарыстаных сродкаў, якія былі сабраныя за мінулыя гады³⁴.

У пачатку жніўня 1598 г. Жыгімонт адправіўся ў Швецыю³⁵. На чале выправы стаяў вендэнскі ваявода, палкоўнік Ежы Фарэнсбах³⁶. 10.VIII.1598 г. Жыгімонт ІІІ прыбыў з 5-тысячным войскам у Кальмар, гарнізон якога налічваў каля 300 чалавек і паддаўся манарху без боя. Аптымістычна глядзеў на далейшы працяг выправы канцлер і вялікі гетман каронны Я.Замойскі. Жыгімонт ІІІ трымаў у сваіх руках выжнейшыя партыі і меў у сваім распараджэнні каля 10000 жаўнераў. Кароль Шатландыі вырашыў высласць яму на дапамогу яшчэ 3000 чалавек, а да таго ж дапамогу абяцаў і кароль Даніі. Разам з тым флот Жыгімонта моцна панішчыла бура. Нягледзячы на гэта, 31 жніўня С.Ласкі дайшоў да Стэкгольму і заняў сталічны замак, справуючы ўладу ад імя караля³⁷.

Аднак 8 верасня у бітве пад Стэгеборгам Жыгімонт не выкарыстаў спрыяльную для сябе сітуацыю, патрапіў у акружэнне і быў вымушаны пайсці на перамовы з Карлам. У ноч з 20 на 21 верасня Жыгімонт пакінуў

Стэгеборг і рушыў на Кальмар. У той жа дзень Стэгеборг быў заняты войскамі герцага Сёдэрманландскага Карла³⁸. Наступнае паражэнне войскі Жыгімонта пацярпелі 25 верасня пад Стангебро. 28 верасня ў Лінкёпінгу манарх быў вымушаны падпісаць дамову з Карлам, паводле якой абвясціў амністыю для ўсіх сваіх праціўнікаў. Праз 4 месяцы Жыгімонт павінен быў склікаць рыксдаг, на якім, пры пасрэдніцтве паслоў замежных дзяржаў, павінны былі быць вырашаны спрэчныя пытанні паміж ім і Карлам. Жыгімонт таксама абавязваўся выдаць Карлу 5 сябраў Каралеўскай Рады, якім князь гарантаваў асабістую недатыкальнасць да часу судовага расследавання ў рыксдагу. Карл, у сваю чаргу, прызнаваў вярхоўную ўладу караля Жыгімонта, аднак з умовай, што яна будзе рэалізавана паводле шведскіх законаў, прысягі манарха і абавязкаў, прынятых ім пад час каранацыі. Таксама Карл абяцаў не пераследаць прыхільнікаў Жыгімонта. Жаўнеры, якія былі нанятыя ў іншых краінах, акрамя каралеўскай гвардыі, павінны былі выехаць за межы Швецыі. Кароль цалкам прыняў гэтыя ўмовы і склікаў рыксдаг на 15 студзеня 1599 г. Аднак, праз некалькі дзён, 01.XI 1598 г., насуперак дамове, Жыгімонт Васа пакінуў Швецыю і выехаў у Гданьск³⁹. Герцаг Карл выкарыстаў сітуацыю, заняў Стагольм і амаль усю краіну, за выключэннем Фінляндыі і Эстоніі⁴⁰.

Хуткі і нечаканы і выезд караля ў Рэч Паспалітую быў расцэнены шведскімі станами як парушэнне пагаднення, а з таго, што Жыгімонт пакінуў свае вайсковыя фарміраванні ў Стагольме, Кальмары і Эльфсборгу, была зроблена выснова, што манарх жадае застацца на троне не праз пачуццё еднасці з нацыяй, а з дапамогай узброеных сілаў Рэчы Паспалітай. У атмасферы незадавальнення дзеяннямі Жыгімонта Карл склікаў рыксдаг у Ёнкёпінгу, які прызнаў Карла „*справуючым уладу князем – дзедзічам дзяржавы*“. Жыгімонта, у выпадку, калі ён не вернецца ў Швецыю, станы пагражалі адмовай у падпарадкаванні⁴¹. Тады ж манарху быў накіраваны ультыматум, у якім гаварылася, што калі кароль не вернецца праз чатыры месяцы назад без войска, то ён будзе дэтранізаваны⁴². Пасля падзення Кальмара (2/12.V.1599), апошняй цвердзі, якая заставалася вернай каралю Швецыі Жыгімонта Васа, у ліпені, на чарговым пасяджэнні шведскага рыксдага ў Стагольме, былі пацверджаны пастановы прынятыя ў Ёнкёпінгу. 24.VII.1599 г. у сувязі з парушэннем Жыгімонтам пагаднення, заключанага ў Лінкёпінгу, была ўхвалена дэтранізацыя манарха⁴³. Карону было вырашана перадаць 4-х гадоваму наступніку трона – каралевічу Уладзіславу, з умовай, што ён прыме пратэстанцкае вызнанне хрысціянскай веры і на працягу 6 месяцаў будзе высланы ў Швецыю на выхаванне „у нацыянальным духу“. Пры выкананні гэтых умоў павінна была адбыцца каранацыя Уладзіслава. У іншым выпадку старэйшая лінія дынастыі Васа павінна была назаўжды страціць права на трон⁴⁴. Адміністратарам (рэгентам) Швецыі заставаўся Карл, герцаг Сёдэрманландскі, які, пасля заканчэння пасяджэнняў рыксдага, пачаў вайсковыя дзеянні супраць вернай Жыгімонта Фінляндыі.

Ужо вясной 1599 г. Жыгімонта III папярэджвала пра небяспеку для Эстоніі камісія, якая знаходзілася ў Інфлянтах⁴⁵. Вендэнскі ваявода і гетман інфлянцкай шляхты Ежы Фарэнсбах, пры падтрымцы Яна Замойскага, прапанаваў план вяртання Швецыі пры дапамозе Польшчы, у адпаведнасці з якім браў на сябе абавязак на чале 400 райтараў, 400 пехацінцаў а таксама 1000 казакоў вырушыць да Фінляндыі і адтуль, пры падтрымцы фінскіх і эстонскіх аддзелаў, ісці ў Швецыю. Фарэнсбах меркаваў, што ў найгоршым выпадку здолее ўтрымаць Фінляндыю і Эстонію ў звязе з Рэччу Паспалітай. Манарх гэты план не ўхваліў, паколькі яшчэ спадзяваўся на верных сабе шведаў і баяўся, што эстляндскую шляхту адштурхне ад яго палітыка падтрымкі плана інкарпарацыі Эстоніі ў склад Рэчы Паспалітай. У восень 1599 г. з Гданьска на Альвсборг вырушыла каралеўская эскадра, для таго, каб падштурхнуць верных Жыгімонта шведаў на паўстанне супраць герцага Карла. На дапамогу Фінляндыі было завербавана толькі 600 вершнікаў пад вяршэнствам Каспара Тызенгаўза⁴⁶.

Ужо 02.VIII.1599 г. Фарэнсбах ведаў пра пачатак аблогі Кастэльгольму на Аландзкіх выспах, што азначала пачатак вайсковых дзеянняў супраць Фінляндыі, і заклікаў генеральнага намесніка шведскай Эстоніі (які быў верны Жыгімонта), каб той збіраў на дапамогу Фінляндыі земскую службу, якая яму падлягала. 1 верасня 1599 г. інфлянцкая земская служба (каля 1000 конніцы) на чале Фарэнсбаха і аддзел Тызенгаўза (600 вершнікаў) сабраліся ў Іберполі (Oberpahlen, Pöhltsamaa) недалёка ад граніцы шведскай Эстоніі. За два дні да таго, на іншым баку мяжы, у Белым Камені (Weissenstein, Payde), сабралася ўрэшце земская служба шведскай Эстоніі. 3 верасня частка яе рушыла да Нарвы, іншыя да Рэвеля (Revel, Tallinn). За імі вырушыў і Фарэнсбах, які каля 10 верасня быў ужо пад Рэвелем. У горад, насельніцтва якога адмовілася прынесці паўторную прысягу на вернасць каралю⁴⁷, аддзелы Фарэнсбаха не былі дапушчаны. Разам з тым, быў дадзены дазвол на выправу аддзела Тызенгаўза з порта ў Фінляндыю. Хутка аднак прыйшлі звесткі пра паразу прыхільнікаў караля з іншага боку затокі ў Фінляндыі, дзе войскі Карла занялі Хельсінгфорс, Выбарг і Або. Фарэнсбах вярнуўся ў межы Рэчы Паспалітай і распусціў паспалітае рушанне⁴⁸.

У верасні 1599 г. Карл дабіўся юрыдычнага афармлення далучэння Эстоніі да Швецыі і аддаў яе пад вяршэнства рыксдагу⁴⁹. Праз некаторы час прыхільнікі Карла ў Нарве арыштавалі намесніка Шведскіх Інфлянтаў, які быў верны Жыгімонта, а ў канцы кастрычніка – пачатку лістапада ў Нарву прыбылі шведскія вайсковыя аддзелы пад кіраўніцтвам Пэра Столпе, агульнай колькасцю каля 1000 чалавек⁵⁰. У лістападзе, ацаніўшы абароназдольнасць Рэвеля і ў сувязі з надыходзячай зімой, Карл вярнуўся ў Швецыю. Спраба Жыгімонта Васа з мора атакаваць Альвсборг і ўзняць паўстанне ў Швецыі скончылася правалам⁵¹.

Нагледзячы на тое, што Карл імкнуўся да таго, каб Эстонія дабраахвотна перайшла на яго бок, соймак, які адбыўся зімой у Рэвелі, ухіліўся ад рашэння. Пасля гэтага герцаг Карл паставіў падпарадкаваць край зброяй, тым больш, што ў гэты час Фарэнсбах быў на сойме ў Варшаве. 8 лютага 1600 г. у Нарву прыбыў аддзел кавалерыі ў 900 чалавек. Узмоцнены пяхотай, гэты аддзел 25 лютага атачыў Ракібор (Wesenberg, Rakvere), які ўзяў у ноч штурмам. Эстонія змяняла ўладара без энтузіязму: пераважала чаканне – хто возьме верх. Толькі 05.V.1600 г. пагроза змусіла эстляндскую шляхту на дэкларацыю вернасці Карлу, а 24.VI.1600 г. у Эстонію прыбыў новы

намеснік – Хорн⁵².

Звесткі з Эстоніі дайшлі і да Варшавы. Ужо ў каралеўскай прапазіцыі на соймікі перад соймам 1600 г. манарх заклікаў да вайны ў Інфлянтах, у чым яго цалкам падтрымліваў вялікі каронны гетман Ян Замойскі⁵³. Урэшце, паводле парадаў Я.Замойскага і Л.Сапегі, актам ад 12.III.1600 г. Жыгімонт III выканаў прадугледжаную сваімі Пактамі Канвента інкарпарацыю паўночнай Эстоніі ў склад Рэчы Паспалітай⁵⁴.

Як адзначае С.Хэрбст, манарх зрабіў гэта пасля доўгіх ваганняў, паколькі спадзяваўся, што шведы першымі здзейсяць напад на Інфлянты, якія належалі Рэчы Паспалітай, і дадуць легальны повад распачаць вайну. Гэта быў пералом у адносінах манарха да сваёй айчыны. Да гэтага ён быў лаяльным манархам Швецыі, пасля – коштам шведскай Эстоніі набываў сабе дапамогу польскай і літоўскай шляхты ў вайне супраць сваіх суайчыннікаў. Прымаючы інкарпарацыю, Рэч Паспалітая пачынала вайну, ведаючы, што настроі ў шведскай частцы Інфлантаў не зусім на яе карысць⁵⁵.

Разам з тым і А.Шэлянгоўскі і Я.Жоньца падкрэсліваюць, што на думку шляхты Рэчы Паспалітай акт інкарпарацыі быў запознены на два гады. „Кароль саступіў тое, чым не валодаў”⁵⁶. Калі б інкарпарацыя Эстоніі адбылася раней, шляхта Польшчы і Літвы аказала б значна большую падтрымку Жыгімонту ў барацьбе за карыснае для яго развязанне праблем у Швецыі⁵⁷.

Неабходнасць падрыхтоўкі да буйнамаштабных вайсковых дзеянняў добра ўсведамлялася палітычным народам Рэчы Паспалітай, аднак вальны сойм 1600 г. (09.II.–21.III)⁵⁸ разышоўся без ухвал і толькі каронныя рэляцыйны соймікі маглі дазволіць ухваліць падаткі⁵⁹. Сенатары і паслы Вялікага Княства Літоўскага, нягледзячы на тое, што сойм разышоўся, усё ж ухвалілі ланавы падатак, які павінны былі сабраць да восені 1601 г., а таксама падвышаныя чопаве і цло на 2 гады⁶⁰.

У сакавіку адбылася вайсковая нарада, на якой, акрамя манарха, прысутнічалі гетман найвышшы літоўскі Крыштоф Радзівіл „Пярун”, канцлер ВКЛ Леў Сапега і вендэнскі ваявода Ежы Фарэнсбах. Прынялі план Радзівіла, які прадугледжваў выправу 7-мі тысячнага войска ў Інфлянты і далей у Эстонію, Фінляндыю і Швецыю. Войска павінна было складацца з найманых аддзелаў і земскай службы Інфлантаў. Па заканчэнні сойма ў пачатку красавіка гетман вярнуўся ў Літву і пачаў прыгатаванні з ротмістрамі да найму войска. Праз некаторы час на імя манарха ім быў дасланы рэстр на 2000 вершнікаў і 4000 пяхоты⁶¹. Доўгі збор сродкаў, узнікшая небяспека вайны ў Малдавіі⁶² і дасланыя біскупам вендэскім паведамленні аб нязначнай колькасці шведскіх аддзелаў у Эстоніі змянілі планы манарха. На нарадзе з Сапегам і Фарэнсбахам 6 красавіка было вырашана адтэрмінаваць выкананне плана вайсковай аперацыі і накіраваць у Інфлянты вендэнскага ваяводу на чале некалькіх сотняў райтараў і пяхоты. Пяхота павінна была быць размеркавана па замках, а кавалерыя выконваць ролю памежнай варты, якая ў выпадку інтэрвенцыі павінна была стрымліваць ворага да падыходу асноўных сілаў на чале з гетманам літоўскім⁶³. Меркавалі, што да таго часу падаткі будуць сабраныя. Крыштоф Радзівіл „Пярун” раскрытыкаваў пастановы, прынятыя без яго ўдзелу на апошнім нарадзе ў манарха, разумеючы, што ў выпадку высадкі Карла з вялікім войскам у Эстонію і хуткага наступлення шведаў запозна будзе збіраць войскі. Спадзяваюцца ж на тое, што інфлянтчыкі пратрымаюцца без дапамогі, не прыходзілася⁶⁴.

У сярэдзіне красавіка быў вызначаны фондш на выправу першай раты новага цла – 50000 злотых. Амаль палова – 23850 злотых была вызначана на паўгадовы жолд для 400 райтараў і ўзнагароду Фарэнсбаха. За рэшту планавалася завербаваць на квартал 1000 вершнікаў і 1000 пяхоты. На артылерыю грошаў не засталася. Кароль даў загад гетману літоўскаму пільнаваць за ходам найму войска і даручыць Фарэнсбаху, як свайму паручніку, вайсковую ўладу ў Інфлянтах⁶⁵. Дэталі падрыхтоўкі і вайсковых дзеянняў былі агавораны на нарадзе гетмана літоўскага з Фарэнсбахам у Дзелятычах каля 10 мая 1600 г. Атрымаўшы ў Вільні палову належаўшай яму квоты грашовых сродкаў, Фарэнсбах ад’ехаў у Інфлянты, а Крыштоф Радзівіл працягваў кантраляваць найм жаўнераў.

У гэты час дайшлі звесткі пра пачатак вайны ў Малдавіі з Міхалам. 27.V.1600 г. Жыгімонт III даслаў літоўскаму гетману загад рушыць з сабранымі ротамі пад Люблін, але атрымаўшы ў пачатку чэрвеня паведамленне, што Рэвель паддаўся Карлу, змяніў сваё рашэнне. Кароль загадаў К.Радзівілу высласць 100–200 чалавек пяхоты ў Парнаву (Parnau, Pjarnu) і прыспешыць выступленне іншых рот. Першая рота пяхоты выйшла з Вільні 15 чэрвеня, а хуткім часе павінны былі выйсці і 2 наступныя⁶⁶. У той жа час Малдаўская выправа шмат у чым перашкодзіла фарміраванню кавалерыйскіх рот. Некаторыя з ротмістраў і таварышаў, якія раней умовіліся з Радзівілам пра свой удзел у Інфлянцкай кампаніі, вырушылі пад даводствам каронных гетманаў супраць Міхала. Да таго ж пэўныя непаразуменні былі як паміж вендэнскім ваяводам і гетманам, так і паміж гетманам і манархам⁶⁷. Нягледзячы на гэтыя непаразуменні, урэшце рэшт было сфарміравана войска ў складзе 400 аркебузараў, 800 гусараў, 200 казакаў і 1000 пяхоты⁶⁸. Да таго ж горад Рыга выставіў 300 пехацінцаў, а князь курляндскі 150 вершнікаў. З земскай службай і татарамі пад даводствам Крыштофа Радзівіла знаходзілася каля 4,5 тысяч чалавек.

Яшчэ даючы загад апанаваць Нарву, Карл, герцаг Седэрманландскі, разумеў, што нават лёгка захапіўшы Эстонію, ён не пазбегне вайны з Рэччу Паспалітай. Разам з тым ён спадзяваўся на добрае стаўленне да Шведаў інфлянцкіх немцаў і эстаў, пратэстантаў па веравызнанні. Пасля таго, як шведскі рыксдаг, скліканы на 24.III.1600 г. у Лінкёпінгу, ухваліў усеагульную вайсковую павіннасць ніжэйшых сацыяльных груп насельніцтва, якая абапіралася на усеагульным попісе, кожная правінцыя павінна была выстаўляць прапарцыянальны да свайго насельніцтва рэкруцкі кантынгент. Фінансавыя сродкі на вядзенне вайны былі знойдзены праз накладанне рыксдагам надзвычайнай унутранай кантрыбуцыі. Прыхільнікі Жыгімонта, якія падтрымалі яго ў 1598 г. страчвалі 1/3 сваёй маёмасці, тыя ж, хто не задакументаваў ў пэўны час свае сімпатыі да Карла – 1/5. Жадаючы павялічыць колькасць сваіх кавалерыйскіх фарміраванняў, Карл аднавіў конную земскую службу⁶⁹. Ужо 29 ліпеня 1600 г. першыя шведскія аддзелы, на чале якіх стаяў пазашлюбны сын Карла Гіленхельм, высадзіліся ў Рэвель. Асноўныя сілы, на чале з самім Карлам прыбылі ў Рэвель 19 жніўня.

На той час пад камандаваннем рэгента Швецыі знаходзілася 22-тысячнае войска, у складзе якога былі не толькі шведы і фінны, але таксама эстляндская конніца і найміты – немцы і венгры, якія служылі раней Жыгімунту і капітулявалі ў Кальмары. Да таго перад пачаткам аперацыі ж у распараджэнні Карла было 30 гармат⁷⁰. У канцы жніўня герцаг Карл пачаў буйнамаштабныя вайсковыя дзеянні. Нагадаем, што на той час Інфлянты ахоўвала толькі каля 800 завербаваных вершнікаў і земскай службы ў полі, а таксама 750 чалавек пяхоты на замках⁷¹. Гэта тлумачыць тое, што шведы на вельмі хутка занялі Іберполь (21.IX), Хапсалу, Парнаву (17–18.IX – Старая Парнава – 17.X – замак і Новая Парнава), Лайс (Lais, Lajuze) (30.X), Фелін (Felin, Viljandi) (03.XI), Гэльмет (Helmet, Helme), Эрмес (Ermes, Ergeme) (19.XI), Каркус (Karkus, Karksi) (23.XI). Такім чынам, восенняя кампанія аддала ў рукі шведаў усю паўночную частку Інфлянты, нягледзячы на самаадданасць вайсковых аддзелаў Фарэнсбаха і гарнізонаў, якія абаранялі асобныя замкі. Дорпат (Dorpat, Tartu) быў амаль цалкам адрэзаны ад рэшты Інфлянты, якія заставаліся пад кантролем войск Рэчы Паспалітай⁷².

Яшчэ 18 жніўня 1600 г. віленскі ваявода і гетман найвышшы літоўскі Крыштоф Радзівіл „Пярун” адаслаў Жыгімунту III ліст, у якім пытаў, ці можа ён з уласным войскам увайсці ў Эстонію, калі яно будзе падрыхтавана да выступлення шведаў. 30 жніўня Жыгімонт III, які не валодаў яшчэ дакладнай інфармацыяй пра колькасць шведскіх войск, якія распачалі аперацыю ў Інфлянтах, лічыў, што Карл прывёў у Эстонію 7–8 тысяч чалавек. Кароль даслаў з Варшавы адказ К.Радзівілу, што даручае прыняць рашэнне самаму гетману. Толькі 10 верасня гэты адказ прыйшоў у Біржы⁷³.

19 верасня Жыгімонт III атрымаў ліст Карла IX да падстаросты парнаўскага і каля 10.X.1600 г. у сітуацыі калі сканчалася перамер’е з Масквой, яшчэ не скончылася румынская кампанія, а шведы займалі адзін за другім замкі ў Інфлянтах, склікаў вальны сойм на 31 студзеня 1601 г.⁷⁴.

Толькі 14 кастрычніка па дарозе ў Новае Места Корчын Жыгімонт III атрымаў звестку пра захоп Шведамі Парнавы і 16.X у сваім лісце даручыў Крыштофу Радзівілу вербаваць ахвотнікаў з суседніх з Інфлянтамі павятаў ВКЛ, а да ліста далучыў універсал, на які падканцлер ВКЛ павінен быў паставіць пячатку, пры згодзе на такі план. Пры гэтым Жыгімонт III прасіў К.Радзівіла, каб той сам узначаліў войска. 17 кастрычніка у наступным лісце манарх даручыў гетману набіраць войска для абароны Інфлянты на свае ўласныя грошы (паколькі добра ведаў пра канфлікт Радзівіла з Хадкевічамі выкліканы шлюбам Януша Радзівіла і княжны Слуцкай). У дадатку выслаў урадавую асэкурацыю⁷⁵ вяртання выдаткаў⁷⁶.

Крыштоф Радзівіл атрымаў каралеўскія лісты 28 кастрычніка і адразу ж разаслаў універсалы ў паветы склікаючы шляхту на 30.XI.1600 г. у Зэльборк (Selpils) над Дзвіной, хоць і не верыў, што шляхта збярэцца ў вызначаны час. На прапанову манарха набраць войска на ўласныя грошы гетман адмовіў і чакаў збору войск у Радзівілове, недалёку ад Зэльборка⁷⁷.

Пасля цяжкай кампаніі Е.Фарэнсбах размясціў у канцы лістапада польскія зацяжныя роты пад Рыгай, татарам загадаў адыйсці ў Літву, а шляхецкае паспалітае рушанне распусціў да 16 снежня па хатах, а сам паехаў на спатканне з гетманам. Пад уплывам Фарэнсбаха і М.Дэмбінскага, а таксама сына Януша, які ад першай паловы кастрычніка быў у Какэнхузе (Kokenhusen, Kokenhuza, Koknese), гетман К.Радзівіл прыняў рашэнне правесці вайсковую нараду 9 снежня 1600 г. у Віганд-Муіжы (Vigand, Muiza, Stabben), куды з’ехаліся ўсе інфлянцкія дыгнітарыі, за выключэннем Фарэнсбаха. Ніхто не сумняваўся ў тым, што бліжэйшай мэтай вайсковай аперацыі шведаў будзе Дорпат. Гетман падрыхтаваў загады ротмістрам кавалерыі ісці да Дорпта пад даводствам М.Дэмбінскага і стаць на абарону цвердзі. Фарэнсбах захоўваў вяршэнства над пяхотай на замках, інфлянцкай земскай службай і некалькімі дзесяткамі вершнікаў, якія былі непасрэдна пры ім. Было вызначана, што перад святамі гэтыя аддзелы і інфлянцкая шляхта павінны з’ехацца на сойм і да Вендэня (Wenden, Cesis). Да ўзброеных сілаў, якія падлягалі ўладзе гетмана далучыліся яшчэ некалькі рот, але нават пасля гэтага колькасці войскаў, сабраных у Інфлянтах было яўна не дастаткова каб адбіць напад шведскай арміі⁷⁸.

12 снежня 1600 г. гетман Крыштоф Радзівіл разаслаў у паветы ВКЛ лісты на перадсоймавыя соймікі, якія павінны былі адбыцца праз тыдзень⁷⁹. У гэтых лістах гетман заклікаў склікаць паспалітае рушанне ці ухваліць надзвычайны падатак для вербавання (зацягу) павятовых жаўнераў. Пры гэтым гетман спадзяваўся, што прэзэдэнт склікання падобных шляхецкіх з’ездаў у лютым 1596 г., які ўхвалілі паспалітае рушанне супраць казакоў С.Налівайкі ці адобрылі надзвычайны падатак для вербоўкі павятовых харугваў, яшчэ жывы ў памяці шляхты ВКЛ.

З Віганду К.Радзівіл рушыў да Вільні, дзе і атрымаў адказы соймікаў⁸⁰, якія, аднак, яго вельмі не задавалілі.

Так у лісце з перадсоймавага сойміка Навагародскага павета, які падпісаў М.К.Радзівіл Сіротка і значная частка шляхты, нічога не гаворыцца наконт скаргаў гетмана, які тычыліся ўшчамлення правоў яго ўраду. Разам з тым, у жаданні К.Радзівіла „Пяруна” даць згоду на паспалітае рушанне без соймавай ухвалы, абывацелі Навагародскага павета ўбачылі небяспеку для шляхецкіх свабод. Абураліся і на Фарэнсбаха. Фраза „[nie dozwoilamy] z obcey natiey na szyie nasze wsadzac” паўтараецца ў лісце 4 разы. У заканчэнні наваградчане выказвалі спадзяванне, што інфлянцкія жаўнеры здолеюць стрымаць ворага. Не жадаючы ўхваліць падатак выпшэйшы, чым іншыя ваяводства, адклалі ўхвалу пра дапамогу войскам у Інфлянтах да Слонімскага галоўнага сойміка⁸¹.

Соймік Вількамірскага павета таксама адмовіў у арганізаванай дапамозе, але ў выпадку, калі б сам К.Радзівіл узначаліў войска ў Інфлянтах, абяцаў выслаць ахвотных у войска гетмана⁸².

Як адзначыў С.Хэрбст, толькі паветы, якія былі найбліжэй да Інфлянты, прынялі рашэнне аб зацягу жаўнераў – Упіцкі і Браслаўскі⁸³.

Упіцкі сойм у Панявежы прыняў рашэнне выставіць аддзел у 100 вершнікаў і прасіў, каб гетман не ехаў на сойм у Варшаву, а сам прыняў камандаванне над узброенымі сіламі ў Інфлянтах. Акрамя таго павятовая шляхта скардзілася на роты, якія замест таго каб ісці ў Інфлянты, цэлае лета знаходзіліся ў павеце і чынілі шкоды⁸⁴.

Нашу ўвагу прыцягнула ўхвала соймака Браслаўскага павета. Гэты дакумент не быў вядомы С.Хэрбсту, які аднак пра рашэнне Браслаўскага соймака ведаў з ліста К.Радзівіла да М.Дэбінскага ад 23.ІІ.1601 г. Увёў у навуковае абарачэнне асноўны змест браслаўскай соймакавай ухвалы ў 1986 г. літоўскі даследчык А.Ціла, аднак цалкам яе змест не раскрыў⁸⁵.

Дакумент захаваўся ў выглядзе выпіса з браслаўскіх гродскіх кніг, дзе соймакавая ўхвала шляхты Браслаўскага павета ад 19.ХІІ.1600 г., названая „*листом постановеня*”⁸⁶, была актыкавана ў той самы дзень, калі соймак адбыўся.

Пасля атрымання ліста найвышшага гетмана, павятовая шляхецкая карпарацыя, якая сабралася ў павятовым цэнтры на перадсоймавы соймак, прыняла рашэнне тэрмінова ўхваліць наступны падатак:

- „з службы, або з волюкі оселое – по двадцать и чотыри грошей литовских”;
- „от пустых волок, от огородников и от ворот шляхетских и иньшихъ пожитков, водле универсалу сойму в року деведесят третьем⁸⁷ и водлуг старыхъ квитов” (гэта значыць па 7,5 грошаў⁸⁸).

Тэрмін збору падатку быў вызначаны на 31 снежня 1600 г. Паборцам быў выбраны пан Абрам [Рыгоравіч] Мерскі⁸⁹. Шыман Мерскі⁹⁰, верагодна родны брат паборцы, павінен быў узначаліць казацкую роту з 50 вершнікаў, якая дасылалася на дапамогу найвышшаму гетману К.Радзівілу для адпору шведскаму ўварванню ў Інфлянтах.

З сабраных грошаў для патрэб фінансавання роты прызначалася 19800 грошаў літоўскіх (330 коп). З іх 1800 грошаў (30 коп) прызначаліся „на траву” самому ротмістру, а ўзброеным па-казацку вершнікам павінны былі выплаціць па 6 коп грошаў. Рота павінна была адправіцца пад камандаванне гетмана на чвэрць года. Тэрмін павінен быў адлічвацца „от попису передъ его милостью паномъ гетманомъ, выимуючы для тягненья тыден”. Рэшту сабраных грошаў паборца Абрам Мерскі павінен быў захаваць да соймавай ухвалы, або наступнай пастановы браслаўскага соймака. Прадугледжвалася і пакаранне для тых, хто не пажадаў бы выканаць рашэнне, прынятае на сойміку: „А где бы хто в чомъ упорный был, тоды се противъ таковому поборьца заховати маеть водлугъ универсальовъ соймовых. И кождый упорный тым винамъ подлегати маеть”.

Агаворвалася і тое, што прынятае рашэнне вызваляе браслаўскую шляхту ад збору падатку, які будзе ўхвалены на вальным сойме: „Ведже если бы на сойме пришло податок який уфалень был, тогды мы то што тепер от нас на потребу Речи Посполитое дано будетъ, повторе давати не будем повинни”.

Варшаўскі вальны сойм (30.І–13.ІІІ.1601)⁹¹ афіцыйна абвясціў вайну са Швецыяй, прыняў канстытуцыю, якая ліквідавала прынятыя ў 1591 г. абмежаванні судовай ўлады гетманаў і забараніла вайсковыя канфедэрацыі і колы⁹², ухваліў паборавы ўніверсал⁹³ і мытныя інструкцыі⁹⁴. За кошт ухваленага ў Кароне падатку (ланавага і чопавлага), раскладзенага на 2 гады, было пастаноўлена наняць войска на ¾ года, а калі гэтага будзе недастаткова то яшчэ на такі самы перыяд⁹⁵. Літвінам прыспешылі тэрмін выплаты да скарбу ланавага падатку ўхваленага ў 1600 г. да 24.ІІ.1601 г.⁹⁶. Такія ж самыя падаткі (ланавы, чопавы, падвышанае цло і пагалоўнае жыдоўскае) літвіны павінны былі выплаціць і ў 1602 г.⁹⁷. Было дазволена сабраць пры неабходнасці такія ж падатак у 1602 г. Разам з тым, сабраных сродкаў ледзь хапіла на выплаты жолду войску за ранейшы перыяд.

Такім чынам, у час, калі небяспека непасрэдна пагражала памежным з Інфлянтамі ваяводствам ВКЛ, шляхта Браслаўскага павета Віленскага ваяводства і Упіцкага павета Троцкага ваяводства заняла ўзорна патрыятычную пазіцыю⁹⁸. Не чакаючы ні афіцыйнага абвясчэння вайны, ні соймавага паборавага ўніверсала, соймакі гэтых паветаў ухвалілі падатак на утрыманне рот, якія былі скіраваны ў Інфлянты пад камандаванне найвышшага гетмана К.Радзівіла.

Далатак.

Ухвала перадсоймавага соймака Браслаўскага павета, які адбыўся перад Варшаўскім вальным соймам 1601 г. 19.ХІІ.1600 г.

[арк.1]

Выпис с книг кгородских | замку г(оспода)рского браславског(о). |

Лета отъ пороженя сына Бож(о)го тисеча шестсот|ного, м(е)с(е)ца декабря деведнацатого дня. |

На враде королевское милости кгородскомъ браславскомъ, пе|редо мною, Ан|дреємъ Томашевичомъ Бар|тошевича, под|старостимъ браславскимъ, будучымъ от вельможного Его | милости пана |нуша Скумина, старосты браславского, дер|жавьцы цыринского, ихъ милост, вси обыватели повету брас|лавского, листъ постановеня своего на соймику тепереш|немъ поветовомъ у Браславля сполного, згодне в потре|бе Речи Посполитое, на реч, ниже| тут описаную, справив|шы, с печатми и с подписомъ рукъ своих покла|дали и | ку вписанью до книг кгородских браславскихъ подали. | Который от слова до слова такъ се в себе маеть: |

„Мы, обыватели повету браславско|го, которые есмо се на сойми|къ, | от Его Королевское М(и)л(о)сти в року тепереш|немъ тисеча шестсотномъ, | м(е)с(е)ца декабря деведнацатого дня зложон|ый, до Браславля з|б|ехали, озаймуемъ симъ листомъ и постановенемъ нашимъ. |

И|ж мы, маючы ведомост, же княжа Карол|ус з войском шведскимъ на|гле и неведоме, не маючы до того ни яко|го права, а не слушности, | в|торгнувшы в землю И|флянтскую не малое шкоды почи|нившы, | обычаемъ неприя|тельскимъ, за беспеч|ностью покою обывате|левъ тое провинции, замьки фор|телемъ побрал, и теперъ тамъ воева|ть з войсками своими не переставаетъ.

В чомъ кня|же, его м(и)л(о)ст, панъ | воевода виленский, гетманъ Велико|го Князства Литовского, на | том соймику писанемъ своимъ перестеречъ рачы|ль, озаймуючи | намъ, же его милост, яко гетманъ, в|жо

забегаючи далшого не|беспеченства тое провинции, до Зельборку з некоторым лю|домъ притогнути рачыль, потребуячы от нас его на борздей | ратунку.

А такъ мы, в намовах наших видечы, кгда бых|мо то еще до сойму пришлого отложили, теды бы, уховай Боже, | неприятель тотъ снадь и далее того злого пред се взятыя своего | з великою шкодою Речи Посполитое розтегати не переставать, за|чимъ, абы большое небезпеченство на тое панство не прыхо || [арк. 1 адв.] дило, забегаючи тому, а не видечи такъ борздо слышного ратунку, | одно то з милости наше ку Речи Посполитое, постановили есмо | сами на себе.

Ижъ кождый з насъ, обыватель того повету Браслав|ского, зъ службы, або з волоки оселое маемъ на тую потребу зложыт | и дать по двадцать и чотыри грошей литовских, от пустыхъ волокъ, | от огородниковъ и от воротъ шляхетских и иныхъ пожытковъ, водле | универсалу сойму в року деветдесят третемъ и водлуг старыхъ кви|товъ.

Отданю тых п(е)н(е)зей рокъ зложыли есмо сего ж року, м(е)с(е)ца де|кабра остатнього дня. Поборцою на то обрали есмо пана Абрама | Мерьского. Которые п(е)н(е)зи поменены панъ поборца нашъ выбра|шы, мает с тых п(е)н(е)зей дать его милости пану Шыману Мерскому, | яко ротмистру, от насъ на то обраному, трыста и трыдцать копъ. |

А панъ Шыман Мерский с тых п(е)н(е)зей собе мает на страву взять трыд|цать копъ грошей. А за трыста копъ люду служебного почту козац|кого, способившы пятдесят коней, маеть се ставити до Ифлянтъ, | на тотъ часъ и на местце, где будетъ ему отъ его милости, пана гет|мана Великого Князства Литовского, ознаймено на цалую четверть | року. Который рокъ мает се имъ почать от | попису передъ его ми|лостью паномъ гетьманомъ, выймуючы для тягнення тыден. |

А остатокъ п(е)н(е)зей тых пан поборца нашъ пры собе мети маеть | до уфалы прышлого сойму, або иншое згоды наше, в чомъ | всемъ обовезуемъ се досыть чынить.

А где бы хто в чомъ у|порный был, тоды се противъ таковому поборца заховати ма|еть водлуг универсаловъ соймовых. И кождый упорный тымъ ви|намъ подлегати маеть.

Ведже если бы на сойме прышлом | податокъ який уфалень былъ, тогды мы то што теперъ | от насъ на потребу Речи Посполитое дано будетъ, повторе давати не будемъ повинни.

Которую уфалу и постановене наше, | руками нашими подписавшы и запечатовавшы печатми сво|ими, дали есмо ку вписаню до книгъ владовыхъ к|городскихъ браслав|скихъ.

Писанъ у Браславу, Лета Божого нароженья тисеча шест|сотного, м(е)с(е)ца декабра деветнадцатого дня¹.

У того листу пос|тановеня их | милости печатей притисненыхъ и подписовъ рукъ под|писаныхъ не мало.

Который то лист их милости, ку вписаню до книгъ | поданный, есть до книгъ к|городскихъ браслав|скихъ вписан.

А по впи|саню и сей выпис с книгъ освещеному кнежати его милости пану воеводе виленскому, гетману найвышшому Великого Князства Ли|товского под печатью моею есть выданъ.

Писанъ в Браславу.

[Андрей] Коморовский, к|городский брасла|вский писар.

Российская Национальная библиотека (РНБ). Отдел рукописей. Ф. 971. Собрание автографов П.П.Дубровского. Оп.2. Польша. Ч.1. Авт.133. Документы, относящиеся к Волынскому, Троцкому и Черниговскому воеводствам, а также Брацлавскому, Кременецкому, Опшмянскому, Унитскому, Троцкому, Вилькомирскому и Волковыскому поветам (1556–1761 гг.). № 1. Л.1–1 об.

Российская Национальная библиотека. Адзель рукапісаў. Ф.971. Збор аўтографаў П.П.Дубровскага. Воп.2. Польшча. Ч.1. Аўтограф 133. №1. Арк.1–1адв.

Літаратура і крыніцы:

¹ Equitis Lituani. De bello Livonico per decennium gesto. Vilnae: J. Karcan, 1610; Niemcewicz Julian Ursyn. *Dzieje panowania Zygmunta III, króla polskiego*: W 3-ch tt. Warszawa: Druk Zawadzkiego i Węckiego, 1819; Szelągowski Adam. *Walka o Bałtyk (1544–1621)*. Lwów: Księga Pol. B. Polonicki, 1904 (Sprawa Północna w wiekach XVI i XVII. Cz.1); wyd.2. Lwów: Wydawnictwo Polskie, 1921; Herbst Stanisław. *Wojna inflancka 1600–1602*. Warszawa: Nakładem Towarzystwa naukowego Warszawskiego z zasiłku Funduszu kultury narodowej, drukarnia Dzielowa, 1938. (Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. T. XIX, z.2); Herbst Stanisław. *Wojna inflancka 1603–1604 // Studia historica w 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego*. Warszawa, 1958. S. 295–307; Koczorowski E. *Flota polska w latach 1587–1632*. Warszawa, 1972; Kersten Adam. *Historia Szwecji*. Wrocław, 1973; Wisner Henryk. *Opinia szlachecka Rzeczypospolitej wobec polityki szwedzkiej Zygmunta III w latach 1587–1632 // Zapiski Historyczne*. 1973. T. XXXVIII, z.2. S.9–50 [249–290]; Флоря Борис Николаевич. *Русско-польские отношения и балтийский вопрос в конце XVI – начале XVII вв.* М.: Наука, 1973; Norrman D. *Sigismund Vasa Och Hans Regering i Polen (1587–1632)*. Stockholm, 1978; Janiszewska-Mincer Barbara. *Rzeczpospolita Polska w latach 1600–1603. Narastanie konfliktu między Zygmuntem III Wazą a stanami*. Bydgoszcz: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy, 1984; Tyla Antanas. *Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje*. Vilnius: Mokslas, 1986; Тила Антанас Антанович. *Борьба литовских и шведских феодалов из-за Ливонии в конце XVI – начале XVII вв.: политические и экономические последствия для Литвы*: Автореф. дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02. История СССР. / Вильнюсский Ордена Труд. Красн. знамени и Ордена Дружбы нар-в государств. ун-т им. В.Капсукаса. Вильнюс, 1987; Rzońca Jan. *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599. Wybrane zagadnienia polityki wewnętrznej i zagranicznej*. Opole: Zakład Poligraficzny Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu, 1990 (Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu. Studia i monografie. Nr 156); idem. *Sejmy z lat 1597 i 1598. Część I. Bezowocny sejm z 1597 roku / Opolskie towarzystwo przyjaciół nauk*. Warszawa: Wrocław: PWN, 1989; idem. *Sejmy z lat 1597 i 1598. Część II. Ostatni sejm Rzeczypospolitej w XVI wieku / Opolskie towarzystwo przyjaciół nauk*. Opole: Opolskie TPN, 1993; idem. *Sejmy z 1597 i 1598 roku wobec spraw szwedzkich Zygmunta III Wazy // Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Seria A. Historia*. 1988. T. XXVI. Z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej. S. 175–192; Падалінскі Уладзімір. *«Шведская» палітыка Жыгімонта III Вазы // Castrum, urbis et bellum: 36. навук. прац. Баранавічы: Баранав. узбуйн. друк., 2002. С. 296–300; Котлярчук Андрэй. *ВКЛ і Швецыя ў 1600–1629 гг.: бітва за Іфлянты // idem. Шведы ў гісторыі і культуры беларусаў*. Мн.: Энцыклапедыкс, 2002. С. 68–74.*

² Konungariket Sverige.

³ Lulewicz Henryk. *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588 / Instytut Historii PAN*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2002. Rozdział VI. *Litewskie aspekty trzeciego bezkrólewia*. S. 354–420. Гл. таксама: Lepczy Kazimierz. *Walka stronnicw w pierwszych latach panowania Zygmunta III*. Kraków: Wydano z zasiłku Ministerstwa W. R. i O. P. Skład główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1929 (Prace Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego. № 5); idem. *Obłężenie Krakowa przez Arcyksięcia Maksymiliana (1587) / Towarzystwo miłośników historii i zabytków Krakowa*. Kraków: Druk. W. L. Ańczyca i spółki, 1929 (Biblioteka Krakowska. Nr 66).

- ⁴ [Volumina legum. T. II]. Prawa, konstytucje i przywileje Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego i wszystkich prowincji należących, na walnych sejmach koronnych od seymu wiślickiego roku Pańskiego 1347 aż do ostatniego seymu uchwalone. Volumen secundum, ab anno 1550 ad annum 1609 acta Reipublicae continens. Warszawa: W drukarni J. K. M. i Rzeczypospolitej, w Collegium Warszawskim Scholarum Piarum sumptem publicum przedrukowane, roku Pańskiego 1733; 2-e wyd. Petersburg: Nakładem i drukiem Józefa Ohryzki, 1859. S. 1098 [247]; 1200 [248–249]; Sobociński Władysław. *Pakta Konwenta. Studium z historii prawa polskiego*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1939. S. 10–12, 134 (Ser.: Wydawnictwa wydziału prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. № 6).
- ⁵ Падалінскі У. Оп. cit. С. 296.
- ⁶ VL. T. II. S. 1095 [246]; Sobociński W. Op. cit. S. 134.
- ⁷ Kersten A. Op. cit. S. 179.
- ⁸ BCz. Rkps. 318. № 1. K. 1–13. Дазвол каралю на выезд у Швецію.
- ⁹ VL. T. II. S. 1396 [341]; 1410 [348] – 1424 [354]; Флоря Б. Н. Op. cit. С. 57; Rzońca J. *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599*. S. 152.
- ¹⁰ Lepszu Kazimierz. *Trzy relacje o podróży Zygmunta III do Szwecji // Jantar*. 1938. R. II. Z. 4/8. S. 233.
- ¹¹ Janiszewska-Mincer B. Op. cit. S. 12.
- ¹² Падалінскі У. Оп. cit. С. 297.
- ¹³ Janiszewska-Mincer B. Op. cit. S. 12.
- ¹⁴ Швеція не прыняла Грэгарыянскі календар у час, калі гэта было зроблена ў Рэчы Паспалітай.
- ¹⁵ Падалінскі У. Оп. cit. С. 297. – 1.III.1594 г. (на грэгарыянскім календары).
- ¹⁶ Szelągowski A. Op. cit. S. 116; Kersten A. Op. cit. S. 179–180.
- ¹⁷ Riksdag – шведскі парламент.
- ¹⁸ Rzońca J. *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599*. S. 152.
- ¹⁹ Riksråd – Council of the Realm, Рада Каралеўства.
- ²⁰ Rzońca J. *Sejmy z 1597 i 1598 roku wobec spraw szwedzkich*. S. 175.
- ²¹ Флоря Б. Н. Op. cit. С. 58.
- ²² Ibidem. С. 59.
- ²³ Szelągowski A. Op. cit. S. 140; Rzońca J. *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599*. S. 152.
- ²⁴ Флоря Б. Н. Op. cit. С. 48–62.
- ²⁵ Szelągowski A. Op. cit. S. 140; Флоря Б. Н. Op. cit. С. 63; Rzońca J. *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599*. S. 152; Падалінскі У. Оп. cit. С. 297.
- ²⁶ Janiszewska-Mincer B. Op. cit. S. 12.
- ²⁷ Rzońca J. *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599*. S. 153.
- ²⁸ Ibidem; Падалінскі У. Оп. cit. С. 297.
- ²⁹ Rzońca Jan. *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599*. S. 154.
- ³⁰ Rzońca J. *Bezowocny sejm z 1597 roku*. S. 94.
- ³¹ Rzońca J. *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599*. S. 27–28; idem. *Bezowocny sejm z 1597 roku*. S. 94–95.
- ³² Флоря Б. Н. Op. cit. С. 67; Rzońca J. *Sejmy z 1597 i 1598 roku wobec spraw szwedzkich*. S. 182.
- ³³ VL. T. II. S. 1450 [366]; 1479 [380] – 1493 [386]; Rzońca J. *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599*. S. 29–34; 156; idem. *Ostatni sejm Rzeczypospolitej w XVI wieku*. S. 57–63; idem. *Sejmy z 1597 i 1598 roku wobec spraw szwedzkich*. S. 188–189.
- ³⁴ VL. T. II. S. 1458–1459 [370]; Rzońca J. *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599*. S. 156.
- ³⁵ Гл.: Tyszkowski Kazimierz. *Z dziejów wyprawy Zygmunta III do Szwecji w roku 1598 (Relacje i diariusze)*. Lwów: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1927. (Odbitka. Rocznik Zakładu im. Ossolińskich. T. 1).
- ³⁶ Jerzy (Georg) Farenbach (Farenbeck). Ваявода вендэнскі. N 14 IV 1598 – † 8/18 V 1602, □ 18 III 1604 (Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII w. Spisy / Kórnik: Biblioteka Kórnicka. T. IX: Urzednicy Inflancy XVI–XVIII w. Spisy / Oprac. Krzysztof Mikulski i Andrzej Rachuba. 1994. Nr 19, nr 1065. S. 37, 112, 227.
- ³⁷ Rzońca J. *Sejmy z 1597 i 1598 roku wobec spraw szwedzkich*. S. 190; Janiszewska-Mincer B. Op. cit. S. 14.
- ³⁸ Rzońca J. *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599*. S. 161.
- ³⁹ Ibidem. S. 162.
- ⁴⁰ Ibidem. S. 163.
- ⁴¹ Ibidem.
- ⁴² Жукович Платон Николаевич. *Сеймовая борьба православного западно-русского дворянства с церковной унией*. Т. 1 (до 1609 г.). СПб.: Типография Главного управления уделами, 1901. С. 351.
- ⁴³ Rzońca J. *Sejmy z 1597 i 1598 roku wobec spraw szwedzkich*. S. 190.
- ⁴⁴ Szelągowski A. Op. cit. S. 130–131; Herbst S. *Wojna inflancka 1600–1602*. S. 2; Rzońca J. *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599*. S. 163.
- ⁴⁵ Инфлянты – з 28 I 1588 г. кандамініум Рэчы Паспалітай абодвух народаў (супольнае ўладанне Кароны Польскай і Вялікага Княства Літоўскага). Гл.: «Привилей на ст. кондоминиума для Инфлянт...» (Кракаў) (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. КМФ 18. Метрыка ВКЛ. Воп. 1. Спр. 65. Арк. 261–262 адв.; Метрыка ВКЛ 73. Арк. 265–269; Метрыка ВКЛ 74. Арк. 167–170; Lulewicz H. Op. cit. S. 413–414.
- ⁴⁶ Herbst S. *Wojna inflancka 1600–1602*. S. 2.
- ⁴⁷ Флоря Б. Н. Op. cit. С. 90.
- ⁴⁸ Herbst S. *Wojna inflancka 1600–1602*. S. 2–3.
- ⁴⁹ Szelągowski A. Op. cit. S. 167; Rzońca J. *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599*. S. 165.
- ⁵⁰ Herbst S. *Wojna inflancka 1600–1602*. S. 3; Флоря Б. Н. Op. cit. С. 98.
- ⁵¹ Rzońca J. *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599*. S. 165.
- ⁵² Herbst S. *Wojna inflancka 1600–1602*. S. 3.
- ⁵³ Ibidem. S. 22.
- ⁵⁴ Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae in quo pacta, foedera, tractatus pacis, mutuae amicitiae, subsidiorum, induciarum, commerciorum, nec non conventiones pactiones, concordata, transactiones, declarationes, statuta, ordinationes, bullae, decreta, edicta, rescripta, sententiae arbitrales, infeudationes, homagia, pacta etiam matrimonialia et Dotalia literae item reversales, concessionum, libertatis, immunitatis, donationum, oppignorationum, renuntiationum, erectionum, obligationum, venditionum, emptio, permutationum, cessionum, protestationum aliaque omnis generis publico nomine actorum, et gestorum monumenta. Nunc primum ex archiviis publicis eruta ac in lucem protracta, rebus ordine chronologico dispositis, exhibentur. T. [I–V]. / Ed. Maciej Dogiel [1715–1760]. Vilnae, 1758–1764. T. V. ... in quo ut universae Livoniae, ita speciatim Curlandiae et Semigalliae ducatum res continentur. Vilnae: Ex Typographia Regia et Reipublicae, Collegii Scholarum Piarum, 1759. P. 350–352; Herbst S. *Wojna inflancka 1600–1602*. S. 3, 22; Janiszewska-Mincer B. Op. cit. S. 53; Флоря Б. Н. Op. cit. С. 122–123.
- ⁵⁵ Herbst S. *Wojna inflancka 1600–1602*. S. 3.
- ⁵⁶ Szelągowski A. Op. cit. S. 165.
- ⁵⁷ Rzońca J. *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599*. S. 165.
- ⁵⁸ Janiszewska-Mincer B. Op. cit. S. 28–57; Radaman Andrej, Ferenc Marek. *Rejestr senatorów i posłów obecnych na sejmie walnym warszawskim 9 II – 21 III 1600 r. // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego; Prace Historyczne*. 2004 [у друку].
- ⁵⁹ Herbst S. *Wojna inflancka 1600–1602*. S. 22.
- ⁶⁰ Filipczak-Kocur Anna. *Skarb Litewski za pierwszych dwu Wazów (1587–1648)*. Wrocław, 1994. S. 51–52.
- ⁶¹ Ibidem. S. 22–23.

- ⁶² Janiszewska-Mincer B. Op. cit. S. 53–57.
⁶³ Herbst S. *Wojna inflancka 1600–1602*. S. 23.
⁶⁴ Ibidem.
⁶⁵ Ibidem.
⁶⁶ Herbst S. *Wojna inflancka 1600–1602*. S. 24.
⁶⁷ Ibidem. S. 24–25.
⁶⁸ Е. Фарэнсбаху на аплату жаўнерам у чэрвені 1600 г. было перададзена 24000 злотых са скарбу ў Вільні. Filipczak-Kocur Anna. Op. cit. S. 52.
⁶⁹ Ibidem. S. 26–27.
⁷⁰ Ibidem. S. 26–31; Tyla A. *Lietuva ir Livonija*. P. 67; Тила А. *Борьба литовских и шведских феодалов из-за Ливонии*. С. 22.
⁷¹ Herbst S. *Wojna inflancka 1600–1602*. S. 32.
⁷² Ibidem. S. 30–45.
⁷³ Ibidem. S. 46.
⁷⁴ Konopczyński Władysław. *Chronologia sejmów polskich. 1493–1793* // Polska Akademia Umiejętności. Archiwum Komisji Historycznej PAN. Seria II. T. IV (ogólnego zbioru XVI). № 3. Kraków, 1948. № 103. S. 145.
⁷⁵ Страховая гарантія.
⁷⁶ Herbst S. *Wojna inflancka 1600–1602*. S. 46–47.
⁷⁷ Ibidem. S. 47.
⁷⁸ Ibidem. S. 48.
⁷⁹ РНБ. ОР. Ф. 971. Оп. 2. Авт. 321/1. Материалы, относящиеся к Ливонской войне 1579–1583 гг. и польско-шведской войне 1600–1607 гг. (1561–1609 гг.). № 25; Tyla A. *Lietuva ir Livonija*. P. 69.
 Каралеўскія універсалы ў паветы, якія былі дасланыя да падканцлера Габрыэля Мацвеевіча Войны спазніліся. Так ваяводства Новагародскае атрымала іх 29 XI, Віцебскае ваяводства не атрымала ўвогуле.
⁸⁰ Захаваліся дадзеныя адносна рашэнняў Вількамірскага, Браслаўскага, Упіцкага і Новагародскага соймаў, якія аналізуюцца ніжэй. Пра рашэнні іншых соймаў нічога невядома. Разам з тым захавалася інструкцыя паслам на вальны сойм 1601 г. з сойма Менскага павета ад 19–20.XII.1601 (РНБ. ОР. Ф. 971. Оп. 2. Авт. 130. № 16. Л. 29–30 об.).
⁸¹ Herbst S. *Wojna inflancka 1600–1602*. S. 49; Kempa Tomasz. *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” (1549–1616), wojewoda wileński*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe „Semper”, 2000. S. 293. Гл. таксама: Інструкцыя паслам на вальны сойм 1601 г. з сойма Новагародскага павета (РНБ. ОР. Ф. 971. Оп. 2. Авт. 126. Л. 1–2 об.).
⁸² Herbst S. *Wojna inflancka 1600–1602*. S. 49; Tyla A. *Lietuva ir Livonija*. P. 69. Гл. таксама: Інструкцыя паслам на вальны сойм 1601 г. з сойма Вількамірскага павета (РНБ. ОР. Ф. 971. Оп. 2. Авт. 133. № 41. Л. 121–).
⁸³ Herbst S. *Wojna inflancka 1600–1602*. S. 48–49, 69. Але і Вількамірскі павет межаваў з Курляндіяй.
⁸⁴ Herbst S. *Wojna inflancka 1600–1602*. S. 49.
⁸⁵ Tyla A. *Lietuva ir Livonija*. P. 69.
⁸⁶ Российская Национальная библиотека (РНБ). Отдел рукописей. Ф. 971. Собрание автографов П. П. Дубровского. Оп. 2. Польша. Авт. 133. Документы, относящиеся к Вольнскому, Троцкому и Черниговскому воеводствам, а также Брацлавскому, Кременецкому, Ошмянскому, Упитскому, Троцкому, Вилькомирскому и Волковыскому поветам (1556 – 1761 гг.). № 1. Л. 1–1 об.
⁸⁷ VL. T. II. S. 1413 [349].
⁸⁸ Tyla A. *Lietuva ir Livonija*. P. 69.
⁸⁹ Абрахам Мерскі. Малодшы сын Рыгора Андрэевіча Мерскага, падкаморыя браслаўскага і пані Укольскай (Żychliński Teodor. *Złota księga szlachty polskiej przez Teodora Żychlińskiego członka król. Akademii heraldyczno-genealogicznej w Pizie: w 31 r.* / Poznań, 1879–1908. R. IV. Poznań: Jarosław Leitgeber, 1882. S. 188–199: Mirscy, herbu Białynia z odmianą. S. 188, 190: III pok.).
⁹⁰ Шымон (Сямён) Мерскі, трэці сын Рыгора Андрэевіча Мерскага, дзедзіч Любавіч і Мераў [памылкова названы Жыхлінскім падкаморыям браслаўскім]. Жонка – Анастасія (1585), дачка Барыса Жабы і Зоф’і з Лапацінскіх. (Żychliński T. *Złota księga*. R. IV. S. 188–199: Mirscy, herbu Białynia z odmianą. S. 188–189: III pok.).
⁹¹ Janiszewska-Mincer B. Op. cit. S. 58–87; Konopczyński W. *Chronologia sejmów polskich*. № 103. S. 145.
⁹² VL. T. II. S. 1493 [386] – 1532 [404]; Herbst S. *Wojna inflancka 1600–1602*. S. 70; Janiszewska-Mincer B. Op. cit. S. 78.
⁹³ Пры разглядзе пытання аб падатку літвіны спачатку дамагаліся толькі ўхвалы падвышанага чопавага і мыта, паколькі ўжо перадалі на абарону Інфлянтаў 30000 злотых (Janiszewska-Mincer B. Op. cit. S. 67; Filipczak-Kocur Anna. Op. cit. S. 52).
⁹⁴ VL. T. II. S. 1532 [404] – 1575 [424].
⁹⁵ Janiszewska-Mincer B. Op. cit. S. 67, 73.
⁹⁶ Filipczak-Kocur Anna. Op. cit. S. 52.
⁹⁷ Ibidem.
⁹⁸ Шляхта Вількамірскага павета па-сугнасці ўхілілася ад рашэння. Пра ўхвалы шляхты Жамойцкага княства і Полацкага ваяводства мы нічога не ведаем.

Виктор Романов. Браслав

Насеснік дырэктара Нацыянальнага парка
 “Браслаўскія азёры” на навуковай працы

Из истории создания Браславской Государственной сельской гидроэлектростанции (Друйской ГЭС)

В настоящее время достаточно большое внимание уделяется восстановлению объектов «малой гидроэнергетики», т.е. гидроэлектростанциям, построенным в 50-е годы на малых реках Белоруссии. Следует отметить, что только в период 1992 – 1994 гг. было восстановлено 6 гидроэлектростанций общей мощностью 2 МВт. В ближайшее время планируется восстановление и Друйской ГЭС (по документам 50-х годов – Браславской Государственной сельской гидроэлектростанции). В связи с этим, а также с приближающимся 50-летием Браславской ГЭС, определённый краеведческий интерес представляют материалы предпроектных изысканий и проектной документации по созданию ГЭС. В настоящей работе использованы материалы Гостехархива РБ.

Краткая история вопроса.

В 1947 году Московским отделением «Гидроэнергопроект» была составлена рабочая концепция комплексного использования р. Друйки, где Браславская ГЭС у с. Чернево отмечена как первоочередной объект гидростроительства. Составлению рабочей концепции предшествовали ряд постановлений союзного и республиканского правительства, в частности, Министерства рыбной промышленности СССР, где говорилось, «Организовать на базе Браславской группы озёр Полоцкой области озёрное хозяйство площадью 10 тыс. га с годовым выловом 3000 центнеров рыбы». Для выполнения этого постановления в Браславских озёрах необходимо было поднять горизонт воды.

В постановлении Совета Министров БССР от 06.05.1947 г. за №446 сказано: «В целях подъёма уровня воды в Браславской группе озёр до их нормальной отметки обязать Главэнергоуправление при Совете Министров БССР начать подготовительные работы по строительству гидроэлектростанции на р. Друйке у её истоков».

В 1947 году были произведены топографические и геологические изыскания в районе расположения сооружений. В 1949 году принято решение о составлении проектного задания, в 1951 году оно было утверждено, и на его основании в 1952 году Белорусским филиалом «Гипросельэнерго» разработан проект строительства ГЭС.

Гидрологические аспекты.

Согласно проекту, Браславская гидроэлектростанция мощностью 400 квт предназначалась для электрофикации 10 колхозов Браславского района и снабжения электроэнергией г.Браслава. В состав узла запроектированных сооружений ГЭС входили: земляная насыпная плотина длиной 209 м и здание ГЭС с водосбросами. ГЭС – приплотинного типа с водохранилищем годичного регулирования. В качестве водохранилища приняты естественные озёра Браславской группы озёр и водохранилище, образующееся в пойме р.Друйка (275 га).

При выборе подпорной отметки привлекались данные предыдущих лет. В частности указывалось, что в отделе мелиорации Браславского райисполкома сохранились материалы проекта по понижению уровня в Браславских озёрах посредством регулировочных работ на реке Друйка в 1924-1927 гг., в частности продольный профиль реки с нанесением естественных и продольных горизонтов в озёрах и реке. Копии данных материалов хранятся в архивных материалах «Белгипсельэнерго».

Согласно этим данным, до проведения регулировочных работ абсолютная отметка горизонтов оз.Неспиш составляла 131,31 м, а в оз.Дривяты – 131,55 м.

Регулированием р. Друйки намечались следующие проектные отметки:

- ° оз.Дривяты – 130,12 м,
- ° оз.Цно – 129,97 м,
- ° оз.Неспиш – 129,91 м.

В техническом проекте по строительству Браславской ГЭС отмечается, что следствием проведения регулировочных работ на р.Друйке горизонты озёр сильно понизились, вместе с этим указывается, что для поддержания необходимого для рыбного хозяйства горизонта воды в озёрах, в истоке р.Друйки (д.Устье) существует деревянная плотина с угреловушкой с отметкой порога плотины – 129,79 м.

Таким образом, в результате регулировочных работ, проведённых в предвоенный период, уровень Браславских озёр в районе истока р.Друйки потенциально мог быть понижен с 131,31 м до 129,79 м, т.е. на 1,52 м.

В целях улучшения условий рыболовства и рыбного хозяйства, в проекте строительства Браславской ГЭС подпорная отметка Браславских озёр принималась на уровне 131,0 м абс., или, как указывается в проекте, «на уровне старых бытовых горизонтов озёр». В связи с этим вставал вопрос вторичного подтопления земель. При предполагаемой подпорной отметке 131,0 м затоплялось 275,7 га сельскохозяйственных угодий в пойме р.Друйки.

В связи с этим в справке заведующего Браславским Райсельхозотделом (Прусак) и старшего землеустроителя (Жилинский) от 16 января 1952 г., указывалось, что «подъём горизонта воды в оз.Недрово до отметки 131,0 м восстанавливает ранее существовавший водный режим Браславских озёр до мелиоративных работ 1932-1934 гг. и не вызовет дополнительных затоплений земель, вместе с этим, освободившиеся в результате мелиоративных работ площади вокруг Браславских озёр до настоящего времени никем не осваивались и в землепользовании прилегающих к озёрам колхозов не входят».

Согласно проекту предусматривались следующие величины сработки уровня Браславских озёр: для среднего по водности года – 0,3 м, для маловодного – 0,6 м, т.е. в маловодный год, как исключение, предусматривалась сработка уровня озёр до отметки 130,4 м.

В соответствии с произведёнными инженерно-техническими изысканиями на дату 26.07.1951 г. в оз.Недрово была зафиксирована отметка 130,58 м, т.е. на 0,79 см выше порога плотины у истока р.Друйки. На эту же дату были отмечены следующие измерения уровней озёр:

№ п.п.	Наименование озёр	Отметка на 26.07 1951 г., м, абс
1.	Недрово	130,58
2.	Потех	130,58
3.	Неспиш	130,58
4.	Войсо	130,58

5.	Болойсо	130,58
6.	Струсто	130,58
7.	Снуды	130,58
8.	Цно	130,63
9.	Дриваты	130,68

Проблема прохождения угря в Браславские озёра.

3 декабря 1951 г. у начальника Главрыбпрома БССР проходило совещание, на котором рассматривались вопросы строительства ГЭС на р. Друйке и, в частности, о строительстве рыбохода и эксплуатации угреловушки. В постановлении совещания отмечалось:

- ° ввиду того, что Браславские озёра являются местом нагула угря, куда он заходит по р. Друйке, считать необходимым при постройке плотины Браславской ГЭС строительство угрехода (рыбохода);
- ° ввиду того, что угорь после нагула уходит из Браславских озёр безвозвратно и эффективный лов его возможно проводить только ловушкой, считать установку угреловушки на р. Друйке обязательной.

Здесь же приводится справка начальника Латрыбвода от 4 декабря 1951 г., в которой сообщается, «что через рыбоход Кегумской ГЭС (на реке Западная Двина) угорь поднимается в верхний бьеф в большом количестве».

В плановом задании на строительство угрехода на р. Друйке, утвержденном 26 августа 1954 г. указывается, что заселение Браславских озёр угрём происходит двумя путями – путём естественного захода молоди угря из Балтийского моря и путём искусственного зарыбления озёр его молодь. На основании данных Латвийского Управления рыбохраны и рыбоводства, которым проводятся наблюдения за подъёмом раб по рыбоходу Кегумской ГЭС известно, что молодь угря в летний период (июнь-август) поднимается вверх по реке Западная Двина в значительном количестве (400 шт. в сутки). Молодые угри, прошедшие рыбоход Кегумской ГЭС и зашедшие в Браславские озёра, встречаются как прилов при неводном и мережном лове в озерах и р. Друйке.

К плановому заданию прилагается справка Инспекции по рыбоохране и рыбоводству Главрыбпрома при Совете Министров БССР от 6 ноября 1954 г., в которой приводятся сведения о вылове угря из озёр Браславской группы: 1949 г. – 69,18 центнеров, 1950 г. – 74,32 центнеров, 1951 г. – 92,99 центнеров, 1952 г. – 97,05 центнеров, 1953 г. – 136,14 центнеров.

Наталля Рыбак. Гродна

Старшая выкладчыца кафедры культуралогіі Гродзенскага аграрнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук

Гміна Слабодка Заверская Браслаўскага павета вачамі інспектара асветы батальёна Корпусу Аховы Памежжа “Слабодка” Вітольда Гарліцкага

У Гродзенскім дзяржаўным гісторыка-археалагічным музеі захоўваецца зборнік “Stosunki społeczno-oświatowe w 18 gminach na pograniczu Litwy, Łotwy i Z.S.R.R. w ciągu ostatnich 5 lat” (Warszawa, 1935. – 157 s.) [1]. У ім падаюцца справаздачы 18 інспектараў асветы КАП¹ памежных з Літвой, Латвіяй і СССР гмін Польшчы. Зборнік быў выданы на правах рукапісу Аддзелам Выхавання Жаўнера Камандавання КАП для ўнутранага карыстання. Прызначаўся ён для інспектараў асветы КАП, “каб кожны ... мог яшчэ раз не толькі перагледзець, але і параўнаць сваю працу са сваімі калегамі...” [1, s.2]. Пасада інспектараў асветы КАП з’явілася ў 1934 г. з мэтай “ўмацавання бяспекі памежжа – праз выхаванне задаволенага і лаяльнага да Польскай дзяржавы насельніцтва” [1, s.2]. Выданне было складзена з лепшых справаздач, зробленых згаданымі інспектарамі за 1934–1935 г., па наступных гмінах: Бержнікі (Сувалкаўскі павет) [1, s.4–13], Араны (Віленска-троцкі павет) [s.14–28], Новыя Трокі (Віленска-троцкі павет) [s.29–34v], Няменчын (Віленска-троцкі павет) [s.35–50], Слабодка Заверская (Браслаўскі павет) [s.51–60], Лужкі (Дзісенскі павет) [s.61–70v], Стоўпцы (Стаўпецкі павет) [s.71–75v], Сноў (Нясвіжскі павет) [s.76–82v], Івянец (Валожынскі павет) [s.83–90v], Чучавічы (Лунінецкі павет) [s.91–99], Горск і Давыдгарадок (Столінскі павет) [s.100–108], Кісорычы (Кастапольскі павет) [s.109–119v], Лядвіполь (Кастапольскі павет) [s.120–131v], Гошча (Ровенскі павет) [s.132–137v], Новамалін (Здалбуноўскі павет) [s.138–143v], Гусятын (Капычынецкі павет) [s.144–150] і Белабожніца-Калінаўшчызна (Чарткоўскі павет) [s.151–157].

Нас зацікавіла справаздача інспектара асветы батальёна КАП “Слабодка” Вітольда Гарліцкага² па гміне Слабодка Заверская Браслаўскага павета³. Негледзячы на тое, што яна не носіць глыбокага навукова-даследніцкага характару і не заўсёды аб’ектыўна асвятляе падзеі, гэты дакумент з’яўляецца каштоўнай крыніцай па гісторыі такога кутка Браслаўшчыны, як Слабодка Заверская. Таксама выклікаюць цікавасць высновы і ацэнкі ўзроўняў сацыяльна-эканамічнага і культурна-асветніцкага жыцця мясцовага насельніцтва, дадзеныя польскім службоўцам. Структурна справаздача была падзелена на шэраг раздзелаў: “Гісторыя Браслаўскага павета і м.Слабодкі”, “Характарыстыка нацыянальнага складу насельніцтва”, “Гаспадарчыя адносіны”, “Асвета”, “Грамадска-асветніцкая акцыя”, “Спраба апанавання сітуацыі” і “Высновы на будучыню”.

Справаздача В.Гарліцкага пачынаецца з агляду гісторыі Браслаўскага павета і мястэчка Слабодка з X па

пачатак XX стст. Большасць прыведзеных тут звестак была ўзята з “Гісторыі Браслаўскага павета” Атона Гедэмана. Заслугоўвае ўвагі і інфармацыя аб тым, што сваю назву гміна атрымала ад прыналежнасці з XIX ст. Слабодкі да маёнтка Завер’е Станіслава Мірскага і аб тым, што Слабодкаўская гміна пры Польшчы ўключала ў сябе 126 вёсак і 15 маёнткаў агульнай плошчай 230 км кв. [1, s.53].

Далей аналізуецца нацыянальны склад гміны, гаспадарчае жыццё і асвета. Паводле аўтара, насельніцтва Слабодкаўскай гміны шматнацыянальнае і шматканфесійнае і складае агульнай колькасцю 10 350 чалавек. Для вызначэння нацыянальнасці В.Гарліцкі выкарыстаў крытэрыі моўны і канфесійны. Паводле складзенай ім табліцы: “Stosunek procentowy języka i wyznań ludności”, польскай мовай карысталіся 58%, беларускай – 20%, рускай – 10% і яўрэйскай – 11%.⁴ Адпаведна рыма-каталікоў было 78%, праваслаўных – 2%⁵, стараабрадцаў – 9% і яўрэяў – 11% [1, s.53]. З прыведзеных лічбаў вынікала, што ў згаданай гміне пераважалі палякі – 6 000 чалавек (па сацыяльнаму складу: 10% – інтэлегенцыя, 2% – рамеснікі, 88% – сяляне), пры гэтым яны пражывалі раўнамерна па ўсёй акрэсленай тэрыторыі, але большасць – у самой Слабодцы. Далей В.Гарліцкі дадае яшчэ адзін крытэрыі для вызначэння нацыянальнасці – самасвядомаць. Так, да палякаў ён далучаў тых, хто “наведваў польскую школу, вырас у незалежнай Польшчы і часцей сутыкаўся з нашай [польскай – Н.Р.] культурай, лічаць ужо сябе палякамі” [1, s.53v]. Асобна згадваюцца палякі, якія прыбывалі ў гміну з глыбіні Польшчы. Характэрнай з’яўляецца наступная агаворка аўтара: “3 года ў год колькасць палякаў расце, а колькасць беларусаў змяншаецца, так што за якія-небудзь 30 гадоў колькасць гаворачых па-беларуску будзе зусім малой” [1, s.53v]. Такім чынам, В.Гарліцкі добра ўсведамляў сабе, адкуль бяруцца новыя палякі ў Слабодскай гміне. І не дзіва – паланізацыя і асіміляцыя мясцовага насельніцтва была адной з асноўных яго задач на той пасадзе, якую ён займаў.

Аналізуючы матэрыяльны і культурны ўзровень насельніцтва Слабодкаўскай гміны аўтар адзначаў, што ніякай розніцы паміж палякамі і беларусамі няма, бо “як першыя, так і другія – бедныя, цёмныя, кепска абрабляюць зямлю... Заўсёды чакаюць каб хто іншы зрабіў [за іх – Н.Р.] каб хто даў (а браць вельмі любяць)...” [1, s.53v]. Адзначаў В.Гарліцкі і такія негатыўныя рысы мясцовага люду, як лянота і самаўпэўненасць: “Характэрным ёсць тое, што негледзячы на сваю беднасць [яны] вельмі лянаватыя да працы, негледзячы на сваю неадукаванасць перакананыя, што ўсё ведаюць, а калі пачнеш ім дапамагаць, то хочуць, каб выканаў усе іх пажаданні” [1, s.53v].

Ворагаў Польшчы ў Слабодкаўскай гміне, як сведчыць справаздача, хапала. Першым варожым элементам В.Гарліцкі лічыў беларусаў, якія былі вынікам русіфікацыі, хаця “продкі ... іх былі палякамі” [1, s.53v]. Паводле інспектара, беларусамі лічыла сябе толькі старэйшае пакаленне, якое памятала яшчэ царскія часы [1, s.53v]. Іх варожасць да Польшчы падмацоўвалася прыведзенымі ў справаздачы гістарычнымі прыкладамі з часоў паўстанняў 1830 – 1831 гг. і 1863 – 1864 гг. Другім варожым элементам былі стараабрадцы, якіх у гміне было 1 300 чалавек. Яны таксама не падтрымалі паўстанняў 1830 – 1831 гг. і 1863 – 1864 гг. Паводле аўтара, стараабрадцы жылі пераважна за кошт прыбыткаў ад кантрабанды і самага наварэння. Трэцім ворагам Польшчы на тэрыторыі Слабодкаўскай гміны з’яўляліся яўрэі, якія падчас згаданых паўстанняў былі лепшымі шпіігамі. Інспектар са скрухай запісаў: “Для стараабрадцаў і яўрэяў Польшча была тым, кім была баба для замершага ваўка, якога яна прыгрэла, а той з удзячнасці яе з’еў” [1, s.55]. Праўда, далей В.Гарліцкі адзначаў іх лаяльнасць да Польскай дзяржавы, аднак, як можна меркаваць, ён у яе не верыў. Увогуле, да стараабрадцаў і беларусаў аўтар адносіўся з вялікай доляй антыпатый. Так, паводле яго словаў, чамусьці толькі “стараабрадцы і шмат беларусаў хварэюць на пранцы” [1, s.58v].

Сацыяльна-эканамічныя адносіны ў Слабодкаўскай гміне змешчаны ў раздзеле “Stosunki gospodarcze”. З яго вынікала, што 80% мясцовага насельніцтва – гэта сяляне, якія займаюцца земляробствам. Аднак, дрэнная якасць зямлі і нізкая культура землепрацоўкі не дазвалялі ім атрымліваць высокія ўраджай. Кожную сераду жыхары Слабодкі і наваколля выбіраліся на кірмаш у Браслаў. Аўтар звяртае ўвагу на дрэнныя дарогі, якія вялі ў павятовы цэнтр. Праўда, раней было яшчэ горш. Перамены да лепшага В.Гарліцкі звязвае з прыбытцём у гміну батальёна КАП. Дзякуючы апошняму, была праведзена лепшая вузкакалейка паміж Друяй і Дукашамі (на Вільню), у Слабодцы было выбрукавана 2,5 км шашы, самое мястэчка значна вырасла за 5 гадоў – са 125 чалавек да 460⁶, былі пабудаваны новыя будынкі, а ў 1932 г. у гмінным цэнтры была праведзена электрычнасць. Польскае войска дапамагала мясцоваму насельніцтву ратаваць жыццё і маёмасць падчас павадкаў і пажараў, раздавала бедным вопратку, абутак, а дзеці з найбяднейшых сем’яў стала харчаваліся ў батальёне [1, s.55v–56].

Значнае месца ў справаздачы надаецца стану асветы і адукацыі ў Слабодкаўскай гміне, бо ў школе інспектар В.Гарліцкі бачыў найважнейшы сродак выхавання сапраўдных грамадзян Польшчы. Усяго ў гміне было 10 школ на 126 вёсак (да аднаўлення незалежнасці Польшчы была толькі адна школа ў Слабодцы). Як вынікае з прыведзенай аўтарам табліцы, большасць іх (7 – у Зарэччы, Лунях, Быстрамаўцы, Яленцы, Клімпаўшчызне, Кірыліна і Мілонах) былі аднакласнымі, у якіх выкладала па 1 настаўніку. У Слабодкаўскай школе было 4 класы і 4 настаўнікі, у Радзеўшчызнаўскай – 2 і 2, Чэрнёўскай – 2 і 2 [1, s.56–56v]. Усе школы, за выключэннем Слабодкаўскай, належалі да ніжэйшага (пачатковага) тыпу. Колькасць вучняў складала 1070 чалавек, праўда, моладзі школьнага ўзросту было 1270 чалавек. Выкладанне ва ўсіх школах вялося на польскай мове. Фінансаванне школ ішло з гміннага бюджэту і складала 9375 злотых [1, s.56v–57].

Матэрыяльны стан сем’яў, адкуль паходзілі вучні, быў нізкі. Дадзім слова самому В.Гарліцкаму: “70% дзяцей – гэта страшэнная бедната. Круглы год жывуць толькі бульбай, маючы да вясны яшчэ хлеб, а часта ім і бульбы не хапае. Яшчэ горш тым, хто не мае ніякай зямлі. Нічога таму дзіўнага, што з усёй гміны толькі 6 чалавек наведваюць сярэднюю школу ў Друі (з іх 5 чалавек – гэта дзеці чыноўнікаў са Слабодкі)” [1, s.57]. Летам па прычыне вядзення сельскагаспадарчых работ, а зімой з-за адсутнасці вопраткі і абутку наведванне школ значна

скарачалася. У вышэйшай навучальнай установе з усёй гміны ўвогуле вучыўся адзін студэнт (на медыка). Згадваў аўтар і сельска-гаспадарчую школу ў Опсе, каля Браслава, куды бясплатна набіралі моладзь з павеата. Навучанне ў ёй цягнулася год [1, s.57].

У сваёй працы ў гміне інспектар асветы КАП сутыкнуўся з такой праблемай, як масавая непісьменнасць (85%). Для барацьбы з ёй В.Гарліцкі заснаваў па вёсках 14 хат-чытальняў (святліц). З непісьменнымі там праводзілі асветніцкую работу настаўнікі і кіраўнікі святліц. Усяго наведвалі гэтыя заняткі 200 чалавек рознага ўзросту. Акрамя згаданых курсаў, у святліцах было арганізавана чытанне ў голас газет, часопісаў і рознай літаратуры, пераважна сельска-гаспадарчай тэматыкі [1, s.59v]. У Слабодцы аўтар праводзіў нядзельныя гутаркі на агульнаасветніцкія і земляробчыя тэмы, раздаваў чытаць кнігі з батальённай бібліятэкі. Гэта давала свой плён. Паводле справаздачы: *“Сярод моладзі, якая ходзіць у польскую школу, непісьменных ужо не будзе, а сярод тых, каму ад 14 да 35 гадоў, непісьменнасць будзе выкарчавана. Непісьменнымі застаюцца толькі старэйшыя...”* [1, s.58].

Можа скласціся ўраджанне, што інспектар асветы КАП дзейнічаў нібыта ў адзіноце, але гэта не так. Як піша В.Гарліцкі, ён каардынаваў сваю дзейнасць з мясцовым настаўніцтвам, актывам з мясцовых жыхароў, ксяндзамі, гміннымі чыноўнікамі і войскам. Дзякуючы гэтаму супрацоўніцтву, былі адчынены святліцы, ствараліся аддзелы Саюза Стральцоў у Слабодцы (колькасцю 28 чалавек) і Лунях, групы вясковай моладзі і г.д. Аднак, як адзначаў сам аўтар, плён ад гэтай працы быў малы [1, s.57v-58].

Галоўнай перашкодай у сваёй грамадска-асветніцкай дзейнасці В.Гарліцкі лічыў беднасць і неадукаванасць мясцовага насельніцтва, якое ў большасці не жадала клапаціцца пра Польскую дзяржаву і выконваць свае грамадзянскія абавязкі [1, s.58v-59]. Па сутнасці, большасць жыхароў гміны пасіўна ўспрымалі мерапрыемствы польскага ўрада і яго службоўцаў. Паводле словаў В.Гарліцкага: *“Старэйшыя памятаюць тыя часы, калі знайсці працу было лягчэй, калі кошта на тавары былі больш ураўнаважаныя, гавораць, што ў расійскія часы было лепей і ў іх жабрацтве вінны [польскі] урад”, а таксама “у Латвіі бачаць лепшы стан сялян”* [1, s.59].

Такім чынам, як вынікае з крыніцы, Слабодкаўская гміна ў 1931-1935 гг. была адсталай аграрнай ускраінай тагачаснай Польшчы, дзе 80% насельніцтва складалі малаземельныя і безземельныя сяляне. Беднасць, непісьменнасць, безвыходнасць – вось з чым сутыкнуўся інспектар асветы КАП В.Гарліцкі. У сваіх планах на будучыню ён хацеў памножыць колькасць святліц яшчэ ў 10 вёсках, заснаваць сельска-гаспадарчыя гурткі, стварыць па вёсках малыя бібліятэчкі. Але ў першую чаргу ўсе свае сілы ён планаваў скіраваць на пералом варожых адносін з боку мясцовага насельніцтва да польскіх улад [1, s.60]. Аднак, негледзячы на ўсе захады, у вачах жыхароў Слабодкаўскай гміны Польшча так і не стала роднай дзяржавай. Акрамя гэтага, справаздача раскрывае механізм паланізацыі і асіміляцыі мясцовага беларускага насельніцтва, яскрава паказвае палітыку польскай дзяржавы на заходнебеларускіх землях вачамі тых, хто непасрэдна праводзіў яе ў жыццё.

¹ Корпус Аховы Памежжа (КАП) (*Korpus Ochrony Pogranicza*) – створаны ў 1924 г. урадам Уладзіслава Грабскага дзеля вядзення контрвыведнай і паліцэйскай дзейнасці ў памежнай тэрыторыі Польшчы. Камадзіры КАПа мелі паўнамоцтвы праводзіць масавыя арышты дзеля абмежавання нелегальнай дзейнасці супраць Польскай дзяржавы. Менавіта дзеяннем КАПа польскія ўлады прыдавалі вялікае значэнне для нармалізацыі сітуацыі на заходнебеларускіх землях [2, с.86].

² Пра В.Гарліцкага мы не здолелі адшукаць нейкіх дадатковых звестак. Улічваючы яго прызнанне ў няведанні рускай (расійскай) мовы [1, s.60], хутчэй за ўсё, ён быў прызначаны і прысланы з глыбі Польшчы.

³ Слабодка знаходзіцца ад Браслава прыкладна ў 10 км у паўночна-усходнім накірунку над азёрамі Недрава і Ільмёнак.

⁴ 1% – гэта былі іншыя мовы, якія аўтарам не пазначаны.

⁵ Вынікала, што ў гміне ўсе беларускамоўныя жыхары былі каталікамі.

⁶ Паводле перапісу насельніцтва 1931 г. у Слабодцы пражывалі 848 чалавек [3, с.250; 4, с.327].

Літаратура і крыніцы:

1. ГДГАМ, КП 14358/03723.
2. Мірановіч Я. Навейшая гісторыя Беларусі. – Беласток, 1999. – 270 с.
3. Памяць: Гіст. дакум. хроніка Браслаўскага раёна. – Мн.: “Паліграффармленне”, 1998. – 709 с.
4. Эцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. – Мн.: БелЭн, 2001. – Т.6. – Кн.1. – 591 с.

Альбіна Семянчук. Гродна

Дацэнт кафедры беларускай культуры Гродзенскага
дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук

Тэадор Нарбут – гісторык Вялікага княства Літоўскага і Браслаўшчыны

Каб Тэадор Нарбут – аўтар шматтамавай “Старажытнай гісторыі літоўскага народу” – ведаў, што яго сын Станіслаў прысвяціць сваё жыццё Браслаўшчыне, напэўна, ён больш увагі надаў бы мінуўшчыне гэтага чароўнага краю. Аднак тыя звесткі пра Браслаўшчыну, якія трапляюцца ў яго творах, нельга назваць ні арыгінальнымі, ні шматлікімі. Таму гаворка пойдзе больш аб Тэадоры Нарбуце як гісторыку Вялікага Княства Літоўскага ў цэлым, а не толькі Браслаўшчыны.

Першую згадку аб цікавым нас рэгіёне знаходзім ужо на 37 старонцы першага тома “Старажытнай гісторыі літоўскага народу”, які цалкам прысвечаны міфалогіі. Як крыніца, гэтая звестка, запісаная, як сцвярджае Нарбут, са слоў выдавочцы, не варта даверу, але трэба яе прыгадаць, каб зразумець навуковыя метады Тэадора Нарбута, і чаму яго часта абвінавчваюць у недабрасумленным стаўленні да крыніц. Так, ён піша аб нейкай міфалагічнай постаці (ці постацях), якая называлася ў літвінаў Кабірамі, гэта значыць “Трызна, Трыёна палітоўску, ці Тройца паганская” (I, 35) ¹. Народ звяртаўся да Кабіраў па дапамогу пад час няшчасцяў і нягодаў. І тут жа дадае, што “у ваколіцах Друі ў 1811 г., ў карыце аднаго асушанага возера, знайшлі 3 бронзавыя статуэткі: былі яны вышынёй каля 18 цалёў (цалё – каля 2,54 см – А.С.), лічачы з падстаўкай ў выглядзе трохкутнай бронзавай дошкі... Асобы стаялі на гэтай дошцы тылам адна да другой, пад рукамі яны разам былі апасаваныя металёвым обручам, запоўненым зарубкамі, падобнымі да нейкага пісьма, якія таксама на... дошцы знаходзіліся. Сяляне прадалі яго ў Друі жыдам, фунт па 10 грошай, а вагі магло быць больш за 2 пуды. Я маю вядомасць аб гэтым ад аднаго вернага чалавека, які быў вочным сведкай гэтага. Паводле яго слоў, адна асоба ўяўляла з сябе даму ў рымскім строі з дыядэмай на галаве, другая мела выгляд маладзёна, прывабна ўбранага, з шапачкай, падобнай да той, што носяць сяляне ў ковенскім павеце, трэцяя мела выгляд чалавека сярэдняга ўзросту з барадой, у доўгім палітоне і з павязкай на валасах. Некалькіх рук у гэтай статуэткі бракавала, відаць, былі адламаныя. Прадпрынятыя праз дзесяць год даследаванні не далі ніякага следу, дзе гэты забытак падзеўся... жыды да пакупкі не прызнаваліся... (I, 37).

Выдавочна, што гаворка ў дадзеным урывку ідзе не аб забытку XIV ст. альбо ранейшага часу, як хацелася б Нарбуту, але аб значна больш познім (калі такая статуэтка ўвогуле існавала). Відаць, ведаючы аб гарачым захапленні Нарбута старажытнасцямі, некаторыя несумленныя людзі карысталіся яго шчодрасцю. Так, далей ён сам піша аб тым, што за адну песню (сумнеўнага паходжання – А.С.) “*ахвотна аддаў свой гадзіннік шляхціцу, які мне тую песню выпісаў і дакладна па-польску выклаў у мястэчку Срэдніках, 1805 г. 17 ліпеня*” (I, 55). Дарэчы, з гэтага прызнання Нарбута можна зразумець, што літоўскай мовы ён добра не ведаў, калі давяраў нейкаму шляхціцу рабіць пераклад тэкста.

Тэадор Нарбут быў апантаным аматарам гісторыі. Усё сваё жыццё ён прысвяціў збіранню гістарычных і фальклорных крыніц. Аднак, жывучы і працуючы ў сваім маёнтку Шаўры, каля Начы Лідскага павету, ён быў адарваны ад навуковага асяроддзя. У прадмове да другога тома “Гісторыі” Нарбут дзякаваў за магчымасць працаваць у бібліятэцы Храптовічаў у Шчорсах, таксама Аляксандру Быхаўцу за магчымасць карыстацца ягонымі багатымі кніжнымі і архіўнымі зборамі (II, 2), аднак асноўнымі крыніцамі напісання “Старажытнай гісторыі літоўскага народу” былі кнігі Кацэбу, Войгта ², Каяловіча ³, Стрыйкоўскага ⁴, якія ён, відаць, меў ва ўласнай бібліятэцы.

Можна сцвярджаць, што крыніцазнаўчая база даследаванняў Т.Нарбута была даволі бедная, часта ён ішоў услед за канцэпцыямі названых аўтараў, якія напачатку XIX ст. былі альбо састарэлымі, альбо тэндэнцыйнымі. Прымаў альбо не прымаў адпаведную канцэпцыю ён згодна ўласным уяўленням. Каб напісаць такую грандыёзную працу, як 9-тамовая “Старажытная гісторыя літоўскага народу” (ахоплівае перыяд толькі да Люблінскай уніі 1569 г.), безумоўна, трэба было мець незлічоную колькасць крыніц і цудоўна ведаць гістарыяграфію прадмета. Аднак захапленне велічным мінулым Вялікага Княства Літоўскага часта заводзіла фантазію аўтара ў бок ад навуковай праўды. Напачатку XIX ст. многія навукоўцы пападалі пад уплывы рамантызму і паддаваліся спакусе прыўкрасіць мінулае на ўласны густ. У Нарбута гэта імкненне захавалася да канца жыцця. У 1856 г. ён выдаў у Вільні “Малыя гістарычныя творы па гісторыі Літвы”, дзе апублікаваў некалькі сфабрыкаваных ім самім крыніц па гісторыі Вялікага Княства Літоўскага.

Т.Нарбут займаўся таксама археалагічнымі даследаваннямі. Але, відаць, яго ўлюбёным навуковым метадам быў дэдуктыўны метада, паколькі ўсе яго знаходкі толькі пацвярджалі аксіёму аб існаванні на землях былога Вялікага Княства Літоўскага таямнічай старажытнай цывілізацыі. “*Паміж Магілёвам і Рагачовам, уздоўж берагоў Дняпра, існуе незлічонае колькасць магіл (курганоў – А.С.), так, што здаецца, гэты край быў адвечным могільнікам нейкага аграмаднага народа. Гэта былі, без сумнення, скіфы-курганакапальнікі, якія сваіх памерлых, не хаваючы ў зямлю, засыпалі толькі пагоркамі. Мае ўласныя даследаванні пераканалі ў гэтым*” (I, 361).

Таямнічую цывілізацыю літвінаў ён лічыў роднаснай індыйскай, грэчаска-рымскай і скандынаўскай. Самым важным крытэрыям гэтай роднасці лічыў лінгвістычны, сучаснасць моў – санскрыцкай, лацінскай і старагерманскай. Гісторык не пагаджаўся, што “*літвіны павінны шукаць сваіх продкаў сярод аланаў*” (II, 264), як лічылася перад гэтым, бо літоўцы раней жылі на сваіх землях. На яго думку, “*пачатак літоўскага народу пайшоў са зліцця старажытных народаў гелонаў і будынаў. Першыя былі паходжання пелазгійска-эллінскага, другія – індыйска-скіфскага*” (II, 271), пра што пісаў яшчэ Стрыйкоўскі следам за Герадотам і Пталемеем. На глебе мовы Нарбут зрабіў далёка ідучыя рэканструкцыі, фактычна “вынайшаў” новы альфавэт, назваўшы яго “абэцадла біармскае”. Прыклады яго Нарбут падае ў дадатках да I тома сваёй “Гісторыі”. Доказы сваім высновам ён знаходзіць побач, пад бокам: курганы паўмілі ад Радуні, каля вёскі Гарадзішча ён лічыць помнікамі “*народа гелонскага, племені пелюсаў, галіна старажытных пелазгаў, вядомых са старой геаграфіі пад імем Насцыі, як іх Пталемей называе. Яны засялілі краіну Пелюзію*” (у ваколіцах роднай вёскі Нача – А.С.) (II, 381 – 382). А ў VI ст. н.э., на думку Нарбута, “*літоўскі народ увёў у сябе агульнае паляшэнне ўнутраных пародаў з дапамогай Герулаў, прыбыўшых з Італіі*” (III, 65). У этнагенэзе літоўскага народу істотную ролю адыгралі скандынавы. Як піша Нарбут, “*у цэлым літоўскі народ называў гэтых сваіх гасцей (находнікаў – А.С.) Готамі Gudai, у адзіночным ліку Gudai. Гэтае найменне стасавалі і да Варагаў, якія былі заснавальнікамі Расійскай манархіі, а потым і да ўсяго народа, які складаў манархію пад назвай Русь; дагэтуль яшчэ захавалася ў нас памяць пра гэта, сяляне кожнага русіна называюць гудас, а рускую зямлю Gudu Zamie*” (III, 82). З гэтага выказвання бачна, між іншым,

што Т.Нарбут быў перакананым нарманістам у пытанні ўзнікнення старажытнай Русі. Неаднаразова ў сваёй “Гісторыі” ён падкрэслівае агульнасць этымалогіі назвы Русь – Прусы, русы – прусы (Рось – Рос – Рус – Руса) (I, 10; I, 175). А паколькі “кальскі” прыбалтыйскіх народаў (старапрускага, літоўскага і латышкага – А.С.) Нарбут лічыў Літву, то выходзіла, што і продкі літвінаў, і варагі-русь прычыніліся да стварэння старажытнаруускай дзяржавы (II, 11).

Знаёмства з яго асноўнай працай “Старажытная гісторыя літоўскага народу” дазваляе зрабіць высновы аб метадалогіі гэтага даследчыка, яго поглядах і перакананнях. Што было агульнага для ўсёй тагачаснай навукі, і што характэрна толькі для яго. Ужо першы том яго аграмаднай працы, хаця і называецца “Літоўская міфалогія”, мае значэнне не толькі як падрабязнае і вельмі цікавае апісанне старажытных вераванняў і ўяўленняў жыхароў Літвы, але раскрывае навуковыя метады самога Нарбута. Ён на працягу трыццаці гадоў даследаваў фальклор і этнаграфію на абшчынай тэрыторыі ўласна Літвы, а таксама Прусіі і Латвіі.

Аднак да кожнага слова Т.Нарбута трэба ставіцца вельмі асцярожна. Ён ужо пры жыцці быў вядомы як славуцы фальсіфікатар старажытных крыніц. Прычым памкненні яго былі самыя высакародныя. Яму вельмі блізкая была пазіцыя: “Для сапраўднага даследчыка людскай гісторыі, дзе гісторыя спыняецца, там паданне мілае, дзе ж бракуе падання, там байка ёсць скарбам; паколькі і байка не можа быць без грунта і мусіць указваць на нешта далейшае, што мыслячы чалавек пране ведаць і зразумець” (III, прадмова). Відаць, падобнае стаўленне да крыніц прымусіла Т.Нарбута выдаць ў 1856 г. зборнік “Малых гістарычных твораў па гісторыі Літвы” (Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historyi Litwy odnoszące się), які польскі даследчык Я.Тазбір называе “кнігай апокрыфаў”⁵.

Сучаснікі крытыкавалі Т.Нарбута за бескрытычнае стаўленне да крыніц і суб’ектыўнае абыходжанне з гістарычнымі фактамі. Але польскія гісторыкі пачалі выкрываць ягоныя фальсіфікацыі толькі ў XX ст. Праўда, Ю.І.Крашэўскі станоўча адгукнуўся на першы том “Старажытнай гісторыі літоўскага народу”⁶, хаця і заўважыў пэўныя нацяжкі ў даследаванні гістарычнага працэса. Аднак сам Ю.І.Крашэўскі быў моцна крытыкаваны прафесійнымі гістарыкамі за “рамантычны” падыход да крыніц.

Пазітыўна ставіўся да творчасці Т.Нарбута П.А. Бяссонаў⁷. Ён бачыў у Нарбуце ініцыятара даследаванняў, накіраваных супраць польскай выключнасці, да высвятлення самастойнага жыцця Літвы. І сапраўды, Нарбут адзначаў, што “злучыўшыся з Польшчай, Літва дабраахвотна здала сваю незалежнасць, папала ў хаос польскага безуладдзя, які пазбавіў яе знешняй абароны і значэння ў суседзяў, выдаў на водкуп знішчальных войнаў” (II, 7).

Увогуле пазіцыю Т.Нарбута характарызуе выразны літоўскі патрыятызм і памкненне паказаць гісторыю літоўскага народа як аднаго з роўных еўрапейскіх народаў. Ён пісаў не гісторыю дзяржавы, як было прынята ў той час у польскай і расійскай гістарыяграфіі, а менавіта гісторыю народа. Само паняцце “народ” у яго неакрэслена, размыта. Пад “ўласна Літвой” ён разумее і некаторыя беларускія землі, якія ўваходзілі ў Троцкі і Лідскі паветы (“у Лідскім павеце, каля вёскі Гіркы, у Літве ўласцівай” (I, 217). Аднак пад літоўскім народам Нарбут, безумоўна, разумее і беларускі народ і яго гісторыю. Так, распавядаючы пра місіянерскую дзейнасць Гераніма з Прагі, які, па словах гісторыка, быў у Літве, у Гродне, Вільні, Жмудзі, Нарбут падкрэслівае, што той вучыў, што не трэба хрысціць народ другі раз, як было ў выпадку з Вітаўтам і іншымі князямі і не толькі. Сам Геранім быў спалены жыўцом у Канстанцыі ў 1416 г., што, аднак, не перашкодзіла Нарбуце падтрымаць ягоную думку: “...нічога, здаецца, не было прычынай для паўтарэння хросту, як нягавіць польскага духавенства супраць духавенства рускага ў Літве. Маю пад рукой прывілей, дадзены вялікім князем літоўскім Вітаўтам берасцейскаму фарнаму касцёлу 1412 г. feria sexta ante Assumptionem B.V.Mariae, дзе ўзгадваючы аб касцёле, гэта значыць царкве рускай, ... называе яе “synagogam Ruthenicam Mikula...”, гэта значыць лічыць яго нехрысціянскім” (I, 396-397).

У беларускай гістарыяграфіі яшчэ ніхто не зрабіў навуковага аналізу творчай спадчыны знакамітага гісторыка, у цэлым высока ацэньваючы яго працу па зборы археалагічных і фальклорных крыніц і сарамліва замоўчваючы яго шматлікія фальшыўкі, якія ён шырока пускаў у свет у сваіх публікацыях. Часам узнікае пытанне, чаму не перавыдавалася “Старажытная гісторыя літоўскага народу”. Адказ просты: у ёй настолькі пераблытаны гістарычная праўда і вымысел аўтара, што на сённяшні дзень гэта праца можа цікавіць толькі гісторыкаў навукі. Прычыны з’яўлення падобных фальсіфікацый трэба шукаць у рэаліях і ўзроўні гістарычнай навукі XIX ст., а таксама грамадска-філасофскай плыні “рамантызм”.

Напрыклад, у 1818 – 1819 гг. тры віленскія выданні – “Дзёнік Віленскі”, “Тыгоднік Віленскі” і “Вядомасці Бруковэ” – публікавалі вершы, нібыта адкрытыя ў дуплах старых дубоў, якія на самой справе былі творамі Міхала Балінскага. Адам Міцкевіч выдаў у тым жа 1819 г. у “Тыгодніку Віленскім” сваю аповесць “Жывіла” аб каханні княжны Жывілы і рыцара Парая як “вынятку з старажытных польскіх рукапісаў”. У прадмове да “Памятак Сапліцы” Г.Жевускі пісаў, што “рукапіс “Памятак”, які паходзіць з канфіскаванага маёнтка ўнука Сапліцы, ён набыў у жыда ў Нясвіжы”⁸.

Прынята лічыць, што Т.Нарбут стварыў некалькі фальсіфікатаў. Сярод іх так званыя “Успаміны Кібурга”, Раўданскі кодэкс, аб абнясенні мурам Вільні⁹ і шматлікія іншыя. Варта задумацца, што было прычынай стварэння ўсіх гэтых фальсіфікатаў.

Напрыклад, у першым томе ён узгадвае нейкую “старую аповесць, якая ў Мітрафанія з Пінска, in annal. Ruthenien знаходзіцца”, у якой апісваецца, як князь Герэймунд задумаў узвесці святыню ў Вільні на тым месцы, дзе зліваюцца Віленка і Вілія. Быццам бы бацька Герэймунда Свінтарог пасылаў (у 1263 г.) за два гады да гэтага пышнае пасольства да прадказальніцы з пытаннем аб будучым гэтай святыні (I, 228). У крыху іншым выглядзе гэты эпізод сустракаецца ва ўсіх спісах другога летапіснага зводу. “И панове, жалуючи господаря своего прироженного, и взяли собе господарем сына великого князя литовского и жомоитского Утенусова с Китоврасу,

Швинторога. И мало княживши Швинторогу на Новегородце и на руских городех, отець его, великий князь литовский и жомойтский Втенус, умре, и сын его Швинторог по смерти отца своего начнеть княжити на великом княжени Литовском, Жомойтском и Новгородском, и Руском. И вродил Швинторог сына Скирмонта (Ксирмонта, паводле летаписи Археалагичнага таварыства – А.С.). И обреть себе великий князь Швинторог местце на пуци велми хорошо подле реки Вели, где река Вилня у Велю впадывает, и просил сына своего Ксирмонта, абы на том местци жьглище было вчинено, где бы его смертного сожгли. И приказал сыну своему, абы по смерти его на том местци, где бы его зжог, всех князей литовских и знаменитых бояр сожжено, и чтобы вжо нигде инде телеса мертвых не были жьжены, одно там, бо перед тым жигали тела мертвых на том местци, где хто умреть”¹⁰.

З улікам таго, што Пінск адыгрываў значную ролю ў перыяд міжусобнай барацьбы Галіцка-Валынскага княства з Наваградкам, а сын Міндоўга Войшалк хаваўся ад Трайняты ў Пінску, цалкам магчыма, што тут мог захоўвацца нейкі старажытны рукапіс, які мог бачыць Нарбут. Аднак, як і большасць іншых крыніц, выкарыстаных у “Гісторыі” Т.Нарбут не цытуе яго, а пераказвае ўласнымі словамі альбо тлумачыць на польскую мову, што ўскладняе крыніцазнаўчы аналіз.

Спасылаецца Нарбут таксама на “рукапіс ксяндза Даніэля Ладзяты, каноніка Вендэнскага, дэкана Радунскага, пробашча Радунскага, Дубіцкага і Начскага”, які ўяўляў сабой “збор нататак гаспадарчых, касцельных і розных ад 1649 да 1669 г., у якім цікавыя толькі падрабязнасці адносна міфалогіі. Маю яго пад рукой. У чацвёрку, 118 старонак запісаных адной рукой з рознымі датамі” (I, 231). Гэты рукапіс утрымліваў быццам бы інфармацыю аб найстарэйшых сакральных будынках Вільні, спачатку паганскіх, а пазней хрысціянскіх.

Яшчэ адна крыніца, якая часта сустракаецца ў “Старажытнай гісторыі літоўскага народу”, Нарбут зашыфраваў літарамі J.F.R. Гэта быццам бы хроніка Яна Фрыдрыха Рывіюса, “сына знакамітага Яна Рывіюса”. Пра яе Нарбут узгадвае, што “набыў яе выпадкова ў Рэвелі ў 1808 г. Для літоўскай гісторыі важныя ўрывкі з хронікі Ратунда і генеалагічныя табліцы літоўскіх князёў. Бясцэнны забытак літоўскай мінуўшчыны. Цяжка здагадацца, ці гэты Рывіюс меў сапраўды ў руках Літоўскую Гісторыю Ратунда, ці нататкі свайго бацькі” (I, с.376). У розных месцах свайго твора Нарбут неаднаразова спасылаецца на хроніку Ратунда, альбо Мелесьюса, відаць, паводле J.F.R. Аб існаванні хронікі Аўгустына Ратундуса ён мог ведаць з хронікі Мацея Стрыйкоўскага, аднак, нідзе аб гэтым не ўзгадвае. На сённяшні дзень Хроніка Аўгустына Ратундуса Мелескага, віленскага вайта, найбольш адукаванага чалавека свайго часу, аўтара Літоўскага Статута 1566 г., застаецца адной з найбольш таямнічых і загадкавых крыніц літоўскай гісторыі, якая, у выпадку яе знаходкі, праліла б святло на гістарыяграфію сярэдзіны XVI ст. у Вялікім княстве.

Нарбут спасылаецца яшчэ на адзін фальсіфікат, так званы Раўданскі кодэкс. Ён піша аб ім у шостым раздзеле першага тома, узгадваючы міфічнага літоўскага героя Гелона, які быццам бы быў продкам Ягелонаў. “Звесткі аб ім узяты з аднаго рукапіса з мясцовасці Раўданы, якая належыць князю Зубаву ў Расіенскім павеце. Пан Тубялевіч, тамашні ўпраўляючы, у 1805 г. даў мне для выпісак. Падпісана Antonius Korczak альбо Korssak. Ao.Dni. 1488” (I, 156). К.Хадыніцкі пераканаўча паказаў як паўстаў гэты фальсіфікат і якія мэты пераследваў пры гэтым Нарбут¹¹. Казімеж Хадыніцкі сумняваўся таксама і ў праўдзівасці “Хронікі Быхаўца”, якая, як і ўсе крыніцы Нарбута, раптоўна знікла ў 1846 г.¹² Даследчык збіраўся даказаць, што і яна з’яўляецца фальсіфікатам, аднак чамусьці гэтага не зрабіў, пакінуўшы нам адну з найвялікшых загадак. Фальсіфікатам лічылі “Хроніку Быхаўца” таксама Г.Лаўмянскі і Я.Тазбір¹³.

На сённяшні дзень гісторыя вывучэння “Хронікі Быхаўца” налічвае не адзін дзесятак прац. Цікаваць да яе не сціхае. Адно гэта прымушае звяртацца да яе яшчэ і яшчэ раз. Дарэчы, усе звесткі пра Браслаў, якія ёсць ў “Старажытнай гісторыі літоўскага народу” паходзяць менавіта з “Хронікі Быхаўца”. З аднаго са спісаў III летапіснага зводу, падобнага да “Хронікі Быхаўца”, у свой час Мацей Стрыйкоўскі запазычыў паведамленне аб тым, як сыны легендарнага князя Кунаса, Кернус і Гімбут, упершыню ваявалі “зямлю Завілейскую”¹⁴. Пасля смерці Кунаса нібыта Кернус “панаваў на ўсёй зямлі Завельскай па граніцу Латыгольскую і па Завельскі Браслаў, і аж па рэку Дзвіну”. “А потым князь велікі Кернус і Гімбут, хочачы отчизны своей размножити, і собравши силы свои литовскіі і жомойдскіі і пойдут на Русь ку Браславлі і ко Полоцку; і Русі много шкody починили, і земли их сказили, і людей множество в полон повели”¹⁵. Стрыйкоўскі “ўдакладніў” дату верагоднага пахода Кернуса і Гімбута – 1065 год – карыстаючыся “Гісторыяй” М.Кромэра, які ў сваю чаргу пераняў яе з “Рочнікаў” Яна Длугаша. Прычыны гэтай выправы Стрыйкоўскі бачыў у жаданні адпомсціць рускім князям, скарыстаўшы момант іх барацьбы з полаўцамі і між сабой. Паколькі найбольшай вастрыні падзеі набылі падчас кіеўскага паўстання і пахода Баляслава, то Стрыйкоўскі і датаваў выправу Кернуса і Гімбута 1065 годам (павінна быць – 1068 г.)¹⁶.

Яшчэ адна ўзгадка Браўслава ў “Хроніцы Быхаўца” звязана з міжусобнай барацьбой пачатку XV ст. паміж Свідрыгайлам і Жыгімонтам Кейстутавічам. Прыкладна ў 1432 г. “На лето ж князь Свідрыгайло, собравшыся со князі рускімі і з бояры, і со всею сілою рускою поиде ко Литве. Містр ліфлянтскі прыде к нему на помоч, і снемшыся со Швідрыгайлом во Браславу. І божією волею паде на землю моча велікая затым не могли в землю Литовскую пойти: князь Швідрыгайло возвратився во свою землю, а містр во свою, і розпустил сілу свою, князей і бояр, ко Полоцку, а сам поиде ко Киеву. А на третее лето князь Швідрыгайло созже мітрополіта Герасіма в Вітебску (у 1435 г. – А.С.). І собрався князь велікі Швідрыгайло у Вітебску з рускімі князьмі і со всімі рускімі сіламі, і поиде ко Браславлі, і в Браславлі прыде к нему містр ліфлянтскі на помоч со всею сілою своею, і пойдут по Завельской стороне ко Вілкоміру”¹⁷. Пасля чаго адбылася бітва паміж войскамі Свідрыгайлы і сына Жыгімонта Міхайла Жыгімонтавіча “септембра первы день на святого Семена. Біліся за Волкомірем на рецэ Святой, і поможе бог велікому князю Жыгімонту і его сыну князю Міхайлу”¹⁸.

Такім чынам, Браслаў узгадваецца тут у адзін з найбольш драматычных момантаў нашай гісторыі¹⁹ як фартыфікаваны пункт на мяжы Русі і Літвы, месца збора войскаў Свідрыгайлы і магістра інфлянцкага ордэна Керскарафа. Паваротны пункт у гісторыі Вялікага Княства Літоўскага звязаны з сепаратыстскай дзейнасцю князя Свідрыгайлы, які здолеў перацягнуць на свой бок нямецкіх рыцараў. Маючы спадчыныя правы на прастол у ВКЛ, Свідрыгайла пасля смерці Вітаўта хацеў атрымаць уладу, заручыўшыся падтрымкай Нямецкага Ордэна і імператара Свяшчэннай Рымскай Імперыі Жыгімонта Люксембургскага. Увесь час будучы вялікім князем ў 1430 – 1432 гг. ён паслядоўна імкнуўся разарваць польска-літоўскую ўнію²⁰. Пасля ўзыходу на прастол Вітаўтавага брата князя Жыгімонта Кейстутавіча Свідрыгайла ўступіў з ім у адкрыты ваенны канфлікт, краіна падзялілася на Русь (на баку Свідрыгайлы) і Літву (на баку Жыгімонта). Скончылася непрацяглае кіраванне Свідрыгайлы ў “рускіх княствах” і грамадзянская вайна ў ВКЛ яго паразай пад Вілкамірам 1 верасня 1435 г. Характэрна, што абодва разы, што Свідрыгайла збіраўся сустрэцца з нямецкімі войскамі, гэта адбывалася ў Браславе.

Іншых узгадак аб Браслаўшчыне ў “Старажытнай гісторыі літоўскага народу” Тэадора Нарбута мы, фактычна, не сустракаем. Аднак, вяртаючыся да думкі, выказанай напачатку нашага артыкула, можна сцвярджаць, што недастатковая ўвага з боку гісторыка да мінуўшчыны Браслава і ваколіц нельга назваць недахопам яго твора. Каб ён хацеў надаць ім больш увагі, ён, напэўна, не спыніўся б перад стварэннем чарговых фальсіфікатаў, якія забыталі б нашу гісторыю.

¹ Спасылкі на “Старажытную гісторыю літоўскага народа” даюцца ў тэксце. Першая лічба азначае том, другая старонку.

² J.Voigt. Geschichte Preussens von den aeltesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Orden, Bd.VII, Königsberg 1836.

³ Historiae lituanae pars prior. Dantisci 1650; Historiae Lituanae a conjunctione Magni Ducatus cum Regno Poloniae ad Unionem eorum Dominiorum. Antwerpiae 1669.

⁴ Strykowski M. Ktora przedtym nigdy światła nie widziała Kronika Polska, Litewska, Zmodzka, y wszystkiej Rusi... Królewiec 1582.

⁵ Tazbir J. Cudzym piórem... Falsyfikaty historyczno-literackie. Poznań 2002. S.52.

⁶ Uwagi nad pismem p.t. „Dzieje starożytne narodu Litewskiego”. Tygodnik Petersburski. 1836. N 70-71

⁷ Безсонов П.А. Белорусские песни. М., 1871

⁸ J.Tazbir. Cudzym piórem... S.8

⁹ Łowmiański H. Sfałszowany opis obwarowania m. Wilna // Ateneum Wileńskie. T.3. 1925. Z.9. S.82-94.

¹⁰ Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). М., 1980. Т.35. С.131.

¹¹ K.Chodynicki. Ze studjów nad dziejopisarstwem rusko-litewskiem (t.z. Rękopis Raudariński). Atheneum Wileńskie. Roczn. III. Wilno 1925-6. S.387-401.

¹² Семянчук А.А. Беларуска-літоўскія летапісы і польскія хронікі. Гродна, 2000. С.47.

¹³ Tazbir J. Cudzym piórem... S.53.

¹⁴ ПСРЛ, т.32, с.129

¹⁵ Тамсама.

¹⁶ Рогов А.И. Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения (Стрыйковский и его Хроника). М., 1966. С.128.

¹⁷ ПСРЛ. Т.32. С.155.

¹⁸ Тамсама.

¹⁹ Гл.: Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. – Мн., 2001. С.95 - 100

²⁰ Nikodem J. Stosunki Swidrygiełły z Zakonem Krzyżackim w latach 1430-1432 // Białoruskie Zeszyty Historyczne. Białystok 2000. Zeszyt 14. S.30.

Генадзь Сівохін. Мінск

*Аспірант Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта*

Мадэрнізацыя: некаторыя аспекты трансфармацыі гендэрных роляў у беларусаў

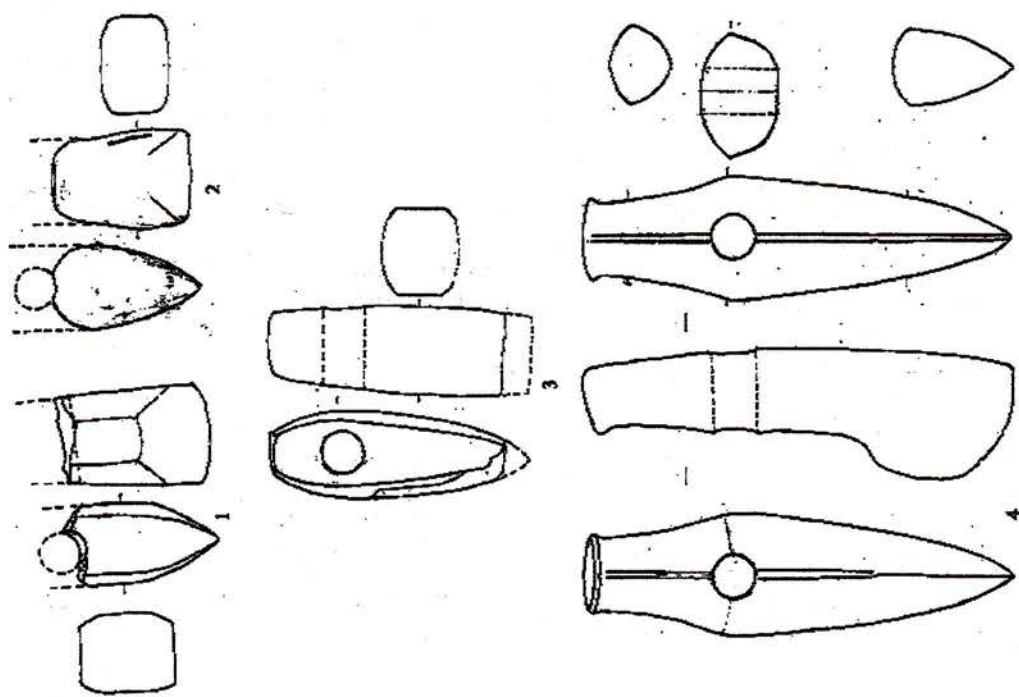
(па матэрыялах палявых этнаграфічных даследаванняў на Браслаўшчыне)

У пытанні мадэрнізацыі на Беларусі цікава адзначыць такі аспект, як гендэрныя трансфармацыі. Пры ўсіх мажлівых варыянтах разгляду дадзенай тэматыкі, вывучэнню і навуковай апрацоўцы, за правіла, падлягалі выключна некаторыя аспекты гэтага пытання, прытым на розных часавых адрэзках; а суадношанне гэтых працэсаў на горадзе і на вёсцы практычна не праводзілася. Высветленню некаторых з тых аспектаў і прысвечана дадзеная праца, пабудаваная на палявых матэрыялах.

Наяўныя рысы мадэрнізацыйных трансфармацый у беларусаў дакладна можна прасачыць з XIV ст., але нельга сказаць, каб тыя былі ўсеабдымнымі. На ранніх этапах прыярытэт быў за горадам. І такую сітуацыю падзела гораду і вёскі па мадэрнізацыйных праявах, следам за Ж. Ле Гофа, можна назваць “зацягнутым сярэднявеччам” [3]. Мадэрнізацыя гарадскога асяродка яўна мела месца. Пры тым, нягледзячы на неспрыяльную атмасферу, працягвала набіраць тэмп праз буржуа і іхны “пратэстанцкі дух”, іхнае “адчуванне часу”.

Беларуская ж вёска яшчэ даўгі час знаходзілася ў ментальным сярэднявеччы, і, як паказваюць палявыя доследы, яшчэ жывая генерацыя, на вачах якой і з ейным непасрэдным удзелам тая мадэрнізацыя пачала рэальна увасабляцца [1; 2]. Калі знаходзіцца ў парадэгме, прапанаванай Ле Гофам, дык пра вёску можна сказаць, што яна пэўным чынам дамінавала над горадам у духоўных адносінах – грунтоўныя мадэлі свядомасці, чыны светаўспрыняцця, бачанне сусвету, той “ментальнасны інструментар”, з якога карысталася асноўная маса людзей, фарміравалася ў аграрным грамадстве. Іхныя вераванні і звычкі свядомасці прадэманстравалі вялізнае супраціўленне зменам. Ці не адсюль выключны кансерватызм, адданасць старыне, схільнасць да стэрэатыпаў, баязнь новага [1; 2].

І толькі з другой паловы-канца XIX – пачатку XX стст. можна адзначыць натуральную мадэрнізацыю (ці,

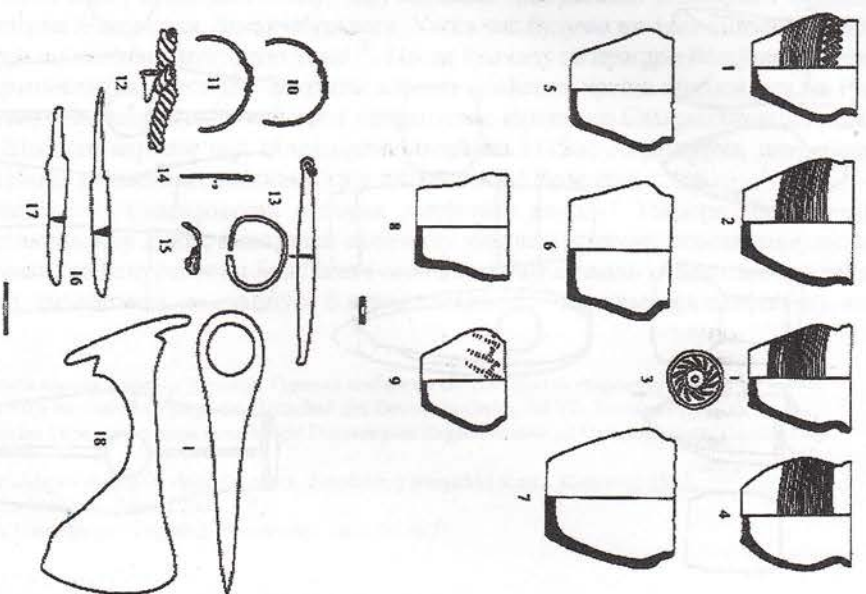
Малюнки сякеры.

Да матэрыяла В. Сідаровіча

Карта.

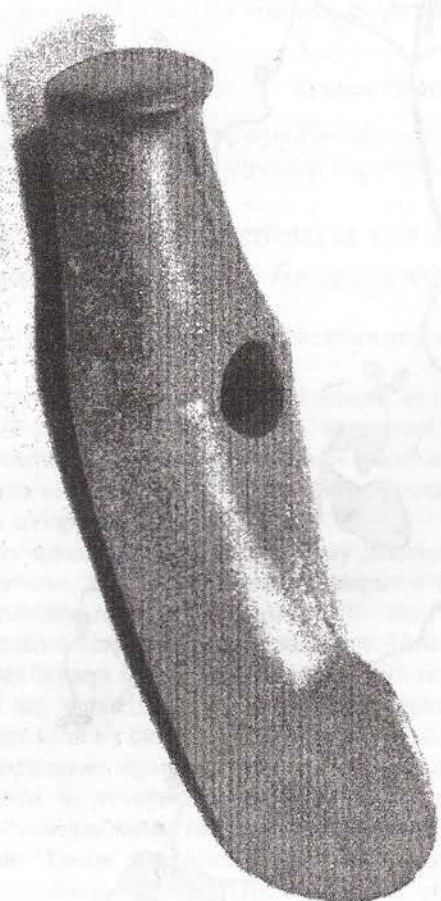
Да матэрыяла В. Сідаровіча

Інвентар курганнаго моги́льника Опе́са, раскопки 1996г.:

1 – 4 – ганчарныя гаршчкі; 5 – 9 – ліпныя гаршчкі; 10 – 11 –
скропелыя колыцы; 12 – фрагмент шыйнай грыўні; 13 – бранзалет
(?); 14 – ігла; 15 – пярсцёнак (?); 16 – 17 – нажы; 18 – сякера.
№№ 1 – 4, 10 – 12, 14 – 16 – курган 1/13, №№ 5 – 7, 13 – курган 2/14,
№№ 8 – 9, 17 – курган 3/15, 18 – курган 4/16.

Да матэрыяла М.Піавінскага і А.Піавінскага

Сякера.

Да матэрыяла В.Сідаровіча

прынамсі, яе праявы) і на вёсцы. На Браслаўшчыне тое яўна праяўлялася ў першую чаргу праз тых людзей, што хадзілі на адыходы ў Латвію [1: 1, 57, 75; 2: 6, 28, 31, 34, 46]. Тыя людзі прыўнеслі цэлы наборчык новага-мадэрновага. У тым ліку і ў галіне гендэрных адносінаў. Зафіксаваныя выпадкі, калі, адыходзячы на заробкі, маладуха пакідала на мужа не толькі ўсю гаспадарку, але і малых дзетак [2: 6].

На працэсы, звязаныя з гендэрнымі зменамі, відавочны ўплыў здзейснілі, у тым ліку, і тыя аспекты мадэрнізацыі, якія набылі рысы секулярызацыі. У працэсе секулярызацыі свецкія інстытуцыі былі падвержаны эмансipaцыі, выходзілі з-пад уплыва рэлігійных інстытуцый (але сам працэс секулярызацыі з'яўляецца ўсяго толькі рацыяналізацыяй жыцця і анічога агульнага з антырэлігійнай барацьбой не мае). Аднак пры гэтым фармальныя бакі сацыяльных інстытуцый у гендэрным пытанні фактычна не мяняліся. І тое рэальна адбівалася на розных "узроўнях" сацыяльнай арганізацыі. Так, у в.Жвірбі інфарматарамі быў паведамлены выпадак, калі ў адной з хат, дзе жыў адзінокі мужчына, арганізаваўся мужчынскі клуб – "Сэйма", і жанчыны туды не дапускаліся [2: 45].

Працэс гендэрных трансфармацый можна смела прывязаць да мадэрнізацыйных працэсаў і ўжыць да іх падобную ж схему развіцця, паколькі існуе цесная сувязь тых (хоць іх і нельга атаясамляць абсалютна). Але ж пра рэальную мадэрнізацыю вёскі (у тым ліку ў азначанай тэмай дадзенай працы кантэксте) можна будзе гаварыць толькі ў пасляваенны час.

Крыніцы і літаратура:

1. Архіў Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАНБ. Сектар этналогіі. Ф. 6. Воп. 13. Спр. 123. Сш. 1.
2. Архіў Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАНБ. Сектар этналогіі. Ф. 6. Воп. 13. Спр. 123а. Сш. 2.
3. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. – Сретенск: МЦИФИ, 2000. – 368 С.

Віталь Сідаровіч. Мінск

*Старшы навуковы супрацоўнік Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі,
загадчык вучэбнай лабараторыі музейнай справы гістарычнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта*

Каменныя свідраваныя сякеры з Браслаўскага Паазер'я ў зборы Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі

Бронзавы век Браслаўшчыны дагэтуль застаецца слаба даследаваным. Можна з упэўненасцю казаць, што ў позні перыяд эпохі бронзы гэтыя мясціны насылялі носьбіты культуры штрыхаванай керамікі і днепра-дзвінскай культуры (Егарэйчанка, 2002, с.67-69). Але пакуль не вядома, якія плямёны займалі гэтую тэрыторыю ў раннім і сярэднім бронзавым веку. Невялікія даследаванні помнікаў гэтай эпохі на Браслаўшчыне праводзіў толькі Э.М.Зайкоўскі (Зайкоўскі, 1998, с.25-28). Сёння можна толькі меркаваць, што ў раннім бронзавым веку гэты рэгіён быў зонай распаўсюджвання традыцый паўночнабеларускай і жуцаўскай (прыбалтыйскай) культур. Дагэтуль адзінымі сведчаннямі канца III – сярэдзіны II тысячагоддзя да н.э. застаюцца бадай толькі каменныя сякеры ды і матыкі.

Каменныя свідраваныя сякеры – адны з самых частых выпадковых знаходак. Яшчэ ў XIX ст. А.Плятэр перадаў у Віленскі музей старажытнасцяў каля 100 сякер, што былі знойдзены ў ваколіцах маёнтка Бяльмонты, а пазней Ф.В.Пакроўскі адзначаў знаходкі сякер каля шэрага вёсак і мястэчак Браслаўшчыны, у т.л. каля Слабодкі, Відзаў, Опсы, Дрысвят і інш (Покровский, 1899, с. 23-33).

Цяпер у фондах Браслаўскага музейнага аб'яднання захоўваецца некалькі свідраваных сякер, якія, на жаль, не апублікаваны. Большасць жа падобных знаходак знаходзіцца па-за межамі Браслаўшчыны. Некалькі сякер з Браслаўскага Паазер'я захоўваецца сёння ў фондах Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі (НМГ і КБ).

Дзеве каменныя свідраваныя сякеры знойдзены каля хутара Пустаселле Мязанскага с/с Браслаўскага раёна, ва ўрочышчы Коззя Гара. Перадаў іх у музей жыхар г. Мінска В.С.Галаўня. На жаль, абедзве знаходкі прадстаўлены фрагментамі. У адной з іх (НМГ і КБ КП 36653) захавалася лёзавая частка. Гэтая сякера клінападобная (мал.2.1). Яе сячэнне падвасеміграннае. Сякера мае даволі рэзкі пераход ад тулава да лёзавай часткі. Адтуліна, якая свідравалася з аднаго боку, скошана. Яе дыяметр – каля 2,1-2,2 см. Максімальная шырыня выраба – 4,2 см, вышыня – 5,3 см, даўжыня ляза – каля 4,5 см. Сякера запаліраваная, яе колер стракаты – чорны з шэрымі і белымі крапінкамі.

Другая са знойдзенных каля хутара Пустаселле сякер (НМГ і КБ КП 36652) таксама належыць да клінападобных (мал. 2.2), але да таго ж з'яўляецца прыкладам другаснага выкарыстання. Першапачатковая клінападобная свідраваная сякера была зламана (магчыма, пад час ужывання) у месцы адтуліны. Гаспадар прылады вырашыў скарыстаць лёзавую частку для вырабу новай сякеры, і ўжо нават зрабіў акруглы абушок, на якім захаваліся сляды ранейшай адтуліны. Далей, магчыма, майстар планаваў прасвідраваць новую адтуліну, але па нейкай прычыне не зрабіў гэтага.

У адрозненне ад першай гэтая сякера не мае рэзкіх пераходаў. Пераход на лязо плаўны. Даўжыня выраба – 7,7 см, максімальная шырыня – 4,3 см, вышыня – 5,2см, даўжыня ляза каля 4,3 см, дыяметр адтуліны каля 2,2 см.

Сякера не загладжана. Колер каменя – светла-шэры.

Яшчэ адна каменная свідраваная сякера (НМГ I КБ КП 37948) была знойдзена ў в.Свердлы Дварнасельскага с/с Мёрскага раёна (мал.2.3). Знайшла яе Тэрэза Эдуардаўна Сінкевіч на сваім агародзе ў 1946 г. У Нацыянальны музей знаходку перадаў Леанід Львовіч Смілавіцкі ў 1984 г.

Сякера ўяўляе сабой вузкі клін з завужаным абушком. Абушок прамы. Сякера мае рэзка выражаныя пераходы бакоў. На жаль, лёзавая частка сякеры пашкоджана, а лязо не захавалася. Выраб шэра-зеленаватага колеру добра запаліраваны. Даўжыня цэлага выраба складала каля 14 см, максімальная шырыня – 4,7 см, вышыня да 4,5 см. Дыяметр адтуліны, якая свідравалася з аднаго боку, каля 2,2 см.

Усе вышэй узгаданыя сякеры належаць да клінападобных. Падобныя сякеры ў вялікай колькасці сустракаюцца на тэрыторыі Прыбалтыкі і Беларусі, а таксама ў Прыкарпацці. У той жа час на ўсход ад нашай краіны, у лясной паласе Расіі, іх вельмі мала. У арэале знакамітай фациянаўскай культуры знойдзена толькі некалькі дзесяткаў клінападобных сякер (Крайнов, 1972, с.40, 59). На думку Крайнова, гэта тлумачыцца наступным: гэтыя сякеры узніклі яшчэ ў III тыс. да н.э. з простага каменнага кліна. Цэнтрам іх вытворчасці былі Паўднёвая Прыбалтыка, Заходняя Беларусь і Прыкарпацце. Менавіта з гэтых тэрыторый пачаўся рух культур баявых сякер, у т.л. на паўночны ўсход. Клінападобныя сякеры, якія ўжываліся і як рабочыя і як баявыя, паступова трансфармаваліся ў больш складаныя формы (Крайнов, 1972, с.41, 61). Меркаванне аб тым, што клінападобныя сякеры з'яўляюцца найстаражытнейшымі сярод іншых, выказвалі раней Гарадцоў і Брусаў (Городцов, 1916, с.9-10; Брюсов, 1966, с.24).

Безумоўна, самым выбітным экспанатам у калекцыі каменных свідраваных сякер НМГ I КБ, з'яўляецца знаходка з узбярэжжа возера Укля (мал.2.4). Сякера была знойдзена ва ўрочышчы Козья Гара, на месцы турыстычнай стаянкі. У 1993 г. Нацыянальны музей набыў яе ў жыхара г.Мінска Юрыя Леанідавіча Казлоўскага.

Сякера (НМГ I КБ КП 42746) належыць да лодкападобных з грыбападобным абушком і з імітацыйнай ліцейнага шва на абедзвюх плоскасцях. Брусаў называў падобныя сякеры яшчэ і лопасцевымі (тып 4) (Брюсов, Зими́на, 1966, с.25). Па Крайнову знаходка з Уклі належыць да тыпу 10 – доўгалопасцевых сякер (Крайнов, 1987, с.30), а яшчэ дакладней да іх першага падтыпу – доўгалопасцевых з грыбападобным абушком і хордамі (Крайнов, 1972, с.52).

Даўжыня выраба дасягае 23,0 см, максімальная шырыня – 6,5 см, вышыня ў месцы адтуліны – 4,4 см, вышыня лопасці – 6,5 см, дыяметр адтуліны – 2,3-2,4 см.

На франтальным баку "шво" ("хорда") ў выглядзе 2 прарэзаных паралельных ліній ідзе па ўсёй даўжыні сякеры. Каля лязы "хорда" крыху звужаецца. Каля абушка лініі ледзь прыкметныя. На тыльным баку "хорда" ідзе ад абушка да лопасці і мае адрозненне ад "хорды" на франтальным баку. Калі ад лопасці да адтуліны яна аформлена прарэзанымі лініямі, то ад адтуліны да абушка ўяўляе сабой нервуру.

На тыльным баку ў месцы адтуліны (на "плечыках") ледзь прасочваюцца слаба выражаныя папярочныя рэбры, што накіраваны ад адтуліны да краёў са скосам у бок абушка. Адтуліна свідравалася з аднаго боку.

Сякера зроблена з каменю цёмна-шэрага колеру і вельмі добра запаліравана.

Арэал распаўсюджання падобных сякер вельмі шырокі. Брусаў лічыў, што яны ў асноўным распаўсюджаны ў арэале волга-окскага варыянта культуры баявых сякер. Асабліва гэта тычыцца сякер з арнаментам у выглядзе нервуру або праразных ліній (Брюсов, Зими́на, 1966, с.25). Крайноў вызначаў цэнтрам распаўсюджання доўгалопасцевых сякер з грыбападобным абушком Яраслаўскую вобласць і паўнач Калінінскай вобласці, г.зн. большасць арэала фациянаўскай культуры, і, ўвогуле, лічыў доўгалопасцевыя сякеры асноўнай характэрнай формай для верхневолжскай групы гэтай культуры (Крайнов, 1972, с.51-53). Апрача тэрыторыі Верхняга Паволжжа, падобныя знаходкі сустракаюцца ў Прыбалтыцы, на Украіне і Беларусі. Што тычыцца "беларускіх" сякер, то на 1972 г. Крайнову было вядома тут толькі 9 доўгалопасцевых экзэмпляраў, з іх ніводнага на Віцебшчыне. Дарэчы, расійскі даследчык выказаў меркаванне, што падобныя сякеры ўзніклі менавіта на тэрыторыі Беларусі і разам з прасоўваннем прафациянаўскіх плямёнаў распаўсюдзіліся на паўночны ўсход, у Верхняе Паволжжа (Крайнов, 1972, с.54-55).

Такім чынам, усе вышэй узгаданыя сякеры датуюцца раннім бронзавым векам. Што тычыцца абсалютнай храналогіі, гэта канец III – першая палова II тысячагоддзяў да н.э. Клінападобныя сякеры могуць датавацца і больш раннім часам. На жаль, вызначэнне культурнай прыналежнасці знаходак з Браслаўшчыны застаецца праблематычным.

Літаратура:

- Брюсов А.Я., Зими́на М.П. Каменные сверлёные боевые топоры на территории Европейской части СССР. // САИ, вып. В4-4, М., Наука, 1966, 97 с.
- Городцов В.А. Культуры бронзовой эпохи в Средней России. 1916.
- Егарэйчанка А.А. Культура ранняй штрыхаванай керамікі: асноўныя прыкметы і арэал. // Весці НАНБ, Серыя гуманітарных навук, 2002, № 1, с.67-70.
- Зайкоўскі Э.М. Рупліўцы Браслаўскай старасветчыны. // Памяць: Гіст. дакум. хроніка Браслаўскага раёна. – Мн.: "Паліграффармленне", 1998, С. 25-28.
- Крайнов Д.А., Гадзьяцкая О.С. Фатьяновская культура. Ярославское Поволжье. // САИ, вып. В1-22, М., Наука, 1987.
- Крайнов Д.А. Древнейшая история Волго-Окского междуречья (Фатьяновская культура. II тыс. до н.э.). – М., Наука, 1972, 272 с.
- Покровский Ф.В. Археологическая карта Ковенской губернии. – Вильна, 1899.

Язык польски на Брашлавсчыźnie. Ситуация соцјолінгвістычна *

Ситуация языковая в Брашлавии и его окolicach jest zróżnicowana¹. Mieszkańcy regionu posługują się najczęściej gwarą białoruską, rzadziej literackim językiem białoruskim bądź rosyjskim. Niektórzy posługują się gwarą polską. Użycie tego czy innego języka przez mieszkańców Brašlavsčyzny jest uzależnione m.in. od miejsca urodzenia i zamieszkania, narodowości, wieku i wykształcenia, jest też skutkiem szeregu różnych wydarzeń historycznych zachodzących przez wieki na ziemi brašlavsčkiej.

Od wielu lat wiadomo, iż na interesującej nas pogranicznej ziemi brašlavsčkiej, mieszkają przedstawiciele różnych narodowości. Dane z ostatniego spisu ludności informują, że 52% stanowią Białorusini, 27% - Polacy, 16% - Rosjanie, 0,72% - Ukraińcy, 0,37% - Litwini, 0,26% - Cyganie, 0,25 - Tatarzy i 0,04% - Żydzi². Wynikałoby z tych danych, że tylko 27% ludności brašlavsčkiej bliżej jest związana z polskością. Jednak fakt stwierdzający, iż na rok 1994 było zarejestrowano na terenie całego rejonu 14 wspólnot rzymskokatolickich, a tylko 7 prawosławnych i 6 staroobrzędowców³ pokazuje, że z językiem polskim miała ludność brašlavska kontakt ze względu na przynależność do Kościoła rzymskokatolickiego. Katolicyzm przez długie lata był ważnym czynnikiem podtrzymującym znajomość języka polskiego oraz polską świadomość narodową na całym obszarze Brašlavsčyzny. W przekonaniu ludzi starszych polszczyzna jest wyznacznikiem wiary katolickiej, potwierdzeniem tego są częste wypowiedzi: „polska wiara”, „polski kościół”. Przecież jeszcze do niedawna jedynie język polski był językiem liturgii. Obecnie językiem modlitwy jest głównie język białoruski. Polszczyzna natomiast funkcjonuje w Kościele w bardzo ograniczonym zakresie, ale nadal jest obecna. Zamiana języka polskiego na język narodowy jest skutkiem ustaleń II Soboru Watykańskiego, jednak dla ludzi przyzwyczajonych do odmawiania modlitw po polsku był a może i jest to trudny krok. Oczywiście wszystkie grupy wiekowe mają różne zdanie na ten temat, ale też ważnym czynnikiem jest i część rejonu, w której wierni mieszkają. Pracując na terenie całego rejonu brašlavsčkiego można zauważyć, iż na pograniczu białorusko-litewskim, w takich miejscowościach jak Dryšwiaty, Grytuny, Girejsze, Wozgielancy, Pakulnia, Widze, polszczyzna jest dużo częściej używana i lepiej zachowana niż na terenie graniczącym z Łotwą, rejonem szarkowszczyńskim i miorskim. W tych miejscowościach niektórzy informatorzy, głównie starszego pokolenia (60-90 lat), twierdzili mi, iż ich domowym językiem jest przede wszystkim język polski. Fakt ten potwierdzają wspomnienia obecnego dyrektora Szkoły Podstawowej w Girejszach, który w 1975 r. rozpoczynając pracę w tej szkole uczył uczniów, którzy mieli wielki problem z podjęciem nauki w języku rosyjskim, gdyż z domu wynieśli znajomość głównie języka polskiego, a w niektórych przypadkach może tylko tego języka. W jaki sposób walczone z osobami władającymi polszczyzną a rozpoczynającymi naukę w rosyjskiej szkole obrazuje wypowiedź informatorki z Dryšwiat: *f škol'e muv'il'i žeby po pol'sku he rozma'al'iby | a my cały čas | ž/efčynka i/ag była to my v domu po pol'sku romav'a | i/lak ona pošla do školy | barz/o čenško było[...]* nauczyciele mówili do jej rodziców: *ai/ pšek'i* (przez wisko Polaków) *i/ety zhub'il'i ž/afčyna* Dzisiaj na pewno sytuacja jest i tu inna niż 30 lat temu, ale mimo wszystko polszczyzna dla średniego pokolenia, a nawet dla młodszego pokolenia jest lepiej znana niż ich rówieśnikom z pozostałej części Brašlavsčyzny. Z sąsiadami moi informatorzy posługują się językiem, którym sąsiad posługuje się na co dzień, ale też ważnym czynnikiem jest narodowość sąsiada: jeśli Polak, to po polsku rozpoczyna rozmowę, jeśli Białorusin, to po białorusku. Używanie języka rosyjskiego w stosunku do nieznajomych ilustruje postawa starszej pani, którą spotkałam w 1999 r. na dworcu autobusowym w Brašławiu. Mówiła do mnie starannym językiem rosyjskim. Podczas rozmowy dowiedziałam się, że mieszkała w Grytunach. W domu, a także w najbliższym polskim otoczeniu porozumiewa się po polsku, natomiast do nieznajomych woli mówić po rosyjsku. Podobnie 70-letni mężczyzna, również pochodzący z Grytun, sąsiad mego ojca w szpitalu w Brašławiu w 1998 r., do wszystkich w szpitalu mówił po rosyjsku, natomiast z odwiedzającą go żoną porozumiewał się wyłącznie po polsku.

W pozostałej części Brašlavsčyzny przedstawiciele starszego pokolenia (60-90 lat) na co dzień posługują się gwarą białoruską. Osoby z średniego pokolenia (35-60 lat) mające wykształcenie wyższe lub wyjeżdżające do większych miast posługują się językiem rosyjskim, osoby mieszkające przez cały czas w tym regionie posługują się gwarą białoruską. Dzieci i młodzież, w zależności od wykształcenia rodziców, posługują się językiem rosyjskim albo gwarą białoruską.

Stosunek do języka polskiego przez te trzy grupy wiekowe w tej części Brašlavsčyzny jest zróżnicowany. Starsze pokolenie zna go, ponieważ większość chodziła jeszcze do szkół polskich i słyszała i słyszy go w kościele. Przez średnie pokolenie ten język jest zrozumiały, ale nie potrafią nim się posługiwać, pełni on jedynie funkcję sakralną. Dla dzieci i młodzieży jest to język obcy, którego tylko zainteresowani mogą się uczyć w szkołach rosyjskich i białoruskich.

Nie wiadomo dokładnie, od kiedy język polski zaczął rozprzestrzeniać się na Brašlavsčyznie. Jak wiadomo językiem urzędowym Wielkiego Księstwa Litewskiego był najpierw język starobiałoruski, później coraz silniej ulegający wpływom polskiego⁴, wreszcie od II połowy w. XVI został on zastąpiony przez język polski. Wiadomo, że początkowo język polski wchodził do życia oficjalnego, politycznego, a także domowego wyższej warstwy społecznej Białorusinów i białoruskojęzycznych Litwinów⁵. Przybyszący na kresy północno-wschodnie język polski wszedł w bezpośredni kontakt z językiem białoruskim, którym na co dzień posługiwało się mieszczaństwo. Natomiast kontakt języka polskiego z językiem litewskim był pośredni – poprzez białoruski. Liczne kontakty Polaków z Białorusinami i białoruskojęzycznymi Litwinami wpłynęły na kształtowanie polszczyzny północnokresowej, która się tworzyła na podłożu białoruskim i litewskim.

Z literatury przedmiotu wiadomo, że polskie gwary ludowe na kresach północno-wschodnich powstały w II

połowie w. XIX. Według H. Turskiej proces polonizacji chłopstwa przybrał na sile po 1863 r., czyli po uwłaszczeniu chłopów⁶. Litewskojęzyczna ludność wiejska przyswajała ten język polski, który słyszała dokoła, a więc północnokresowy dialekt. Gwałtowny a zupełnie samorządny proces polonizowania się chłopów doprowadził do wytworzenia trzech zwartych obszarów językowych polskich: wileńskiego położonego w promieniu ok. 15 km Wilna; kowieńskiego na północ od Kowna między Niemnem, Wilią a Niewiażą; smółwieńskiego między Widzami a Jezorosami w północnej części Wileńszczyzny, w okolicach Brasławia. Zachodnia część ziemi brasławskiej należała więc do smółwieńskiego obszaru językowego polskiego. Obecnie na Brasławszczyźnie nie ma zwartego polskiego obszaru językowego, jedynie w nielicznych wsiach są osoby w starszym wieku, które używają język polski na co dzień. Z wypowiedzi rozmówców wynika, że są oni świadomi tego, iż ich język polski różni się od literackiego języka polskiego: *v g'irei/šax muv'il'i po pol'sku | na tak ładhe muv'il'i i/ak gramatyčne | al'e i/uš pol'sk'i* (G-WM35). Również są świadomi tego, że ich język jest pełny wtrętów białoruskich i rosyjskich, lecz nie umieją wskazać i określić, jakie zapożyczenia tu występują: *na tak'i čysty i/enzyk pol'sk'i* (D-MR14), *i/ak prav'idlova | xto i/ai/e v'e* (Gr-GZ35). Nosiciele gwary zdają sobie sprawę z tego, że są pewne różnice językowe między sąsiadującymi gwarami polskimi a ich gwara, lecz nie umieją podać konkretnych przykładów. Jest tylko ogólne stwierdzenie sygnalizujące ten problem: *nazvaŋa rozmaite byvai/uč | i/eden nazyva tak nazva | drug'i tak nazyva | čšeči tak | každy po ružnemu* (Gr-GZ35).

Aleksander Szemiel urodzony w r. 1923 w Dumaryszkach koło m. Plusy pisze, że w miasteczkach, dworach i zaściankach panował język polski. Ludność wiejska była dwujęzyczna; w życiu codziennym mówiła odmianą białoruską, na spotkaniach towarzyskich i na zabawach – po polsku. „Ludzie rodzili się, żyli i umierali w środowisku dwujęzycznym. Po polsku matka uczyła pacierza, po polsku śpiewał i opowiadał bajki wędrowny dziad, po polsku śpiewano na zabawach i weselach, modlono się w kościele, śpiewano litanie majowe i psalmy na pogrzebach, uczono dzieci katechizmu i nucono obok białoruskiej piosenki „Kab ja heta znała” polską „Na Podolu biały kamień”. Dwujęzyczna jedność tkwiła w każdym człowieku i narzucanie siłą jednego z tych języków napotykało na opór”⁷. Wspomnienia moich rozmówców potwierdzają ten fakt, że i Stanisław Narbut mając kontakt z mieszkańcami Brasławszczyzny porozumiewał się z nimi i po polsku, i po prostu, w zależności od sytuacji i od tego, w jakim języku pacjent do niego się zwracał.

Znajomość polszczyzny przez obecne starsze pokolenie jest uzasadnione przede wszystkim urodzeniem się w czasie panowania na ziemi brasławskiej władzy polskiej. Każde dziecko miało prawo uczyć się w polskiej szkole powszechnej. Otwarcie której przypada na lata 1921-1939. Cztery klasy szkoły podstawowej były bezpłatne, mogli więc z tych szkół korzystać także biedniejsi mieszkańcy Brasławszczyzny. Większość nauczycieli stanowiła przedwojenna kadra polska. Edukację w liceum lub w gimnazjum mogli pobierać tylko ci, którzy mogli za to zapłacić, a więc dzieci z zamożniejszych rodzin. W okresie dwudziestolecia międzywojennego odnowiły się kontakty Polaków z Polski centralnej z Polakami brasławskimi. Na przykład w latach 30-ch Centralny Instytut Wychowania Fizycznego urządził na ziemi brasławskiej obozy letnie oraz zorganizował ośrodek sportu szybówcowego⁸. Organizowano również obozy harcerskie. Od r. 1924 na terenie powiatu funkcjonowała jednostka Korpusu Ochrony Pogranicza, w której służyli Polacy. Ludność miejscowa z zainteresowaniem poznawała przybywających Polaków i przyjmowała od nich wszystko, co polskie. Z czasem strażnica KOP-u stała się placówką oświatowo-kulturalną: wystawiano przedstawienia, w których aktorami byli chłopcy i dziewczęta z okolicznych wiosek⁹. Nauczyciele ze szkół oraz członkowie KOP-u organizowali spotkania dla miejscowej ludności. Zaowocowały one powstaniem takich organizacji jak „Związek Strzelecki” oraz „Przysposobienie Rolnicze”. Na takich spotkaniach zazwyczaj była głoszona prelekcja, następnie była dyskusja, a później następowały gry fantowe, nauka śpiewu, a czasami organizowano przedstawienia. Wspomniano czasy, w których żył H. Sienkiewicz. Wieczór taki kończono śpiewem: „Trzeba z żywymi naprzd iść” oraz modlitwą „Wszystkie nasze dzienne sprawy”¹⁰. Czynniki te wpływały na kształtowanie się polskiej świadomości narodowej oraz na przenikanie polszczyzny w różne sfery życia u mieszkającej ludności.

W 1940 r. szkoły polskie na terytorium Brasławszczyzny zamknięto. Dopiero od czasu powstania Związku Polaków na Białorusi (1989 r.) w szkołach rosyjskich wprowadzono fakultatywne lekcje języka polskiego jako obcego i tylko w tych klasach, w których rodzice wyraźnie tego żądali. Uczniowie uczyli się języka polskiego od podstaw. Według danych z roku szkolnego 2000/2001 w szkołach brasławskich 829 osób uczyło się języka polskiego¹¹. Nauczyciele języka polskiego zazwyczaj są miejscowi, wynieśli oni znajomość języka z domu rodzinnego, dodatkowo jeździli na kursy języka polskiego organizowane w Polsce bądź na Białorusi lub rzadko osoby, które kończyły studia w Polsce. Nauczyciele z Polski trafiają się rzadko. Co roku organizowane są wyjazdy wakacyjne dla dzieci uczących się polskiego. Powstają również zespoły poetycko-muzyczne, które biorą udział w imprezach, organizowanych przez ZPB, np. w festiwalach piosenki polskiej, w spotkaniach bożonarodzeniowych lub wielkanocnych itp.

Od r. 1989 funkcjonuje w Brasławiu Dom Polski. Jest tam bogata biblioteka, zaopatrzona w literaturę piękną, naukową, metodyczną, a także w podręczniki. Znajduje się również kinoteka, w której można wypożyczyć wideokasety z nagraniami filmów polskich. W 2000/2001 roku szkolnym zorganizowano przy domu polskim szkołę społeczną, w której dla różnych grup wiekowych prowadzone są zajęcia z języka polskiego.

W innych miejscowościach rejonu brasławskiego również zakładane są wiejskie oddziały ZPB. Członkami tej organizacji są najczęściej osoby starsze (65-80 lat), które urodziły się za czasów polskich, uczęszczały do polskich szkół. Rzadziej członkami organizacji są osoby w średnim (35-65) i młodszym wieku. Stanowią oni nieliczną grupę interesującą się językiem, historią, kulturą polską.

Młodzi i dzieci uczęszczając na fakultatywne zajęcia poznają tam współczesny język polski, najczęściej język prasy i telewizji. Potwierdzają to wyniki badań, które przeprowadziłam w 1998 r.¹² wśród młodzieży uczącej się języka polskiego na Brasławszczyźnie oraz wśród przedstawicieli starszego pokolenia. Wszyscy informatorzy odpowiadali na pytania zawarte w ankiecie. Pytania dotyczyły przede wszystkim podstawowych rzeczy otaczających człowieka, np.:

nazwy potraw, roślin, pomieszczeń i mebli, nazwy ubrań i butów itp. Wyniki badań pokazały, iż słownictwo obu grup w jakimś stopniu jest podobne. Są jednak pewne wyrazy, które występują tylko w języku młodzieży, czy tylko w języku starszych osób, na przykład nazwy typu *frytki, chipsy, parówki, budyń, lody, galaretka, czekolada, napój gazowany, regał, dzinsy, adidas, mazak, cienkopis* są rejestrowane tylko u młodzieży. Natomiast wyrazy takie jak *krędle, racuszki, kluski, kredens, komoda* itp. Dane te i powyższe potwierdzają fakt, iż znana naszym dziadkom gwara polska jest już w zaniku, ale nadal tu i ówdzie funkcjonuje.

* Artykuł ten jest napisany głównie na podstawie pracy magisterskiej: A. Stelmaczonek, *Gwara polska wsi Girejszy. Grytuny i Dryświaty na Brastawszczyźnie* pod kierunkiem prof. dra hab. J. Riegera, Warszawa 2002.

Materyjaly:

¹ Informacje na temat języka polskiego na Brastawszczyźnie można znaleźć w artykule: J. Rieger, A. Stelmaczonek, B. Jasinowicz, *O języku polskim w rejonie brastawskim na Białorusi. Sytuacja językowa* [w:] *Język polski w otoczeniu obcym*, pod red. J. Riegera, Warszawa 2002, s.35-55.

² Pamiac" Brastawski rajon, pod red. K. V. Veliczkovicia i in., Minsk 1998, s. 19.

³ J.w. s.19.

⁴ O. Hedemann, op. cit., s. 327.

⁵ Z. Kurzowa, *Język polski na kresach północno - wschodnich XVI - XX w.*, Warszawa 1993.

⁶ H. Turska, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, Vilnius 1995.

⁷ Al. Szemiel, *Wierni, choć zapomniani* [w:] j.w., s.22-23.

⁸ Al. Szemiel, *Wierni, choć zapomniani* [w:] *Brastawianie* Kętrzyń Grudzień 2000, s.20 -21.

⁹ J.w., s. 24 - 25.

¹⁰ Al. Szemiel, *Wierni, choć zapomniani* [w:] *Brastawianie* Kętrzyń Grudzień 2000, s. 25.

¹¹ *Głos znad Niemna*, Grodno, 12 stycznia 2001, s. 9.

¹² Badania były przeprowadzone w celu napisania pracy dyplomowej: A. Stelmaczonek *Słownictwo polskie na Brastawszczyźnie*, pod kierunkiem dr T. Vogelgesang, Ostrołęka 1999 r.

Андрей Хасанов. Минск

Аспірант кафедры гісторыі Беларусі старажытных часоў і сярэднявечча
гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

“Кривьда людей Браславское волости” великому князю литовскому Жигимонту Старому на “державцу браславского” Павла Сапегу как источник по истории социальных конфликтов

Период первой половины XVI века в истории Великого княжества Литовского был временем значительных изменений в политической и социально-экономической жизни населения государства. Трансформация сложившейся системы взаимоотношений в обществе неизбежно порождает конфликтные ситуации. Не стали исключением из этого правила и белорусские земли ВКЛ в период правления Жигимонта Старого, в том числе и Браславская волость. В 4 книге судных дел Метрики ВКЛ сохранился документ, датированный 12 июля 1524 года. Он называется “В кривьде людей Браславское волости до державцы их”. Браславским державцей в это время являлся Павел Иванович Сапега¹. Браславцы жалуются великому князю литовскому Жигимонту Старому на Сапегу, обвиняя последнего в том, что он “им кривды и тяжкости великие делал и новины уводил”². Слово “новины” здесь носит ярко выраженный негативный оттенок. Это было характерно для позднего средневековья, когда противоположные термины “старина – новина” в массовом сознании ассоциировались с понятиями “добро – зло”³. Нарушение устоявшихся порядков представителями власти, либо какой-то группой людей провоцировало конфликтные ситуации в обществе. До нас дошло значительное количество документов, фиксирующих судебные разбирательства, где так или иначе упоминаются ссылки на нарушение старых традиций и попытки насильственного насаждения новых. Одним из характерных документов является решение князя Жигимонта Старого по упомянутому выше делу о жалобе Браславской волости на Павла Сапегу. В ряду претензий к Сапеге, в частности, упоминается то, что он браславцев “кзваломъ на пенязех осаживал”, то есть насильственно переводил их с натурального на денежный оброк⁴. Жигимонт, рассмотрев дело, приказал Сапеге, чтобы он “если бы которые люди н(а)ши хотели сами своею доброю волею на пенязех осести, не хотячи службы служити, тых бы еси людей отсаживал, а в том бы еси имъ через то тяжко(с) ти не делал”⁵. Для описываемого периода это ситуация характерная и не является чем-то из ряда вон выходящим⁶. Для повышения доходности хозяйства и личного обогащения феодалы пытались перевести крестьян “кзваломъ на пенезех”, чему последние по мере возможности пытались противостоять.

Следующим интересующим нас фрагментом данного документа является упоминание о том, что “которые людей, потужников ихъ, подданныхъ наших поотдавали, ино тые люди у городовоу работе и мостов мостити помогати их не хотят(ь)”⁷. Конфликты из-за выполнения различными группами податного населения разнообразных повинностей и жалобы великому князю литовскому или местным властям на неисполнение какой-либо группой своей части работ нередки в XV – XVI вв. Особенно же они обострялись из-за активно проходившего в конце XV – начале XVI вв. процесса отделения города от волости⁸. Аналогичные ситуации нередко фиксировались в документах. Так, в 1533 году полоцкий воевода рассматривал дело о совместном отбывании некоторых натуральных повинностей крестьянами Язенской волости и Куриловлянами. Причём дело

оказалось настолько сложным, что воевода не смог сам вынести решение, и переадресовал его “до господара его милости до очевистое росправы”⁹.

В 1528 году великий князь литовский разбирал спорную ситуацию между “мещанами и людьми волости Свислочской” с одной стороны и “людьми кн(я)зей Вишневских и Котовичов” с другой о “непомоган(ь)е им работы городовой и мощен(ь)я мостов”¹⁰. Причём первые в доказательство своей правоты ссылаются на то, что совместная работа должна быть “подле давного обычая”¹¹, то есть иначе говоря по “старине”. Жигимонт согласился с этим доводом, вынес решение в пользу свислочан¹². Также и в случае с жалобой brasлавцев, князь ожидаемо принял их сторону и присудил “ажбы еси и город, и мосты всеми людьми – как н(а)шими, так и подданных наших – робил по тому, как и перед тымъ бывало”¹³. Кроме того, Жигимонт отменил незаконное решение Павла Сапегі о взыскании посекерщины “с дыму по пяти грошей” тогда как “вежде у Великом князстве...мостовничое на людех берутъ от секры по грошу”¹⁴. Вообще же, если “старина” какого-либо явления была доказуема, великий князь литовский становился на сторону людей, заявляющих об её нарушении. И именно в “XV – первой половине XVI вв. “старина” пользовалась наибольшим почитанием”¹⁵, как справедливо заметил Михаил Кром. В то же время увеличение к середине XVI века количества документов Литовской Метрики, подобных “кривде людей Браславское волости до державцы их”, свидетельствует о том, что коренные изменения в жизни населения белорусских земель ВКЛ происходили, несмотря на активное сопротивление “новинам” как мещан, так и волощан.

Літаратура:

¹ Lietuvos Metrika. 4-oji Teismų bylų knyga(1522 – 1530), Vilniaus, 1997.,P.121.

² Там же.

³ Кром М. “Старина” как категория средневекового менталитета (по материалам Великого княжества Литовского XIV – начала XVII вв.)// Mediaevalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей. Т.ІІІ. Київ, 1994. С.73.

⁴ Lietuvos Metrika. 4-oji Teismų bylų knyga(1522 – 1530), P.121.

⁵ Там же.

⁶ Błaszczak G. Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności. 1492 – 1569, Poznań, 2002, S.217.

⁷ Lietuvos Metrika. 4-oji Teismų bylų knyga(1522 – 1530), P.121.

⁸ Бардах Ю. Штудыі з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага, Мінск, 2002, С.114.

⁹ Ясинский М. Акты о копных и панских судах. Т.1.(1501 – 1588). Материалы для истории судоустройства и судопроизводства в Литовско-русском государстве, Киев, 1897, С.743.

¹⁰ Lietuvos Metrika. 4-oji Teismų bylų knyga(1522 – 1530), P.239.

¹¹ Там же.

¹² Там же.

¹³ Lietuvos Metrika. 4-oji Teismų bylų knyga(1522 – 1530), P.121.

¹⁴ Lietuvos Metrika. 4-oji Teismų bylų knyga(1522 – 1530), P.121.

¹⁵ Кром М. “Старина” как категория средневекового менталитета (по материалам Великого княжества Литовского XIV – начала XVII вв.), С.72

Яўген Ціпчанка. Гродна

Загадчык кафедры грамадскага здароўя і аховы здароўя Гродзенскага медыцынскага ўніверсітэта, доктар медыцынскіх навук

Ахова здароўя на Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX стст.

Сёння, у пачатку XXI ст., гістарычнае параўнанне падзей, у тым ліку і ў сферы аховы здароўя, што мелі месца на рубяжы XIX і XX стст., уяўляе навуковы інтарэс. У сувязі з гэтым мы на падставе вывучэння гістарычных пісьмовых першакрыніц, у першую чаргу архіўных дакументаў, паспрабавалі вызначыць асноўныя пераўтварэнні ў арганізацыі медыцынскай дапамогі насельніцтву Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX стст. Аналіз гістарычных матэрыялаў дазволіў нам вылучыць шэраг характэрных рысаў у арганізацыі медыцынскай дапамогі на Беларусі ў гэты перыяд.

У канцы XIX – пачатку XX стст. у Беларусі сфарміравалася шматукладнасць медыка-санітарнага ўпарадкавання. Так, побач з асноўнай дзяржаўнай (“прыказной”) арганізацыйнай формай мелі месца і іншыя: грамадская (у тым ліку на аснове нацыянальнай, пераважна яўрэйскай, а таксама свецкай, царкоўнай дабрачыннасці); ведамасная; прыватная медыцына.

Рэформы мясцовага самакіравання абумовілі станаўленне і развіццё новых арганізацыйных формаў – земскай і гарадской медыцыны. Земскае самакіраванне ў Беларусі было ўведзена ў 1903 г., значна пазней, чым у цэнтры Расійскай імперыі (1864 г.), і толькі ў Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях. Аднак з гістарычных крыніц бачна, што ў першае дзесяцігоддзе земская медыцына Беларусі пераняла лепшыя традыцыі: муніцыпальнае паводле характара і неабходнае паводле аб’ёма фінансаванне, тэрытарыяльна-участковы прынцып, зараджэнне санітарнай арганізацыі, развіццё спецыялізаванай дапамогі.

У выніку рэформаў гарадскога самакіравання (1892, 1906 гг.) пачала ўсталёўвацца гарадская медыцына як сістэма медыцынскай дапамогі насельніцтву гарадоў за кошт гарадскога бюджэта. Гарадскія ўправы субсідзіравалі лячэбныя ўстановы, якія адносіліся да іншых форм утрымання, а таксама адкрывалі і фінансавалі ўласныя медыцынскія ўстановы.

Развіццё прамысловай вытворчасці спрыяла станаўленню фабрычна-заводскай (канец XIX ст.), а потым і страхавой (1912 г.) медыцыны. Для рэалізацыі закона аб абавязковым страхаванні арганізаваліся на прынцыпах самакіравання і самафінансавання бальнічныя касы (Мінск, Віцебск, 1913 г.).

На рубяжы XIX – XX стст. урачы Беларусі ў адпаведнасці з дасягненнямі навукі выкарыстоўвалі і ўдасканалвалі новыя спосабы дыягностыкі і лячэння. Так, у сувязі з патрабаваннямі асептыкі і антысептыкі перабудоўваюцца хірургічныя аддзяленні (Гродна, 1900 г.; Мінск, 1903 г.), пачалі ажыццяўляцца паласныя хірургічныя і акушэрска-гінекалагічныя аперацыі (напрыклад, рэсекцыя тонкай кішкі пры ўшчэпленай грыжы, 1893 г.; гастрэктэрастамія, 1901 г., і інш.). У бальніцах Мінска ў клінічных мэтах пачынаюць выкарыстоўваць лабараторыю (1905 г.), рэнтгенапарат (1907 г.), ускрышці (1910 г.), сальварсан (1910 г.), цыстаскоп (1911 г.).

На рубяжы XIX – XX стст. у Беларусі ажыццяўляюцца не толькі рэканструкцыя (Мінская губернская бальніца, 1903 г.) і будаўніцтва (Гродзенская бальніца прыказа грамадскай апекі, 1900 г.) бальніц, але і ўзнікаюць новыя тыпы лячэбных устаноў, менавіта: па аказанні дапамогі працуючым (фабрычна-заводская амбулаторыя, Мінск, 1899 г., 1903 г.; чыгуначная бальніца, Мінск, 1914 г.), дзецям (дзённыя яслі-прытулак, Мінск, 1903 г.; кансультацыі і пункты харчавання для немаўлят, Мінск, Віцебск, Гомель, 1915 г., 1916 г.; часовыя дзіцячыя бальніцы, Мінск, 1916 г.), туберкулёзным (супрацьтуберкулёзны санаторый, Навінкі, 1904 г.; супрацьтуберкулёзная амбулаторыя, Мінск, 1912 г.), венерычным (бальніца, Мінск, 1898 г.), інфекцыйным (заразныя бальніцы, Віцебск, 1911 г.; Гродна, 1912 г.; Мінск, 1913 г.), хранічным (правобраз хоспіса, Мінск, 1904 г.) хворым, для працягвання (прытулак, Мінск, 1913 г.), аказанні першаснай медыка-санітарнай дапамогі (амбулаторыя, Мінск, 1899 г.; пункты хуткай медыцынскай дапамогі, Мінск, 1911 г.; Магілёў, 1912 г.).

У гэты час у Беларусі зарадзілася спецыялізаваная медыцынская дапамога амбулаторнага і шпітальнага тыпу на аснове прыватнай і дзяржаўнай практыкі, найперш хірургічная, акушэрска-гінекалагічная, зубаврачэбная, афтальмалагічная.

На рубяжы XIX – XX стст., побач з тым, што мелі месца эпідэміі (халера, 1909 г.) і незадавальненне насельніцтва, што адбілася ў "халерных бунтах", новае афармленне набываюць санітарна-супрацьэпідэмічныя мерапрыемствы, а менавіта, заснаваны пасады гарадскіх (Мінск, 1895 г.; Віцебск, 1897 г.), земскіх (Мінск, 1910 г.), павятовых (1912 г.) санітарных урачоў, адкрыты першыя станцыі: санітарная (у складзе бактэрыялагічнай лабараторыі, дэзінфекцыйнай камеры, ізалятара, Магілёў, 1910 г.) і Пастэраўская (Орша, 1910 г.; Мінск, 1911 г.), абсталявана першая дэзінфекцыйная камера (Мінск, 1905 г.), пачаты ўлік і рэгістрацыя інфекцыйных захворванняў (медыка-статыстычнае бюро, Мінск, 1899 г.), пачалі рабіцца супрацьшкарпатынавыя (1906 г.) і супрацьхалерныя (1908 г.) прышчэпкі.

У гэты перыяд у Беларусі спавівальныя школы ператвараюцца (Магілёў, 1875 г.; Гродна, 1910 г.) у фельчарска-акушэрскія, у іх павялічваецца тэрмін навучання (да 4 гадоў), павышаюцца патрабаванні да ведаў і ўменняў (неабходна было здаць да 25 экзаменаў), што ў гэтай ступені дазваляе лічыць іх гістарычнымі папярэднікамі вышэйшай сястрынскай адукацыі.

На рубяжы XIX – XX стст. у Беларусі атрымлівае развіццё грамадская медыцынская думка, што знайшло ўвасабленне ў арганізацыі першых таварыстваў урачоў у павятовых гарадах (Гомель, 1898 г.; Бабруйск, 1902 г.; Брэст, 1903 г.), фарміраванні мясцовых аддзяленняў шэрага расійскіх таварыстваў: барацьбы з заразнымі хваробамі (Мінск, 1894 г.; Гродна, 1912 г.), барацьбы з туберкулёзам (Мінск, 1911 г.), стварэнні першых прафесійных саюзаў і таварыстваў (фармацэўтычнае, Віцебск, 1906 г.; аданталагічнае, Мінск, 1906 г.; узаемнай дапамогі фельчараў, фельчарыц і акушэрак (Мінск, 1906 г.), абшчын сясцёр міласэрнасці (Віцебск, 1892 г.; Гродна, 1901 г.) і медыцынскіх устаноў (лячэбніца, Магілёў, 1895 г.; амбулаторыя, Гродна, 1902 г.), Таварыства Чырвонага Крыжа, скліканні і правядзенні першых медыцынскіх з'ездаў (губернскі, Гродна, 1892 г.; земскі, Віцебск, 1906 г.), першым удзеле беларускіх урачоў у міжнародных з'ездах (гігіенічны, Люблін, 1907 г.; агульнаўрачэбны, Лодзь, 1911 г.), выданні першых рэгулярных медыцынскіх часопісаў (Віцебск, 1907 г.; Мінск, 1910 г.).

Такім чынам, у канцы XIX – пачатку XX стст. адбыліся істотныя па аб'ёме і характары пераўтварэнні медыка-санітарнага ўпарадкавання, якія заклалі асновы яго далейшага развіцця, перапынснага Першай сусветнай вайны.

Вадзім Шадыра. Мінск

*Загадчык аддзела археалогіі жалезнага веку Інстытута гісторыі
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, кандыдат гістарычных навук*

Селішча Тарылава на Уклі

(да пытання аб распаўсюджанні аблітой керамікі на паўночным захадзе Беларусі)

Селішча было выяўлена намі пры абследаванні гарадзішча Тарылава ў 1990 г. Яно размешчана на беразе возера Уклі ля ўсходняга падножжа гарадзішча і займае плошчу 50 x 60 м паміж гарадзішчам і разбураным хутарам возерам і ручаём (мал.). У 1990 г. было ўскрыта 56 кв.м і ў 1992 г. было даследавана яшчэ 122 м з усходняга бока раскопа 1990 г. Магутнасць культурнага пласта на раскопах складае 0,5-0,6 м. Гэта інтэнсіўна

чорны рыхлы і аднародны гумус, насычаны фрагментамі керамічнага посуду, косткамі жывёл, дробнымі камянямі, жужалем і знаходкамі з жалеза, косці, гліны і каменю.

Пад час раскопак выяўлена 32 індывідуальныя знаходкі, 2043 фрагментаў глінянага посуду, костак жывёл – 850 і жужалы каля 600. Дадзеныя статыстыкі сведчыць аб даволі высокай канцэнтрацыі напаўнення культурнага пласта археалагічнымі артэфактамі, што ў сваю чаргу сведчыць аб даволі інтэнсіўным жыцці на селішчы.

Уся маса індывідуальных знаходак на селішчы датуецца сярэдняй і 3-й чвэрцю I тыс. н.э. Рэчаў, якія б мелі вузкую даціроўку не знойдзена. Выяўлены ўтулкі наканечнік стралы (мал.) з прамежкавай формай паміж падоўжанай падтрохвугольнай і востраліснай па тыпалогіі А.Ф.Мядзведзева (тып.3) датуецца не раней VII ст. н.э. і сустракаецца больш на ўсходніх тэрыторыях (Медведев, 1966, с. 56-57).

Касцяны мініяцюрны грабеньчык (мал.) выраблены з тазавай косткі буйной жывёліны. Яго форма шлемападобная, зубы абламаныя. Выраб з аднаго боку ўпрыгожаны кропкамі і ломанай лініяй, а з другога свастыкай і цыркульным арнаментам (кружочак з кропкай пасярэдзіне). Грабеньчык мае з двух бакоў агранены выступ. Амаль дакладныя аналогіі маюцца на паселішчах Пруднікі Мёрскага раёна (Шадыра, 1993, с.181, мал.4:1,4,5), з гарадзішча Юодайняй Сокішскага раёна ў Літве (Kulikauskas і інш., 1961, psl.184, pav.3). Датуюцца падобныя вырабы V – VIII стст. н.э. Знак "свастыкі" змешчаны і на каменным грузіку, з другога боку якога знаходзіцца знак "вока", якое можна трактаваць як хрысціянскі сімвал "усёбачнага вока Гасподня", які адлюстраваны ў гербе Браслава. Тут магчыма дапускаць спалучэнне язычніцкай і хрысціянскай сімволікі.

Пранізка бронзавая (мал.) мае шматлікія аналогіі сярод матэрыялаў старажытнасцей 3-й чвэрці I тыс. н.э. як з Беларусі, так і сумежных тэрыторый. Шмат аналогій маецца ў раннесярэднявечных помніках Латвіі і Літвы 2-ой паловы I тыс. н.э.; у доўгіх курганах і наўгародскіх сопках. Асабліва шырокае распаўсюджанне падобных пранізкі атрымалі з VII – VIII стст. у латгалаў, дзе яны ўваходзілі ў склад жаночых галаўных вяноў-вайнагаў і напечных хустак-вілайнэ (Зариня, 1960, с. 203-216; Šnore, 1978, 32: 4 att.; Радінш, 1999). Не выключэннем тут былі і плямёны Браслаўскага Паазер'я, якія таксама выкарыстоўвалі спіралькі-пранізкі ў якасці элементаў галаўных і шыйных упрыгожванняў.

Асноўную масу керамічнага матэрыяла складаюць рэшткі посуду з шурпатай, а дакладней "аблітой" і гладкасценнай паверхняй. Невялікі працэнт маецца штрыхаванай керамікі і некалькі фрагментаў керамікі з зашчыпамі (мал.). Даволі часта сустракаецца арнаментацыя ў выглядзе скразных адтулін.

Аналіз матэрыялаў селішча сведчыць аб тым, што яно існавала з V ст. н.э. Менавіта з таго часу, калі ў жыцці плямёнаў, якія пражывалі на паўночным захадзе Беларусі адбываліся значныя перамены. Археалогія фіксуе з гэтага часу культурна-археалагічныя змены ў матэрыяльнай культуры мясцовага насельніцтва, што асабліва яскрава адбілася на керамічным посудзе. Штрыхаваная і гладкасценная кераміка днепра-дзвінскай культуры знікае і распаўсюджваецца "аблітая" і гладкасценная кераміка, у асноўным баначных формаў. Шырока фіксуецца і змяненні ў характары матэрыяльнай культуры. У шэрагу выпадкаў яна мае скразныя адтуліны па краі горла сасуда. Трэба адзначыць, што арнаментацыя ў выглядзе пояса скразных адтулін ніжэй венчыка раней сярэдзіны I тыс. н.э., як указвае вядомы латышскі археолаг А.Васк, на тэрыторыі Латвіі не з'яўляецца (Васк, 1991, с. 78, 79). Новыя з'явы, якія мелі месца як у Прыбалтыцы, так і Беларусі з канца IV – V стст. н.э. звязаны з еўрапейскім працэсам Вялікага перасялення народаў. Аб разнастайных перамяшчэннях, узаемаўплывах у балта-славяна-фінамоўным асяродку на тэрыторыі Беларусі мы ўжо выказваліся раней (Шадыра, 1993, 1995, 1998). На перамяшчэнне насельніцтва праз паўночна-ўсходнюю Польшчу ўказвае А.М.Мядзведзеў (Мядзведзеў, 1996, с. 16-17). Маркерам гэтых перамяшчэнняў з'яўляецца распаўсюджванне "аблітой" керамікі. У басейне Зах. Дзвіны (гэта кераміка па нашых назіраннях распаўсюджваецца на 40-50 км ўглыб беларускай тэрыторыі Браслаўскага Паазер'я і прылягаючых тэрыторый (Тарылава, Зазоны – Браслаўскі р-н; Урагава, Цясты, Барсукі – Верхнядзвінскі р-н – В.Ш.). Што датычыць яе распаўсюджвання ў Беларускім Панямонні, то мяркуючы па дадзеных А.М.Мядзведзева, пранікненне яе таксама абмяжоўваецца паласой у 40-50 км (Медведев, 1996, рис. 96). Падкрэслім, што тут яна з'яўляецца на 50-100 гадоў раней, чым на Падзвінні і мае больш інтэнсіўную форму распаўсюджвання.

Аналіз керамічнага матэрыяла з пасяленняў Браслаўскага, Мёрскага, Верхнядзвінскага раёнаў сведчыць аб тым, што ўплыў тут банцараўскай культуры вельмі абмежаваны і не паўплывае на своеасаблівасці культурна-археалагічнага фона культуры паселішчаў з гладкасценнай і "аблітой" керамікай беларуска-літоўска-латышскага памежжа. Што датычыць селішча Зазоны, якое раскопваў А.А.Егарэйчанка ў 1995 – 1998 гг. (Егорейченко, 1997, с. 22-26), то знаходкі нязначнай колькасці прафіляванай керамікі банцараўскага аблічча, характэрных біканічных прасліцаў, валотападобных нажоў, шырока сустракаемых на помніках гэтай культуры, дазваляе дапусціць, што на селішчы жылі і "банцараўцы", але, хутчэй за ўсё, у апошні перыяд існавання паселішча.

Калі гаварыць аб лініі размежавання старажытнасцей банцараўскай культуры і пасяленняў з "аблітой" керамікай, то яе па нашых назіраннях трэба праводзіць на захад ад Асвейскага возера да Заходняй Дзвіны, ніжэй Дзвіны, далей на возера Нарач і далей па р.Нарачанцы да Валожаына (Шадыра, 2000, с. 198).

Помнікі з аблітой керамікай (якія мы аднеслі да заходняга раёна распаўсюджвання раннесярэднявечных старажытнасцей на Беларускім Падзвінні (Шадыра, 2003) пакуль цяжка прывязаць да канкрэтнай этнакультурнай групы. Праблема звязана з адсутнасцю сінхронных пахаванняў помнікаў, як гэта назіраецца, напрыклад, у Нёманскім басейне, дзе распаўсюджаны старажытнасці культуры ўсходнелітоўскіх курганоў (Рымшанцы, Панізе, Чорная Лужа, Засвір) (Археалогія Беларусі, т. 2, 1999, с. 384-391). У Браслаўскім Паазер'і ўсходнелітоўскіх пахаванняў V – VIII стст. н.э. не выяўлена. Вядомыя курганныя насыпы датуецца не раней IX ст. Аналіз курганных старажытнасцей, які зроблены Л.У.Дучыц, сведчыць аб балцкім у сваёй аснове характары матэрыяльнай культуры насельніцтва (Дучыц, 1991, с. 10-14). Больш таго, вывучэнне курганоў, у цэлым, Беларускага Падзвіння і Верхняга Падзвіння, сведчыць аб тым жа (Шмидт, 1969, с. 143-144). Пераканаўча гэта

з'яву абгрунтаваў В.Енукоў, які прыйшоў да высновы, што найбольш поўныя аналогіі комплексу балцкім рэчам маюцца ў латгалскіх старажытнасцях і ўсходнелітоўскіх курганах (Енуков, 1990, с. 127). Але гэта датычыцца старажытнасцей апошняй чвэрці I тыс.н.э., а як хавалі сваіх нябожчыкаў насельніцтва ў V – VIII стст. н.э., якія пражывалі на селішчах Тарылава, Зазоны, Пруднікі і г.д. і ўжывалі "абліты" посуд? На сённяшні дзень гэта застаецца загадкай.

Калі гаварыць аб славянскай каланізацыі края, то, хутчэй за ўсё, славяне маглі прыйсці на тэрыторыю Браслаўскага Паазер'я з боку Полацка, ўздоўж Заходняй Дзвіны ці з паўднёвага ўсходу, абгінаючы возера Ельня.

У заходняй частцы Браслаўскага раёна курганныя могілнікі вельмі мала, што дазваляе гаварыць пра маланаселенасць гэтай тэрыторыі к часу першай хвалі балцка-славянскіх каланістаў. Гэта, відаць, і дало магчымасць ім прасунуцца так далёка ў балцкае асяроддзе (Опса, Вусце, Рацкі Бор, Богіна). На сумежнай тэрыторыі Літвы ва ўсходнелітоўскіх курганах у мужчынскіх пахаваннях звычайна знаходзяць зброю, умбоны шчытоў; у жаночых – шыльцы, гліняныя праселкі. У курганах VII – VIII стст. Усходняй Літвы шматлікія знаходкі арбалетных фібулаў і там, як правіла, пад адным насыпам некалькі пахаванняў. Падобных элементаў няма на тэрыторыі Беларускага Падзвіння. Выключэннем можа быць некалькі курганоў, у якіх пад адным насыпам было больш за адно пахаванне, і адзін курган (Рацкі Бор), дзе знойдзены гліняныя праселкі. Акрамя таго, пахаванні ў урнах для ўсходнелітоўскіх курганоў не характэрны. Усе могілнікі ў акрузе Браслаўскага раёна (Зарасайскі, Швенчонскі раёны Літвы, Пастаўскі раён Беларусі) маюць усходнелітоўскі характар і адрозніваюцца ад курганаў Браслаўскага Паазер'я. Такім чынам, ёсць усе падставы лічыць, што славянскае рассяленне было прыпынена на тэрыторыі Браслаўшчыны.

Літаратура:

- Археалогія Беларусі. 1999. Жалезны век і ранняе сярэднявечча. Т. 2. Мінск.
 Васкс А. 1991. Кераміка эпохі поздняй бронзы і ранняга жалеза Латвіі. Рига.
 Дучыц Л.У. 1991. Браслаўскае Паазер'е ў IX – XIII стст. Мінск.
 Енуков В.В. 1990. Раннія этапы фарміравання смаленско-полочкіх крывічэй. М.
 Зорнін А.Э. 1960. Вільяне латгалов у VII – VIII вв. // С.А. М. № 3.
 Медведзеў А.М. 1996. Беларускае Понеманьне ў раннім жалезным веку (I тыс. да н.э. – V в. н.э.). Мінск.
 Мядзведзеў А.М. 1996. Насельніцтва лясной паласы Усходняй Еўропы і падзеі Вялікага перасялення народаў (да пастаноўкі праблемы) // Гістарычна-археалагічны зборнік. Мінск.
 Радзінш А. 1999. Latgali. Латгалы. Рига.
 Шадыра В.І. 1993. Фіна-угры, балты і славяне на поўначы Беларусі ў I тыс. н.э. // Весці АНБ. Серыя гуманітарных навук. Мінск. № 3.
 Шадыра В.І. 1995. Вялікае перасяленне народаў і крывічы // Гістарычна-археалагічны зборнік. Мінск. № 7.
 Шадыра В.І. 1998. Беларускае Падзвінне ў раннім сярэднявеччы (сацыяльныя і этнакультурныя аспекты) // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі (матэрыялы III Міжнароднай навуковай канферэнцыі). Полацк.
 Шадыра В.І. 2000. Беларуско-літоўска-латышскае порубежжэ ў эпоху жалеза і ранняга сярэднявечча (этнокультурныя аспекты) // Iš baltų kultūros istorijos. Vilnius.
 Шадыра В.І. 2003. Беларускае Падзвінне ў эпоху жалеза і ранняга сярэднявечча (VIII ст. да н.э. – VIII ст. н.э.) / Аўтарэф. дыс... док-ра гіст. навук. Мінск.
 Шмидт Е.А. 1969. Балтыйская культура ў верхав'ях Дняпра ў другой паловіне I-го тысячагоддзя н.э. // Acta-Baltico-Slavica. Bialystok. Т. 6.
 Kulikauskas P. і інш. 1961. Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius.
 Šnore E. 1978. Celthieibis liecibas Kivtu apmetne // Arheologija un etnografija XII. Riga.

Аляксей Шаланда. Гродна

Старшы выкладчык Гродзенскага аграрнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук

Сапраўдны гербоўнік шляхты Браслаўскага павета ў XVI – XVIII стст.: новыя знаходкі

Два гады назад, пачынаючы складаць сапраўдны гербоўнік браслаўскай шляхты ў XVI – XVIII стст., мы

прапанавалі падзяліць яго структуру на дзве часткі: 1-ая – з гербамі шляхты, якая займала нейкія пасады ў Браслаўскім павеце, або ўжывала звязаныя з ім тытулы; 2-ая – з гербамі гаспадарскіх зямлянаў, якія не займалі ніякіх пасадаў, а толькі мелі ў павеце свае маёнткі [1, с.102]. Сёння мы хочам папоўніць гербоўнік шляхты Браслаўскага павета новымі знаходкамі, зробленымі ў НГАБ у Гродна і Мінску, а таксама ў фондах Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея. Новых гербавых пячатак шэсць, усе яны належылі браслаўскім урадоўцам XVI – XVIII стст., а таму змешчаныя на іх гербы трэба занесці ў першую частку нашага гербоўніка. Разгледзім новыя знаходкі ў храналагічным парадку.

Найбольш ранняя герभावая пячатка належыла пану Міхайлу Францковічу, дрысвяцкаму старосту, які 02.X.1580 г. разам з іншымі сведкамі прыклаў яе да вызначанага ліста князя Сільвестра Жыжамскага. Апошні ў сваім лісце падцвярджаў продаж за 300 копаў грошай

Гербавая пясчатка
Фёдора Скуміна Тышкевіча,
старосты браслаўскага, 1582.

Выразаная ў аркушы кустодзея,
16x17 мм

ў верхнія куты тарчы, а адзін – уніз [5, s.32]. Па сутнасці, ён падаў перавернутую дагары гербавую выяву Міхайлы Францковіча.

Згаданы Міхайла Францковіч Радзімінскі быў сынам Францішка, полацкага падкаморыя, палкоўніка вялікага князя літоўскага Жыгімонта Аўгуста, і ўнукам Каспара, полацкага падваяводы. Менавіта дзед Міхайлы першы з Радзімінскіх перасяліўся на беларускія землі [5, s.32]. Самога Міхайлу Каспар Нясецкі называе “вялікім ваяром” у часы Стэфана Баторыя, які вызначыўся ў баях пад Гданьскам, у Інфлянтах і Маскоўшчыне, асабліва пад Сітнам, Няшчэрдай і Тарапцом [3, Т.4, s.46]. Быў ён двойчы жанаты: першы раз на роднай сястры Льва Іванавіча Сапегі – Ганне, другі раз – на дачцэ Мацея Кавячынскага, з якімі пакінуў нашчадкаў – род Францкевічаў Радзімінскіх у ВКЛ [3, Т.4, s.46-47; 5, s.32-33].

Як згадваюць гербоўнікі, Міхайла Францковіч у 1590 г., відаць па бацьку, займаў пасаду полацкага падкаморыя, але падчас Інфлянцкай вайны, як вынікае з нашай крыніцы, яму было даверана Дрысвяцкае староства ў Браслаўскім павеце. Мяркуем, што галоўным заданнем для Міхайлы і яго людзей у тых умовах была абарона Дрысвяцкага замка. Мы ж адзначым, што адзін з герояў Інфлянцкай вайны, папличнік і слаўны рыцар караля і вялікага князя Стэфана Баторыя карыстаўся адметным варыянтам герба “Бродзіц”.

Наступная гербавая пясчатка таксама належала асабе добра вядомай у нашай гісторыі – яшчэ аднаму папличніку і ваяру Стэфана Баторыя – Фёдору (Тэадору) Скуміну Тышкевічу. 08.VII.1582 г. у Дынаборку ён і Георг дэ Розэн – рэвізоры Яго Каралеўскай Міласці Падзвінскіх і Інфлянцкіх замкаў, выдалі пад сваімі пясчаткамі пасведчанне для пані Ганісавой Гэйдэнблікавай на валоданне Дынаборскім замкам [6, a.137]. Герб на пясчатцы Фёдора Скуміна Тышкевіча выглядаў так:

2. на тарчы месяц рагамі дагары, паміж якімі шасціпраменная зорка, над тарчай закрыты закратаваны гелм са шляхецкай каронай, наверхнуты ўправа, у кляйноце тры пёры стравуса, па баках тарчы намёт, а па баках кляйнота – ініцыялы: “F[iedor] S[kumin]” [6, a.137].

Перад намі польскі герб “Ляліва” з той толькі адметнасцю, што ў кляйноце замест хваста паўліна з такой жа выявай як і на тарчы [4, s.] змешчаны стравусіныя пёры. Сёння вядомы і іншыя гербавыя пясчаткі Фёдора (Тэадора) Скуміна. Так, Анатоль Цітоў апублікаваў іх дзве – адную са складаным чатырохчастковым гербам, датуемую 1598 г., калі ён быў ужо наваградскім ваяводай, старостам гарадзенскім і оліцкім, другую – з выявай “Лялівы” з трыма пёрамі стравуса ў кляйноце з 1602 г. [7, с.71, № 88-89]. Наша гербавая пясчатка ранейшая і ўжывалася Фёдарам Скумінам у час (1582 г.), калі ён быў падскарбіем дворным ВКЛ, старостай браслаўскім і оліцкім [6, a.137]. Пасада браслаўскага старосты (з 1581 г.) дазваляе ўнесці папраўку ў агульны спіс гэтых ураднікаў, складзены Атонам Гедэманам, і дзе Фёдар (Тэадор) Скумін Тышкевіч не згадваецца [8, s.427]. Цяпер становіцца зразумелым і факт знаходкі на замкавай гары ў Браславе падчас археалагічных раскопак у 1990 г. так

Рэверс “лічмана”
Тэадора (Фёдора) Скуміна
Тышкевіча,
знойдзенага ў Браславе ў 1990 г.,
з яго складаным гербам.

званага падскарбінскага “лічмана” – лічыльнага жэтона Тэадора Скуміна Тышкевіча [9, с.107]. На адным з яго бакоў быў выбіты такі ж самы складаны герб, як і на згаданай вышэй пясчатцы з 1598 г.: тарча падзелена на чатыры часткі, у 1-ым полі месяц рагамі дагары, паміж якімі шасціпраменная зорка (родавая “Ляліва” Тышкевічаў), у 2-ім – тры ўрубы з усечанымі канцамі, адзін над другім, звужаюцца ўніз (герб “Карчак” маці Марыны з Мялешкаў), у 3-ім – літара “N”, правая ляска якой перакрывае ляску (на пясчатцы 1598 г. тут добра відаць манаграма “FN”) – герб невядомай бабкі па бацьку, у 4-ым – клейнавы знак у выглядзе кола, з якога ўверсе і ўнізе выходзяць дзве дугі, загнутыя ў супрацьлеглыя бакі (герб бабкі, па маці, з роду Корсакаў), над тарчай закрыты закратаваны гелм са шляхецкай каронай, у кляйноце тры пёры стравуса, вакол тарчы намёт і ініцыялы: “T[heodorus] S[kumin] T[hésaurarius] M[agni] D[ucatus] L[ithuaniæ]” [10, tabl.177; 11, s.25, Nr 43].

Сваёй кар’ерай Фёдар (Тэадор) Скумін Тышкевіч быў абавязаны каралю і вялікаму князю Стэфану Баторыю. У 1577 г. па

Гербавая пячатка
Яна Шастакоўскага,
падстаросты браслаўскага, 1644.

Выразаная ў аркушы кустодзея,
13х15 мм.

даручэнню апошняга ён ездзіў з пасольствам у Маскоўскую дзяржаву, а пасля, як піша К.Нясецкі: "...з тым жа каралём ваяваў Маскву пад Полацкам і ў іншых месцах, дапамог вельмі ў супакоенні Інфлянтаў..." [3, Т.9, s.174]. Пад апошнімі словамі, відаць, трэба разумець рэвізію Падзвінскіх і Інфлянцкіх замкаў у 1582 г. Перакананы Ясафатам Кунцэвічам ён пакінуў праваслаўе і перайшоў у унію [3, Т.9, s.174]. Як можна меркаваць, гэта адбілася на змене імя Фёдар на Тэадор. З 1576 г. па 1586 г. Тэадор Скумін выконваў функцыі падскарбія дворнага ВКЛ, у 1586 – 1590 гг. з'яўляўся пісарам і падскарбіем земскім ВКЛ, з 1590 г. – ваяводам наваградскім. З 1581 г. ён яшчэ і староста браслаўскі і оліцкі, у 1608 – 1615 гг. – староста гарадзенскі, юрбаргскі і новавольскі. Памёр Фёдар (Тэадор) Скумін Тышкевіч у 1618 г., пакінуўшы сына Януша [5, s.139].

Фёдар (Тэадор) Скумін быў першым прадстаўніком роду Тышкевічаў на пасадзе браслаўскага старосты. Пасля яго староства

захавалася за яго сынам Янушам (1595 – 1627 гг. і 1640 – 1642 гг.) і пляменнікам Юрыем (1631 – 1632 гг. і 1642 – 1645 гг.) [8, s.427].

Юры Скумін Тышкевіч, браслаўскі староста ў 1642 – 1645 гг., на гродскі ўрад у Браславе пасадзіў сваім падстаростам Яна Шастакоўскага, а суддзёй – Габрыэля Рылу. Яны 03.III.1644 г. выдалі пад сваімі пячаткамі выпіс з кнігі гродскіх браслаўскіх, у якім падаваўся інтрамісійны квіт генерала Інфлянцкай зямлі Якуба Старка [6, a.129-130]. Герб падстаросты браслаўскага Яна Шастакоўскага на пячатцы выглядаў так:

3. на тарчы падкова канцамі ўніз, над ёй літара "М", з якой выходзіць вастрыём уверх страла, над тарчай ініцыялы: "I[an]S[zostakowski]" [6, a.130].

В.В.Каяловіч Шастакоўскіх не згадвае. Пэўная інфармацыя пра род ёсць у К.Нясецкага, які прыпісаў Шастакоўскіх да польскага гербу "Лебедзь". Ведаў ён і Яна, якога называе падваяводай браслаўскім(?) і паведамляе аб яго ўдзеле ў элекцыі караля і вялікага князя Уладзіслава IV [3, Т.8, s.629]. Аднак, як вынікае з пячаткі Яна Шастакоўскага, яго род карыстаўся ўласным гербам, які быў невядомы складальнікам гербоўнікаў другой паловы XVII – першай паловы XVIII стст. Магчыма, што Шастакоўскія былі збытыя з родам Шастакоў, якія маглі карыстацца "Лебедзем" [3, Т.8, s.629]. Так ці інакш, але вяртаем з забыцця яшчэ адзін беларускі шляхецкі герб. Дадамо таксама, што род Шастакоўскіх быў цесна звязаны з Браслаўскім паветам, дзе згаданаму вышэй Яну ў 1629 г. належыў маёнтка Янішкі і частка Ахрэмаўшчыны [8, s.435-436]. Апошняя згадка пра Яна Шастакоўскага такая – у 1645 г. ён атрымаў пасаду браслаўскага земскага пісара [12, с.24].

На пячатцы яго таварыша – браслаўскага гродскага суддзі Габрыэля Рылы быў змешчаны наступны герб:

4. на тарчы галава быка (зубра), над тарчай гелм без кароны, у кляйноце тры пёры страўуса, на баках тарчы намёт, на баках кляйноту ініцыялы: "G[abryel]R[ylo]" [6, a.130].

В.В.Каяловіч са спасылкай на гербоўнік Шымана Акольскага пісаў, што Габрыэль Рыла, суддзя гродскі браслаўскі, карыстаўся польскім гербам "Венява" [5, s.325; 3, Т.8, s.209]. Апошні павінен быў выглядаць так: у залатым полі чорная галава зубра з залатым колцам у пысе, у кляйноце палова залатога каранаванага льва з мячом у правай лапе [4, s.159]. Аднак, у гербе Габрыэля Рылы няма ніякага колца, ды і кляйнот зусім іншы. Відаць, згаданы адрозненні бачыў і В.В.Каяловіч, які пра "Веняву" запісаў: "Некаторыя роды гэтага герба ў ВКЛ ужываюць без колца, кладучы [толькі] зубрыную галаву" [5, s.325]. У адносінах да гербу Габрыэля Рылы гэта было цалкам справядліва – ён карыстаўся адметнай "Венявай".

Род Рылаў быў аднаго паходжання з Наркевічамі і выводзіўся з Жамойці, дзе пісаўся "з Вандзаголы" [3, Т.8, s.209]. У Браслаўскім павеце Габрыэлю Рылу, які паводле А.Гедэмана, быў у 1629 – 1635 гг. браслаўскім гродскім пісарам, а ў 1635 – 1637 гг. – гродскім суддзёй, належылі часткі маёнткаў Дзедзіна (1629 г.) і Мёры (1640 г.) [8, s.429, 436-437]. Як можна меркаваць, з'явіліся Рылы на Браслаўшчыне хутчэй за ўсё дзякуючы шлюбу. У 1640 г. сваю частку Мёраў Габрыэль Рыла прадаў Себасцяну Мірскаму [8, s.394].

Даволі вялікія ўладанні меў у Браслаўскім павеце род Рудамінаў Дусяцкіх [8, s.436-437, 439]. Першым тут з'явіўся Ян Мацеявіч Рудаміна, браслаўскі войскі ў 1579 г. [8, s.433]. Паводле В.В.Каяловіча, Рудаміны Дусяцкія карысталіся змененым польскім гербам "Трубы": "...поле маюць блакітнае, матузкі трубы залатыя. У гелме паміж арлінымі крыламі тры трубы" [5, s.314]. Праўда, яшчэ раней за В.В.Каяловіча, Ш.Акольскі падаў зусім іншае апісанне іх герба: на тарчы тры трубы, злучаныя веерам, да якіх зверху далучаны два арліныя крылы, над тарчай гелм, у кляйноце рыцарскі закрыты шлем з трыма пёрамі страўуса наверху [13, Т.3, s.231]. К.Нясецкі, ідучы ўслед за імі, аддаваў перавагу сведчанню В.В.Каяловіча, бо той такі герб Рудамінаў Дусяцкіх "...у шмат якіх месцах бачыў" [3, Т.8, s.181]. Які ж герб меў род Рудамінаў на самай

Гербавая пячатка
Габрыэля Рылы,
браслаўскага гродскага суддзі, 1644.

Выразаная ў аркушы кустодзея,
11х13 мм.

Гербавая пячатка
Пятра Рудаміны Дусяцкага,
старосты старадубаўскага, 1670.

Выразаная ў аркушы кустодзея,
22x31 мм.

1765 – 1769 гг. [8, s.426]:

6. на авальнай тарчы тры трубы, злучаныя веерам, з двума арлінымі крыламі наверху, над тарчай шляхецкая карона, у кляймоце два арліныя крылы, паміж якімі ваю з шабляй у правай руцэ, вакол тарчы раслінны намёт і ініцыялы: “M[ikołaj] R[udomina] D[usiacki] P[odstarosci?] S[ądowy?] P[owiatu?] B[rasławskiego?] S[tarosta?] S[tarodubowski?] P[isarz] T[rybunału] G[łównego] W[ielkiego] X[ięstwa] L[itewskiego]” [16, a.2].

Як бачна, гэты герб быў амаль ідэнтычны з гербам Рудамінаў, апісаным Ш.Акольскім. Трэба канстатаваць, што Рудаміны Дусяцкія карысталіся двума варыянтамі змененага польскага герба “Трубы”. Растлумачыць гэтую з’яву, на нашу думку, можна толькі мяшчанскім паходжаннем роду [14, с.126].

Герб
Мікалая Рудаміны Дусяцкага,
пісара Галоўнага Трыбунала ВКЛ,
1754–1755.

Адвартная прамакнутая кустодзея, пячатка:
50x60 мм.

справе?

На пячатцы ўнука Яна Мацявіча Рудаміны – Пятра Рудаміны Дусяцкага, у 1670 г. старосты старадубаўскага і падваяводы віленскага, (пачынаў кар’еру з пасады браслаўскага стольніка ў 1652 – 1661 гг. [14, с.126]), герб быў такі:

5. на тарчы тры трубы з матузкамі, злучаныя веерам, над тарчай гелм без кароны, у кляймоце два арліныя крылы, паміж якімі такія ж самыя трубы як на тарчы, толькі без матузкаў, вакол тарчы намёт і ініцыялы: “P[iotr] R[udomina] D[usiacki] S[tarosta] S[tarodubowski]” [15, a.16].

Здавалася, што спрэчка вырашылася на карысць В.В.Каяловіча і К.Нясецкага. Аднак, на пячатцы Галоўнага Трыбунала ВКЛ Наваградскай кадэцыі з 1754 – 1755 гг. мы знаходзім пад “Пагоняй” цалкам адметны ад вышэйзгаданага герб трыбунальскага пісара Мікалая Рудаміны Дусяцкага (верагодна, згадваецца А.Гедэманам як браслаўскі чашнік у

Такім чынам, аналіз знойдзеных гербавых пячатак шляхецкіх ураднікаў Браслаўскага павета з канца XVI – сярэдзіны XVIII стст. сведчыць, што, па-першае, ёсць гербы, якія не трапілі ў гербоўнікі XVII – XVIII стст. і сёння, па сутнасці, занябаны. Далейшыя пошукі ў гэтым напрамку даволі перспектывныя і могуць прынесці самыя нечаканыя адкрыцці. Па-другое, практыка карыстання польскімі шляхецкімі гербамі ў Браслаўскім павеце Віленскага ваяводства ВКЛ паказвае, што большасць мясцовай беларуска-літоўскай шляхты, а нават шляхты польскага паходжання, імкнулася ўнесці ў іх нейкія адметнасці. Пры гэтым, фіксацыя апошніх у гербоўніках не заўсёды назіраецца, або там змешчана інфармацыя, якая патрабуе праверкі. Далейшыя шырокія даследаванні геральдычна-сфрагістычных матэрыялаў дазваляць аднавіць сапраўдную геральдычную сітуацыю, як на Браслаўшчыне, так і ў ва ўсім Вялікім княстве Літоўскім, Рускім і Жамойцкім.

Літаратура і крыніцы:

1. Шапанда А. Да праблемы складання сапраўднага гербоўніка шляхты Браслаўскага павета ВКЛ другой паловы XVI–XVIII ст. // Браслаўскія чытанні: Матэрыялы V-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі, прысвечанай 935 годдзю першай згадкі Браслава ў пісьмовых крыніцах – Браслаў, 2001. – С.101-104.
2. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску, ф.694, воп.4, спр.654/2.
3. Niesiecki K. Herbarz Polski / Wyd. J.N.Bobrowicz. – Lipsk, 1839 – 1846. – W 10 t.
4. Górzynski S., Kochanowski J. Herby szlachty polskiej. – Warszawa, 1992. – 175 s.
5. Kojalowicz Wijuk W. Herbarz rycerstwa W.X.Litewskiego tak zwany Compendium, czyli o kleynotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywają / Wyd. F.Piekosiński. – Kraków, 1897. – 527 s.
6. НГАБ у Менску, ф.694, воп.4, спр.1196.
7. Цітоў А.К. Пячаткі старажытнай Беларусі: Нарысы сфрагістыкі. – Мн.: Полымя, 1993. – 239 с.
8. Hedemann O. Historia powiatu Brasławskiego. – Wilno, 1930. – 483 s.
9. Семянчук Г. “Лічман” Тэадора Скуміна Тышкевіча з Браслава. // Герольд Litherland. – 2001. – № 3-4. – С.107.
10. Dworzaczek W. Genealogia. Tablice. – Warszawa, 1959. – 183 tabl., 30 s.
11. Demel B. Liczmany mennicze zwane podskarbiówkami. – Kraków, 1911. – 32 s.
12. Губовіч В. Кнігі запісаў ментрыя ВКЛ першай паловы XVII ст. як крыніца па гісторыі Браслаўшчыны // Браслаўскія чытанні: Мат-лы V-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі, прысвечанай 935 годдзю першай згадкі Браслава ў пісьмовых крыніцах – Браслаў, 2001. – С.22-25.
13. Okolski F.S. Orbis Poloni: W 3 t. – Cracoviae; 1640 – 1645.
14. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. – Мн.: БелЭн, 2001. – Т.6. – Ч.1. – 591 с.
15. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Горадні, ф.1663, воп.1, спр.1387.
16. Гарадзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей, КП № 15113.

Друйскі Барысаў камень. З гісторыі адкрыцця і даследвання

Камень – камель часу: усё іншае ў параўнанні з ім зменлівае і нетрывалае. І кожны раз, калі жыццё распачынаецца нанова, яно распачынаецца не ab ovo (з яйка), а з каменя.

Алесь Раманаў

Адной з галоўных гістарычных падзей для Браслаўшчыны за 2002 год стала выяўленне Друйскага Барысавага каменя з крыжом і надпісам XII ст. Каштоўнейшы помнік каменнага пісьма, помнік ранняга перыяду хрысціянства на нашых землях, гістарычны сведка станаўлення беларускай дзяржаўнасці, святыня ўсёй Беларусі – вось што такое адзін з ацалелых Барысавых камянёў, які зараз кожны зможа ўбачыць у Друі. Убачыць і датыкнуцца да тых памятных знакаў, якія пакінулі на ім далёкія продкі каля 900 год таму.

Барысавы камяні вядомы толькі ў Беларусі. Арэал іх распаўсюджвання супадае з тэрыторыяй колішняга Полацкага княства, калыскі беларускай дзяржаўнасці. Гэта, як правіла, унушальных памераў валуны, на якіх высечаны крыжы і надпісы. У большасці выпадкаў у надпісе ўтрымліваецца імя Барыс. Гісторыкі звязваюць яго з полацкім князем Барысам Усяслававічам, які мог уладарыць са жніўня 1127 года па 1128 год. Паводле летапісных звестак вядома, што ў 1128 годзе ў Полацкім княстве лютavaў голад, выкліканы неўраджаем. Магчыма, у гэты страшны час і загадаў полацкі ўладар на вялізных адметных валунах высечы крыжы і словы-заклінанні: “Господи помози рабу своему Борису”. Але гэта толькі версія, прычым яна не адзіная. Паводле іншых меркаванняў, велізарныя валуны ў дахрысціянскі перыяд выкарыстоўваліся язычнікамі для абрадаў – да іх прыносілі дары, складалі ім ахвяры. З мэтай барацьбы з перажыткамі паганства князь Барыс мог загадаць “пераабсталяваць” паганскія святыні ў хрысціянскія. Дарэчы, зварот-заклінанне “Господи помози рабу своему...” прыйшоў на славянскія землі з Візантыі і быў вельмі папулярны на Русі. Выказваліся таксама думкі, што Барысавы камяні звязаны нейкім чынам з суднаходствам, гандлёвымі шляхамі. Нехта бачыў у іх памятных знакі князя, межавыя адзнакі. Версій шмат, самі ж камяні моўчкі захоўваюць сваю таямніцу.

Колькі існавала Барысавых камянёў, нікому невядома. У літаратуры захаваліся звесткі пра сем, пяць з якіх знаходзіліся ў рэчышчы Заходняй Дзвіны – важнейшай суднаходнай артэрыі Полацкага княства. Даследчыкамі была прынята нумарацыя Барысавых камянёў. Першы нумар замацаваўся за каменем каля вёскі Падкасцельцы ў ваколіцы Полацка. На ім высечаны чатырохканцовы крыж на Галгофе і надпіс: “Иисус Христос. Господи помози рабу своему Борису”. Ажно тры камяні знайшлі каля горада Дзісны. Іх так і называлі – Дзісенскія Барысавы камяні, а паводле агульнай нумарацыі – другі, трэці, чацвёрты. Другі Барысаў камень знаходзіўся каля вёскі Накоўнікі. Яго аздаблялі крыж на аднаступеньчатай Галгофе і надпіс, падобны на надпіс першага каменя. Трэці Барысаў камень, выяўлены каля вёскі Балоткі, быў самым вялікім. На паверхні выразна вылучаўся шасціканцовы крыж на шлемападобнай Галгофе і надпіс. Чацвёрты камень адрозніваўся невялікім памерам і непадобным на іншыя надпісам: “Сулибор хрест”. Некаторыя даследчыкі лічылі, што гэты камень не адносіцца да Барысавых, што знакі на ім былі высечаны пазней. Не ўдаваючыся ў падрабязнасці, адзначым, што імя Барыс на чацвёртым камені адсутнічае. Пятым дзвінскім Барысавым каменем лічыўся Друйскі.

Два Барысавых камяні выявілі ўдалечыні ад Заходняй Дзвіны. Адзін з іх – у Аршанскім раёне (па-другому яго называюць Рагвалодаў). Ён быў, напэўна, самым прыгожым. У цэнтры размяшчаўся крыж на Галгофе, па кругу ішоў надпіс: “В лето 6679 (1171 г. – К.Ш.) мая в 7 день доснен крест сей Господи помози рабу своему Василию в крещении именем Роговолоду сыну Борисову...” Кідаецца ў вочы, што і гэты камень, высечаны ў XII ст., не можна звязаць з Барысам Усяслававічам. Сёмы Барысаў камень каля вёскі Высокі Гарадзец Талачынскага раёна цалкам адпавядаў вызначэнню, на ім меўся васьміканцовы крыж і надпіс: “Господи помози рабу своему Борису.” Выдатны гісторык Аляксей Сапуноў адносіў да Барысавых камянёў валун да беразе ракі Віліі, апісаны графам К.Тышкевічам. Праўда, Тышкевіч не заўважыў на паверхні літар. А.Сапуноў жа адзначыў шэраг літар, якія ўяўляюць рэшткі традыцыйнага заклінання аб дапамозе Барысу. Даследчык датуе крыж і надпіс XII стагоддзем. У сучаснай літаратуры гэты камень да Барысавых не адносіцца.

Мясцовыя жыхары з павагай адносіліся да валуноў са старажытнымі знакамі, захоўвалі пра іх легенды, паданні, надзялялі надзвычайнымі ўласцівасцямі, часам абагаўлялі. Над Рагвалодавым каменем, напрыклад, двойчы ўзводзілі хрысціянскія каплічкі, каплічка стаяла і над каменем у Талачынскім раёне. Зафіксавана шмат лакальных назваў гэтых помнікаў: Барыс, Барыс-Хлебнік, Пісар, Пісанік, Барыс-Глеб, Барыс-Глебскі і г.д.

Барысавымі камянямі цікавіліся многія выдатныя даследчыкі XIX – XX стст.: А.Ляпёхін, А.Плятэр, К.Тышкевіч, Т.Нарбут, А.Сапуноў, Б.Рыбакоў, К.Шміт, А.Семянтоўскі, Е.Раманаў, Н.Варонін і іншыя. Бібліяграфія аб пісаніках XII ст. – гэта дзесяткі публікацый у кнігах, энцыклапедыях, даведніках, перыядычных выданнях. Дзякуючы гэтаму, да ўнікальных камянёў была прыцягнута ўвага грамадскасці. Яшчэ на пачатку XIX ст. прадпрымаліся захады па іх захаванню. На жаль, іх аказалася недастаткова і на працягу XIX – XX стст. большасць валуноў з надпісамі загінула. У 1818 годзе ў ходзе прац па расчыстцы рэчышча Заходняй Дзвіны спрабавалі ўзарваць камень каля вёскі Накоўнікі. Ад камлыгі адваліўся фрагмент з літарамі. У пачатку XX ст. знік

Рагвалодаў камень. У гады савецкай улады былі ўзарваны два дзісенскія камяні і валун у Талачынскім раёне – ішла татальная вайна з рэлігійнымі перажыткамі. Больш шчасліва склаўся лёс у двух Барысавых камяняў. У 1887 – 1888 гадах валун з надпісам “Сулибор хрест” быў выцягнуты з ракі і адпраўлены ў распараджэнне Маскоўскага гістарычнага музея. Цяпер яго можна ўбачыць на тэрыторыі культурнага запаведніка “Каломенскае”. Ацалёў таксама першы Барысаў камень каля вёскі Падкасцельцы. Яшчэ ў 1889 годзе яго меркавалі перацягнуць у Полацк і ўстанавіць на адной з плошчаў. У аперацыі прымалі ўдзел сотні людзей, але зварушыць валун з месца не ўдалося. У 1981 годзе магутная сучасная тэхніка дапамагла рэалізаваць гэты план. Камень быў устаноўлены ля сцен легендарнай Сафіі. Цяпер першы Барысаў камень – адна са слаўтасцей старажытнага Полацка.

Цяпер падрабязней пра гісторыю Друйскага Барысавага каменя. Старажылы, якія яшчэ памятаюць першую трэць XX стагоддзя, згадваюць, што камень, які ўсе называлі Спасаўскі, Спаскі, Спаса, – ляжаў амаль насупраць драўлянай Спасаўскай царквы, што ўзвышалася на краі стромкага схіла да ракі Друйкі. Крыж і літары звязвалі з царквой. Цёмнавата-буры валун добра награвалася пад летнімі сонечнымі промнямі і на ім было надзвычай прыемна паляжаць пасля купання. Камень ветліва падстаўляў свой бок і рыбакам, якія знаходзілі тут выгадную пазіцыю. Ніхто не змог успомніць, каб хтосьці ў мястэчку называў камень Барысавым і ведаў пра яго каштоўнасць.

Друйскі Барысаў камень быў адкрыты апошнім – толькі ў канцы XIX ст. Гэта акалічнасць здасца дзіўнай, бо валун знаходзіўся не ў якім дзікім урочышчы, а ў межах паселішча, якое ў XVII – XVIII стст. з’яўлялася горадам з Магдэбургскім правам, а ў XIX – пачатку XX стст. гарадскі статус не згубіла. У пачатку XX стагоддзя Друя мела звыш 5 тысяч жыхароў. У Друі было шмат хрысціянскіх храмаў, некалькі манастыроў, а значыць, была праслойка адукаваных людзей. Тым не менш, даўнія крыніцы пра камень маўчаць. Не выявілі Друйскі пісанік і падчас спецыяльных росшукаў, прадпрынятых на Заходняй Дзвіне ў пачатку XIX стагоддзя. Не падказалі пра Барысаў камень мастаку і археолагу з Масквы Дз.Струкаву, які старанна вышукваў даўнія сляды праваслаўя падчас экспедыцыі 1864 года. У Друі ён уважліва даследваў усе храмы і зрабіў 14 замалёвак. У рэшце рэшт, адкрывальнік каменя – Аляксей Сапуноў – таксама звярнуў увагу на тое, што мясцовыя жыхары нічога не ведалі аб камені. Такім чынам, А.Сапуноў у сярэдзіне 90-х гадоў, калі ён апынуўся ў Друі, адчуў сябе сапраўдным адкрывальнікам. Замалёўка валуна з крыжам і надпісам была змешчана даследчыкам у кнізе “Материалы по истории и географии Дисненского и Вилейского уездов Виленской губернии” (Віцебск, 1896 г.). У нарысе пра Друю і яе помнікі Сапуноў напісаў: “...В Друе на самом берегу Двины, сажнях в 50 ниже впадения в неё реки Друйки насупротив Спасской церкви находится Борисов камень. Замечательно, что о кресте с надписью на этом камне до сих пор решительно никто не знает даже в самой Друе, правда, и мне удалось разобрать только часть надписи, попытки сфотографировать надписи удались не вполне, так как камень сильно выветрился. Камень, красноватый валун в окружности более 11 аршин, нижняя часть его отколота, весной и осенью камень совершенно покрывается водой. Шестиконечный крест расширяется к концам, длиной 1 аршин 12 вершков (аршин – 0,7112 м, вершок – 0,04445 м), надпись ИС. ХС НИКА ГИ ПОМОЗИ РАБУ (СВ)ОЕМУ ... далее я не мог ничего разобрать, хотя следы букв несомненны. Форма креста, характер букв надписи на друйском камне совершенно такие же, как на других так называемых Борисовых камнях, а потому исечение креста и надписи без сомнения следует приписать тому же Борису, князю полоцкому, скончавшемуся в 1128 г.”.

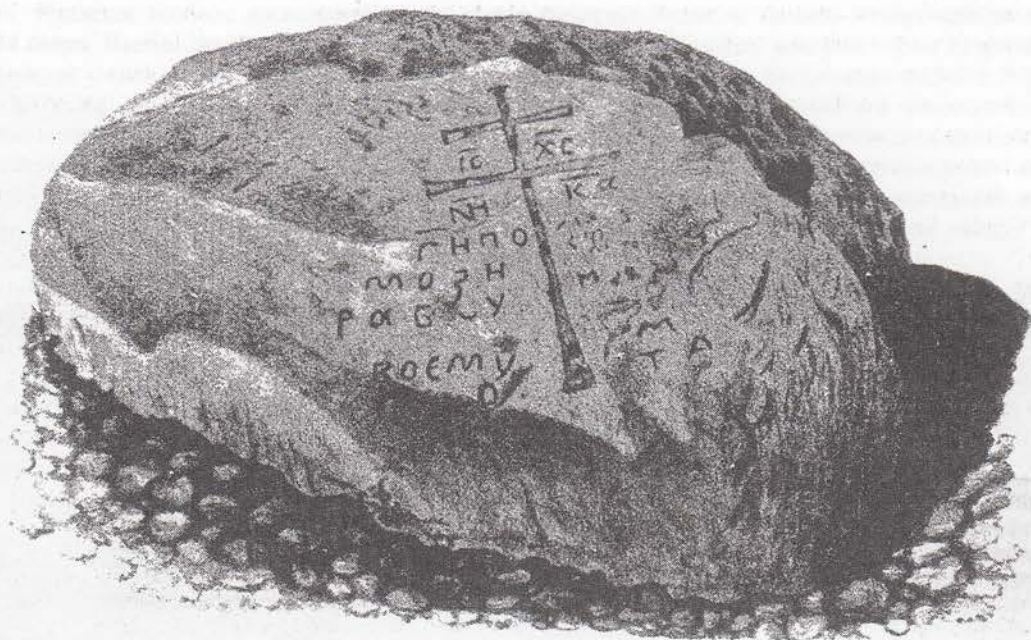
Цікава і тое, што пасля А.Сапунова Друйскі камень не асабліва зацікавіў даследчыкаў. У гістарычных працах XX ст. знаходзім толькі згадкі аб ім. Гісторык Дз.Даўтялла ў працы “Друя заштатный город Виленской губернии” (1907 г.), скарыстаў звесткі аб пісаніку для падмацавання разважанняў аб заснаванні паселішча ў раннім сярэднявеччы: “...Уцелешив в Друе на самом берегу Двины сажнях в 50 ниже впадения в неё реки Друйки, напротив Спасской церкви, камень с славянской надписью “Господи помози рабу своему...” и с изображением креста, вполне ручается за то, что здесь было гораздо ранее известно влияние славяно-русских стихий...” Сапраўды, Барысаў камень з’яўляецца сведчаннем старажытнасці Друі, па пісьмовых крыніцах вядомай толькі з канца XIV ст. Многія даследчыкі выказваюць меркаванне, што паселішча ўзнікла хутчэй за ўсё ў часы Полацкага княства, аднак доказаў гэтаму яшчэ не знойдзена, за выключэннем валуна са знакамі XII ст.

Напрыканцы 20-х гадоў у Друі працавала экспедыцыя польскіх даследчыкаў архітэктуры і мастацтва пад кіраўніцтвам Ст.Лорэнца. Знакаміты фатограф Ян Булгак, які ўваходзіў у склад экспедыцыі, зрабіў фотаздымак Барысавага каменя. Гэты фотаздымак быў адшуканы ў Гістарычным архіве Літвы ў Вільні супрацоўнікамі Браслаўскага музея. На фотаздымку даволі выразна бачны крыж, асобныя літары, а яшчэ – скразная трэшчына ў верхняй частцы валуна.

У 1934 г. выйшла салідная манаграфія выдатнага даследчыка гісторыі Браслаўшчыны Отана Гедэмана “Дзісна і Друя, магдэбургскія гарады”. Аўтар некалькі гадоў пры падрыхтоўцы кнігі жыў у Друі і напэўна бачыў пісанік, але значнай увагі валуну не надаваў. Камень згаданы ў манаграфіі, як сведчанне больш даўняй гісторыі паселішча.

Звесткамі А.Сапунова аб Друйскім камені скарысталіся даследчыкі В.Тарановіч (1946 г.) і акадэмік Б.Рыбакоў. Але сам камень цікавасці навукоўцаў больш не выклікаў. Да таго ж, ён папросту знік з вачэй людскіх. Дзесьці ў сярэдзіне 30-х гадоў валун быў сцягнуты ў рэчышча Друйкі. Падрабязнасці расказалі старыя людзі. Непадалёку ад каменя знаходзіўся чыгуначны мост, перакінуты праз Друйку. Берагі ў гэтым месцы высокія, а даліна вузкая. Увесну каля моста часам збіралася вялізная колькасць рачнога лёду. У асобных выпадках лёд узрываў, каб крыгі не пашкодзілі мост. Пасля адной моцнай серыі выбухаў магутнасць лядовай лавіны, што шуганула ўніз, аказалася настолькі вялізнай, што шматтонны камень, не крануты на працягу тысячагоддзяў, быў перакулены і скінуты ў больш глыбокае месца. Валун стаў палоннікам рачных хваляў і пячаных наносаў.

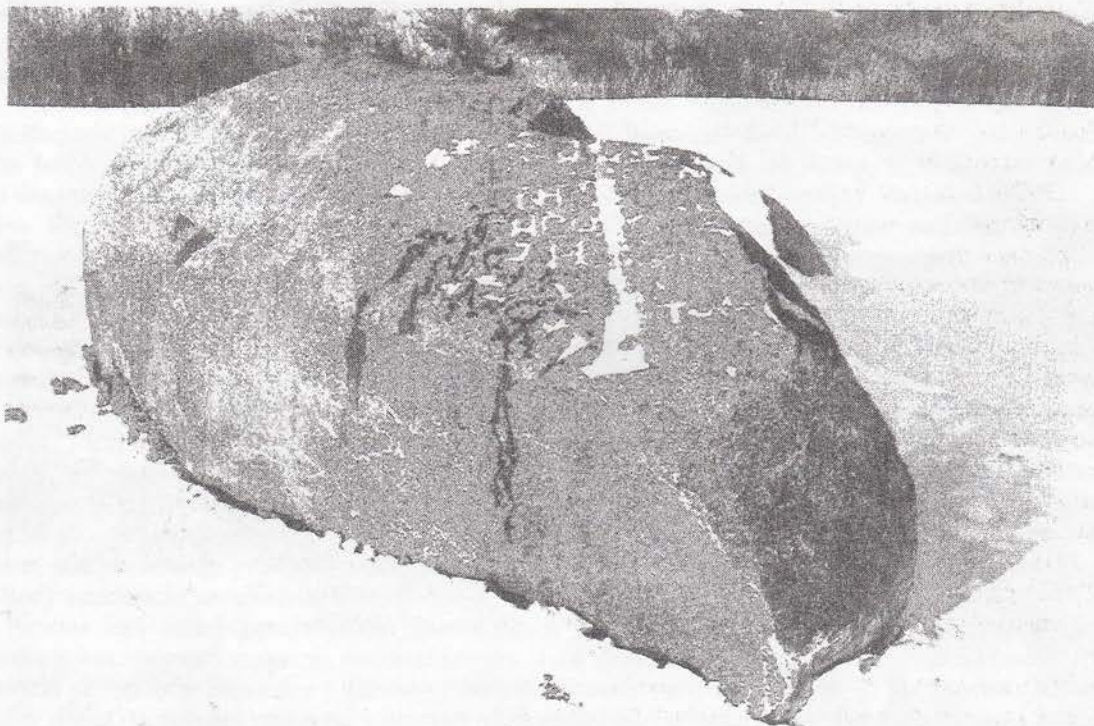
Лёсам Друйскага каменя ніхто спецыяльна не займаўся, у некаторых публікацыях яго залічылі да

*Високае каменіца на ІІІ в. в. Ірці
на барысу р. Вішня.*

Замалёўка, выкананая А.Сапуновым

Да матэрыяла К.Шыдлоўскага

Друйскі Барысаў камень. Зіма 2003 г. Фота Л.Шумчык

Да матэрыяла К.Шыдлоўскага

Камень пакідае рэчышча Друйкі

Да матэрыяла К.Шыдлоўскага

Па дарозе на месца новай стаянкі

Да матэрыяла К.Шыдлоўскага

загінуўшых. Правесці асобнае даследванне здагадалася археолаг Людміла Дучыц. Пошук каменя праводзіўся ў 1982 – 1984 гадах. Вынікі гэтага даследвання абнадзейвалі. Стала зразумела, што каштоўны валун нікуды не знік: яго трэба шукаць у тым месцы, дзе ён стаяў спрадвек. Вялікую дапамогу па лакалізацыі пісаніка Л. Дучыц аказалі мясцовыя жыхары Франц Мазураў, Аляксандр Чапінскі. У пошуках удзельнічалі аквалангісты-аматары з Дзяржаўнага музея Беларусі і спартыўна-тэхнічнага клуба МТЗ. Пад вадой прагледжвалася вялікая камлыга, але большая яе частка аказалася занесенай пяском. Даследвалі кожны квадратны сантыметр паверхні – але не знайшлі ніводнай літары. Абмежаванасць у сродках не дазволіла нават распачаць працы па выпягванню валуна з вады. Загадка Друйскага каменя не была разгадана. 27 снежня 1984 года газета “Браслаўская звязда” надрукавала артыкул Л. Дучыц, які так і называўся: “Адна з Друйскай таямніц”.

У 80-я гады пачаліся падрыхтоўчыя працы па ўзвядзенню плаціны Даўгаўпілскай ГЭС. Пад’ём вады ў Заходняй Дзвіне планавалася ажно да Полацка, у раёне Друі ён мог быць некалькі метраў. Барысаў камень у такім выпадку знікаў назаўсёды. Актывізаваць працы па выяўленню Барысавага каменя спрабавалі ў 1986 годзе супрацоўнікі Браслаўскага музея (у гэты час ішла праца па стварэнню экспазіцыі). Кансультантам выступала Л. Дучыц – сябра музея ад часу яго заснавання. Захады музея знайшлі падтрымку з боку раённых улад. Працы праводзіліся некалькі летніх сезонаў. Аднак яны ўскладняліся высокім узроўнем вады. Хуткаплынная рака змяняла характар дна і часам аквалангісты гублялі ранейшыя арыенціры. Па ацэнцы спецыялістаў валун мог важаць 20 – 40 тон. У Мінску на адным з прадпрыемстваў пачалі рыхтаваць спецыяльную аснастку для транспарціроўкі каменя, была дасягнута дамоўленасць аб прыцягненні цяжкой тэхнікі. Меркавалася перавезці валун у Браслаў і ўстанавіць перад фасадам гістарычна-краязнаўчага музея. Мастакі нават уключылі Барысаў камень у план афармлення музейнай тэрыторыі. Давесці справу да канца не ўдалося. Спачатку не хапала сродкаў, а пазней краіна ўступіла ў фазу крызіса – стала не да культуры. Адхілены былі, праўда, і планы ўзвядзення плаціны ля Даўгаўпілса.

Матэрыял пра Друйскі Барысаў камень быў уключаны ў экспазіцыю музея, аб ім згадвалі розныя даведнікі і публікацыі, падрыхтаваныя музеем, у тым ліку кніга “Памяць”. Друйская таямніца не пакідала ў спакоі амаль 15 гадоў. Камень чакаў свайго часу.

Правядзенню прац па выяўленню і перамяшчэнню Друйскага Барысавага каменя садзейнічала спякотнае сухое лета 2002 года. Узровень вады ўпаў настолькі, што Заходнюю Дзвіну каля Друі можна было б перайсці ўброд, калі б не дзяржаўная мяжа, а Друйка ўвогуле бруліся плыткім струменьчыкам. Захоплены ў рачны палон валун выглянуў на паверхню, нібыта просячы паратунку. Гэты акрайчык каменя ўбачыла ў вадзе Людміла Шумчык, старшыня пассавета. Аднак убачыла не выпадкова: спецыяльна паехала аглядзець вусце ракі, – бо неаднойчы чытала аб каштоўным камені.

Пасада старшыні надзвычай клапатлівая: у жыхароў пасёлка процьма бытавых і жыццёвых праблем – да старшыні ідуць і па парадзе і па дапамогу. Здавалася б: не да камянёў. Аднак энергічная, няўрымслівая Людміла Шумчык так не лічыла. Ход думак быў інакшым: па-першае, Барысаў камень з’яўляецца каштоўнейшым помнікам і трэба зрабіць усё, каб выратаваць камень; па-другое, камень стане славетасцю Друі і гэта паспрыяе хоць неяк прыцягненню ўвагі да гібеючага пасёлка і яго праблем.

Людміла Шумчык звярнулася за кансультацыяй у музей. У другой палове ліпеня 2002 года на беразе Друйкі адбылася невялікая нарада. Пасля аналізу сітуацыі і ўсіх даступных матэрыялаў зрабілі выснову, што, хутчэй за ўсё, з вады высоўваецца менавіта Барысаў камень. Выразна было відаць, што камлыга раскалолася на некалькі кавалкаў. Паспрабавалі абкапаць яго, шукалі крыж, літары. Камень маўчаў. Толькі, можа быць, зыходзіла з глыбін камлыгі нейкая патаемная энергетыка, якую адчуваеш душой. Аднак напэўна, што гэта толькі падавалася, бо хацелася верыць у цуд. Для таго, каб адкрыць таямніцу каменя, трэба было паспрабаваць выпягнуць яго з ракі. Без людзей, без тэхнікі тут не абыйсціся. У мэра невялікага пасёлка не так і многа ўладных магчымасцей. Людміла Шумчык давалася прасіць, пераконваць распарадчыкаў магутнай тэхнікі. Хтосьці дапамагаў шчыра і ахвотна, хтосьці захапляўся справай паступова, а хтосьці да канца заставаўся скептычным назіральнікам: маўляў, знайшлі справу сабе – іншых няма.

Ніхто, напэўна, не меркаваў, што праца зацягнецца не на адзін месяц: мінулі ліпень, жнівень, верасень, заканчваўся кастрычнік. Давялося стаць сведкам паспяховага завяршэння працы 22-23 кастрычніка, калі выпягнуты асноўны фрагмент. Позняя восень, нізкае свінцовае неба, вецер, сцюжа, дождж, які змяняўся снегам, – вось умовы надвор’я ў гэтыя дні. 22 кастрычніка 2002 года разам з экскаватаршчыкам і вадалазамі прыехалі з Браслава на машыне супрацоўніка музея Аляксандра Курбана. Наладжваецца лябёдка, зачэпліваецца трос – можна спрабаваць, але экскаватар рухаецца да каменя, а не наадварот. Камлыга нібыта назаўсёды ўрасла ў пясок. Яшчэ спроба. Зноў экскаватар цягнецца да каменя.

Раптам над вадой прыўзнялася цёмная маса. Камень падаўся! Праца ідзе надзвычай марудна, да змяркання камень пасунулі толькі на некалькі метраў. Тым не менш, на паверхні амаль увесь камень. Ні крыжа, ні літар знайсці не ўдалося. Вярталіся ў Браслаў у аптымістычным настроі. У сераду, 23 кастрычніка, праца пачалася толькі каля абеды. Нават два трактары з вялікай цяжкасцю спраўляліся з нагрузкай. Шматтонная глыба павольна рухалася да берага, паступова перакульваючыся на другі бок. Побач з каменем толькі самыя нецярплівыя. Мар’ян Шумчык абчышчае бруд і першым заўважае штосьці незвычайнае. Праз хвіліну бачаць усе – фрагмент крыжа, літары. Сумненняў няма – гэта Барысаў камень. На гадзінніку 13⁴⁰. Сцюжа ўжо не заўважаецца. Праца цягнецца да змяркання: за гэты час з вялікай цяжкасцю камень падймаюць на плячоўку высокай рачной тэрасы. Тут рэліквію не пашкодзяць крыгі падчас ледаходу. На гэтым месцы камень зручна аглядаць даследчыкам і жадаючым дакрануцца да сёвай мінуўшчыны Бацькаўшчыны.

Літаратура:

- Антановіч В. Таямніцы каменнага летапісу // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1976. № 3. С.26–30.
Дучыц Л. Барысавы камяні (гістарыяграфічны агляд) // Весті Акадэміі навук БССР. Серыя грамадскіх навук. 1985. № 4. С.69–73.
Дучыц Л. Барысавы камяні // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т.1. Мн. 1993. С.315.
Ляўкоў Э. Маўклівыя сведкі мінуўшчыны. Мн. 1992. С.99–115.
Павет. Выданне краязнаўцаў Браслаўшчыны. № 7-8 (11-12). Кастрычнік-лістапад 2002 г. (спецыяльны падвоены нумар, прысвечаны Друйскаму Барысаву каменю і працам па яго выяўленню).
Сапунов А. Двинские или Борисовы камни. Витебск. 1890
Сапунов А., Друцкий-Любецкий В. Материалы по истории и географии Дисненского и Вилейского уездов Виленской губернии. Витебск. 1896. С. 122.
Сергіевіч К. Знаходка агульнаацыянальнага значэння. Браслаўская звязда. 12 снежня 2000 г. С.3-4.
Шидловский К. Легендарный Борисов камень найден. Туризм и отдых. 6 ноября 2002 г. С.5.
Шыдлоўскі К. Рэліквія з-пад рачных хваляў. Культура. 2-8 лістапада 2002 г. С.7.

Андрэй Янушкевіч. Мінск

*Малодшы навуковы супрацоўнік аддзела гісторыі Беларусі
Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук
Беларусі, кандыдат гістарычных навук*

Уладзімір Падалінскі. Мінск

*Аспірант аддзела гісторыі Беларусі XIII – XVIII стст.
Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі*

Юры Осцік, староста браслаўскі: выбраныя старонкі палітычнай біяграфіі

На працягу 60 – 70-х гг. XVI ст. Юры Осцік належыў да групы найвышэйшых ураднікаў у Вялікім Княстве Літоўскім. Высокае месца ў палітычнай эліце ён меў дзякуючы свайму паходжанню (Осцікі належылі да старажытнага баярскага роду), пратэкцыі бацькі Юрыя Грыгоровіча, які быў гаспадарскім маршалкам, і вернай дзяржаўнай службе, спачатку на гаспадарскім двары (ён адносіўся да г.зв. “конных дваран”¹), а потым – у якасці ротмістра наёмнага войска.

У 1558 г. Ю.Осцік атрымлівае ў дзяржанне браслаўскае староства². Верагодна, што Ю.Осцік атрымаў Браслаў не столькі за заслугі перад гаспадаром і дзяржавай, колькі з-за сваіх высокіх вайсковых здольнасцей. Ю.Осцік за гады знаходжання ў гаспадарскім почце атрымаў патрэбны вайсковы досвед. Браслаў з’яўляўся важным памежным месцам, а абвастрэнне адносін з Маскоўскай дзяржавай, якое наступіла з-за ўмяшання ў інфлянцкія справы, дыктавала неабходнасць лепшага абарончага забеспячэння. Улічваючы ўсё гэта, Ю.Осцік як найлепей адпавядаў пасаду кіраўніка памежнага горада.

З самага пачатку ўдзелу ВКЛ у Інфлянцкай вайне 1558 – 1570 гг. Ю.Осцік з’яўляўся ротмістрам наёмнай роты. Яна актыўна ўдзельнічала ў ваенных кампаніях на пачатку 60-х гг. XVI ст. Вядома, што ў канцы 1559 г. рота Ю.Осціка прымала ўдзел ў размяшчэнні літоўскіх гарнізонаў у інфлянцкіх замках³. Аднак у спісах наёмных ротаў войска ВКЛ за 1560 – 1562 гг., якія складалі літоўскі вайсковы кантынгент у Інфлянтах, імя Ю.Осціка не сустракаецца. Відавочна, яго рота знаходзілася ў Браславе, выконваючы ахоўныя функцыі на гэтым адрэзку памежжа з Масковіяй. Аб гэтым можа гаварыць і тое, што аб іншых ротмістрах, якія б знаходзіліся ў Браславе ў гэты час, таксама не згадваецца.

Ю.Осцік быў удзельнікам Вульскай бітвы, якая адбылася ў 1564 г. Крыніцы, аднак, не паведамляюць аб яго актыўнай ролі ў разгроме непрыяцеля. Затое разам з аршанскім старостай Філонам Кмітам ён здзейсніў контракцыю супраць другога маскоўскага войска, якое знаходзілася пад Дуброўнай. Дзякуючы ўдала праведзенаму маневру, маскоўцы вырашылі спешна адступіць на сваю тэрыторыю, прыняўшы двухтысячны атрад пад кіраўніцтвам Ф.Кміты і Ю.Осціка за ўсё войска ВКЛ⁴.

Вядома, што Ю.Осцік выставіў у паспалітае рушанне ў 1565 г. почт колькасцю 30 коннікаў “збройна по усарску”⁵. Менш вядомы факт, што восенню 1565 г. на заклік гаспадарскай улады Ю.Осцік за ўласны кошт выставіў на наёмную вайсковую службу роту колькасцю 150 коннікаў⁶. Для браслаўскага старосты гэта быў досыць значны фінансавы высілак. Напэўна, ён меркаваў атрымаць палітычныя дывідэнды ад такога кроку. Трэба адзначыць, што выставіўшых роты ўраднікаў было не так шмат – усяго 14 чалавек.

Надзеі Ю.Осціка апраўдаліся. У сакавіку 1566 г. ён атрымлівае пасаду мсціслаўскага ваяводы і ўваходзіць у гаспадарскую Радз⁷. Аднак матэрыяльных выгад Ю.Осціку гэта не прынесла. Рэальную ўладу і большасць даходаў у Мсціславе трымаў у сваіх руках староста Іван Васільевіч Саламярэцкі. Мсціслаўскае ваяводства было новаствораным і фінансавы забеспячэння не мела. Гаспадарская ўлада, каб неяк кампенсавалі Ю.Осціку гэткае нявыгаднае становішча, аддала яму 200 коп з гадавых даходаў браслаўскага староства і дзве трэці даходаў з мсціслаўскіх корчмаў⁸. Зыходзячы з гэтага, можна сцвярджаць, што Браслаў застаўся рэзідэнцыяй і месцам сталага пражывання Ю.Осціка.

Верагодна, атрымаўшы ўрад мсціслаўскага ваяводы, Осцік распускае сваю роту. Болей аб Ю.Осціку як ротмістру крыніцы ніякіх звестак не падаюць.

Першым важным палітычным мерапрыемствам, на якім удзельнічаў новаспечаны мсціслаўскі ваявода, быў удзел у пасольстве на каронны сейм. Гэты прадстаўнічы орган сабраўся адначасова ў Кароне і Княстве, з выразнай мэтай, па задуме Жыгімонта Аўгуста, вырашэння пытання уніі. Дзеля дасягнення гэтай мэты было вырашана адправіць у Люблін аўтарытэтнае пасольства ад станаў ВКЛ, якое б мела паўнамоцтвы для заключэння новага унійнага пагаднення. Жыгімонт Аўгуст сам парэкамендаваў земскаму маршалку Яну Хадкевічу асобу Ю.Осціка як найбольш прыймальную для выканання задач пасольства⁹.

Чым кіраваўся пры сваім выбары вялікі князь? На гэтае пытанне цяжка адказаць з дакладнасцю. На нашу думку, Жыгімонт Аўгуст быў упэўнены ў лаяльнай пазіцыі Ю.Осціка ў дачыненні да сваёй палітыкі. Осцік быў пасіўным удзельнікам пасольства, прынамсі, не захавалася ніякіх слядоў аб яго дзейнасці ў якасці пасла. Першую скрыпку веў, як вядома, Мікалай Нарушэвіч¹⁰.

Апошнія даследаванні сведчаць, што галоўным стрыжнем развіцця ўнутрыпалітычных адносін у ВКЛ у 60-я гг. XVI ст. было змаганне за дамінацыю паміж двума палітычнымі групамі, якія прадстаўлялі роды Радзівілаў і Хадкевічаў¹¹. Якую палітычную пазіцыю ў ракурсе гэтай барацьбы займаў Ю.Осцік?

Святло на характар стасункаў Ю.Осціка з іншымі прадстаўнікамі палітычнай эліты праліваюць некаторыя цікавыя дакументы. Рэкамендуючы Ю.Осціка да ўдзелу ў пасольстве на каронны сейм, Жыгімонт Аўгуст разам з ім прапаноўваў на выкананне гэтай місіі Малхера Шэмета, кашталяна Жамойцкай зямлі, які вядомы сваім удзелам у пасольстве з вайсковага лагера з-пад Віцебска ў верасні 1562 г., калі агул шляхцічаў выказаўся за неадкладнае скліканне супольнага з палякамі сейма¹². М.Шэмет дзейнічаў побач і пад непасрэдным кіраўніцтвам небезвядомага Яна Хадкевіча, на той час стольніка земскага ВКЛ. З сакавіка 1566 г. гэтыя два чалавекі былі найвышэйшымі ўраднікамі ў Жамойцкай зямлі: Хадкевіч займаў пасаду старосты, а Шэмет з'яўляўся, як было ўжо сказана, кашталянам (урад, дарэчы, быў створаны падчас рэформ 1564-1566 гг.). З усяго вышэйсказанага можна заключыць, што Хадкевіч і Шэмет былі блізкімі палітычнымі паплечнікамі.

Нягледзячы на гаспадарскія рэкамендацыі (што само па сабе ўжо насіла прадпісваючы характар), М.Шэмет на каронны сейм не паехаў. Чаму? Дакументы, якія знаходзяцца ў Кракаве, сведчаць, што менавіта ў гэты час паміж Ю.Осцікам і М.Шэметам ішло сур'ёзнае судовае разбіральніцтва з нагоды наезду людзей Ю.Осціка на зямельныя ўладанні, належачыя М.Шэмету¹³. Новаспечаны мсціслаўскі ваявода быў прызнаны вінным і павінен быў кампенсавать М.Шэмету страты – спачатку ў памеры 87 коп 9 грошаў, а потым – цэлых 300 коп. 21 сакавіка 1566 г. гаспадарскі дваранін чыніў “сознанье”, што ён здзейсніў “увязанье” ў 8 службаў, належачых Ю.Осціку. 10 ліпеня гэтага ж года адбылося другое “увязанье”, на гэты раз за нявыплату першых 100 коп, вінных М.Шэмету паводле судовага выраку¹⁴.

На нашу думку, нявыезд М.Шэмета на каронны сейм можа быць прама звязаны з гэтай справай. Наўрад ці Ю.Осцік у сваім становішчы мог выказаць да Шэмета добразычлівыя пачуцці. З іншага боку, пры той пазіцыі, якую займаў М.Шэмет у дачыненні да уніі, удзел у пасольстве, якое везла прапановы аб адкладанні уніі, магло быць для жамойцкага кашталяна проста непрыймальным. Як бы там ні было, пасольства, адпраўленае з сейму ВКЛ, не мела патрэбных паўнамоцтваў для заключэння уніі. Жыгімонт Аўгуст гэтым быў вельмі незадаволены. Магчыма, з-за гэтага першае выступленне Ю.Осціка на высокай палітычнай арэне магло аказацца не зусім удалым.

Варта звярнуць увагу на такую рысу паводзін Осціка як схільнасць да авантурных дзеянняў. Гаворка ідзе перш за ўсё пра санкцыянаваны Ю.Осцікам наезды на ўладанні сваіх суседзяў. Пры гэтым, калі справа даходзіла да суда, то Осцік, як правіла, прайграваў іх. Так было ў выпадку з Васілём Цяпінскім¹⁵, калі Ю.Осцік “под часом военным где бы се кожьдому з них рыцьерства нашего спокойне заховатъ пристояло (...) наехавши моцно квалтом на имене его Свиранское (...) отнял дей он у него того именя деветь служб и деветь пустошын”. Гэты гвалтоўны напад адбыўся 18 ліпеня 1564 г. Занятая землі Ю.Осцік перадаў у карыстанне свайму служэбніку Матысу Бурдынскаму. В.Цяпінскі даказаў у судзе, што гэтыя землі былі перададзеныя яму ў “заставу” ронебургскім старостам Мікалаем Осцікам. Суд прызначыў В.Цяпінскаму кампенсцыю шкодаў у памеры 217 коп¹⁶.

У чэрвені 1566 г. усе тэрміны выплаты гэтай кары выйшлі. У справу ўмешваецца сам гаспадар, які піша да Ю.Осціка ліст, у якім у катэгарычнай форме патрабуе заплаціць В.Цяпінскаму вінную суму пад пагрозай “увязання” у маенткі самога браслаўскага старосты¹⁷. Ліст датаваны 30 ліпеня 1566 г., г.зн. у самы разгар сеймавых дэбатаў у Кароне і Княстве. Як бачна, нягледзячы на рэкамендацыю ўдзелу ў пасольстве ад сейма ВКЛ, Жыгімонт Аўгуст не вітае парушэнняў права, якія чыніў Ю.Осцік. Падаецца, што ў такіх абставінах паславанне давала Ю.Осціку шанец падправіць уражанне ў гаспадара праз асабістую сустрэчу. Аднак ці адбылася яна, мы не ведаем. Аднак, як ужо казалася, наўрад ці Ю.Осціку ўдалося паправіць сваё становішча.

Ці азначалі гэтыя судовыя проігрышы для Ю.Осціка пагаршэнне яго матэрыяльна-фінансавога становішча? Мяркуючы па почце мсціслаўскага ваяводы, які быў выстаўлены ў паспалітае рушанне 1567 г., Ю.Осцік не адчуваў недахопу ў сродках. 16 кастрычніка 1567 г., згодна з попісам, яго почт Ю.Осціка налічваў 141 конніка (пры гэтым 80 з іх былі выстаўленыя “на ласку господарскую”, г.зн. добраахвотна) і 35 драбаў¹⁸.

У 1567 г. Ю.Осцік досыць стабільна выплочваў серабшчыну. “Першая рата” серабшчыны 1567 г., якую ён выплаціў Осціку, складала 215 коп 47 грошаў і 5 пенязяў, “другая рата” – 154 копы 56 грошаў (за выключэннем падаткаў з уціпкіх падданных, маенткаў Татарковічы і Цяцерына). Першы раз серабшчына ў гэтым годзе была аддадзена Ю.Осцікам у скарб вельмі рана – пераважна ў сакавіку – красавіку 1567 г. Напэўна, такі ранні тэрмін аддачы быў значным высілкам для мсціслаўскага ваяводы. Так можна меркаваць па той прычыне, што “другая рата” была аддадзена толькі 26 чэрвеня 1568 г.¹⁹.

У Нацыянальнай бібліятэцы ў Варшаве захавалася дзевяць лістоў Ю.Осціка, датаваных 1569-1570 гг. і

адрасаваных Мікалаю Крыштафу Радзівілу Сіротцы²⁰. Цікава, што Ю.Осцік падпісваецца як “служэбнік” Радзівіла, што, з аднаго боку, можа сведчыць аб кліентарных стасунках паміж імі, а з другога – аб прыналежнасці Осціка да “радзівілаўскае партыі”. На гэтую думку наводзіць таксама тон лістоў. Ю.Осцік, напрыклад, просіць Радзівіла аб дасыланні навінаў з гаспадарскага двара, узамен паведамляючы аб сітуацыі на памежжы²¹. Гэта можа сведчыць пра блізкія стасункі двух магнатаў.

Зыходзячы з датавання гэтых лістоў, відавочна, што Ю.Осцік не ўдзельнічаў у працы Люблінскага сейма. Ён, побач з іншымі ўраднікамі памежных зямель, застаўся сцерагчы межы ад магчымага раптоўнага ўдару маскоўскага непрыяцеля, аб чым пастаянна хадзілі чуткі. З іншага боку, гэта яшчэ раз паказвае, што Ю.Осцік не належыў да той групы найвышэйшых ўраднікаў, якая рэальна ўплывала на вызначэнне ўнутранай і знешняй палітыку Княства.

Зразумела, версія аб прыналежнасці Осціка да радзівілаўскай групы мае досыць няцвёрдыя, гіпатэтычныя аргументы. Хутчэй за ўсё, Осцік імкнуўся ўмацоўваць свае пазіцыі перадусім на гаспадарскім двары. Крыніцы не паведамляюць, каб Ю.Осцік меў уплывовага пратэктара з ліку найвышэйшых радных паноў. Ён не працягваў вялікай актыўнасці на палітычнай сцэне, і, напэўна, знаходзіўся на ёй на другім плане. Магчыма, Осцік проста не меў прыдворнага таленту кшталтаваць свае ўплывы ў вялікай палітыцы. Асноўную стаўку Ю.Осцік рабіў на верную ваенную службу. Сваімі непасрэднымі дасягненнямі ў ўрадніцкай кар’еры ён быў абавязаны менавіта таму, што быў добрым вайскоўцам. Аднак гэтага было замала для хуткага кар’ернага росту. Наступны ўрад ён атрымаў толькі ў 1578 г. ад Стэфана Баторыя. Ім была фармальная пасада смаленскага ваяводы.

* * *

Пасля Люблінскай уніі ваявода мсціслаўскі і староста браслаўскі Юры Осцік з’яўляецца на палітычнай арэне Вялікага Княства Літоўскага толькі ў 1572 г., калі федэратыўная Рэч Паспалітая ўвайшла ў сваё першае бескаралеўе. На той час палітычная эліта ВКЛ паставіла сабе за мэту перагледзець некаторыя ўмовы Люблінскай уніі і абараніць правы сваёй дзяржавы пад час прызначэння і правядзення выбараў манарха. Галоўнымі задачамі ў знешняй палітыцы былі забеспячэнне абароны Княства і ўтрыманне перамір’я з Маскоўскай дзяржавай, тэрмін якога заканчваўся 29 чэрвеня 1573 года.

Гэтыя пытанні сталі найважнейшымі для ўдзельнікаў першага ў тое бескаралеўе з’езда паноў-рад і шляхты ВКЛ, які адбываўся ў Рудніках 24–27 верасня 1572 года. Ад пачатку да заканчэння з’езда браў удзел у яго паседжаннях і Юры Осцік. У першы дзень прысутныя ў Рудніках выслухалі пасольства маскоўскага ганца Васіля Малыгіна. Вялікі князь маскоўскі Іван IV патрабаваў, каб у Маскву як мага хутчэй было накіравана супольнае пасольства ад Кароны Польскай (КП) і Княства, у адваротным выпадку пагражаў аднавіць баявыя дзеянні ў Інфлянтах. З’езд пастанавіў, прычым без кансультацый з Польшчай, адправіць у Маскву ганца са станоўчым адказам на патрабаванні Івана IV²². На наступны дзень, 25 верасня Юры Осцік разам з біскупамі віленскім Валерыянам Пратасевічам і жамойцкім Юрыем Пяткевічам, ваяводамі віленскім Мікалаем Радзівілам Рудым, трокскім Стэфанам Збаражскім і смаленскім Рыгорам Валовічам, кашталянам менскім Янам Глябовічам, падскарбім земскім Мікалаем Нарушэвічам і маршалам дворным Мікалаем Крыштофам Радзівілам Сіроткам паставіў свой подпіс пад лістом да сенатараў Каралеўства²³. У гэтым лісце літвіны інфармавалі польскі бок аб сваіх рашэннях звязаных з пасольствам В.Малыгіна, а таксама прасілі фінансавай дапамогі на абарону Інфлянтаў і прапаноўвалі адкласці час выбараў новага манарха. 26 і 27 верасня прысутныя, у т.л. і староста браслаўскі, вырашалі пытанні фінансавання абароны Княства, а менавіта забеспячэння памежных замкаў людзьмі і зброяй, выплаты запазычанасці і наёма новых жаўнераў. Так, было застаўлена гарадзенскае староства, у паляка М.Жалінскага адабралі дзяржавы Дарсунішкі, Мсцібогаў і Жыжмары²⁴. Апошняя была аддадзена ў заставу гетману польнаму ВКЛ Крыштофу Радзівілу. Адною з галоўных задачаў з’езда ў Рудніках было вызначэнне тактыкі дачыненняў з Маскоўскай дзяржавай пад час бескаралеўя. Верагодна, абмяркоўваліся нават практычны асобнага абароны сына Івана IV Фёдора ў ВКЛ, што пасля сталася падставай для даноса Яна Глябовіча сенатарам Польшчы. Пад лістом з такой прапановай, які нібыта паны-рада Княства даслалі з Руднікаў маскоўскаму вялікаму князю і які менскі кашталян перадаў палякам, стаяць пячаткі сямі найвышэйшых урадоўцаў ВКЛ, у т.л. і ваяводы мсціслаўскага Юрыя Осціка²⁵. Захаваўся і іншы праект ліста да Івана IV, больш верагодны за прадстаўлены Глябовічам, у якім ёсць прапанова абароны Фёдора, але супольнага з палякамі²⁶. Хутчэй за ўсё, са з’езда ў Рудніках разам з ганцом Стэфанам Мацвяевічам (Мацвеевым) быў дасланы ліст, у якім літвіны згодны былі падтрымаць кандыдатуру Фёдора на пасады Рэчы Паспалітай, абяцалі схіліць да гэтага палякаў, а ў якасці ўмоў такой падтрымкі вылучалі зацвярджэнне прысягай свабод, правоў і вольнасцяў ВКЛ і заключэння вечнага міра між Княствам і Маскоўскай дзяржавай²⁷. Падпісалі гэты ліст Мікалай Пац (біскуп кіеўскі), М.Радзівіл Руды, С.Збаражскі, Ян Хадкевіч (староста жамойцкі і маршалак земскі), Ян Кішка (крайчы), а таксама ваявода мсціслаўскі Юры Осцік. Дэспатычны лад кіравання вялікага князя маскоўскага значна зніжаў яго шанцы на сур’ёзную падтрымку з боку велікакняскай арыстакратыі. Перамовы з ім вяліся, найперш, з мэтай прадухіліць магчымую інтэрвенцыю з боку Маскоўскай дзяржавы ў Інфлянты ці на тэрыторыю ВКЛ, а таксама з мэтай паўплываць на польскі бок у пытаннях перагляду некаторых умоў Люблінскай уніі 1569 года.

У складзе дэлегацыі ВКЛ Юры Осцік узяў удзел у элекцыйным з’ездзе, які праходзіў пад Варшавай з 6 красавіка па 20 траўня 1573 года. Літвіны патрабавалі вярнуць адарваныя ў 1569 г. землі, надаць князям Княства месца ў сенаце Рэчы Паспалітай, праводзіць пачарговыя соймы ў КП і ВКЛ²⁸. Прадстаўнікі Княства падтрымалі кандыдатуру эрцгерцага Эрнэста, сына імператара Свяшчэннай Рымскай імперыі Максімільян II, бо ў сярэдзіне сакавіка 1573 г. імператар канчаткова вырашыў падтрымаць умовы літвінаў. Аднак эрцгерцага падтрымалі толькі ВКЛ і некалькі сенатараў КП. Большасць польскай шляхты схілілася да падтрымкі брата караля Францыі Карла IX

Генрыка Валуа. Значную ролю адыграў у гэтым сваімі актыўнымі дзеяннямі французскі пасол біскуп Ж.Манлюк. Кантактаваў ён і з літвінамі. Так, 26 красавіка 1573 г. ён гарантаваў Княству захаванне ўсіх ранейшых прывілеяў, рэстытуцыю адарваных у 1569 годзе зямель, вальныя соймы не толькі ў КП, але і ў ВКЛ, захаванне княжацкіх тытулаў у Княстве²⁹. Такія абяцанні падзейнічалі, і літвіны вырашылі падтрымаць французскага прэтэндэнта. Як і астатнія сенатары Княства, ваявода мсціслаўскі Ю.Осцік (Georgius Oscik) паставіў свой подпіс пад дыпламам элекцыі Генрыка Валуа³⁰.

Наступны агульнадзяржаўны форум Княства, на якім прысутнічаў Юры Осцік, адбыўся ў Вільні 21–22 кастрычніка 1573 года ў Вільні. У сувязі з пастаяннымі адтэрміноўкамі выезда новага манарха з Парыжа ў Рэч Паспалітую ўзніклі апасенні, што пэўныя палітычныя сілы паспрабуюць арганізаваць новыя выбары. У такой сітуацыі ў Княстве і быў скліканы сойм, на якім трэба было вызначыць свае пазіцыі ў дадзены момант і на будучай каранацыі. 21 кастрычніка прысутныя ў Вільні паны-рада і паслы ад шляхты прынялі пастанову (канфедэрацыю), у якой пацвярджалі сваю прыхільнасць да выбара Генрыка Валуа, абавязваліся не ўдзельнічаць у спробах правесці новую элекцыю, а тых, хто выступіць супраць караля і вялікага князя абвешчалі здраднікамі і ворагамі Рэчы Паспалітай³¹. Староста браслаўскі таксама падпісаў канфедэрацыю. Паставілі свае подпісы пад гэтай пастановай прадстаўнікі вядучых магнатскіх родаў ВКЛ — М.Радзівіл Руды, Я.Хадкевіч, Рыгор Хадкевіч (каштэлян віленскі), С.Збаражскі, А.Валовіч (каштэлян трокскі) і іншыя.

Панаванне новага манарха аказалася нядоўгім. Уноч з 18 на 19 чэрвеня 1574 года Генрык Валуа пакінуў Рэч Паспалітую і з'ехаў у Францыю. 10 жніўня 1574 года ў Вільні адбыўся з'езд велікакняжскіх сенатараў і шляхты віленскага ваяводства. Узяў удзел у яго паседжаннях і Юры Осцік. Літвіны адмовіліся прызнаваць склаўшуюся сітуацыю бескаралеўем, выказалі Генрыку Валуа сваю падданасць і выказаліся супраць удзелу ў канвакацыі, якая была склікана арцыбіскупам гнезненскім Якубам Уханьскім без нарады з Княствам. Прысутныя прасілі палякаў адкласці ўсе пастановы аб часе і месцы элекцыі да сумеснага з'езда, прапанавалі супольна абмеркаваць змест агульнага пасольства ў Францыю³². Акрамя вырашэння дзяржаўных спраў цікавілі старосту браслаўскага на віленскім з'ездзе і прыватныя праблемы. Хаця праблемы тыя, былі вельмі сімптаматычнымі для характарыстыкі ўзаемных стасункаў ВКЛ і Польшчы ў першыя дзесяцігоддзі пасля Люблінскай уніі. З Вільні літвіны даслалі палякам асобны ліст са скаргай на Каспера Дэмбінскага, сына канцлера Каралеўства Валянціна Дэмбінскага, які здзейсніў наезд на маёнтка Юрыя Осціка³³. Спрэчка Осціка з Дэмбінскім цягнулася і надалей. Так, праз два гады, 16 жніўня 1576 года новаабраны манарх Рэчы Паспалітай Стэфан Баторы сваім лістом адкладаў разгляд справы старосты браслаўскага і Каспера Дэмбінскага аб маёнтку Расоша на бліжэйшы вальны сойм³⁴.

Тым часам, на Стэнжыцкім з'ездзе 22 траўня 1575 года адбылася афіцыйная дэтранізацыя Генрыка Валуа. Апрача таго, значна пагоршыліся справы Княства ў Інфлянтах. На мяжы вясны і лета 1575 г. каралевіч дацкі Магнус, леннік Івана IV, распачаў наступ на гэтую зямлю. Быў захоплены шэраг замкаў, а 9 ліпеня была ўзята Парнава. У пачатку жніўня 1575 г. староста браслаўскі Ю.Осцік прыязджае ў Вільню на сойм ВКЛ, які быў вызначальным для вырашэння пытанняў фінансавага забеспячэння абароны дзяржавы, а таксама для выпрацоўкі далейшай тактыкі і стратэгіі палітычнай дзейнасці Княства ва ўмовах бескаралеўя³⁵. У Вільні быў прыняты шэраг захадаў па абароне краіны, да Максімільяна II накіравалі пасольства А.Волапа, было пастаноўлена дабівацца склікання чарговай канвакацыі на мяжы Княства і Каралеўства, удзельнікі з'езда выказалі незадаволенасць тым, што арцыбіскуп гнезненскі Я.Уханьскі склікае новы канвакацыйны з'езд без дазволу літвінаў. З-за небяспекі з боку Маскоўскай дзяржавы літвіны адмовіліся на ім прысутнічаць³⁶.

Пра далейшую палітычную дзейнасць Ю.Осціка ў час другога бескаралеўя амаль нічога не вядома. Польшскі гісторык Г.Люлевіч, на падставе слабачытальнага водциска пячаткі, пералічвае старосту браслаўскага сярод удзельнікаў нарады сенатараў ВКЛ, што адбылася ў Мсцібогаве напярэдадні элекцыйнага сойма 1575 года³⁷. Аднак аб удзеле Ю.Осціка ў самой элекцыі ніякіх звестак няма. На элекцыйным сойме адбыўся раскол і былі выбраны два манархі — імператар Максімільян II, з дынастыі Габсбургаў, і трансільванскі князь Стэфан Баторы. У пачатку 1576 года ў пытанні падтрымкі кагосьці з кандыдатаў адбыўся раскол і сярод палітычнай эліты ВКЛ, якая на элекцыі салідарна галасавала за Габсбурга. Вакол Я.Хадкевіча гуртаваліся прыхільнікі Стэфана Баторага. Радзівілы падтрымлівалі Максімільяна II. З вялікай доляй верагоднасці можна сцвярджаць, што прынамсі ў канцы сакавіка 1576 года Ю.Осцік быў на баку імператара. Пра гэта можа сведчыць ліст да Яна Хадкевіча ад 20 сакавіка 1576 года з Вільні, які староста браслаўскі падпісаў разам з паслядоўнымі прыхільнікамі Габсбурга — М.Радзівілам Рудым, В.Пратасевічам, М.К.Радзівілам Сіроткам і К.Радзівілам³⁸. Не было Ю.Осціка і сярод пасольства ў Варшаву з сойму ВКЛ у Мсцібогаве, які даў згоду на панаванне Стэфана Баторага. Сваю прысягу новаму каралю і вялікаму князю ваявода мсціслаўскі прынес на радзе сенату ВКЛ, якая адбылася ў Кнышыне ў канцы ліпеня 1576 года³⁹.

Увагі заслугоўвае яшчэ адна падзея з біяграфіі Ю.Осціка. У 1577 годзе ў яго разгарэўся канфлікт з надворным маршалам ВКЛ М.К.Радзівілам Сіроткам аб уцяянскай дзяржаве ў вількамірскім павеце віленскага ваяводства. У сваім лісце ад 10 чэрвеня 1577 года з Вільні да канцлера Каралеўства Яна Замойскага, М.К.Радзівіл піша, што гатовы быў па-сяброўску вырашыць справу, але староста браслаўскі “на крыўду мне ... праз лісты ўрадавыя і возных да мяне звярнуўся”⁴⁰. Таму маршалак дворны не ўзяў ад яго грошы і тую дзяржаву не саступіў, бо, згодна з прывілеем Жыгімонта Аўгуста, тэрмін выкупа ўцяянскага староства надыходзіў толькі ў наступным 1578 годзе. Акрамя таго, Стэфан Баторы фактычна стаў на бок Ю.Осціка. Так, у каралеўскім лісце наконт гэтай спрэчкі было вызначана, каб М.К.Радзівіл “перад каралём Я.М. за восем тыдняў стаў”, калі не возьме грошай і не саступіць старостве браслаўскаму тую дзяржаву. У такой сітуацыі надворны маршалак ВКЛ прасіў Яна Замойскага дапамагчы яму давесці перад Стэфанам Баторыем сваю правату⁴¹.

13 красавіка 1578 года прывілеем Стэфана Баторага Ю.Осцік атрымаў пасаду ваяводы смаленскага⁴². І

хача такое прызначэнне было намінальным, бо смаленскае ваяводства было на той час у складзе Маскоўскай дзяржавы, але гэтая пасада значна ўздымала палітычны статус Юрыя Осціка ў грамадскім жыцці ВКЛ і Рэчы Паспалітай. Прыхільнасць манарха і палітычны вопыт адкрывалі перад ім добрыя перспектывы ў дзяржаўнай кар'еры, аднак, ужо ўлетку 1579 года староста браслаўскі ва ўзросце 49 гадоў памірае. Як адзначаў М.К.Радзівіл у лісце да Крыштофа Радзівіла з Дзісны ад 2 жніўня 1579 года, Стэфан Баторы шкадаваў са смерці Юрыя Осціка, бо быў да яго вельмі добрабычлівым⁴³.

Такім чынам, Юры Осцік браў удзел ва ўсіх найважнейшых з'ездах ВКЛ часоў першага і другога бескаралеўя ў Рэчы Паспалітай. Аднак на супольных з'ездах Княства і Каралеўства ваявода мсціслаўскі і староста браслаўскі амаль не прысутнічаў. На нашу думку, гэта тлумачыцца тым, што Ю. Осцік павінен быў, як памежны ўраднік, пільнаваць усходнія землі ВКЛ ад нападу маскоўскіх войскаў. Пачатак кіравання ў Рэчы Паспалітай Стэфана Баторага прынес старосце браслаўскаму кар'ерны рост, але заўчасная смерць не дазволіла Ю.Осціку далей рэалізаваць свой патэнцыял у палітычным і ваенным жыцці федэратыўнай краіны.

Крыніцы і літаратура:

- ¹ Ferenc M. Dwór Zygmunta Augusta: Organizacja i ludzie, Kraków. 1998. S.55.
- ² Polski Słownik Biograficzny, t.LXXIV/1, Wrocław etc. 1979. S.612 (далей – PSB)
- ³ Упершыню рота Ю.Осціка згадваецца 23 снежня 1559 г.: Акты, относящиеся к истории Западной России. Т.III. С.108.
- ⁴ Bielski M. Kronika Polska, wyd. K. J. Turowski, t. II, Sanok 1856, s. 1153; Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego, wyd. K.J.Turowski. Krakow. 1858. S.854.
- ⁵ Русская историческая библиотека. Т.33. Петроград. 1915. С.240. (далей – РИБ).
- ⁶ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. Ф.КМФ-18, воп.1, спр.45, арк. 120-120 адв.
- ⁷ PSB
- ⁸ PSB, t.LXXIV/1. Wrocław etc. 1979. S.613.
- ⁹ Biblioteka XX. Czartoryjskich w Krakowie, Teki Naruszewicza, sygn. 76, k.193-196. Люблін, 04.07.1566.
- ¹⁰ Diariusz sejmiku lubelskiego 1566 roku, opr.I.Kaniewska, Wrocław etc. 1980. S.27.
- ¹¹ Kempa T. Rywalizacja Radziwiłłów i Chodkiewiczów o pierwsze miejsce w elicie politycznej Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 60 i 70 XVI wieku // History, culture and language of Lithuania. Proceedings of the international Lithuanian conference. Poznań. 17-19 September 1998. ed. G.Błaszczyk and M.Hasiuk. Poznań. 2000. S.195-219. Kiaupienė J.Litewskie cechy kultury politycznej szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku // Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie, red.J.Wyrozumski. Kraków. 2000.
- ¹² Halecki O. Sejm obozowy szlachty litewskiej pod Witebskiem 1562 r. i jego petycja o unię z Polską (Przyczynek do dziejów parlamentaryzmu litewskiego i genezy unii lubelskiej // Przegląd Historyczny. 1914.T.18. Z.3. S.320-352.
- ¹³ Падданыя Ю.Осціка здзейснілі “кжалтовное наслане за его росказанем на дома подданных Лучайских, забои и школы, (...) побране маетности” :Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, rkps.3375 (k.7). Гэта былі ўладанні М.Шэмета.
- ¹⁴ Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, rkps.3375, k.1-3 ?, 10.07.1566.
- ¹⁵ Варта адзначыць, што В.Цяпінскі служыў у пошце магутнага падканцлера Астафея Валовіча, а значыць, мог спадзявацца на яго пратэкцыю: РИБ, т. 33, с. 256, 446.
- ¹⁶ Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, rkps.3422, k.4-7. Вільня. 12.01.1566.
- ¹⁷ Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, rkps.3422, k.2-3. Люблін. 30.06.1566.
- ¹⁸ РИБ. Т.33. С.444.
- ¹⁹ Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, rkps.3374, k.7-15, 21-25.
- ²⁰ Biblioteka Narodowa w Warszawie, rkps.III. 3276, k.7-25.
- ²¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie, rkps.III. 3276, k.11, 15, ? 05.02.1569. ? 27.07.1569.
- ²² Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy (Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588). Warszawa, 2002. S. 92.
- ²³ Ibidem.
- ²⁴ Ibid., s. 93-94.
- ²⁵ Zbiór pamiętników do dziejów polskich. Wyd. W. de Broel-Plater. T.3. Warszawa, 1858. S. 20-21.
- ²⁶ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. Т.3. Спб., 1848. С. 162-163.
- ²⁷ Там жа. С. 161-162.
- ²⁸ Лаппо И. Великое княжество Литовское от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569–1586). Спб., 1901. С. 103.
- ²⁹ Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy... S. 137-145.
- ³⁰ Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae. T. 1. Vilnae, 1758. S. 456.
- ³¹ Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy... S. 150-153.
- ³² Ibid., s. 167-171.
- ³³ Лаппо И. Великое княжество Литовское от заключения Люблинской унии... С. 115-116.
- ³⁴ Там жа. С. 562.
- ³⁵ Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy... S. 220-221.
- ³⁶ Лаппо И. Великое княжество Литовское от заключения Люблинской унии... С. 129-130.
- ³⁷ Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy... S. 224.
- ³⁸ Kempa T. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł “Sierotka” (1549–1616) wojewoda wileński. Warszawa, 2000. S. 103.
- ³⁹ Ibid., s. 288-289.
- ⁴⁰ Archiwum Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana wielkiego Koronnego. Wyd. W.Sobieski, J.Siemieński. T. I (1553–1579). Kraków, 1904. S. 146.
- ⁴¹ Ibidem.
- ⁴² Лаппо И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский повет и его сеймик. Юрьев, 1911. С. 81.
- ⁴³ Scriptores Rerum Polonicarum. T. XVIII. Archiwum Domu Radziwiłłów. Listy ks. M.K. Radziwiłła Sierotki–Jana Zamoyskiego–Lwa Sapiehy. Kraków, 1885. S. 18.

ДАДАТКІ

Даклад, прысвечаны жыццю і дзейнасці Ежы Кандрацкага, быў заяўлены на канферэнцыю намеснікам дырэктара Нацыянальнага парка "Браслаўскія азёры" па навуковай працы, кандыдатам геаграфічных навук Віктарам Раманавым. В.Раманаў асабіста ведаў прафесара Е.Кандрацкага, перапісваўся з ім. Даследчыкаў яднала агульная зацікаўленасць. Ежы Кандрацкі на пачатку сваёй навуковай кар'еры праводзіў даследаванні ў Браслаўскім Паазер'і, Віктар Раманаў – сучасны даследчык азёр Браслаўшчыны. Разам яны здзейснілі вандроўку па азёрнаму наваколлі Браслава ў 1991 годзе, пазней падтрымлівалі навуковыя і асабістыя кантакты. 13 красавіка 1998 г. прафесар Е.Кандрацкі загінуў у Аўстралійскіх Альпах падчас летняй вандроўкі. Праз некалькі месяцаў яму павінна было б споўніцца 90 гадоў.

На час працы канферэнцыі Віктару Раманаву для даклада не хапала біяграфічных матэрыялаў пра Ежы Кандрацкага і ён быў вымушаны заявіць іншую тэму. Перад выхадам зборніка ў распараджэнне даследчыка прыйшлі неабходныя матэрыялы, ласкава прадстаўленыя факультэтам геаграфіі і рэгіянальных даследаванняў Варшаўскага ўніверсітэта. Дадзеныя матэрыялы дазваляюць раскрыць жыццёвы шлях і навуковую дзейнасць Ежы Кандрацкага, імя якога ўпісана ў спіс піянераў даследаванняў прыроды Браслаўшчыны. Віктар Раманаў палічыў мэтазгодным перадаць гэтыя матэрыялы, а таксама перапіску, выданні прафесара са свайго архіва ў зборы Браслаўскага музейнага аб'яднання. Дарэчы, у экспазіцыі гістарычна-краязнаўчага музея прадстаўлены экспанаты, прысвечаныя Е.Кандрацкаму.

Прадстаўлены ніжэй біяграфічны нарыс падрыхтаваны К.Шыдлоўскім на падставе матэрыялаў, перададзеных В.Раманавым.

Ежы Кандрацкі (1908 – 1998). Старонкі біяграфіі выдатнага польскага географа

Ежы Кандрацкі – буйны польскі географ, прафесар, доктар навук. Гэта спецыяліст, які шмат зрабіў для развіцця фізічнай геаграфіі. Ён з'яўляецца аўтарам новых падыходаў і канцэпцый у геаграфічных даследаваннях, адным з арганізатараў Варшаўскай геаграфічнай школы. Спіс публікацый прафесара, падрыхтаваны незадоўга да яго смерці, налічвае 740 пазіцый. У 1998 годзе навуковая грамадскасць рыхтавалася адзначыць не толькі 90-годдзе вучонага, але і 65-годдзе яго навуковай дзейнасці (першая публікацыя пабачыла свет у 1933 годзе).

Ежы Кандрацкі нарадзіўся 1 лістапада 1908 года ў Празе, знакамітым прадмесці Варшавы. Тут жа ён закончыў гімназію. Своеасаблівай пачатковай геаграфічнай школай Е.Кандрацкі называў гады ўдзелу ў харцарскім руху. Харцары шмат вандравалі, вучыліся працаваць з картамі. Сур'ёзную зацікаўленасць да геаграфіі ў юнака абудзіў гімназійны настаўнік Ігнат Дамброўскі. Без асаблівых ваганняў Ежы Кандрацкі абраў для далейшай вучобы матэматычна-прыродазнаўчы факультэт Варшаўскага ўніверсітэта. Падчас вучобы (1926 – 1931 гг.) юнак выявіў здольнасці да навуковай дзейнасці. Вялікі ўплыў на маладога географа аказаў прафесар Станіслаў Лянцэвіч, буйны фізгеограф, спецыяліст у геамарфалогіі, чацвярцічнай геаграфіі, гідраграфіі і асабліва лімналогіі. У 1933 – 1939 гадах Ежы Кандрацкі быў асістэнтам Ст.Лянцэвіча і праводзіў даследаванні, звязаныя з навуковымі зацікаўленасцямі прафесара. Кандрацкі захаваў удзячнасць і глыбокую прывязанасць да свайго настаўніка на ўсё жыццё, лічыў сябе прадаўжальнікам школы Лянцэвіча, пазней прысвяціў яму шматлікія біяграфічныя артыкулы (у тым ліку на англійскай, французскай, расійскай мовах), спрыяў апублікаванню некаторых прац Лянцэвіча. Дзякуючы прафесару, Кандрацкі быў прыцягнуты да працы ў важнейшым польскім геаграфічным перыядычным выданні "Przegląd Geograficzny" ("Геаграфічны агляд"), з якім супрацоўнічаў надалей усё жыццё.

У 1933 годзе выходзіць першая навуковая праца Ежы Кандрацкага, прысвечанага рачным тэрасам ніжняга цячэння Буга. Перадваенныя даследаванні географа ў значнай ступені звязаны з тэрыторыямі, якія цяпер знаходзяцца ў складзе іншых дзяржаў: Беларусі, Украіны, Літвы. Напрыклад, ён удзельнічаў у даследаваннях азёр Палесся і для адпаведнай манаграфіі Ст.Лянцэвіча склаў каталог азёр гэтага рэгіёна. Ежы Кандрацкі правёў даследаванні па фармаванню рачных тэрас ніжняга цячэння Заходняй Дзвіны і выступіў з гэтай тэмай на міжнародным геаграфічным кангрэсе ў Амстэрдаме. Дарэчы, у даследаванні ёсць матэрыялы, якія датычацца Браслаўшчыны.

У 1938 г. Ежы Кандрацкі абараніў кандыдацкую дысертцыю, напісаную на падставе даследаванняў на тэрыторыі Браслаўскага Паазер'я. На Браслаўшчыну малады навуковец прыехаў па просьбе прафесара Лянцэвіча, якому для тома "Польшча" выдання "Вялікая ўсеагульная геаграфія" не хапала звестак па некаторых азёрах Браслаўскай групы, якая на той час лічылася другой па велічыні ў Польшчы. У жніўні 1935 г. Ежы Кандрацкі працаваў на азёрах Снуды і Струста, даследаў меншыя азёры ў наваколлі Браслава. Гэтыя своеасаблівыя прыродныя рэгіён так уразіў географа, што ён вырашыў правесці тут больш шырокія фізічна-геаграфічныя даследаванні. Працы вяліся на працягу летніх сезонаў 1936 – 1937 гадоў. Гэта былі пераважна візуальныя палявыя даследаванні, падчас якіх выяўляліся ледавіковыя формы рэльефа, збіраліся звесткі па гідраграфіі. У 1936 г. Ежы Кандрацкі зрабіў паведамленне пра Браслаўскае Паазер'е на Кангрэсе славянскіх географаў і этнографаў у Сафіі. У 1938 г. асобным, 17-ым томам, выдання "Przegląd Geograficzny" выходзіць манаграфія Кандрацкага "Працы над марфалогіяй і гідраграфіяй Браслаўскага Паазер'я". Ва ўступе даследчык адзначаў, што Браслаўскае Паазер'е –

гэта свосааблівы прыродны рэгіён, прыродныя межы якога ахоплівалі сумежныя тэрыторыі тагачаснай Літвы і Латвіі, што гэты рэгіён варты геаграфічнай манаграфіі, але, на жаль, увогуле слаба даследаваны навукоўцамі-прыродазнаўцамі. Праца ўключае апісанне ледавіковых форм рэльефа, іх комплексаў, рэк і азёр Браслаўшчыны. Аўтар прапаноўвае свой погляд на гісторыю фарміравання гэтых элементаў прыроды. Напрыклад, выказвае меркаванне аб уплыве на ландшафты Браслаўшчыны часовага паўторнага наступу ледавіка. Змешчаны каталог азёр плошчай больш за гектар з геаграфічнымі прывязкамі і некаторымі агульнымі характарыстыкамі (уключае 358 азёр), а таксама марфалагічная карта Браслаўскага Паазер'я. Ежы Кандрацкі адзначаў, што даследванні на Браслаўшчыне насілі пераважна аглядалны характар і патрабуюць далейшай дэталізацыі. Тым не менш, яго манаграфія з'яўляецца важным этапам у вывучэнні галоўных асаблівасцей прыроды Браслаўскага Паазер'я. Трэба адзначыць яшчэ і тое, што гэты цікавейшы прыродны рэгіён так і не дачакаўся асобнай геаграфічнай манаграфіі, аб якой згадаў Ежы Кандрацкі. Магчыма, што вучоны працягваў бы даследванні на Браслаўшчыне, але пачалася другая сусветная вайна, якая выклікала значныя змены на палітычнай карце Еўропы. Тэрыторыя Браслаўскага павета ўвайшла ў склад савецкай Беларусі.

У верасні 1939 г. Ежы Кандрацкі трапіў у нямецкі палон, у асноўным утрымліваўся ў афіцэрскім лагеры Oflag II C у г. Вальдэнберг (Woldenberg). Ежы Кандрацкі быў вызвалены ў студзені 1945 г. У канцлагеры дзейнічаў шэраг арганізацый і Ежы Кандрацкі прымае актыўны ўдзел у дзейнасці некаторых з іх. Ён быў старшынёй геаграфічнага гуртка, які ўключаў 19 чалавек. З кастрычніка 1940 г. выкладаў геаграфію на вышэйшых настаўніцкіх курсах, чытаў публічныя лекцыі па геаграфіі. Скарыстаў час зняволення для ўдасканалвання ў замежных мовах, між іншым зрабіў пераклады двух геаграфічных кніжак. Пасля вызвалення з палону савецкімі войскамі Ежы Кандрацкі вярнуўся ў Варшаву, дзе актыўна ўдзельнічаў у аднаўленні геаграфічнага факультэта, дзейнасці Польскага геаграфічнага таварыства. Ва ўніверсітэце вучоны займаў пасады кіраўніка кафедры фізічнай геаграфіі (1953 – 1977 гг.), дырэктара Інстытута геаграфіі (1970 – 1977 гг.). Да смерці ўзначальваў навуковую раду Інстытута фізічна-геаграфічных навук факультэта геаграфіі і рэгіянальных даследванняў Варшаўскага ўніверсітэта. У 1947 годзе Ежы Кандрацкі атрымаў званне ад'юкта, у 1954 г. – прафесара надзвычайнага, у 1969 г. – прафесара звычайнага.

Галоўным творам прафесара часта называюць універсітэцкі падручнік “Фізічная геаграфія Польшчы”. Кніга вытрымала 6 польскіх выданняў, была перакладзена на кітайскую і рускую мовы. Паводле ацэнак спецыялістаў аўтару ўдалося стварыць новую канцэпцыю фізічна-геаграфічнага раённавання, на якую арыентаваліся як польскія, так і замежныя географы. Сярод іншых важнейшых прац вучонага: кніга для настаўнікаў “Агульныя веды аб Зямлі” (перакладзена на славацкую мову), манаграфіі “Паўднёва-Усходняя Польшча”, “Карпаты”. Ежы Кандрацкі пераклаў 4 кнігі савецкіх географаў. Найбольш вядомы пераклад працы С.Калесніка “Усеагульная фізічная геаграфія”, якая вытрымала тры польскія выданні.

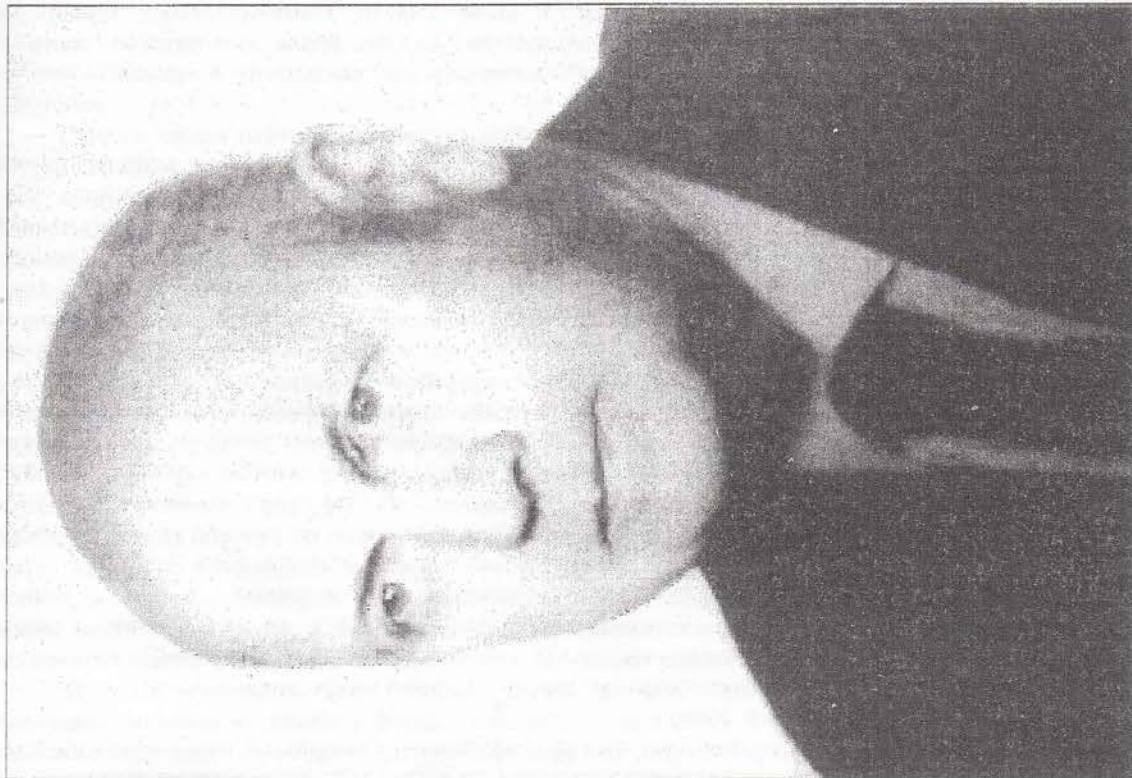
Адным з напрамкаў працы вучонага была картаграфія. Ежы Кандрацкі прымаў удзел у працы розных картаграфічных устаноў, камісій, у тым ліку міжнародных. Пад яго кіраўніцтвам выдадзены “Малы атлас Польшчы”, шэраг спецыяльных карт. Ежы Кандрацкі ўваходзіў у рэдкалегію “Нацыянальнага атласа Польшчы”.

Ежы Кандрацкі быў вядомы і як адмысловы спецыяліст у галіне геаграфічных назваў, гісторыі нацыянальнай геаграфіі (сябар камітэта гісторыі навукі Польскай Акадэміі навук). Значную каштоўнасць уяўляюць яго ўспаміны аб геаграфічнай дзейнасці ў даваеннай Варшаве, працы геаграфічнага таварыства. Прафесар з'яўляўся аўтарам каля 50 біяграфій розных польскіх географаў. Вучоны працягваў даследванні ў галіне лімналогіі. Ён 10 гадоў кіраваў лабараторыямі азёразнаўства Інстытута геаграфіі ПАН, з вынікамі працы выступаў на міжнародных кангрэсах.

Ежы Кандрацкі – выдатны педагог, прычым не толькі вышэйшай школы. Прафесар кіраваў падрыхтоўкай 26-ці кандыдацкіх дысртацый, 9 яго вучняў і супрацоўнікаў сталі дактарамі навук, 4 – прафесарамі. Ён быў вельмі цесна звязаны з сістэмай выкладання геаграфіі ў сярэдняй школе. Яшчэ ў маладосці Ежы Кандрацкі працаваў настаўнікам геаграфіі, пазней 40 гадоў выкладаў на курсах павышэння кваліфікацыі настаўнікаў, падрыхтаваў шмат метадычных распрацовак, пасля вайны ў сааўтарстве выпусціў падручнік па геаграфіі, які шмат разоў выдаваўся масавымі накладамі. У 1978 г. Ежы Кандрацкі атрымаў званне Заслужанага настаўніка Польшчы.

Вучоны карыстаўся вялікай павагай сярод шматлікіх вучняў, калег, аднаму з якіх належаць словы: “Аўтарытэт прафесара Ежы Кандрацкага ў геаграфіі быў бясспрэчны, бо яго вылучалі прафесіяналізм, шматбаковая зацікаўленасць. Ён глядзеў на свет не толькі праз прызму дысцыпліны, імкнуўся пашырыць падмурак геаграфіі, быў адчувальны да новых павеваў у геаграфіі, падтрымліваў міждысцыплінарныя даследванні, перспектывныя навуковыя ініцыятывы, настаўляў маладых на ўласныя распрацоўкі і напрамкі даследванняў. Быў здольны супрацоўнічаць з айчыннымі і замежнымі калегамі, адкрыты да супрацоўніцтва з вучонымі іншых спецыяльнасцей. Істотна і тое, што прафесар умеў навязваць не толькі навуковыя, але і сяброўскія кантакты”. Сапраўды, Ежы Кандрацкі падтрымліваў сувязі з даследчыкамі шмат якіх краін, у тым ліку і беларускімі. Беларусі прафесар прысвяціў некалькі артыкулаў, перакладаў, рэцэнзій. Сярод іх, напрыклад, артыкул “Рэспубліка Беларусь” для выдання “Геаграфія ў школе”. У 1991 г. па запрашэнню Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта Ежы Кандрацкі чытаў лекцыі па фізічнай геаграфіі Польшчы. 26-17 мая ён наведаў Браслаўшчыну. Пра гэту хваляючую вандроўку прафесар напісаў у артыкуле “Браслаўскае Паазер'е”, змешчаным у геаграфічным часопісе “Poznaj Świat” (№ 1, 1996).

Ежы Кандрацкі шмат ездзіў, бываў у розных краінах. Падчас вандровак вёў запісы. У архіве вучонага іх набіралася больш за 2 тысячы старонак. Не выключана, што з цягам часу запісы будуць падрыхтаваны да друку. Магчыма, у іх утрымліваюцца больш падрабязныя матэрыялы пра Браслаўшчыну – цудоўны і свосааблівы куток прыроды Беларусі, з якім зніталіся старонкі біяграфіі Ежы Кандрацкага.

І Прафесар Ежы Кандрацкі

Prace wykonane w Zakładzie Geograficznym Uniwersytetu J. Piłsudskiego w Warszawie
Travaux exécutés à l'Institut de Géographie de l'Université J. Piłsudski à Varsovie.

№ 25.

JERZY KONDRACKI

*Studia nad morfologią i hydrografią
Pojezierza Brzesławskiego*

*Studien über Morphologie und Hydrographie der Seenplatte
von Bräslaw*

Zusammenfassung S. 92.

WARSZAWA
ODBITKA Z T. XVII PRZEGŁADU GEOGRAFICZNEGO
1938

Вокладка працы Е.Кандрацкага, прысвечанай Браслаўшчыне
з даравальным подпісам Браслаўскаму музею

Літаратура:

- * Jerzy Kondracki. Studia nad morfologią i hydrografią Pojezierza Brzławskiego. Odbitka z t.XVII Przeglądu Geograficznego. Warszawa. 1938.
- * Jerzy Kondracki. Pojezierze Brzławskie. Poznaj Świat. № 1. 1996. S.52 -55.
- * Geografia na przełomie wieków – jedność w różnorodności. Materiały z sekcji jubileuszowej. 18-20 czerwca 1998 r. Warszawa. 1999.
- * Prace i studia geograficzne. Uniwersytet Warszawski. Wydział geografii i studiów regionalnych. T.24. Pamięci Profesora Jerzego Kondrackiego. Warszawa. 1998.

Ростислав Герасимович Моладечню

Дырэктар Зональнага дзяржаўнага архіва

Наталья Иванова. Моладечню

Загадчыца аддзела выкарыстання

Зональнага дзяржаўнага архіва

Документы Зонального государственного архива города Молодечно по истории Браславщины

Отрадно отметить тот факт, что с Браславскими музеем и краеведческим обществом наш архив связывает многолетнее сотрудничество. Только в 4-х номерах «Браслаўскіх сшыткаў» за 1996 -2000 годы опубликованы 59 документов архива, выявленных сотрудниками музея. Также наши документы публиковались в газете Браславских краеведов «Павет», вошли в Браславскую историко -документальную хронику «Памяць».

Но всё это не говорит о том, что сотрудничество уже исчерпало себя: в нашем архиве ещё достаточно документов по истории Браславщины не для одного исследователя. В ЗГА г.Молодечно хранятся документы по истории Браславщины как польского периода (1919 – 1939 гг.), так и советского – за 1939 – 1941 гг., 1954 – 1959 гг.

В комплекс документов польского периода, содержащих сведения по истории Браславщины, входят непосредственно фонды Браславских поветовых учреждений и организаций (см. приложение), среди которых – Браславское поветовое староство, Браславская поветовая команда госполиции, Браславское поветовое земельное управление, а также окружные избирательные комиссии по выборам в Сейм и Сенат 1935 и 1938 годов, поветовый комитет земельной помощи, государственное бюро восстановления Браславского повета и др. Также сведения по истории Браславщины польского периода содержат фонды Виленского воеводского управления, Виленского окружного земельного управления и фонды Дисненских поветовых учреждений и организаций, куда входила часть Браславского повета.

Не смотря на то, что во время Великой Отечественной войны значительная часть польского комплекса документов архива была утрачена, оставшиеся материалы дают представление о состоянии промышленности, образования, здравоохранения, о проведении аграрной реформы, о положении населения, о деятельности различных религиозных конфессий, партий, организаций, о проведении выборов и т.д., т.е. характеризуют политику Польши в отношении национальных "крэсаў" (окраин), какой являлась для Польши Западная Белоруссия.

Что же может найти исследователь истории Браславщины в фондах польского периода? Пожалуй, самым информационным является фонд поветового староства (можно сказать, аналог нашего райисполкома). В этом фонде содержатся сведения об имеющихся в повете населенных пунктах, описания некоторых имений с указанием количества земли, сведения о промышленных и торговых предприятиях, материалы по проведению аграрной реформы (о разделе и продаже земель имений, наделении землёй военных осадников, о выселении на хутора и др.), о наличии и деятельности в повете различных политических и общественных организаций, причём как польских, так и белорусских, еврейских, украинских, др., сведения о наличии и деятельности на территории повета различных религиозных конфессий, и т.п. сведения. В данном фонде содержатся многочисленные списки: служащих староства, полицейских, детей-сирот и воспитанников детских домов, бедняцких хозяйств, поземельно-имущественные списки населения повета, владельцев имений и арендаторов, владельцев частных промышленных и торговых предприятий, эмигрантов, списки духовенства: католического, православного, старообрядческого, еврейского, мусульманского; списки храмов и молитвенных домов всех конфессий, часто с указанием года постройки и основных характеристик, количество верующих по епархиям и др. Особо хочется отметить наличие списков населения повета (по гминам), имеющего рабочий скот. Вероятно, это наиболее полные списки хозяйств повета. Также по Браславскому повету, где проходили значительные сражения I мировой войны, имеются сведения о солдатах, погибших и захороненных в повете, причем как польских, так российских и немецких, указаны места захоронений, а также некоторые поименные списки погибших. Например, по Дрисвятской гмине Браславского повета имеются поименные списки 128 солдат российской армии и 223 немецких солдат.

Документы староств также содержат планы, проекты, эскизы земель по гминам. Но наиболее полно все "земельные" вопросы отражены в фондах земельных управлений. Фонды Виленского воеводского управления и Виленского окружного земельного управления содержат документы, однотипные соответствующим документам, так сказать "районного уровня", но искать материалы в них гораздо сложнее из-за большего объёма данных фондов и неважного состояния НСА к ним, поскольку в архиве ещё не закончена переработка этих фондов. Необходимо только отметить, что в фонде воеводского управления много документов о Браславских озёрах, в том

числе статистические сведения о количестве государственных и частных озёр, отчёты повтовых старост о доходах рыбного промысла на Браславских водоёмах, арендные договора рыболовецких округов с указанием сроков аренды, арендной платы, расходы на разведение рыбы и др.

В фонде Браславского повтового земельного управления содержатся сведения о выселении на хутора, о ликвидации сервитутов, разделе и продаже имений, о признании прав собственности на землю. Все эти сведения даны в разбивке по гминам. В фонде Браславской повтовой комиссии содействия в работе главной государственной комиссии по учёту ущерба, причиненного населению края I мировой войной и войной Польши с Советской Россией 1918-1920 имеются дела по определению ущерба. В фонде Браславского повтового комитета земельной помощи исследователи найдут заявления граждан об оказании помощи, выдаче ссуд и т.п. Сведения по ущербу даны по гминам, с указанием владельца собственности.

"Начальники" районов – это фонды, раскрывающие жизнь и деятельность гмины, т.е., по современной аналогии – сельского Совета в 1919 – начале 20-х годов. В фондах Начальников I-го и II-го районов Браславского повета имеются списки землевладельцев, частных торговцев и владельцев мельниц, учителей, дезертиров, добровольцев польской армии, российских подданных, населения пограничных деревень и др.

В фонде Браславской повтовой команды госполиции содержатся документы, отражающие не только борьбу с преступностью. Здесь можно найти списки деревень повета, списки партий, союзов, телефонограммы о происшествиях на территории постерунков (от стихийных бедствий до приезда высоких гостей) и др.

Особо хочется отметить такую разновидность документов, как Окружные избирательные комиссии по выборам в Сейм и Сенат 1935 и 1938 годов. Эти документы представляют интерес как для историка, изучающего состав населения какого-нибудь города или деревушки (фамилии, наиболее встречающиеся имена, род занятий, название улиц и т.п.), так и для граждан, которые разыскивают сведения о своих родственниках. Но в последнем случае следует учитывать, что в фондах избирательных комиссий находятся списки избирателей, а для голосования в Польше существовал не только возрастной ценз, но и ценз проживания в данной местности.

Комплекс документов за 1939-1941 годы очень неполный, но сохранившиеся документы Вилейского облисполкома могут дать представление о политике советского правительства в Западной Белоруссии в предвоенный период: проведение национализации, конфискация частнособственнических предприятий, начало коллективизации сельского хозяйства и др. Наиболее ценным в этом комплексе является фонд Особого отдела Вилейской областной прокуратуры, который содержит 2430 дел – наблюдательные производства по делам по обвинению граждан в государственных преступлениях. В этом фонде имеются сведения о репрессиях в отношении многих тысяч жителей Вилейской области Западной Белоруссии. Ознакомиться с этими документами можно в книге "Помилуйте", изданной по документам данного фонда нашего архива.

Из послевоенного комплекса документов архива следует упомянуть наличие в архиве сведений об обрезке земли в 1944 году, списков "кулаков" по районам области, документы облисполкома, рассматривающие просьбы "кулаков" о возвращении со спецпоселений, приговора областного суда и др., а также все другие материалы областных учреждений и организаций за 1954 – 1959 годы.

Хочется сказать, что раньше ЗГА в г.Молодечно практически не посещали исследователи с Витебщины, но в последнее десятилетие ситуация несколько изменилась. Так, в связи с написанием историко-документальных хроник "Память" у нас работали исследователи из Браслава, Постава, Докшиц, Миора.

В заключение остается сказать, что Зональный государственный архив города Молодечно всегда рад работать с исследователями, знающими польский язык и готовыми пересмотреть многочисленные документы в поисках какого-то одного интересного факта из истории родного края.

Фонды польского периода по истории Браславщины

№№ п/п	Название фонда	№ фонда	Крайние даты документов	Кол-во дел
1.	Виленское воеводское управление	438	1920-1939	6449
2.	Виленское окружное земельное управление	439	1920-1933	8298
3.	Браславское повтовое староство	436	1919-1939	2350
4.	Браславская повтовая команда госполиции	508	1921-1936	410
5.	Начальник I-го района Браславского повета (д.Слободка)	463	1920-1922	14
6.	Начальник I-го района Браславского повета (д.Опса)	464	1921-1923	21
7.	Окружная избирательная комиссия №647 по выборам в Сейм и Сенат (созыва 1935 г.), г. Глубокое	480	1935	210
8.	То же созыва 1938 г.	481	1938	234
9.	Видзовский гродский суд	483	1923-1926	736
10.	Браславское повтовое земельное управление	440	1921-1933	309
11.	Государственное бюро	473	1921-1924	21
12.	Комиссия по регистрации военных убытков в Браславском повете	475	1920-1921	87
13.	Браславская повтовая касса больных	545	1931	9
14.	III округ мирового суда Браславского повета	512	1920-1921	12

Бібліяграфія прац, прысвечаных Станіславу Нарбуту

- Белов С.И. Памятник доктору С.Ф.Нарбуту. Здравоохранение Белоруссии. № 2. 1991. С.83-85.
- Браслаўскія спыткі. Гістарычны зборнік, прысвечаны Станіславу Нарбуту. Т.4. Браслаў. 2003.
- Віткоўская Г. Забыты помнік. Браслаўская звязда. 19 верасня 1987 г. С.3.
- Гелерт Р. Урачэбныя традыцыі сям'і Нарбутаў. Браслаўская звязда. 17 чэрвеня 1989 г. С.3.
- Гелерт Я. Сям'я доктара Нарбута. Браслаўская звязда. 10 чэрвеня 1989 г. С.2-3.
- Гелерт Я. Лекар Станіслаў Нарбут і гісторыя Браслава. // Браслаўскія чытанні. Матэрыялы II-й навукова-краязначай канферэнцыі, прысвечанай 925-годдзю Браслава. 16—17 лютага 1991 г. Браслаў. 1991. С.11-13.
- Гелерт Я., Гелерт Р. Сям'я доктара Нарбута. // Памяць. Браслаўскі раён. Мн. 1998. С.206-207.
- Грыцкевіч В.Л. С факелом Гипократа. Мн. 1987. С.9,225.
- Грыцкевіч В. Помнік на Замкавай Гары. Браслаўская звязда. 2 лютага 1988 г. С.3-4.
- Друсь Г. Ведаем і помнім. Браслаўская звязда. 12 лістапада 1987 г. С.3.
- Карпіцкі В. 3 гісторыі медыцыны Браслаўшчыны. Браслаўская звязда. 13 лістапада 1996 г. С.2., 23 лістапада 1996 г. С.2.
- Каталог матэрыялаў аб жыцці і дзейнасці Станіслава Нарбута. Браслаў. 2003.
- Крэсюян Л. Служэнне людзям – патрэба душы. Віцебскі рабочы. 1 мая 1991 г. С.4.
- Лапцік В. Сустрэча з легендай. Чырвоная змена. 26 сакавіка 1980 г.
- Майсёнак А. Доктар Нарбут. Браслаўская звязда. 3 чэрвеня 1989 г. С.3., 8 чэрвеня 1989 г. С.2.
- Майсёнак А. Імя, вернуае з нябыту. Браслаўская звязда. 3 красавіка 1996 г. С.2.
- Майсёнак А.Г. Лекар Статслаў Нарбут – сын Тэадора. // Славутыя людзі Воранаўшчыны. Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі. Гродна – Нача. 1993.
- Майсёнак А. Станіслаў Нарбут. // Праз смуту стагоддзяў. Мн. 1993. С.87-90.
- Майсёнак А. Станіслаў Нарбут. // Памяць. Браслаўскі раён. Мн. 1998. С.202-206.
- Майсёнак А. Бадзька і сыны. Чырвоная змена. 18 лістапада 1989 г. С.9.
- Майсёнак А. Доктар Станіслаў. Чырвоная змена. 10 чэрвеня 1989 г. С.8.
- Мойсёнак А.Г. Народны врач С.Ф.Нарбут. // Історико-медицинские памятники и здравоохранение Гродненщины. Тезисы докладов научной конференции, посвящённой 500-летию Ф.Скорины. 20 сентября 1990 г. Гродно. 1990. С.120-121.
- Нарбут А. Генеалогія сям'і. Чырвоная змена. 18 лістапада 1989 г. С.9.
- Нарбут А. Родственныя сувязі древняга рода Нарбутов герба Трубы. // Браслаўскія чытанні. Матэрыялы II-й навукова-краязначай канферэнцыі, прысвечанай 925-годдзю Браслава. 16 – 17 лютага 1991 г. Браслаў. 1991. С.56-57.
- Нарбут А.Н. Нарбуты Гродненской губернии. Родословные росписи. Вып.9. М. 1998. Нарбуты. // Энциклопедия гісторыі Беларусі т. 5. Мн. 1999. С.280.
- Ненадавец А. Тэадор Нарбут. Мн. 1996. С.58-60. Памятныя книжкі Ковенской губернии.
- Пракопчык Л. Доктар Нарбут. // Яго ж. Дрэме памятка дзён... Мн. 1991. С.131-137.
- Пракопчык Л. Безыменны сімвал Браслава. Літаратура і мастацтва. 15 ліпеня 1988 г. С.14-15.
- Пракопчык Л. Памятник доктору Нарбуту. Знамя юности. 5 июля 1988 г. С.4.
- Пашкевіч Т. Агеньчык над Браславам. Віцебскі рабочы. 11 сакавіка 1989 г. С.2. Российский медицинский словарь на 1905 г. Российский медицинский словарь на 1906 г.
- Сверкунова О. Обелиск на Замковой Горе. Медицинская газета. 25 января 1989 г. С.4.
- Селех А. Кого увековечиваем? Браслаўская звязда. 7 кастрычніка 1988 г. С.3.
- Семянчук Г.М., Шыдлоўскі К.С. Замкавая гара ў Браславе. Мн. 1994.
- Славуты браслаўскі лекар С.Нарбут. // Гісторыя Браслава ў малюнках. (В.Зінкевіч, К.Шыдлоўскі). Браслаў. 2000. Сюжэт №14.
- Станіслаў Нарбут і гісторыя Браслава. // Браслаўскія спыткі. т.1. 1996. С.44-45.
- Шыдлоўскі К.С. Браслаўскі гісторыка-краязнаўчы музей. Мн. 1992. С.38-42.
- Шыдлоўскі К. Варты удзячнасці. Браслаўская звязда. 6 кастрычніка 1987 г. С.3.
- Шыдлоўскі К. 3 гісторыі будаўніцтва браслаўскай лячэбніцы. Браслаўская звязда. 28 снежня 1996 г. С.2-3.
- Шыдлоўскі К. “3 факелам Гіпакрата”. Браслаўская звязда. 7 студзеня 1988 г.
- Шыдлоўскі К. Памятныя месцы Станіслава Нарбута ў Браславе. // Наш радавод. Матэрыялы 1-й і 2-й міжрэспубліканскіх навуковых канферэнцый па гістарычнаму краязнаўству Беларусі і генеалогіі. Гродна. 1990. С.278-279.
- Шыдлоўскі К. Памяці слаўнага лекара. Браслаўская звязда. 3 красавіка 1996 г. С.2.
- Шыдлоўскі К. Ушанаваці памяць Нарбутаў. Браслаўская звязда. 25 лістапада 1989 г. С.3.
- Januszkiewicz Z. S.p. doktor Stanisław Narbutt. Dziennik Wileński. 10 marca 1926 r.
- Januszkiewicz Z. Moe wspomnienia. Warszawa. 1995. S.187-189.
- Kviklys B. Mūsų Lietuva. T. 1.1989. Vilnius. S.648-651. (выданне было падрыхтавана літоўскімі эмігрантамі і ўпершыню надрукавана ў ЗША).
- Lopałewski T. Między Niemnem a Dzwina. Poznań. 1990. S. 100-102. (фотаафсетнае перавыданне кнігі перыяду 30-х гг.)
- Milinkiewicz M. Stanisław Narbutt (1853 r. – 1926 r.). // Milinkiewicz M. Sylwetki Brasławian zasłużonych dla małej i wielkiej Ojczyzny. Cz.I. Warszawa. 1998. S.23-29.
- Uniwersalny słownik lekarzy. 1924 r./1925 r.
- Pomer H. W krainie dwutysiąca jezior. Kurjer wileński. 1927.23 września.
- Sawicz Cz. Mogikane znad Dzwiny. Warszawa. 2000. S.461-476.
- Snudowski A. Grób Narbutta. // Snudowski A. Nad jeziorem Drywiaty. (w Brasławszczyźnie). Brasław. 1935. S.2.
- Szadurski W. Pamięci doktora medycyny Stanisława Ostyk-Narbutta. Słowo. 18 marca. 1926.
- Szarejko P. Narbutt-Ostyk Stanisław. // Słownik lekarzy Polskich XDC wieku. T.I. Warszawa. S.385-386.
- Ostyk v Narbutt S. Überden Weichselzopf (plica polonica). Inagural-Dissertation. München. 1879. S.I-16.

таксама імёны і "отчества" – гэта значыць, імёны бацькі, якія пісаліся пры прозвішчы. Напрыклад, такі запіс: "Міхаіл Васільевіч Копот". Астатнюю літару прозвішча, напэўна, вымаўлялі мякка, набліжана да польскага гука "с".

Многія прадстаўнікі роду Копачы ўзначаліся грамадскай актыўнасцю, некаторыя дасягалі значных дзяржаўных пасадаў. Банецкі падае, што адзін з Копачы (Копот) быў пісарам Казіміра Ягелончыка ў 1447 – 1452 гадах, другі – Васіль Іванавіч, быў каралеўскім прыдворным у 1511 годзе. Згадваюцца таксама Юрый і Міхаіл з нагоды атрымання ў 1514 г. зямельных надзелаў ад караля Жыгімонта Старога ў Браслаўскім павеце. Значных пасадаў у дзяржаве дабіўся ўжо згаданы Міхаіл Васільевіч: маршалак каралеўскі з 1522 г., перад гэтым – пісар з 1496 г., намеснік жыхморскі ў 1510 г., намеснік пшэвальскі з 1516 г. Быў жанаты з князеўнай Крашыньскай. Гэты Міхаіл Васільевіч меў дачку і 4-х сыноў, з якіх Фёдар з'яўляўся прыдворным каралеўскім у 1550 г., другі – Іван таксама з'яўляўся прыдворным каралеўскім у 1541 г., трэці – Васіль з'яўляўся паслом ад літоўскіх станаў на сойм, які зацвердзіў у 1569 г. унію Польшчы з Літвой, ён жа ў 1530 – 1530 гг. быў канюшым віцебскім. Магчыма, аб гэтым Васілю піша Войцех Пакора ("Каралева Бона – людзі і часы Адраджэння"), што ён, як прыхільнік каралевы, атрымаў вялікія зямельныя надзелы на абшарах Вялікага княства Літоўскага. Васіль меў 3-х сыноў: Лукаша, прыдворнага карлеўскага, падкаморыя берасцейскага ў 1610 г., кашталяна берасцейскага ў 1615 г., які ажаніўся з Фірліюнай, дачкой ваяводы кракаўскага. Іх сын Аляксандр, кашталян берасцейскі ў 1645 г., дзедзіч Аполя (на землях люблінскіх) і Хмялёва, электар Яна Казіміра, быў жанаты з графіняй Танчынскай, дачкой ваяводы люблінскага. Яго ўнукам быў Рыгор, генерал-маёр войск літоўскіх у 1720 г. і прыдворны каралеўскі. Другім сынам Васіля быў таксама Васіль, які нарадзіўся ў 1575 г., а памёр у 1636 г., студэнт Падуанскага ўніверсітэта ў 1593 г., падкаморы берасцейскі пасля брата Лукаша, староста ожскі і пшэломскі ў 1619 г., кашталян наваградскі ў 1626 г. Быў жанаты з Хадкевічоўнай, дачкой кашталяна віленскага. Іх дачка Ганна выйшла замуж за Паўла Сапегу ў 1661 г. Сын Васіля і ўнук Васіля Міхайлавіча Ян Кароль быў, напэўна, адным з важнейшых прадстаўнікоў роду – пакаёвы прыдворны каралеўскі, студэнт Падуанскага ўніверсітэта ў 1641 г., пасол Берасцейскага ваяводства на сойм, падпісаў элекцыю Яна Казіміра, староста берасцейскі ў 1652 г., чэснік у 1656 г., падстолі літоўскі ў 1658 г., у гэтым жа годзе стаў ваяводам полацкім, а ў 1670 г. кашталянам трокскім. Памёр у 1680 г. Акрамя пералічанага, у 1661 годзе з'яўляўся старостам юрборскім, вежбалоўскім, адміністратарам гарадзенскай эканоміі, дзяржаўцам бэльскім і гарадзкім. У 1666 годзе атрымаў дзяржанне ковенскае і саступіў староства берасцейскае Сапегу. У 1667 г. быў старостам дрысенскім. Яго жонкай з'яўлялася Марыя Лукрэцыя – маркграфіня дэ Строццы, удава князя Аляксандра Людвіка Радзівіла, маршалка вялікага літоўскага. Іх дачка Францішка была жонкай Уладыслава Сапегі, кашталяна трокскага, а другая дачка – Ганна выйшла замуж за князя Канстанціна Шуйскага, пісара вялікага літоўскага.

Трэці сын Васіля Міхайлавіча – Філон нарадзіўся ў 1574 г., памёр у 1623 г. З'яўляўся маршалкам лідскім. Быў жанаты з Аленай Храпавічоўнай. Іх дзеці: Адам, 1608 года нараджэння, канонік віленскі, пробашч васілішскі, Мікалай, 1614 года нараджэння, манах-іезуіт, памёр у 1659 г., Кшыштаф, прыдворны каралеўскі ў 1632 г. Сын астатняга Казімір Ян быў жанаты на Кацярыне Тызенгаўзаўне.

Яшчэ сярод іншых шматлікіх прадстаўнікоў роду варта згадаць наступных, больш цесна звязаных з нашай сям'ёй: Казіміра, старосту акалоўскага, яго сына Мікалая, суддзю гродскага браслаўскага і стольніка вількамірскага ў 1726 г., памершага ў 1735 г., які быў жанаты з Канстанцыяй Мірскай. Той жа Мікалай у 1689 г. набывае ў Гедзона Сальмановіча ўладанне Лушнева ў Браслаўскім павеце (згодна з копіяй запіскі, якая знаходзіцца ў сямейным архіве). Мікалай меў двух сыноў: Міхала і Юзафата-Себасцыяна. Астатні нарадзіўся ў 1711 г., памёр у 1757 г. і быў жанаты з Зунай Ваўжэцкай. Іх сын Вінцэнт з'яўляўся электарам Станіслава Аўгуста Панятоўскага. Вінцэнт, згодна з копіяй запіскі, што захоўваецца ў сямейным архіве, быў стрыечным братам Юзафа, брыгадзіра паўстання Т.Касцюшкі, непасрэднага продка нашай сям'і. Адсюль вынікае, што ўсе згаданыя прадстаўнікі роду, пачынаючы ад Казіміра, старосты акалоўскага, мелі цесныя кроўныя сувязі з нашай сям'ёй. Не выключана, што абедзве лініі мелі агульнага продка – згаданага ўжо Пятра – уладальніка маёнтка Кухары Пінскага павета.

Каб завяршыць тэму сваяцкіх сувязей, трэба адзначыць, што Юзаф – брыгадзір войск польскіх – нарадзіўся паводле Банецкага ў 1759 г., памёр у 1827 г. у Лушневе Браслаўскага павета. Ён быў жанаты з Анэлай Шмыдэроўнай і меў сына Юзафа. Малодшы Юзаф памёр у 1859 г., яго жонкай была Зоф'я графіня Лапацінская. Іх шлюб прынёс 3-х сыноў і дачку. Сыны: Юзаф-Густаў, памёр у 1876 г., Станіслаў, Аляксандр, дачка Марыя, у 1869 г. выйшла замуж за Уладыслава Пяткевіча.

Аб далейшых продках ёсць больш-менш дакладныя звесткі. Станіслаў, які ажаніўся з Камілай Заштаўт, меў 3-х сыноў і дачку. Сыны: Стэфан (1882 – 1927), Юзаф (1885 – 1940), Фелікс (1895 – 1940), дачка Зоф'я (1889 – ?). Юзаф меў сына Яўгена, які памёр у дзіцячым узросце ў 1928 г. Фелікс меў сына Юзафа з дочкамі Сільвіяй (нарадзілася ў 1970 г.) і Вандай. Стэфан меў адзінага сына Багдана, у таго ў сваю чаргу – адзіны сын Мечыслаў. Дзецмі Мечыслава з'яўляюцца: Пётр, Павел, Эльжбета. Так выглядае радавод па стану на 1 верасня 1982 года.

Лічу неабходным таксама згадаць прадстаўнікоў сям'і "па кудзелі": Зыгмунта (1913 – 1944) і Тадэвуша (1917 – 1974) Рымкевічаў, сыноў Зоф'і, дачкі Станіслава і Камілы, Сыльвіюша Байрашэўскага, сына Ванды (дачкі Фелікса). Нашчадкі Марыі Пяткевіч (дачкі Юзафа) утвараюць асобную лінію. Да яе належаць: сын Ян, яго сын Уладыслаў і дачка Яніна (Баравец), а таксама сыны Уладыслава Ян і Роберт Пяткевічы. Трэба адзначыць, што Юзаф, сын Фелікса, з першага, разведзенага шлюбу, меў сына, імя якога невядома. Ёсць звесткі, што ён з маці і яе бацькамі выехаў у 50-я гады ў Канаду. Магчыма, што ў эміграцыі была ўтворана новая лінія сям'і Копачы.

Напрыканцы хацелася б змясціць інфармацыю аб радавым гербе "Кроі". Кроі – гэта частка жалезнага плуга, якая мае форму крывого нажа і мацуецца перад асноўнымі рабочымі часткамі плуга. Задача кроя – гэта